

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRK VE SOVYET ORDULARINDA
DOKTRİNER TARTIŞMALAR (1923-1939) - KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ**

**DOKTORA TEZİ
Efe GÜZELOĞLU**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İSTANBUL 2022

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRK VE SOVYET ORDULARINDA
DOKTRİNER TARTIŞMALAR (1923-1939) - KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ**

**DOKTORA TEZİ
Efe GÜZELOĞLU
2902150001**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK

İSTANBUL 2022

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kâğıt da kullanılabilir.

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Efe GÜZELOĞLU Numarası: 2902150006

Anabilim/Bilim Dalı : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Danışman: Prof.Dr.Mustafa BUDAK

Tez Savunma Tarihi : 02.09.2022 Tez Savunma Saati: 15:00

Tez Başlığı : “İki Savaş Arası Dönemde Türk ve Sovyet Ordularında Doktriner Tartışmalar
(1923-1939) Karşılaştırmalı Analiz”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof.Dr.Mustafa BUDAK (Danışman)		Kabul
2- Prof.Dr.Serkan TUNA		Kabul
3- Prof.Dr.Gencer ÖZCAN (İstanbul Bilgi Üniv.)		Kabul
4- Prof.Dr.Serhat GÜVENÇ (Kadir Has Üniv.)		Kabul
5- Doç.Dr.Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniv.)		Kabul
YEDEK JÜRİ ÜYESİ		
1- Prof.Dr.Şerafettin Can ERDEM (Marmara Ü.)		
2- Dr.Öğr.Üyesi Yakup AHBAB		

Doktora tezi olarak sunduğum “İki Savaş Arası Dönemde Türk ve Sovyet Ordularında Doktriner Tartışmalar (1923-1939) - Karřılařtırılmalđ Analiz” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden olduğuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğuğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02/09/2022

Efe GüZELOğLU

İmza

6.09.2022 15:38

Ulusal Tez Merkezi | Tez Form Yazdır

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

[Ljava.lang.String;@7eadc67f

Referans No	10491588
Yazar Adı / Soyadı	EFE GÜZELOĞLU
Orcid	0000-0002-2595-6645
T.C.Kimlik No	47260165438
Telefon	5337198948
E-Posta	efeguzeloglu@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRK VE SOVYET ORDULARINDA DOKTRİNER TARTIŞMALAR (1923-1939)-KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ
Tezin Tercümesi	DOCTRINAL DEBATES IN THE TURKISH AND SOVIET ARMIES IN THE INTERWAR PERIOD (1923-1939) - A COMPARATIVE ANALYSIS
Konu	Tarih = History
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2022
Sayfa	256
Tez Danışmanları	PROF. DR. MUSTAFA BUDAK
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

06.09.2022

İmza:

ÖZ

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRK VE SOVYET ORDULARINDA DOKTRİNER TARTIŞMALAR (1923-1939)-KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

EFE GÜZELOĞLU

Bu tez, iki savaş arası dönemde (1923-1939) Türk ordusu ve Kızıl Ordu'nun askerî doktrin tarihini ve bu ordularda yapılan doktrin tartışmalarını karşılaştırmalı bir yöntemle ele almaktadır. Askerî doktrin konusu, daha genel bir çerçevede, ilgili dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu tehdit ortamı, stratejik durum ve eldeki askerî güç ve kabiliyetler bağlamında incelenmektedir. Bir yandan her iki ordunun doktrin tarihi incelenerek askerî doktrinlerinin nasıl evrildiği ele alınırken, bir yandan da ilgili orduların subaylarının doktrin tartışmalarında ortaya koydukları görüşler, kendi yazdıkları makaleler üzerinden analiz edilmektedir. Tezde ağırlıklı olarak dönemin subaylarının harp üzerine kuramsal yaklaşımları ve stratejik, operatif ve taktik seviyeler üzerine geliştirdikleri fikirler ele alınmaktadır. Giriş kısmında konuya dair temel bir kavramsal çerçeve oluşturulurken, her iki ordunun tarihsel arka planı da ele alınmaktadır. Dört ana bölümde, önce 1923-1928 arasında, sonra da 1928-1939 arasında sırayla Türk ve Sovyet orduları incelenmektedir. Sonuç bölümünde, her iki orduda geliştirilen doktriner fikirler, daha geniş bir bağlamda kıyaslanmaktadır. Bu kapsamda orduların genel durumu ve geliştirdikleri savaş kuramının, dâhil oldukları rejimle ilgili ne tür sonuçlar verebileceği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Askerî Doktrin, Türk Ordusu, Sovyet Ordusu, Kızıl Ordu, İki Savaş Arası Dönem, Erken Cumhuriyet Dönemi, Derin Harekât- Derin Muharebe, Mekanize Savaş.

ABSTRACT

DOCTRINAL DEBATES IN THE TURKISH AND SOVIET ARMIES IN THE INTERWAR PERIOD (1923-1939) - A COMPARATIVE ANALYSIS

EFE GÜZELOĞLU

The main aim of this thesis is to evaluate the history of the military doctrine of the Turkish and the Red Army and the discussions on military doctrine of the armies, during the Interwar Period (1923-1939), in a comparative context. We investigate the subject of military doctrine in a broader context concerning the threat environment, strategic conditions, and military power and capacity. While we analyze the history of the doctrine of both armies and evaluate how their military doctrine evolved, we also evaluate the personal views of the officers from both armies using their articles. Mainly, we focus on the theoretical approaches and ideas of the officers on the strategic, operational, and tactical levels. In the introduction, we set a general conceptual framework and briefly narrate the historical background of both armies. In the four main chapters, we investigate the Turkish and the Soviet armies between 1923 and 1928 and between 1928 and 1939. In conclusion, we compare the doctrinal ideas of both armies in a broader context. In this sense, we discuss what the general situation of the armies and the military theories they developed might say about the regimes they belonged.

Key Words: Military Doctrine, Turkish Army, Soviet Army, Red Army, Interwar Period, Early Republican Period, Deep Operations - Deep Battle, Mechanized Warfare

ÖNSÖZ

Bu çalışma, iki savaş arası dönemde (1923-1939) Türk ordusu ve Kızıl Ordu'nun tarihini karşılaştırmalı bir yöntemle ele almaktadır. Tez, her iki ordunun doktrin tarihine yoğunlaşmakta ve dönem boyunca orduların askerî doktrinlerinin nasıl evrildiğini incelemektedir. Askerî doktrin konusu, daha genel bir çerçevede, ilgili dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya'nın içinde bulunduğu tehdit ortamı, stratejik durum ve eldeki askerî imkân ve kabiliyetler bağlamında tartışılmaktadır.

Tez dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm 1923-1928 arasında Türk ordusunu, ikinci bölüm 1923-1928 arasında Sovyet ordusunu, üçüncü bölüm 1928-1939 arasında Türk ordusunu ve dördüncü bölüm 1928-1939 arasında Sovyet ordusunu ele almaktadır. Böyle çapraz bir dizilimin sebebi karşılaştırmalı metot için olabildiğince uygun bir anlatımın ortaya konulabilmesidir. İki ordunun ilgili dönemdeki tarihleri, doktrinleri ve doktrin tartışmaları sırasıyla ele alınırken, iki ordu arasındaki benzerlik ve farklılıklar da görünürlük kazanacaktır. Bu benzerlik ve farklılıkların, iki ordu ve onların dâhil oldukları siyasî rejimler hakkında ne söyleyebileceği temel analiz konusu olacaktır.

1923-1939 arası dönem iki ordu için dört bölümde incelenecek ise de, temel araştırma soruları tüm dönem için aynıdır. İki taraf için ortak olan araştırma soruları, öncelikle askerî doktrinin doğası ve rejimin karakteri ile ilişkisi üzerinedir: Askerî doktrin, taarruz ve savunmaya verdiği önem itibarıyla rejimin karakteri hakkında ne söyler? Teknik ve teknolojik kabiliyetleri itibarıyla geri kalmış ordular, teknolojinin yükselişini ve harp sahasını dönüştürmesini nasıl kavramışlar ve buna nasıl tepki vermişlerdir? Özellikle her iki ordunun teknolojinin yükselişine verdiği tepki ve eski ve yeni askerî sınıflar arasındaki rekabet ortak bir temel izlek olarak tezde işlenecektir.

Birinci ve üçüncü bölümde ele alınacak olan Türk ordusuna özel olarak yöneltilecek araştırma soruları ise Türk ordusunun yeni rejimle birlikte değişen ve değişmeyen özellikleri ve yetenekleri hakkındadır: Cihan Harbi'nde ve Millî Mücadele'de modern harbin gereklerini kavramış ve icra etmiş bir ordu, nasıl on beş yıllık bir süre içerisinde çağdaşlarına kıyasla geri kalmış bir orduya dönüşmüştür? Cihan

Harbi’nde Osmanlı üst komuta kademeleri, geniş çaplı stratejik ve operatif taarruzlar (Sarıkamış, Kanal Harekâtı, Bakü Harekâtı gibi örneklerde görülebildiği gibi) gerçekleştirmeye eğilimliyen, genç Cumhuriyet ordusunun taarruz ve savunma konularına yaklaşımı nasıldır?

Kızıl Ordu’yu ele alan bölümlerdeki özel araştırma soruları ise, Sosyalist bir rejimin ordusu olmanın savaş sanatının teori ve pratiğine nasıl yansıdığı üzerinedir: Devrimci düşünce özünde bir taarruz fikri barındırırken, savaş sonrasının yoksul Kızıl Ordu’sunun taarruz ve savunma konularına bakışı nasıl gelişmiştir? Sovyetler sonraki savaşlarını kendi topraklarında karşılayacakları bir savunma savaşı olarak mı, yoksa kendilerinin saldıran taraf olacağı bir taarruz savaşı olarak mı tasavvur etmişlerdir? Birinci Beş Yıllık Plan sonrası maddi kapasitesi devasa bir sıçrama yapan Kızıl Ordu’nun askerî doktrini bu sıçramadan nasıl etkilenmiştir? “Derin Harekât-Derin Muharebe” gibi son derece gelişmiş bir askerî konsept geliştirebilen Kızıl Ordu, 1930’ların sonlarındaki küçük savaşlarda ve İkinci Dünya Savaşı’nın başındaki Barbarossa Harekâtında neden başarısızlıklara ve hatta kısmi bir hezimete uğramıştır?

Tez bölümleri bu genel ve özel sorular çevresinde gelişecektir. Metnin akışında yer yer mevzi karşılaştırmalar yapılsa da ana bölümler daha ziyade betimleyici bir çizgide olacak, genel çıkarımlar ve sonuçlar ise sonuç bölümünde paylaşılacaktır.

Bu tez çalışmasında ve tez yazım sürecinde doğrudan ya da dolaylı olarak birçok kişinin yardım ve desteklerinden faydalandım. Öncelikle tezi son derece detaycı bir yaklaşımla inceleyen ve tezin zayıf ve yetersiz yönlerini tekrar tekrar ele alma konusunda beni teşvik eden danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Budak’a teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisanstan beri akademik her konuda akıl hocam olan ve teze de eleştiri ve önerileriyle büyük katkı sunan Prof. Dr. Gencer Özcan’a tezle ilgili ya da ilgisiz bana her türlü desteği dolayısıyla teşekkürü borç bilirim. Tez izleme komitemde yer alan ve değerli fikir ve önerileriyle tezin gelişmesine yardım eden Prof. Dr. Serkan Tuna’ya tüm yardımları için teşekkür ederim. Yüksek lisans tezimde birlikte çalıştığımız, doktora döneminde iki yıla yakın bir süre projesinde çalıştığım, çok şey öğrendiğim ve fikirleriyle bana her zaman destek olan, kendi sıkışık zamanına rağmen tez jürime

katılma inceliğini gösteren Doç. Dr. Mehmet Beşikçi'ye teşekkür borçluyum. Yine kendi sıkışık programı içerisinde tez jürimde yer almayı kabul eden ve değerli görüş ve önerileriyle tezin gelişmesine yardımcı olan Prof. Dr. Serhat Güvenç'e teşekkürlerimi sunarım. Özellikle askerî-teknik konularda kafam her karıştığında başvurduğum ve ciddi terminolojik hatalarımı düzelten, asker kökenli askerî tarihçiler olan ve aynı bölümde görev yaptığımız hocalarım Doç. Dr. Mehmet Hakan Özçelik ve Dr. Öğr. Üyesi Naim Babüroğlu'na da teşekkür borçluyum. Akademik ve entelektüel her konuda her zaman akıl danıştığım dostlarım Sinan Kaya ve Sarp Kurgan'a da tüm destekleri için teşekkür ederim. Tezin stresli ve yoğun yazım süreci boyunca, kendi yoğunluğunun içinde bana hep destek olmuş müstakbel hayat arkadaşım Özlem Merve Cansever'e ve hayatım boyunca her zaman bana destek olmuş aileme, Fevzi Güzeloğlu, Türkân Melek Güzeloğlu ve Mert Güzeloğlu'na sevgi ve destekleri için her zaman teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiii
YÖNTEM VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	xiv
GİRİŞ	1
A. Kavramsal Çerçeve	1
B. Tarihsel Arka Plan	15
B.1. Osmanlı Ordusundan Cumhuriyet Ordusuna	15
B.2. Çarlık Ordusundan Kızıl Ordu'ya	22
1. BÖLÜM 1923-1928 ARASINDA TÜRK ORDUSU VE DOKTRİNİ	30
1.1. Tehditler ve Askerî Güç	30
1.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji	30
1.1.2. Askerî Güç	34
1.2. “Hareket Harbi” ve “Taarruz Ordusu”	36
1.2.1. Hareket Harbi ve Mevzi Harbi.....	36
1.2.2. Askerî Doktrin Açısından İstiklal Harbi’nden Çıkan Sonuçlar	39
1.2.3. Gelecek Savaş: Taarruz ve Savunma	41
1.3. Yeni Teknolojiler ve Eski Sınıflar	55
1.3.1. Yeni Sınıflar: “Fenni Vasıtalar” ve Muharebe.....	55
1.3.1.1. Tanklar	57

1.3.2. Eski Sınıfların Krizi	68
1.3.3. 1926 Sevk ve İdare Talimnamesi ve Diğer Talimnameler.....	82
1.4. 1923-1928 Dönemi ve Temel Çelişkiler	86
2. BÖLÜM 1923-1928 ARASINDA KIZIL ORDU VE DOKTRİNİ.....	88
2.1. Tehditler ve Askerî Güç	88
2.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji	88
2.1.2. Askerî Güç	92
2.2. Partizan Savaşı ve Proleter Askerî Doktrin Tartışmaları.....	99
2.3. Taarruz ve Savunma.....	104
2.4. Operatif Sanatın Doğuşu	113
2.5. Yeni Teknolojiler: Hava Gücü, Tank ve Kimyasal Savaş	116
2.6. Eski Sınıfların Krizi	119
2.6.1. Piyade.....	119
2.6.2. Süvari	123
2.7. 1923-1928 Döneminin Sonu	127
3. BÖLÜM 1928-1939 ARASINDA TÜRK ORDUSU VE DOKTRİNİ	129
3.1. Tehditler ve Askerî Güç	129
3.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji	129
3.1.1.1. Etnik Tehditler	135
3.1.2. Askerî Güç	140
3.2. Millî Doktrin Geliştirme Çabaları.....	144
3.3. 1930’larda Olası Harekât Planları	148
3.4. Mekanize Savaşın Yükselişi	154
3.5. Üstün Zırhlı Unsurlara Karşı Savunma	159
3.6. İkinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcı ve Türk Ordusu	164
4. BÖLÜM 1928-1939 ARASINDA KIZIL ORDU VE DOKTRİNİ.....	168

4.1. Tehditler ve Askerî Güç	168
4.1.1. Tehditler	168
4.1.2. Birinci Beş Yıllık Plan	171
4.1.3. Ordu ve Rejim	176
4.2. Şematik Alışkanlıklar ve Yenilikçi Fikirler	177
4.2.1. Teknolojik Kapasitenin Yükselişi	178
4.3. Derin Harekât-Derin Muharebe	181
4.3.1. 1936 Talimnamesi ve Derin Harekât	187
4.3.2. Taktik Seviye	189
4.3.3. Hava Gücü ve Donanma	192
4.4. Derin Harekâtın Düşüşü.....	195
4.5. 1937 Tasfiyeleri.....	197
4.6. Küçük Savaşlarda Sovyet Askerî Etkinliği ve Mekanize Unsurlar.....	199
4.7. Savunma Doktrinine Dönüş	202
4.8. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcı ve Kızıl Ordu.....	205
KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ	208
KAYNAKÇA	216

KISALTMALAR

bkz. Bakınız

c. Cild

çev. Çeviren

ed. Editör

haz. Hazırlayan

nr. Numara

s. sayfa

vd. ve diğerleri

YÖNTEM VE KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezin konusu, iki savaş arası dönemde (1923-1939) Türk ve Sovyet ordularının karşılaştırmalı tarihleridir. Bundan dolayı ilgili dönemde iki ordunun tarihi ve özel olarak doktrin tarihi karşılaştırmalı bir yöntemle ele alınmaktadır. Amacımız, betimleyici/serimleyici bir anlatım biçimiyle belirli tarih aralıklarında ilgili orduların tarihini –belirli temalar bağlamında- ortaya koymaktır.

Karşılaştırmalı yöntem seçilmesinin sebebi, rejimin değiştiği iki ülkede silahlı kuvvetlerin bu değişiklikten nasıl etkilendiğinin ve rejimin karakteriyle ordunun geliştirdiği savaş tarzı arasındaki ilişkinin saptanmasıdır. Bu saptamanın yapılabilmesi sadece karşılaştırmalı bir yöntemle mümkündür. Aksi halde tek bir rejimi ve tek bir orduyu ele alan salt betimleyici bir yöntem, ordunun savaş tarzının rejimin karakteriyle ilgisi hakkında tatmin edici bir sonuç vermeyecektir. Çünkü bir ordunun geliştirdiği taktik ve stratejiler, ait olduğu devletin karakterine bağlı olabileceği gibi, kendi dönemindeki diğer orduların taktik ve stratejilerine de benzeyebilmektedir. Esasen askerî doktrin çoğu zaman bu ikisinin, iç ve dış etmenlerin karşılıklı etkisiyle şekillenmektedir.¹ Bundan dolayı bir askerî yapıda neyin özgün, neyin türdeşleriyle benzer olduğunun saptanması, ancak karşılaştırmalı bir yöntemle mümkündür.

Tezimizde karşılaştırmalı yöntemin tercih edilmesinin bir diğer sebebi, Türk ordusunun dünya askerî tarihi bağlamı içerisinde ele alınmasıdır. Her ne kadar Kızıl Ordu dâhil, iki savaş arası dönem Avrupa orduları üzerine çeşitli karşılaştırmalı çalışmalar yapılmış ise de,² Türk ordusu uluslararası literatürde böyle bir çalışmaya hemen hemen hiç konu edilmemiştir. Bugüne kadar, Türkiye’de yapılan çalışmalarda da uluslararası bağlam çoğunlukla ele alınmamıştır. Bu sebeple seçilen yöntem, Türk ordusunu çağdaşı olan Sovyet ordusuyla kıyaslayarak aynı zamanda uluslararası bir bağlamda inceleme yolunda en uygun yöntem olma özelliği taşımaktadır.

¹ Askerî doktrin için bkz., Barry R. Posen, *The Sources of Military Doctrine France, Britain, and Germany Between the World Wars*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1984.

² Bu literatüre bir örnek şu eserdir: Williamson Murray, Allan R. Millett, *Military Innovation in the Interwar Period*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Tezin yazımında karşılaştırmalar iki biçimde yapılmıştır. Öncelikle bölümlerin ve alt bölümlerin işlenişinde sırası geldikçe öne çıkan küçük karşılaştırma konuları parça parça işlenmiştir. Tez her iki ordunun tarihiyle ilgili ayrıntılı konulara değindiğinden, tüm ayrıntıların karşılaştırmasının sonuç bölümüne bırakılması verimli bir yöntem olmazdı. Bu yüzden belirli bir karşılaştırma yapılabilecek alt konular belirginleştikçe, bunların karşılaştırılması ve yorumlanması yöntemine gidilmiştir. Daha kapsamlı bir karşılaştırma ise sonuç bölümünde yapılmıştır. Bu bölümde temel araştırma sorusu olan rejimlerin karakteri ve savaş tarzı arasındaki ilişki analiz edilecektir. Aynı zamanda ilgili dönemde Türk ordusu ve Kızıl Ordu'nun, başarı ve başarısızlıklarının karşılıklı bir tahlili de sonuç bölümünde yapılacaktır.

Tezin alt bölümlerinin düzenlenmesinde belirli bir mantık izlenmeye çalışıldıysa da, Türk ordusu ve Sovyet ordusunun anlatıldığı bölümlerde kesin bir eşdeğerlik aranmamıştır. Diğer bir deyişle, ele alınan ordunun özgül tartışmalarına göre alt başlıklar değişiklik gösterebilmektedir. Bölümlerin yazımını şekillendiren genel mantık ise, her bölümün, ilgili dönemde ordunun ve devletin karşılaştığı genel tehditler ve eldeki askerî gücün durumu üzerine genel bilgiler ile başlamasıdır. Böylece ülkenin içinde bulunduğu stratejik durum, gelecek bir savaşta olası harekât sahası, ordunun kabiliyetleri ve genel durumu ele alınarak bir çerçeve çizilmektedir. Sonrasında ise ilgili dönemde ordunun askerî doktrini ve doktrin tartışmalar bir şekilde ele alınmaktadır. Buradan sonraki alt bölümler, her iki ordunun farklı deneyimlerine göre farklılaşabilmektedir. Nitekim Türk ordusu iki savaş arası dönemde konvansiyonel bir savaşa girmediğinden, Türk ordusunun anlatıldığı bölümlerde somut bir savaşa dair bir alt bölüm bulunmamaktadır. Sovyet ordusu ise 1930'ların ikinci yarısında küçük savaşlar olarak anılan bir dizi harekâta girişmiştir. Bu yüzden bu savaşlardan çıkan sonuçlar 4. Bölümün alt bölümlerinde işlenmektedir. 3. ve 4. Bölümlerin son kısımlarında, her iki ordunun da 2. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde ne durumda olduğuna değinilmiştir.

Dönemlendirme olarak 1923-1939 yıllarının seçilmesi, genel olarak her iki ülkenin iki savaş arası döneminin bu yıllara tekabül ediyor olmasıdır. Genellikle tarih yazımında iki savaş arası dönem 1918-1939 arası kabul edilse de, Türkiye ve Sovyetlerin savaşı en erken 1922'de bitmiştir. 1923'te Türkiye için Lozan

Antlaşması'nın imzalanmasıyla Cihan Harbi resmen sona ermiştir. Oysa Sovyetler için Avrupa Rusya'sındaki İç Savaş ve Sovyet-Polonya Savaşı'ndan (1919-1921) sonra da savaş bitmemiş, Kızıl Ordu'nun ülkenin doğusunda kontrolünü sağlaması için harekâtlar yürütmeye devam etmesi gerekmişti. Bununla birlikte Lenin'in 1924 başında öldüğü ve sonrasında Stalin'in Komünist Parti Genel Sekreteri olduğu da düşünülürse, aşağı yukarı bu tarihlerde (1923-1924) Sovyetlerde büyük savaş sona ermiş ve yeni rejim, kuruluş aşamasına geçmiştir. Nitekim alanın baş eserlerinden olan *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi* adlı çalışmada E. H. Carr, devrim sürecini 1917-1923 tarihleri ile sınırlandırmıştır.³

Bölümlendirme açısından 1928 yılının seçilmesinin de belirgin sebepleri vardır. Türk ordusu açısından 1928 sonrası, tehdit beklentilerinin geçici olarak öneminin azaldığı bir dönemdi. Büyük Buhran'ın iktisadi etkisiyle dünya genelinde askerî harcamalara kısılrken, silahsızlanma ve kolektif güvenlik girişimleri ön plana çıkmıştı. Türkiye de bu sürecin aktif katılımcısı olmuştu. 1928-1933 arasında en azından açık kaynaklara yansıyan bir askerî manevra yapılmamıştı. Öte yandan Türkiye'nin bu dönemde Suriye ve İran'la yaşadığı sınır anlaşmazlıkları devam etmekteydi ve Türk ordusu aynı zamanda iç isyanları bastırma faaliyetleriyle meşguldü. Ancak genel anlamda Türkiye, Almanya ve İtalya gibi devletlerin irredantist bir dış politika izlediği bir dönemde, uluslararası sisteme uyumlu, barışçı ve statüko yanlısı bir dış siyaset izlemiş, Cumhuriyet ordusu da bu anlayış çerçevesinde yapılandırılmıştı. Sovyetler Birliği'nde ise, 1928 NEP döneminin sonu ve birinci beş yıllık plan döneminin başlangıcıydı.⁴ Birinci Beş Yıllık Planın askerî sonuçları, Sovyetlerin sahip olduğu silah teknolojilerinin büyük bir sıçrama yapması ve Kızıl Ordu'nun yeni teknoloji ekipmanla donatılmasıydı. Bu maddi değişim, Kızıl Ordu'nun doktrinini de tamamen değiştirecekti.

³ E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, Çev. Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.

⁴ “Yeni Ekonomi Politikası” anlamına gelen NEP, Sovyet rejiminin görece karma bir ekonomik modelle yönetildiği geçiş dönemini (1921-1928) ifade etmektedir.

Kanaatimizce, 1928 yılı farklı sebeplerle her iki ordu için de 1920'leri ve 1930'ları ayıran yıl idi.⁵

Tezin 1939 yılında sonlandırılması ise basitçe İkinci Dünya Savaşı'nın bu tarihte başlamış olmasından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı tüm dünyada askerî doktrin tartışmalarının yeni bir noktaya evrilmesine sebep olmuştur. 3. ve 4. Bölümlerin son kısımlarında görüleceği gibi, Türk ordusu ve Kızıl Ordu da bu gelişmelerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmiştir.

Dönemin yazılmasında yararlanılan temel birincil kaynaklar, bu dönemde çıkarılan askerî dergiler, subaylar tarafından yazılan kitaplar ve her iki ordu tarafından yayınlanan talimnameler olmuştur. Talimnameler devlet belgeleri statüsünde olup, Genelkurmayın resmî görüşlerini yansıtmaktadır. Dergilerden alınan makaleler ve dönemde yayınlanan kitaplar ise dönemin subaylarının, strateji, harekât, taktikler ve askerî doktrin konularındaki kişisel görüşlerini yansıtmaktadır. Askerlerin bu tür makaleleri ve kitapları, talimnameleri hangi açılardan düşündüklerini ve devlet ve Genelkurmayın kabulleriyle kendi profesyonel görüşleri arasında nasıl bir bağ kurduklarını göstermektedir.

Talimname ve bireysel makalelerin karşılaştırmalı ve çapraz bir okunmaya tabi tutulması, askerî konularda ordunun üzerinde uzlaşî geliştirdiği düşünceleri ortaya koyduğu gibi, kimi çatışma noktalarını da yansıtmaktadır. Bu çatışma ve uzlaşî noktalarını tespit etmek ve bunların arkasındaki nedenleri açıklamak temel amaç olmuştur. Metodolojik olarak, talimname ve talimatname maddelerinin birebir aktarıldığı, herhangi bir bağlam aranmadan sıralandığı bir yöntemden dikkatle uzak durulmuştur. Talimname, talimatname, nizamname gibi türler, maddelerin arkasındaki tartışma, çatışma ve gerilimler ortaya çıkarılmadığında faydasız birer belge yığınıdır. Maddelerin bir bağlama oturtulması, diyalektik bir sürecin parçası olarak kavranması temel metodolojik kaygı olmuştur.

⁵ Elbette alt bölümlerin yazımı sırasında, birtakım karşılaştırmalar yapılması gerekli olduğunda geriye dönük hatırlatmalar ve eklemeler de yapılmıştır. Özellikle 1930'larda nelerin değiştiğini vurgulamak için bunun gibi geri dönüşlerden faydalanılmıştır.

Tezin dayandığı temel birincil kaynaklar talimnameler ve dönemin mecmua makaleleri olmuştur. 1926 Talimnamesi gibi eserler, Genelkurmayın resmî doktrinini ortaya koymak bakımından yararlanılan kaynaklar olmuşlardır.⁶ Bu dönemin subayları tarafından yazılan ve Genelkurmay denetimindeki matbaalarca basılan kimi eserler de önemli birer yarı-resmî kaynak konumunda olmuştur. Örneğin Müsterek Tabiye adlı eser 1920’lerde Türk ordusunun taktik meselelere bakışını ortaya koyan önemli bir eserdir.⁷ Yine tezde çokça temas edilen Ahmet Sedad’ın Ordumuzda Terakki Umdeleri adlı çalışması, savaş sonrası ordunun temel sorunlarını ve geleceğe bakışını yansıtmak bakımından değerlidir.⁸ Bunların yanında Türk ordusu özelinde en fazla yararlanılan kaynak, 1920’lerde ve 1930’larda yayınlanan Askerî Mecmua olmuştur. Askerî Mecmua, Türk subaylarının kendi dönemlerindeki askerî doktrin tartışmalarına aktif olarak katıldıkları son derece zengin bir kaynaktır.

Türk ordusunun incelenmesinde önemli araştırma eserlerinden de faydalanılmıştır.⁹ Örneğin orduda Prusya-Alman ekolünün derin etkilerini göstermek bakımından Gencer Özcan’ın “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi” makalesi ve Gerhard Grüßhaber’in *The ‘German Spirit’ in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer* adlı kitabı temel başvuru kaynakları olmuştur.¹⁰ Ümit Özdağ’ın *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri* adlı kitabından da ordunun bu dönemdeki genel durumunu yansıtan değerli bir çalışma olarak faydalanılmıştır.¹¹ Erhan Çifci’nin Tahsin Yazıcı’nın askerlik serüvenini ele alan kitabı zırhlı birlik konseptinin Türkiye’ye gelişinin başarılı bir

⁶ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, (Sevk. Ta.)*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

⁷ İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi): *Müsterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

⁸ Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralayı): *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1924.

⁹ Türk ordusu özelinde kısmen benzer konuları ele alan bir tez çalışması için: Erdal Akkaya, *Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)*, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

¹⁰ Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. Gerhard Grüßhaber, *The ‘German Spirit’ in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018. Grüßhaber’in eseri Türkçe’ye de çevrilmiştir: Gerhard Grüßhaber, *Türk Ordusunda Alman Ruhu: Bir Askerî Teknoloji Transferi Tarihi*, (Çev.) Bozkurt Leblebicioğlu, Ankara, Say Yayınları, 2021.

¹¹ Ümit Özdağ, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017.

anlatımı olmasının yanında, dönemin süvari sınıfı üzerine yapılan tartışmalarını da başarıyla ortaya koymaktadır.¹² Tezde sıkça başvuru olan bir eser de, Fatih Özkurt'un *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)* adlı çalışması olmuştur.¹³ Bu çalışma dönemin askerî manevralarında sınıyan stratejik, operatif ve taktik fikirlerin anlaşılması ve gelecek savaşa dair beklentilerin değerlendirilmesi açısından çok faydalı olmuştur.

Sovyet ordusunun incelenmesinde de benzer biçimde talimname ve subayların telif çalışmalarından faydalanılmıştır. Örneğin PU-36 talimnamesi Sovyet Genelkurmay'ının resmî doktrinini ortaya koyan önemli bir dökümanter eserdir.¹⁴ Ancak dönemin önde gelen subaylarının geliştirdikleri askerî kuramlar da tez için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Örneğin Vladimir Triandafilov'un "Modern Orduların Harekâtının Karakteri" adlı eseri, iki savaş arası dönemde Sovyet askerî düşüncesinin biçimlenmesinde büyük rol oynayan bir çalışmadır.¹⁵ Benzer biçimde dönemin en önemli Kızıl Ordu subaylarından olan Mihail Tuhaçevski'nin seçilmiş makaleleri ve zaman zaman Sovyet Clausewitz'i olarak anılan Sveçin'in Strateji adlı kitabı da temel birincil kaynaklar olarak öne çıkmıştır.¹⁶ Tezde başvuru olan bu ve benzeri eserler, dönemin Sovyet subaylarının askerî konulardaki görüşlerini yansıtan temel birincil kaynaklardır.

Kızıl Ordu'nun incelenmesinde de önemli araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Kızıl Ordu çalışmalarının Batı dünyasındaki merkezi denebilecek *The Journal of Slavic Military Studies* adlı dergiden özellikle çok faydalanılmıştır. Kurulduğu dönemde *The Journal of Soviet Military Studies*, (Sovyet Askerî Çalışmaları Dergisi) olarak bilinen bu

¹² Erhan Çifci, *Şark Cephesi'nden Kore'ye Bir Türk Generali, Tahsin Yazıcı'nın Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

¹³ Fatih Özkurt'un şu çalışması ise bu dönemin askerî manevralarının kapsamlı bir dökümünü sunmaktadır: Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017.

¹⁴ *Временный Полевой Устав РККА (ПУ-36)*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны СССР, 1937.

¹⁵ Владимир Кириакович Триандафиллов, *Характер Операций Современных Армий*, Москва, Государственное Военное Издательство НКО СССР, 1936.

¹⁶ М. Н. Тухачевский, *Избранные Произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964. А.А. Свечин, *Стратегия*, Москва Государственное Военное Издательство, 1926.

dergi, bugün yayın hayatına yeni ismiyle *The Journal of Slavic Military Studies*, (Slav Askerî Çalışmaları Dergisi) olarak devam etmektedir. Bu dergi çevresinde toplanan Sovyet askerî tarihi uzmanlarının yaptıkları yayınlar, Kızıl Ordu tarihinin son derece ayrıntılı bir dökümünü ortaya koymaktadır. Bu tez çalışmasının Kızıl Ordu ile ilgili bölümleri de, birincil kaynakların yanı sıra, bu birikim üzerine inşa edilmiştir.

Bunun dışında Kızıl Ordu üzerine genel İngilizce literatür de tez çalışması için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Bu literatüre örnek olarak verilebilecek temel bir eser, uzun yıllardır alanında başat bir öneme sahip olmuş, John Erickson'un *The Soviet High Command A Military-Political History 1918-1941* adlı eseridir.¹⁷ Bu eserden, Kızıl Ordu'nun askerî-siyasî tarihinin genel çerçevesinin çizilmesi gerektiği durumlarda faydalanılmıştır. Örneğin 1937 tasfiyelerinin ele alındığı 4. bölümde ilgili kaynak kullanılmıştır. Kızıl Ordu'nun genel siyasî problemlerinin incelenmesi konusunda görece yeni bir kaynak olan Roger R. Reese'in *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991* adlı kitabından da faydalanılmıştır.¹⁸ Reese'in çalışması Erickson'un eserine göre daha az detay içeren ve çok daha uzun bir zaman dilimini kapsayan bir çalışma olmakla beraber, alandaki yeni sonuçların başarılı bir derlemesini de sunmaktadır. Tezin özel inceleme konusu olan doktrin tarihi konusunda ise, alanda şimdiden önemli bir yapıt olarak kabul edilmiş olan Mary R. Habeck'in *Storm of Steel: The Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, (Çelik Fırtınası: Alman ve Sovyet Zırhlı Doktrin Gelişimi) adlı çalışmasına sıkça başvurulmuştur.¹⁹ İlgili eser, Sovyet *Derin Harekât* doktrini ile Alman *Blitzkrieg* doktrinini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu anlamda bu çalışma, karşılaştırmalı bir doktrin tarihini çalışması olarak da teze örnek teşkil etmiştir.

Tezde kaynak olarak arşiv belgelerinin kullanılmamasının tezin konusu ve yöntemiyle doğrudan ilgisi vardır. Doktrin tartışmaları yukarıda belirtilen türden mecmua gibi belirli yayınlar üzerinden yürütülmüştür ve bu tartışmalar çoğunlukla arşiv

¹⁷ John Erickson, *The Soviet High Command A Military-Political History 1918-1941*, (3. Edition), London/Portland, Frank Cass, 2001.

¹⁸ Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army, 1917-1991*, London/New York, Routledge, 2001.

¹⁹ Ithaca and London, Cornell University Press, 2003.

belgelerine yansımamaktadır. Bu sebeple ilgili tartışma ve gelişmeler, mecmualar, subaylar tarafından yazılan kitaplar ve talimnameler üzerinden takip edilmiştir ve bunlardan çıkan sonuçlar analiz edilmiştir.

Son olarak, sınırlı biçimde ve gerekli yerlerde kimi elektronik kaynaklara da başvurulmuştur. Bu kaynaklar akademik bir önem arz etmemekle beraber, tez için gerekli kimi güncel bilgileri ve yorumları içerdiklerinden, teze spesifik alanlarda katkı sunmuşlardır. Örneğin Türkiye'nin kimyasal silahların kullanımını yasaklayan uluslararası sözleşmeye ne zaman dâhil olduğu bilgisi, Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan bir elektronik kaynaktan temin edilmiştir.²⁰

²⁰ “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi: 06.01.2022).

GİRİŞ

A. Kavramsal Çerçeve

Tezin temel konusunu askerî doktrinler oluşturmaktadır. Ancak askerî doktrin, harbin farklı seviyelerini içeren bir bütündür. Strateji, operatif sanat ve taktikler harbin söz konusu seviyelerini tanımlamak için kullanılan terimlerdir. Öncelikle bu kavramların içeriklerinin ele alınması ve aralarındaki bağlantıların açıklanması, daha sonra yapılacak tartışmaların kavramsal çerçevesini de belirleyecektir.

Strateji terimi, tarih boyunca farklı anlamlarda kullanıldıysa da, günümüzde kapsamı üzerinde büyük ölçüde uzlaşmış bir kavramdır. Carl von Clausewitz stratejiyi, savaşın amaçlarına ulaşmak için muharebeleri kullanma sanatı olarak tanımlamıştır.²¹ Liddell Hart'a göre strateji, politikanın hedeflerine ulaşılması amacıyla askerî gücün organize edilmesi ve uygulanmasıdır.²² Andre Beaufre, stratejinin politik hedeflerin elde edilmesinde en yüksek düzeyde katkı sağlayacak şekilde güç kullanılması sanatı olduğunu savunmuştur.²³ Bu ve benzeri tanımlar, stratejiyi güncel ve askerî kapsamıyla tanımlamaktadır. Ancak kavramın tarihsel içeriği ve askeriyei aşan anlamları daha karmaşık bir sorundur.

Strateji teriminin kökeni olan *strategos* kelimesi, Antik Yunancada basitçe bir orduyu yönetme sanatı anlamına geliyordu.²⁴ Stratejinin antik dönemdeki anlamı esasen bugün taktikler olarak tanımlanan kavrama daha yakındı. Zamanla terimin anlamı değişti ve çok farklı biçimlerde kullanıldı. Modern zamanlarda askerî anlamının tamamen dışında da kullanıldığı görülmektedir. Pek çok durumda, strateji kelimesi basitçe “plan” kelimesinin eş anlamlısı olarak da kullanılabilmektedir.²⁵

²¹ Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (Çev.) Selma Koçak, İstanbul, Doruk, 2015, s. 99.

²² B. H. Liddell Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, (Çev.) Selma Koçak, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2003, s. 447.

²³ Mehmet Sümer, “Modern Yönetim Stratejileri ile Askerî Stratejilerin Karşılaştırılması”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez), 2007, s. 21.

²⁴ Alan Stephens, Nicola Baker, *Savaşın Anlamı: 21. Yüzyıl İçin Strateji*, (Çev.) Süleyman Yazır, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009, s. 19.

²⁵ Tami Davis Biddle, *Strategy and Grand Strategy: What Students and Practitioners Need to Know*, Strategic Studies Institute, US Army War College Press, 2015, s. 1.

Strateji antik Yunan’da bugünkü taktik kavramına yakın olsa da, antik Yunan dünyasında bugün strateji ve büyük strateji olarak tarif edilen seviyelerde gelişmiş planlama ve tartışmalar yapıldığı da görülmüyordu. Peloponez Savaşı’nda Perikles’in Atina’nın çeşitli güç unsurlarını genel bir strateji planlamasında kullanmış olması buna bir örnekti: Atina donanmasının üstünlüğü, Atina şehrinin güçlü surlarla korunmuş olması, Sparta kuvvetlerinin uzun süreli bir sefere isteksiz oluşu gibi etmenler Pericles’in stratejik planında rol oynamıştı. Böylece modern tanımlarda vurgulandığı gibi, stratejinin amaç ve araçlar arasında kurduğu bağ Antik savaşlarda da görülebiliyordu.²⁶

Günümüzün strateji literatürüne kaynak olmuş iki antik metin, birbirine yakın zamanlarda (milattan önce 5. Yüzyıl) yaşamış olan Yunanlı General Tukidides ve Çinli komutan ve filozof Sun Tzu tarafından yazılmıştı. Tukidides’in çalışması, bizzat katıldığı Peloponez Savaşı’nın bir tarihiydi. Tukidides’in Batı strateji literatüründeki öncü rolü, savaşın sonucunu belirleyen etmenleri gerçekçi ve rasyonel temellerde ele almasıydı. Antik dönemin en önemli savaş anlatılarından olan Homeros’un İlyada’sının aksine, tanrıların savaşın sonucuna doğrudan etki etmesi gibi mitik açıklamalar Tukidides’in anlatısında söz konusu değildi. Tukidides’in yaklaşımı, Batı literatüründe güç merkezli realist kuramların öncüsü oldu. Güç dengesi, emperyal savaş ya da yıpratma stratejisi gibi modern konseptler Tukidides’in metninde farklı biçimlerde gözlenebiliyordu.²⁷ Öte yandan strateji Çinli komutan Sun Tzu, stratejinin ve taktiğin temel problemlerini sistematik biçimde derleyip bir araya getiren ilk düşünürdü. Ne zaman taarruz edileceği ve ne zaman savunma yapılacağı, muharebede düşmanı aldatma, arazi ve hava koşullar, ekonomi ve istihbarat gibi savaşın temel bileşenleri Sun Tzu’nun eserinde incelenmişti.²⁸

²⁶ T. D. Biddle, *Strategy and...*, s. 20.

²⁷ Hasan Deniz Pekşen, Murat Güneşlioğlu, “Tukidides”, *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkakıncı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 51.

²⁸ A. Stephens, N. Baker, *Savaş Anlamak...*, s. 52-53. Sun Tzu’nun eseri için bkz. Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1992. Sun Tzu’nun eserinin güncel önemine bir örnek, kendisinden yapılan kimi alıntılarının modern NATO talimnamelerinde bile görülebilmeleridir. Hubert Królikowski, “Modern Military Strategy and Its Founders: Sun Tzu, Carl Von Clausewitz and Andre Beaufre”, *Politeja*, C.44, (2016), s. 204.

Antik Yunan ya da Çin gibi şehirlere ve yerleşik yaşama dayanan kültürlerin yarattığı savaş sanatı ve stratejik kültürün yanında, göçebe ve konar-göçer kültürler de kendi savaş tarzları ve stratejik kavrayışlarını geliştirmişlerdi. Bu savaş tarzı her şeyden önce hareketlilik ve sürat dayanıyordu. Bozkır savaşçılarının kendine has savaş sanatlarını, Türk ve Moğol tarihinin çeşitli aşamalarında gözlemlemek mümkündür. Ayrıca Avrasya bozkırlarının batı ucunda bulunan Macar toplulukları da Türk askerî teşkilatından ve harp usullerinden yoğun biçimde etkilenmişlerdi.²⁹ Coğrafi şartlarının ve atın harpte kullanımının doğal bir sonucu olan, çoğunlukla piyadeye dayanan ya da surlar gerisinde savunma yapma stratejisi izleyen yerleşik toplumların aksine, bozkır savaşçılarının stratejik kavrayışında sürat ve hareket merkezi bir önemdeydi.³⁰ Bozkır Türklerinin savaş tarzında hareketsiz savunma muharebeleri nadiren görülüyor, taarruz stratejileri savaş tarzının temelini oluşturuyordu.³¹

Bozkır askerî kültürü, yerleşik toplumların aksine profesyonelleşmiş ücretli savaşçılardan oluşmuyordu. Bozkır şartlarında herkesin bir ölçüde savaşmayı bilmesi gerektiğinden, savaşçılık toplumun genelince bilinmesi gereken bir beceriydi. Bozkır Türk devletlerinde ordu temelde hafif silahlı, süratle hareket edebilen süvariden oluşuyordu. Savaş stratejileri de buna paralel olarak ani taarruzlara, baskınlara, stratejik ricatlara ve karşı taarruzlara dayanıyordu.³² Milattan önce yaklaşık 175 yıllarında konar-göçer Hunların yerleşik Çin devletine karşı kurduğu üstünlük, söz konusu hareket ve sürat dayanan savaş tarzıyla doğrudan ilgiliydi ve sonraki yüzyıllarda da zaman zaman tekrarlanan bir örüntünün erken bir örneği idi.³³ Bozkır savaşçılarının savaş tarzlarındaki üstünlükler yerleşik toplumların buna karşılık verebilmek için bozkır savaş tarzını örnek alan askerî reformlara gitmelerine sebep olabiliyordu.³⁴

²⁹ Ferenc Echart, *Macaristan Tarihi*, 2. Baskı (Çev.) İbrahim Kafesoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 4-5.

³⁰ Ahmet Taşağıl, “İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu”, *Türkler ve Askerlik*, (Ed.) Süleyman Kızıltoprak, İstanbul, İstanbul Yayınları, 2009, s. 28.

³¹ İsa Kalaycı, Ahmet Kuşçi, “Tarih-Strateji Biliminin Gelişimi ve Türklerdeki Yansımaları”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, (2018), s. 287.

³² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 10. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 269-270.

³³ Necati Uluay Ucuşsatar, *Türklerde Harp Sanatı: Taktik ve Strateji (M.Ö. 220 – M.S. 1453)*, İstanbul, Derin Yayınları, 2007, s. 64.

³⁴ Oğuz Turan, *Türklerde Strateji ve Taktik Düşünceler: Mete'den Atatürk'e Kadar*, Belge Yayınları, (?), s. 79.

Göçebe ve konar-göçer savaşçı kültürler yerleşik toplumlarla kurdukları temaslarda onların devlet ve bürokrasi geleneğinden etkilenmişlerse de, kendi savaşçı kimliklerini korumuşlardı. Türklerin Göktürk Devleti döneminde Çin ve Selçuklu İmparatorluğu döneminde İran toplumlarıyla ilişkileri buna örnekti.³⁵ Öte yandan, bozkır devletlerinden görece yerleşik devlet ve imparatorluk yapılarına geçiş sürecinde Türk stratejik kültüründe önemli yenilikler de oldu. Selçuklu İmparatorluğu yönetiminde İslam devletlerinde alınan ikta sistemi ordu teşkilatının önemli bir ayağı olmuştu. Benzer bir biçimde farklı milletlerden askerlerin orduda görev alması da Selçuklu askerî sisteminin bir parçasıydı. Ordunun tek bir etnik kökenden oluşması tehlikeli görülüyordu. Türk, Arap, Horasanlı, Hindu gibi farklı gruplardan asker toplanmasının, her bir grubun askerî etkinliğini arttırdığı düşünülüyordu. Buna göre her bir grup birbirini kontrol ediyor ve denetliyordu; ayrıca muharebede her grup birbirlerinden daha iyi savaştıklarını ispatlamaya çalışıyordu ve bu da askerî etkinliği arttırıyordu. Daha önceki Türk devletlerinde görülmeyen bu gibi uygulamalar, imparatorluk idari yapısına geçişin Türk strateji kültürüne getirdiği önemli yeniliklerdendi.³⁶

Yazılı askerî literatür açısından bakıldığında, Büyük Selçuklular, Türkiye Selçukluları, Eyyübiler ve Memlukler gibi Ortaçağ Türk ve İslam devletlerinde, ordu ve savaş üzerine yazılmış pek çok eser vardı. Bunlar orduların teşkilat yapıları, silah üretimi, silahların kullanılması ve hatta mancınık teknolojisi gibi konuları içerebildikleri gibi, muharebe usullerini de ele alabiliyorlardı.³⁷

Batı dünyasında stratejinin antik dünyada atılan kuramsal temelleri, Rönesans Avrupa'sında savaş üzerine yapılan kimi kuramsal çalışmaların da öncüsü oldu. 16. Yüzyıl başlarından itibaren askerî konularda antik dünyanın incelenmesi ve buradan dersler çıkarılması artan bir eğilim olmuştu. Grek-Roma askerî sistemleri örnek alınıyor ve dönemin askerî örgütlenmeleri için dersler çıkarılıyordu. Nitekim dönemin en önemli

³⁵ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği: Dün ve Bugün*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 39, 60.

³⁶ Nizamü'l-Mülk *Siyâset-name*, (Haz.) MehmetAltay Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 72.

³⁷ Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Âdâbu'l-Harb ve's Şeca'a*, *Tabsıratu Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyeti'l-Necâti fî'l-Hurûb*, *Münyetü'l-Guzât*. Geniş bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010, s. XXXIII-XXXIV.

düşünürlerinde Makyavelli'nin savaş sanatının yeni ilkeleri olarak savunduğu şeyler aslında Roma ordularının eski usulleriydi.³⁸

Strateji literatürünün en önemli isimlerinden biri olan Makyavelli, realist yaklaşımın temellerinin kurulmasına öncülük etti. Makyavelli'ye göre insan doğası gereği gücü arzulamaktaydı. Egemenlik sahibi olma ve gücünü sürekli büyütme arzusu kaçınılmaz bir biçimde çatışma ve savaş ortamını doğuruyordu. Bu savaş ortamında doğru stratejileri geliştirmekle ilgilenen Makyavelli, bu kapsamda döneminin askerî strateji ve taktikleri üzerine de çalışmalar yapmıştı. Bir örnek olarak Makyavelli, savaşta taarruzun mu savunmanın mı avantajlı olduğu konusunu da ele almış ve her iki hareket tarzının da avantaj ve dezavantajlarını tespit etmiştir. Makyavelli'ye göre hangi stratejinin izleneceği şartlara göre belirlenmelidir.³⁹

Strateji günümüzdeki anlamını ise büyük ölçüde Fransız Devrim savaşları ve Napolyon savaşları ile birlikte kazandı. Modern bir kavram olarak stratejinin ortaya çıkışı bir yandan büyüyen düzenli ordulara, bir yandan da aydınlanmanın düşünsel mirasına dayanıyordu.⁴⁰ Öte yandan askerî strateji için bilimsel kanunlar gibi her durumda geçerli kanunlar geliştirme çabası da bu dönemde gelişmeye başladı. Önemli bir örnek olarak, Antoine Henri de Jomini'nin Savaş Sanatı⁴¹ adlı çalışması, modern dönemin savaş sanatı hakkında yazılmış ilk ders kitabı mahiyetindeydi. 19. Yüzyıl subaylarının gözünde bir kılavuz gibi görülerek son derece önemli bir yer edinmişti. Napolyon Savaşlarındaki deneyimleri ve taktik ve strateji alanında gerçekleşen değişimleri sistematik bir biçimde inceleyen Jomini, hareket hatları teorisi gibi sonraki kuşak komutanları derinden etkileyen prensipler de öne sürmüştü.⁴² Kuramsal derinlik bakımından çağdaşı Clausewitz'e göre çok daha zayıf olmasına rağmen, Jomini'nin, çağında Clausewitz'den daha etkili olmasının sebebi, komutana zafer kazandıracak

³⁸ T. D. Biddle, *Strategy and...*, s. 22.

³⁹ Bkz. Niccolo Machiavelli, *Savaş Sanatı*, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2007. Savunma ve taarruz kıyaslaması için bkz. Niccolo Machiavelli *Titus Livius'un İlk On Kitabı İçin Söylevler*, İstanbul, Say Yayınları, 2009, s. 61-63. Aslıhan Turan, "Niccolo Machiavelli", *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkakıncı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 93, 97.

⁴⁰ T. D. Biddle, *Strategy and...*, s. 24.

⁴¹ Antoine Henri Jomini, *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, (Çev.) Selma Koçak, İstanbul, Doruk Yayınevi, 2002.

⁴² Pelin Musabay Baki, "Antoine Henri de Jomini", *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkakıncı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 179.

prensipler ortaya atmış olmasıydı. Clausewitz ise çok daha teorik kalıyordu. Bu yüzden Jomini'nin yazdıkları subaylar için bir tür el kitabı haline gelmişti.⁴³

Clausewitz'in strateji literatürüne katkısı ise doğrudan zafer reçetesi sunmaktan çok kuramsal alana derinlik ve kavramsal tutarlılık kazandırması oldu. Savaş Üzerine adlı meşhur çalışması 1832 yılında yayımlanmadan önce, strateji ve taktik kavramlarının sınırları görece belirsizdi ve birbirlerinin yerine kullanılmaları da son derece yaygın bir durumdu. Clausewitz, modern askerî literatürde ilgili kavramlara açıklık kazandıran düşünürdü. Clausewitz'e göre strateji muharebelerin savaşın amacına ulaşılmasında nasıl kullanılacağına kuramıydı. Diğer bir deyişle muharebelerin savaşın genel amacına tabi kılınması stratejinin konusuydu.⁴⁴

Martin van Clevelt'e göre 19. Yüzyıl ile beraber stratejinin anlamının keskin biçimde değişmesinin sebebi, modern muharebenin koşullarının da değişmesiydi. 1800'den önce iletişim ve istihbarat yavaş işliyordu ve güvenilirmezdi. Muharebede değişen durumları görüp reaksiyon verebilmek için komutanların çatışma bölgesine yakın olması gerekiyordu. Karmaşık muharebe planları yapmak, gerektiğinde muharebeye sürülmek üzere ihtiyat kuvvetleri ayırmak ya da eldeki gücü bölerek farklı yönlerden muharebeye sokmak gibi düşünceler, lojistik ve iletişimsel zorluklardan

⁴³ M. Tanju Akad, *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 131.

⁴⁴ C. v. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, s. 99. Liddell Hart'a göre Clausewitz'in strateji tanımında temel bir problem bulunmaktaydı. Stratejiyi savaşın genel hedeflerine ulaşmak için muharebelerin düzenlenmesi olarak görmek, savaşın amaçlarını belirleyen siyasî seviyenin alanına giriyordu. Hart'a göre, generalin görevi savaşın amaçları siyasî irade tarafından belirlendikten sonra elindeki araçları kendisine sunulan hedefleri elde etmek için kullanmaktır. Böylece askerlerin kontrolünde askerî strateji, daha üst seviyedeki siyasetin aracı oluyordu. Hart'a göre Clausewitz'in yaklaşımındaki bir diğer hata da, muharebelerin stratejinin sonuca ulaştırılmasında kullanılabilecek yegâne araçlar olarak ortaya konulmasıydı. Bu da savaşta tüm faaliyetlerin muharebelerin kazanılması hedefine yoğunlaştırılacağı sonucunu doğuruyordu. Oysa Hart'a göre stratejik bir hedefe ulaşmanın tek yolu muharebe değildi. B. H. Liddell Hart, *Strateji: Dolaylı Tutum*, (Çev.) Selma Koçak, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2003, s. 443-444. Hart bu kapsamda, dolaylı stratejilerin önemine vurgu yapmaktadır. Strateji literatüründe Hart ile özdeşleşen dolaylı dolaylı tutum esasen Sun Tzu'nun da farklı biçimde ifade ettiği bir yaklaşımdır. Sun Tzu, yüz muharebeye girip yüz zafer kazanmaktansa, hiç savaşmadan kazanmanın daha büyük bir stratejik kabiliyet olduğunu savunuyordu. Alessandro Corneli, "Sun Tzu and the Indirect Strategy", *Rivista di Studi Politici Internazionali*, C.54, No. 3, (1987), s. 419. Dolaylı stratejilerin önemi Türk-Moğol askerî geleneğinin büyük komutanlarından Timur'un savaş anlatılarında da görülmektedir: "Benim tecrübelerimle sabittir ki; yüz bin süvarinin yapamadığı bir iş yolu bulunarak, bir tedbir ile yapılabilirmiş." Sahibkiran Emîr Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, *Timur'un Günlüğü: Tüzükât-ı Timur*, 3. Baskı, (Haz.) Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s. 28. Ayrıca Timur'un stratejik düşüncesinin bir değerlendirmesi için: Hasan Taşkıran, "Emir Timur'un Savaş Stratejileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S: 43, (2016), s. 946-954.

dolayı tehlikeliydi. Yolların kötü olmasından dolayı birliklerin hareketleri yavaş gerçekleşiyordu. Bu şartlar ancak Sanayi Devrimi ile değişecekti. Harekâtın çok daha karmaşık stratejik ve taktik planlarla yürütülebilmesi ancak bundan sonra gündeme gelmişti. Nitekim imha modern imha savaşı fikirleri de bu dönüşümden sonra yaygınlaşmıştı.⁴⁵ Sanayi Devrimi'nin savaşın dönüşümü üzerindeki bir başka kalıcı etkisi, ulus devletlerin gelişmesiyle de paralel olarak, modern savaşa topyekûn bir karakter kazandırması olmuştu.⁴⁶

19. Yüzyılda savaşın değişen yüzü, subaylık mesleğinin de dönüşüme uğramasının yolunu açtı. Planlamanın ve kurmaylık faaliyetlerinin öne çıktığı bu dönemi başlatan Fransız Devrim Savaşları ve Napolyon Savaşları'ndan çıkan sonuçlardı. Napolyon'un askerî başarıları yalnızca kendisinin taktik dehasının bir sonucu değildi. Gelişmiş planlama ve kurmaylık faaliyetleri de Napolyon komutasındaki Fransız ordularının güçlü yanlarındandı. Bu durum, Fransız Devrimi'nin başka toplumsal sonuçlarına paralel olarak, komuta kademelerinin aristokrasi dışındaki sınıflardan yetenekli askerlere de açılması sonucunu doğurdu.⁴⁷

Yine 19. Yüzyıldaki gelişmelerin bir sonucu olarak, bağımsız Genelkurmay fikri de modern ordularda önem kazanmaya başladı. Genelkurmayın ortaya çıkışı ve modern ordular için oynadığı rol, harbin sevk ve idaresinde komutanın dehasının oynadığı geleneksel rolü ikâme etme amaçlıydı. Komutanın dehası muharebenin kazanılması için büyük bir etken olabilirdi; ancak hiçbir ordu her ihtiyaç duyulduğunda dahi bir komutan çıkaramazdı. Genelkurmay, katı bürokratik ve hiyerarşik yapısıyla bireysel yetenekleri ve dehayı baskılasa da, bunun karşılık olarak belirli bir standardı üretebilen bir sistematik yaratan bir yapı olarak şekillendi.⁴⁸

⁴⁵ Lawrance Freedman, *Strateji: Bir Tarih*, 3. Basım, (Çev.) Belkıs Çorakçı Dışbudak, Taciser Belge, İstanbul, Alfa, 2017, s. 138-139.

⁴⁶ M. Tanju Akad, *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 141.

⁴⁷ T. D. Biddle, *Strategy and...*, s. 25.

⁴⁸ B. H. Liddell Hart, *The Other Side of the Hill: Germany's Generals, Their Rise and Fall, with Their Own Account of Military Events, 1939-1945*, Delhi, Army Publishers, 1965, s. 28-29. Eser Türkçeye de çevrilmiştir: B. H. Liddell Hart, *Hitler'in Generalleri Konuşuyor Askerî Hadiselere İlişkin Kendi Anlatımlarıyla, Alman Generallerin Zafer ve Yenilgileri 1939-45*, (Çev.) Selçuk Uygur, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.

Modern ordularda Genelkurmay, devlet yönetimi tarafından belirlenen ulusal hedeflere ulaşılmasında araç olarak kullanılabilecek askerî stratejinin oluşturulmasından sorumludur. Modern talimnamelere göre harbin stratejik seviyesi, ulusal çıkarların korunması ve ulusal hedeflerin elde edilmesi için Genelkurmay ve Kuvvet komutanlıkları düzeyinde sevk ve idare alanını kapsamaktadır. Diğer bir deyişle en üst seviyede silahlı kuvvetlerin idaresi strateji alanının konusudur.⁴⁹

Stratejiyi kendi alt bileşenlerine göre tanımlayan bir yoruma göre strateji; amaç, yöntem ve araç veya araçların toplamıdır.⁵⁰ Ulusal stratejinin belirlenmesi ve uygulanmasında önem arz eden araçlar, millî güç unsurlarıdır. Millî güç unsurları, ulusun maddi-manevi tüm güçlerinin bileşkesi olup, ekonomik, siyasî, askerî ve sosyo kültürel güç unsurlarını kapsar.⁵¹

Her ne kadar strateji, genel amacı ifade etse de askerî alan sözkonusu olduğunda askerî strateji önem kazanmaktadır. Yukarıda çerçevesini belirlediğimiz stratejik formülasyon askerî stratejiye uyarlandığında, amaçlar askerî hedefler, yöntemler askerî gücün uygulanmasında uygulanan metotlar ve araçlar da insan gücü, maddi kapasite, lojistik vs. gibi askerî güç kaynaklarının tümü olarak kodlanmaktadır. Böylece askerî strateji, askerî hedeflerin, askerî stratejik konseptlerin ve askerî kaynakların bir toplamını ifade etmektedir.⁵²

Askerî stratejinin belirlenmesinde temel bileşenlerden olan askerî güç, aynı zamanda ülkelerin siyasî ve ekonomik etki alanı oluşturabilmelerinde de temel bir unsurdur. Askerî gücün değişen koşullara uygun olarak kendini dönüştürebilmesi büyük stratejinin alanı olan ekonomik, diplomatik ve politik süreçlerden etkilenebildiği gibi, bu süreçleri doğrudan etkileyebilmektedir. Nitekim, hangi silah sisteminin satın alınacağı, alındığı takdirde ne gibi sonuçlar doğuracağı ülkenin diplomatik ilişkilerini etkilemektedir.⁵³ Ancak, askerî gücün yenilenmesinde yeni teknolojik gelişmelerin

⁴⁹ KKT 100-5 Harekât, s. A-7.

⁵⁰ Arthur F. Lykke, Jr., "Toward an Understanding of Military Strategy", *U.S. Army War College Guide To Strategy*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001, s. 180.

⁵¹ Muzaffer Erendil, *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990, s. 6.

⁵² Arthur F. Lykke, Jr., "Toward an Understanding of Military Strategy", *U.S. Army War College Guide To Strategy*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001, s. 180.

⁵³ Türkiye'nin S-400 hava savunma sistemi satın alması sonucu F-35 programından çıkarılması, buna güncel bir örnektir.

ihmâl edilmesi ya da eldeki askerî gücün değişen koşullara uyum sağlayamaması, hantal ve kaynak israf eden bir yapının ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilmektedir. Öte yandan, değişen koşullara kendisini dönüştürerek başarıyla uyum sağlayabilen bir askerî güç, ülkenin başka alanlarda etki alanını genişletmesinde de rol oynayacaktır. Nitekim Bismarck Almanya'sının ya da Büyük Petro Rusya'sının siyasî/ekonomik güçlenmesinin önemli bileşenlerinden birisi askerî güç olmuştur.⁵⁴ Genel anlamda askerî güç, askerî stratejinin belirlenmesinde en önemli unsurlardan birisidir.

Bir bütün olarak askerî strateji, büyük strateji olarak adlandırılan ve askerî kapsamı aşan ulusal strateji bağlamında şekillenmektedir. Büyük strateji, devletin nihai güvenlik hedeflerinin tanımlanması ve ekonomik, diplomatik, sosyal ve politik araçların bu hedeflere ulaşılması amacıyla eşgüdümlü bir biçimde kullanılmasıdır.⁵⁵ Büyük strateji, bir devletin askerî konular dışındaki alanları kapsayan güvenlik teorisidir. Bir devletin dış politika stratejisi ise devletin dış politika hedeflerinin belirlendiği alandır.⁵⁶ Askerî strateji ve diplomasi, devlet politikası olarak tanımlanan daha kapsamlı kavramın alt bileşenleridir. Gelecekteki olası askerî harekâtların planlanması ve potansiyel düşmanların askerî kapasitelerinin değerlendirilmesi askerî stratejinin alanına girmektedir. Askerî strateji, iç ve dış politikanın çeşitli araçlarıyla bağlantılı olarak geliştirilir ve diplomasi alanıyla tamamlayıcı bir rol oynar.⁵⁷

Stratejinin aksine taktik kavramının anlamı görece daha açık ve kullanımı daha standart olagelmıştır. Clausewitz'e göre taktik, silahlı güçlerin muharebede nasıl kullanılacağını kuramıydı. Diğer bir deyişle tek tek muharebelerin yürütülme biçimi taktiğin konusuydu.⁵⁸ Zamanla değişen teknolojik imkânlarla rağmen taktikler, çok eski zamanlardan beri ateş gücü ve manevranın muharebede en etkin biçimde kullanımıyla ilgili olmuştur.⁵⁹ Burada ateş gücü ile kastedilen elbette barut çağı ve sonrasındaki ateşli silahlar değil, çok daha geniş anlamda vuruş menzili ve kapasitesidir. Bir ortaçağ

⁵⁴ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002, s. 23.

⁵⁵ Stephen Biddle: "Strategy in War", *PS: Political Science and Politics*, C.40, No: 3 (2007), s. 461.

⁵⁶ Dan Reiter, Curtis Meek, "Determinants of Military Strategy, 1903-1994: A Quantitative Empirical Test", *International Studies Quarterly*, C. 43, No: 2, (1999), s. 364-365.

⁵⁷ Raymond L. Garthoff, "Soviet Views on the Interrelation of Diplomacy and Military Strategy", *Political Science Quarterly*, C.94, No:3, (1979), s. 392.

⁵⁸ B. H. Liddell Hart, *Strategy*, New York, Meridian, 1991, s. 99.

⁵⁹ A. Stephens, N. Baker, *Savaşın Anlamı...*, s. 20.

muharebesinde okçu, piyade ve süvarinin en etkin biçimde nasıl muharebeye gireceği ile savaş uçakları, zırhlı birlikler ve motorize piyadenin hangi formasyonda en etkin biçimde muharebe edeceği, farklı teknolojik koşullarda ortaya çıkan taktik sorunlardır. Yukarıda strateji literatüründe büyük önem taşıdığı belirtilen antik dönem eserleri, taktik konularda da önemli tartışmalar barındırmaktadır. Misal olarak, Atinalı General Thukydides'in, Peloponez Savaşları üzerine yazdığı kitapta savaşın doğası, liderlik gibi daha genel konulara dair birçok dikkate değer olay ve yorum bulunduğu gibi, düşmana nasıl yaklaşılacağı ve en elverişli şekilde nasıl muharebeye girileceği gibi konular üzerinde de durulmuştur.⁶⁰ Ateş gücü ve manevranın, yani taktiklerin savaştaki önemi, yazılı kültüre daha az dayanan, yerleşik olmayan toplumlar için de benzerdi. Bozkır Türk savaşçılarının hareketli savaş taktikleri manevra ve ateş gücünün –yerleşik toplumlar için- alışılmadık bir kombinasyonunu ortaya koyduğu için etkili olmuştur: Atlı okçu birliklerinin bir yandan manevra yapmayı sürdürürken düşmanı uzaktan ok atışlarıyla vurabilmesi, geri çekilirken bile uzaktan darbeler indirmeye devam edebilmesi, yaya ve yakın dövüşe almış savaşçıları çaresiz bırakıyordu.⁶¹ Özellikle sahte ricat ile düşman birliklerinin pusuya çekilmesine dayanan “Kurt Oyunu”, Türkler bozkır yaşam tarzından yerleşik hayata geçtikten sonra bile Türk savaş tarzında görülen bir unsurdur. Nitekim 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç Meydan muharebelerinde uygulanan bu tarz muharebe taktikleri başarıyla uygulandı.⁶²

Modern talimnamelerde taktik seviye, askerî harekâta gerçekleşen muharebe ve çatışmaları kapsayan düzeydir. Tümen ve daha alt seviyedeki tüm birliklerin sevk ve idaresi taktik seviyenin alanına girmektedir.⁶³

Strateji ve taktik, harbin incelenmesinde temel kavramlar olmayı sürdürdüyse de, 19. ve 20. Yüzyıllarda yaşanan askerî ve toplumsal dönüşümler, doğal olarak yeni kavramların kullanıma girmesini gerektirmişti. Bu gereklilik de operatif sanat ya da operatif seviye kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tezde inceleneceği gibi, operatif sanat ilk olarak Sovyet askerî çevrelerinde ortaya atılmış bir kavramdır. Bu

⁶⁰ Thukydides'in eseri için: Thucydides, *The Peloponnesian War*, (Çev.) Martin Hammond, Oxford, Oxford University Press, 2009. Ayrıca bkz. A. Stephens, N. Baker, *Savaşı Anlamak...*, s. 36-37.

⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 10. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993, s. 272-273.

⁶² İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 274. Malazgirt Muharebesi'nde Doğu Roma ordusuna karşı icra edilen harekât için: Bora İyiat, *Türk Savaş Sanatı*, 2. Baskı, Ankara, Kripto, 2017, s. 65-75.

⁶³ *KKT 100-5 Harekât*, s. A-7.

kavram, modern savaşta taktik ve stratejik seviyelerin arasında bir köprü olarak gündeme gelmişti. Öyle ki, ordu ve kolorduları kapsayan büyük birliklerin seferlerinin planlanması ve icrası operatif seviyenin kapsamına girmektedir. Operatif seviyede komuta, daha küçük birliklerin taktik başarılarının daha büyük başarılarla dönüştürülmesi ve stratejik amaçlar doğrultusunda koordine edilmesi amacını gütmektedir.⁶⁴

Esasen operatif seviye, Sovyet subaylarınca bir kavram olarak ortaya atılmadan önce de askerî bir gerçeklik olarak kendisini göstermişti. Clausewitz'in metinlerinde bile strateji olarak adlandırılan kavramın, esasen bugünkü operatif sanat olup olmadığı tartışılan bir konudur. Harbin stratejik ve taktik seviyelerine köprü olacak bir ara seviyenin ortaya çıkışı temelde yukarıda da değinilen iki tarihsel gelişmenin sonucuydu. Birincisi, Napolyon Savaşları ve sonrasında ordular çok büyümüştü ve eskisi kadar merkezi bir idareyle yönetilmeleri çok güçleşmişti. İkincisi, 19. Yüzyılın devamında ateş gücü teknolojileri çok geliştiğinden, taktik seviye taarruzlarda başarılı olunması gittikçe güçleşmeye başlamıştı. Nitekim meşhur Alman generali Helmuth von Moltke, böyle durumlarda çözümü taktik seviyeyi aşan, düşmanın ihtiyat kuvvetlerinin yerleştiği bölgeye kadar tesir eden derinlemesine kanat manevralarında buluyordu. Bu durumda kanat manevrasını icra edecek kuvvetin önceden kabul edilenden çok daha büyük olacak biçimde, en azından kolordu seviyesinde olması gerekiyordu. Moltke zamanında bu gereklilik tespit edilmiş ve sevk ve idaredeki yeniliğe yol açmış olsa da, kavramsal karşılığını henüz bulmamıştı. Günümüzde operatif sanatın kolordu ve ordu seviyesinde sevk ve idare kuramı olduğu düşünüldüğünde, gerekli kavramın sonradan ortaya atılan operatif sanat olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.⁶⁵ Benzer bir örnek Türk ordusu tarihinde de görülmektedir. Cihan Harbi'nde cephelerin kilitlemesi ve taarruzlardan taktik seviyede sonuç alınamaması sorununa bir çözüm olarak, Büyük Taarruz'da Türk süvari kolordusu operatif seviyedeki harekâtıyla düşman kuvvetlerinin gerişini ve yanlarını vurmuş ve taarruzun ilerlemesinde belirleyici rol oynamıştı. Bu durum, taarruzda savunmanın operatif bir darbeye çokertilmesine bir örnektir. Kimi

⁶⁴ KKT 100-5 Harekât, s. A-5.

⁶⁵ Dennis E. Showalter, "Prussian-German Operational Art, 1740-1943", *The Evolution of Operational Art: From Napoleon to the Present*, (Ed.) John Andreas Olsen, Martin van Creveld, Oxford, Oxford University Press, 2011, s. 39-40.

araştırmacılar, bunun İkinci Dünya Savaşı'ndaki Alman Yıldırım Harbi'nin öncüsü olduğunu da öne sürmüşlerdir.⁶⁶

Strateji, operatif sanat ve taktikler, bir bütün olarak askerî doktrinin bileşenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Fransızca kökenli bir kelime olan doktrin, sözlük anlamıyla öğreti anlamına gelmektedir. Doktrin, bilimde ve felsefede belirli bir anlayışa dayalı olarak oluşturulan bir düşünce sistemindeki ilke ve dogmalar bütünüdür. Bir başka tanıma göre, bir filozof ya da düşünürün düşünce sisteminin bütününe belirtmek için de kullanılmaktadır.⁶⁷ Böylece doktrin terimi, genel anlamda kendi içinde tutarlı bir düşünce, ilke ve inanç sistemini ifade etmektedir.

Özel olarak askerî doktrin ise, silahlı kuvvetler tarafından, askerî harekâtın icrasına temel oluşturmak üzere kabul edilmiş ilkeler bütünüdür. Bir askerî doktrinin içeriği, silahlı kuvvetler personeli için emir niteliğindedir; yani uygulanması önerilen değil, emredilen ilkelerden oluşur. Ancak doktrin pratikte her zaman yorumlanmaya muhtaçtır. Bu anlamda mutlak kurallar belirlemekten ziyade, bağlı kalınacak genel konsept ya da konseptleri ortaya koyar. Doktrinler, genel bir teoriye dayanarak askerî faaliyetler için genel esas ve usulleri tespit ederler.⁶⁸

Doktrin bir kurama dayansa da, askerî doktrini harp kuramından ayıran fark, doktrinin resmî olarak kabul edilmiş olmasıdır. Bir harp kuramı, savaş üzerine geliştirilen bir fikirler toplamını ifade ederken, doktrin resmî olarak kabul görmüş fikirler bütününe işaret eder.⁶⁹ Doktrinin bir bileşeni olan konseptler ise, bir görevin ne şekilde başarılabileceğini açıklayan usuller bütünüdür.⁷⁰ Konseptler, harekâtın yürütülüşü, yeni bir teknolojinin kullanımı, süregelen bir problemin çözümü gibi konularda geliştirilen yeni yaklaşımlara dayanırlar. Konsept başlangıçta bir öneridir ve her konsept kabul görmeyebilir. Bir konseptin tamamı ya da bir bölümü ordu tarafından kabul gördüğünde, doktrinin bir parçası haline gelir. Bu anlamda doktrin kabul edilmiş

⁶⁶ Burak Çınar, Haldun Yalçınkaya, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması: Büyük Taarruz", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.9 (2009), s. 77-96.

⁶⁷ *Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2010, s. 694, 1840.

⁶⁸ *KKT 100-5 Harekât (Sevk ve Muharebe)*, Ankara, KK Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 2002, s. A-3.

⁶⁹ Geoffrey Sloan, "Military Doctrine, Command Philosophy and the Generation of Fighting Power: Genesis and Theory", *International Affairs*, C.88, No: 2, (2012), s. 245.

⁷⁰ *KKT 100-5 Harekât*, s. A-4.

konseptlere dayanır. Harekât ise önerilen konseptlere değil, kabul edilmiş konseptlere, yani doktrine göre planlanır ve icra edilir.⁷¹

Askerî doktrin, modern anlamıyla Napolyon savaşları sonrası dönemde ortaya çıkmaya başlamıştı. Yazılı bir askerî doktrine duyulan ihtiyaç, her şeyden önce büyüyen orduların eğitim ve sevk ve idaresinde standartlaşmış usullerin geliştirilmesi arayışıyla ortaya çıkmıştı. Aslında 17. Yüzyıl Avrupası'nda silahların nasıl kullanılacağı ya da askerî eğitimin nasıl yapılacağı üzerine kitaplar basılıyordu. Ancak bunlar resmî belgeler olmayıp kişisel çalışmalar olarak kaldıklarından, doktrin değillerdi. Modern doktrin metinlerinin kısmen öncüsü denebilecek ilk metinlerse 18. Yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan ve taktik analizleri içeren kitaplardı. Bunlar da kişisel çalışmalar olup, yakın zamanlara kadar gerçekleşen muharebeleri ya da Roma askerî tarihinin önemli muharebelerini inceleyerek taktik dersler çıkaran çalışmalardı. Bu çalışmalar teknik seviyeyi aşarak, taktik seviye konuları da içermeye başladı. Bu kapsamdaki çalışmalar, tüm teknik/taktik analizler ve askerî eğitim manuellere resmî yayınlar olmadıklarından bugünkü anlamda doktrin statüsünde değillerdi; ancak 19. Yüzyılda gelişecek resmî doktrinlerin öncüsü oldular. Napolyon Savaşlarından sonra 19. Yüzyıl boyunca ordular giderek büyürken, subaylık mesleği de profesyonelleşti ve giderek bürokratikleşti. Buna paralel olarak, 1914'e uzanan süreçte, birçok Avrupa ordusu en azından taktik seviye metotlarını standartlaştırmak için resmî talimnameler yayınladı ve böylece ortaya yazılı bir askerî doktrin koymuş oldu. Temelde basılı talimnamelere dayanan askerî doktrinler, 20. Yüzyılda taktik meseleleri de aşarak önce operatif sonra da stratejik seviyede harbin nasıl yürütüleceğini ortaya koyan resmî dokümanlar olarak ortaya çıktılar.⁷²

Bir ülkenin askerî doktrini, yapısı itibariyle taarruza, savunmaya ya da caydırıcılığa önem verebilir. Askerî doktrin ideal durumda, ülkenin büyük stratejisi kapsamında bu yönlerden birine ağırlık vererek yapılandırılır. Ordu için hangi silah sistemlerinin öncelikli olacağı, bu karar doğrultusunda şekillenir. Örneğin kara ordusu için zırhlıların mı, piyade birliklerinin mi yoksa süvarinin mi öncelikli olacağı, ülkenin büyük stratejisi doğrultusunda askerî doktrin kapsamında cevaplanacak bir sorudur.

⁷¹ ADP 1-01 *Doctrine Primer*, Washington DC, Army Doctrine Publication, 2019, s. 2-4, s. 2-5.

⁷² Aaron P. Jackson, *The Roots of Military Doctrine: Change and Continuity in Understanding the Practice of Warfare*, Kansas, Combat Studies Institute, 2013, s. 16-20.

Benzer biçimde bir donanma için denizaltıların mı, fırkateynlerin mi yoksa uçak gemilerinin mi tercih edileceği, hava kuvvetleri için uzun menzilli bombardıman filolarına mı yoksa avcı uçaklarına mı ihtiyaç duyulduğu, nasıl bir savaş öngörüldüğüyle doğrudan ilgilidir. Ordunun gelecekteki harekâtını bir taarruz harekâtı olarak mı yoksa bir savunma harekâtı olarak mı tasavvur ettiği, büyük strateji tarafından şekillenir; askerî doktrin de bu kapsamda gelişir.⁷³

Günümüzde askerî doktrinin incelenmesinde özellikle önemli olan bir konu da savaşın teknoloji boyutudur. Özellikle 1991 Körfez Savaşı savaşta teknolojinin önemi üzerine tartışmaları artırmıştır. Koalisyon güçlerinin teknolojik üstünlüğünün savaşta belirleyici olması tarihçileri savaş tarihinde teknolojinin rolünü radikal bir biçimde yeniden ele almaya itmiştir. Bu kapsamda Batı'nın yükselişinin sebebinin 15.-18. Yüzyıllar arasına tarihlenen askerî bir devrim ya da devrimler olup olmadığı sorusu da gündeme gelmiştir. Literatürde Askerî Devrim kavramı etrafında gelişen tartışmalarda, 15. Yüzyıl ve sonrasında Avrupa ordularında istihkâm mimarisinin, ordu teşkilatlarının, taktik ve stratejilerin dönüşümünün sonuçları incelenmiştir. Askerî Devrim tartışmaları kendi karşı argümanlarını da ortaya çıkarmış olsa da, teknolojinin savaşın önemli bileşenlerinden birisi olduğu açıktır. Ancak teknolojinin askerî etkinlik üzerinde tek yönlü ve doğrudan bir etkisi olduğu da düşünülmemelidir. Teknoloji, liderlik ve moral konular gibi birçok etkenle karşılıklı bir etkileşim içerisinde savaş sanatına etki etmektedir.⁷⁴ Her durumda teknoloji, askerî doktrinin ele alınmasında merkezi bir önemdedir.

Yukarıda çizilen kavramsal çerçeve doğrultusunda askerî doktrinin incelenmesi için tezde belirli bir yöntem uygulanmıştır. Her bölümün başında, bölümün kapsadığı dönemde ilgili ülkenin içinde bulunduğu stratejik durum ve karşı karşıya bulunduğu tehditler ele alınmaktadır. Daha sonra ordunun genel durumu da aktararak, karşılaşılan tehditler ve mevcut askerî güç ortaya konulmakta, askerî doktrin bu çerçevede

⁷³ Elbette işleyiş her zaman bu ideal şekilde gelişmez ve pratikte somut askerî doktrin, ulusal hedeflerle ve büyük stratejiyle çelişkili olarak da gelişebilir. Bu durumda, doktrin çıkarların elde edilmesi bakımında faydasız hale gelebilir ve hatta savaşta yenilgiye de yol açabilir. Barry R. Posen, *The Sources of Military Doctrine France, Britain, and Germany Between the World Wars*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1984, s. 7-16.

⁷⁴ Colin S. Gray, *Strategy and History: Essays on Theory and Practice*, London/New York, Routledge, 2006, s. 114-118.

incelenmektedir. Bu açıdan tehdit kavramı ile neyin kastedildiği de önem kazanmaktadır. Tehdit yalnızca askerî bir kavram olmayıp, büyük stratejinin alanına girmektedir. Tehditler, ulusal hedeflere ve çıkarlara, kendi çıkarları doğrultusunda engel ortaya koyma kapasitesine sahip hasım ülkelerin siyasî, askerî, ekonomik vb. tüm girişimlerini kapsamaktadırlar. Tehdit aynı zamanda, askerî güç kullanılmasını zorunlu kılabilecek her türlü hasım ülke faaliyetlerini içermektedir.⁷⁵

Son olarak, tezde kullanılan kimi kavram ve terimlerin zaman içerisinde içeriğinin değiştiği vurgulanmalıdır. Kavram kargaşasının önüne geçmek açısından değinilmesi gereken önemli bir kavram, *Müşterek Harekât* terimidir. Güncel talimnamelerde *Müşterek Harekât*, belirli bir hedefin ele geçirilmesi için kara, deniz ve hava kuvvetlerine bağlı unsurların tek bir kuvvetin komutasında harekât icra etmesi olarak tanımlanmaktadır.⁷⁶ Ancak ileride ayrıntılı olarak işleneceği gibi, aynı terim iki savaş arasında dönemin terminolojisinde, yalnızca kara muharebelerinde farklı sınıfların birlikte muharebe icra etmesi anlamında kullanılmaktaydı. Örneğin topçu ve piyadenin eşgüdümlü taarruzu müşterek harekât kapsamına girmektedir.⁷⁷

Görüldüğü gibi, tezde kullanılacak temel kavramlar tarihsel ve güncel açıdan farklı anlamlara gelseler de, her biri birbiriyle bağlantılıdır ve tutarlı bir bütün oluşturmaktadırlar. Strateji, operatif sanat ve taktikler, askerî doktrinin çeşitli bileşenleri olarak öne çıkarken, askerî doktrin de askerî alanı aşan daha üst seviyedeki devlet politikasıyla ve ülkeye yönelik tehditlerle bağlantılıdır. Bu çerçeve, genel konularla özel tartışmaların bağlantısını da ortaya koymakta ve tezin konusu olan askerî doktrinlerin nasıl bir bağlamda ele alınabileceğini aydınlatmaktadır.

B. Tarihsel Arka Plan

B.1. Osmanlı Ordusundan Cumhuriyet Ordusuna

Klasik çağında Osmanlı ordusunun iskeleti, Kapıkulu olarak adlandırılan merkezi bir ordu ile tımarlı sipahiler olarak bilinen eyalet askerlerinden oluşmaktaydı. Bu yapı

⁷⁵ KKT 100-5 Harekât, s. A-7.

⁷⁶ KKT 100-5 Harekât, s. A-5.

⁷⁷ Geniş bilgi için: İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi), *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

temelde Selçuklu ve Memluk askerî sistemlerinin devamı niteliğindeydi. Selçuklu ve Memluk devletlerinde uygulanan benzer ikili askerî sistem, Orta Asya Türk devletlerinden gelen askerî formasyondan önemli izler taşımanın yanı sıra, Bizans ve İslam askerî sistemlerinden de etkilenmişti. Böylece Selçuklu ve Memluk orduları, Türk-Moğol askerî geleneği ile Ortadoğu, İslam ve Doğu Roma askerî kültürlerinin bir sentezi niteliğindeydi.⁷⁸ Aynı karma yapı Büyük Selçuklulardan önce Anadolu Selçuklularına, sonra da Anadolu beyliklerine intikal etmişti.⁷⁹ Osmanlı devleti de bu sistemi devralmıştı. Ancak özellikle Rumeli’de fetihlerin gerçekleştiği dönemde merkezi ordunun daha güçlü ve kalıcı bir yapıda olmasına ihtiyaç duyuluyordu. Bunun temel sebepleri nelerdi? Birincisi, sefer zamanından sonra geri dönmeyecek ve Rumeli’de hazır bulundurulacak bir merkezi güce gereksinim duyuluyordu. İkinci olarak ise Türk savaşçılar ekseriyetle süvari olduğundan, daha büyük bir piyade gücü ihtiyacı söz konusu olmuştu. Böylece I. Murat döneminde (takriben 1362) Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı kurulmuştu.⁸⁰ Fatih Sultan Mehmet döneminde gerçekleşen İstanbul’un fethine kadar güçlü Türkmen ailelerine dayanan geleneksel askerî yapılar hâkimdi. İstanbul’un fethinden sonra siyasî sebeplerle devşirme temelli merkezi ordu öne çıkarılmıştı. Kapıkulu ocakları ve özellikle Yeniçeri ocağı Osmanlı askerî sisteminin ana unsuru haline gelecekti.⁸¹ Bundan sonra Kapıkulu ocaklarına ve tımarlı sipahilere dayanan askerî sistem büyük başarı gösterdi. Ateşli silahların etkin kullanımı, gelişmiş muharebe taktikleri, üstün lojistik ve iâşe sistemi Osmanlı ordusunun uzun başarı dönemlerinin çeşitli bileşenleriydi.⁸²

⁷⁸ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 1-19.

⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 100 ve s. 141.

⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 144-146.

⁸¹ M. Uyar, E. J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, s. 57 ve s. 64.

⁸² Klasik dönemde Osmanlı Ordusu’nun girdiği önemli muharebelerin incelendiği bir eser için bkz.: Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2018. Osmanlı Ordusu’nun ulaştırma ve iâşe gibi yönlerden detaylı bir incelemesi için (özellikle 4. ve 5. Bölümler) bkz.: Rhoads Murphey, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş*, çev. M. Tanju Akad, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007. Osmanlıların ilgili dönemdeki stratejik ve askerî teknolojik problemlerinin tartışıldığı temel kaynaklardan biri için: Gabor Agoston, *Osmanlılar’da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012.

Çeşitli iç sebeplerle 18. yüzyıl süresince Osmanlı ordusu geçmişteki askerî etkinliğinden giderek uzaklaştı. Kapıkulu ocaklarının yapısının bozulması Yeniçeriler başta olmak üzere merkezi düzenli ordunun etkinliğini düşürürken, toprak sisteminin bozulmasıyla tımarlı sipahilerin meydana getirdiği askerî gücün de zayıflaması gündeme geldi. Dönüşüm sürecinde ordunun askerî gücündeki gerileme bir ölçüde taşra valilerinin kontrolündeki birlikler ve eşraf kapısından oluşan kuvvetlerle kapatıldı. Bu kuvvetler 18. yüzyıl ortalarına kadar etkili olmaya ve askerî başarılar kazanmaya devam ettiler. Ancak 1768-1774 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki yenilgiyle birlikte uzun bir yenilgiler silsilesi de başlamış oldu. İçeride kurumların yozlaşmasının yanı sıra, dış sebeplerin de etkisiyle (Avrupa'daki iktisadi-mali dönüşüm ve Osmanlı devletinin dönüşümün sonuçlarıyla başa çıkmakta zorlanması) klasik yapı değerini tedricen yitirdi ve askerî verimliliğini kaybetti.⁸³ 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde geniş bir reform ve Batı tarzı bir örgütlenme askerî açıdan kaçınılmaz hale gelmişti.

Yeni bir askerî örgütlenmeye gitme girişimleri, başta Yeniçeriler olmak üzere eski yapının çeşitli bileşenler tarafından bertaraf edildi. III. Selim tarafından kurulan Nizam-ı Cedid kimi askerî başarılar gösterse de, bir Yeniçeri ayaklanmasıyla ortadan kaldırıldı.⁸⁴ Yeniçeriler yeni bir askerî yapının kurulmasına engel oldukları gibi, ocak içinde bir yenileşmeye de direnç gösterdiler.⁸⁵ Öte yandan III. Selim'in başarısız girişimi, 2. Mahmut tarafından 1826 yılında başarıya ulaştırıldı ve Vakayı Hayriye olarak bilinen olayla Yeniçeri ocağı ilga edilirken, yerine Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir ordu kuruldu. Yeni ordunun kurulması sürecinde, Nizam-ı Cedid deneyiminde rol oynamış tecrübeli askerlerden de faydalanıldı.⁸⁶

Türk kara ordularının tarihi resmî olarak çok daha eski tarihlere dayandırılrsa da, bugünkü Türk ordusunun kurumsal öncülü, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından

⁸³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, yay. haz. Kahraman Şakul, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 82-84.

⁸⁴ Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 2. Basım, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 260.

⁸⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 477. Yeniçeri ocağının askerî yeniliklere gösterdiği direnç için temel bir örnek: Age, s. 550. Yeniçerilerin yeni talim metotlarına muhalefet ederken kullandıkları "gavur talimi istemeyiz" gibi söylemlerin sosyo-politik bir analizi için bkz. Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, Kitabevi, 2009, s. 27-29.

⁸⁶ M. Uyar, E. J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, s. 275.

1826 yılında kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusuydu. Doğrudan bir kurumsal devamlılık arandığında, bu tarihin en fazla 3. Selim döneminde kurulan Nizam-ı Cedid ordusuna kadar geri çekilmesi mümkündür; çünkü daha önceki dönemlerin askerî birikimi kurumsal bir aktarım yoluyla modern Osmanlı ordusuna aktarılmamıştı. III. Selim döneminin başarısız olan Nizam-ı Cedid girişimi ve 1826 sonrasında tedrici ilerlemelerle gelişme gösteren Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu, Türk askerî sisteminin doğrudan Batı ordularını örnek alarak yeniden yapılandırılmasının başlangıcını teşkil etmekteydi. Öte yandan 1826 yılında yeni ve Batılı usullere göre örgütlenmiş bir ordunun inşası gündeme geldiğinde, bunun nasıl yapılacağına dair bilgi birikimi de son derece sınırlıydı.⁸⁷ Ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere 1834 yılında Fransız ekolü örnek alınarak modern bir askerî eğitim vermesi planlanan Mekteb-i Harbiye-i Şahane kuruldu.⁸⁸ 1846'ten itibaren ise kurmay okulu olarak hizmet verecek Erkân-ı Harbiye Mektebinin kuruluşu için çalışmalar başladı.⁸⁹ Buna karşılık Tanzimatın ilk yıllarına kadar askere alma sistemi ile ilgili temel sorunlar çözülemedi. 1840'lı yıllarda yapılan düzenlemelerle, belirsiz ve karmaşık uygulamalar standardize edilmeye çalışıldı. 1843'te yapılan bir düzenlemeyle İmparatorluk toprakları beş ordu bölgesine ayrıldı. İstanbul'da bulunacak iki ordunun yanı sıra, Manastır merkezli bir Rumeli ordusu, önce Sivas sonra Harput merkezli bir Anadolu ordusu ve Şam merkezli bir Arabistan ordusu teşkil edildi. 1848 yılında bunlara Bağdat merkezli Irak-Hicaz ordusu eklendi.⁹⁰

1840'lı yılların sonlarına kadar pratikte son derece yavaş gelişen askerî reformlar, bu tarihlerden itibaren bir ölçüde ivme kazanabildi. Avusturya Macaristan ve Rusya İmparatorluklarının Polonya ve Macaristan'da gelişen özgürlük hareketlerini sert bir biçimde bastırması sonucuyla Osmanlı İmparatorluğu'na iltica eden Macar ve Leh kökenli subaylar, Osmanlı ordusunda istihdam edildiler. Bu subaylar aracılığı ile

⁸⁷ M. Uyar, E. J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, s. 273-277.

⁸⁸ Sezgin Kaya, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 26.

⁸⁹ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, Cilt 1, 2. Baskı Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966, s. 5.

⁹⁰ Sezgin Kaya, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 31-33, 39.

edinilen bilgi birikimi, Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunun askerî kabiliyetini önemli ölçüde arttıracaktı.⁹¹

1843 sonrasındaki en kapsamlı reform girişimi 1869'da gündeme geldi. Prusya'nın kıta Avrupası'nda kazandığı zaferler, Prusya sisteminin örnek alınmaya başlanmasına sebep olmuştu. 1869 düzenlemeleri ile askere alma ve ordu teşkilatlanması konuları tekrar düzenlendi. Yeni düzenlemelerde ordular rakamlarla adlandırıldılar. I. Ordu İstanbul'da, II. Ordu Şumnu'da, III. Ordu Rumeli'de, IV. Ordu Anadolu'da (Erzurum merkezli olarak), V. Ordu Arabistan'da, VI. Ordu Irak ve Hicaz'da ve yeni kurulan VII Ordu Yemen San'ada görev yapacaktı.⁹²

Sultan Abdülaziz dönemindeki askerî reform girişimlerine rağmen, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı. Bu durum, çok daha kapsamlı ve acil bir askerî reform ihtiyacını ön plana çıkardı. Bu ihtiyaç, Fransa ve Avusturya karşısındaki zaferleriyle yıldızı parlamış Prusya ordusunu örnek almayı ve Prusya'dan Osmanlı ordusu için eğitmen subay getirilmesini tetikledi. Alman subay Colmar Freiherr von der Goltz'un 1883 yılında Türkiye'ye gelişi, Türk askerî tarihinde bir dönüm noktasıydı. Daha önce Fransız ordusunu örnek alarak gelişen askerî modernleşme çabaları, Goltz'un gelişinden itibaren gittikçe artan ölçüde Alman örneğini temel alan bir çizgide gelişti.⁹³ Büyük ölçüde Goltz'un çabalarıyla, Prusya tipi bir Genelkurmay yapılanmasına gidildi ve sefer ve seferberlik planlarının Genelkurmay tarafından hazırlanması esas haline geldi. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Genelkurmay daha da güçlü bir konum kazanacaktı.⁹⁴

1908 sonrasında gündeme gelen bir başka önemli gelişme de, alayı-mektepli çatışması olarak ifade edilen iki subay sınıfı arasındaki çekişmenin büyük tasfiyeler ve ordu içi siyasî kutuplaşmalarla sonuçlanmasıydı. İttihatçı subaylar alaylı kadroları tasfiye ederken, tasfiye olunan kadroların da Meşrutiyet aleyhtarı güçlerle yakınlaşması

⁹¹ M. Uyar, E. J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, s. 313-314.

⁹² Uğur Ünal, Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876), Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2006, s. 91.

⁹³ Sürecin detaylı bir anlatımı için bkz. Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, 2. Baskı, Çev. Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985, s. 52-94.

⁹⁴ Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş, 2013, s. 50-51.

gündeme geldi. Bu yakınlaşmanın da rolünün bulunduğu 31 Mart İsyanının patlamasından ve ardından Hareket Ordusu tarafından bastırılmasından sonra, Tasfiye-i Rütbe kanununun çıkarılması ile geniş çaplı tasfiyeler devam etti. 1912-1913 yıllarında patlak veren Balkan Harbi'nde yaşanan büyük hezimetten sonra da orduda gençleştirme ve yaşlı ve bilgisiz kadroların ordu ile ilişkisinin kesilmesi süreci hız kazandı.⁹⁵ Böylece 1908'den 1914'e kadar geçen zamanda, 2. Abdulhamid'in sadık ordusu, modern Prusya ekolünde yetişmiş genç mektepli subay kadrosu tarafından tasfiye edilmiş ve ordu büyük ölçüde gençleştirilmişti. 1914 başında yapılan bir düzenlemeyle Balkan Harbi yenilgisinde sorumlu olanların ve 55 yaşın üzerindeki generallerin çoğunun emekli edileceği duyuruldu. Özellikle Balkan Harbi ile Cihan Harbi arasında kalan dönemde, hem Genelkurmay Başkanlığı hem de Harbiye Nazırlığı görevini üstlenen Enver Paşa'nın liderliğinde, orduda büyük bir dönüşüm yaşandı. İdari düzenlemelerle ordu kadrolarının gençleştirilmesinin yanı sıra, yenilgi, subayların askerî konularda eleştiriler geliştirebilmesinin de yolunu açmıştı. Subayların kamuoyu önünde askerî konuları yoğun bir biçimde tartıştıkları bu dönem, ordunun entelektüel bakımdan son derece geliştiği ve yanlışlarından ders çıkarmayı hızla öğrendiği bir dönem oldu. Bu bakımdan Cihan Harbi patladığında ordu, artık Balkan Harbi'ndeki ordudan çok farklıydı.⁹⁶ Ağustos 1914'te seferberliğin ilan edilmesiyle beraber ordu teşkilatlanması da yeniden düzenlendi. Yeni kuruluş dört ordudan meydana geliyordu. 1. ve 2. Ordular İstanbul merkezliydi ancak bunlara bağlı kolordular Halep, Ankara, İzmir, Tekirdağ ve Edirne'ye dağılmıştı. 3. Ordu Erzurum, 4. Ordu Şam merkezliydi.⁹⁷

Orduda yapılan reformlar sonucu, Osmanlı ordusu Cihan Harbi'nde önemli başarılar elde edecekti. Özellikle Çanakkale ve Kut'ül-Amare'de elde edilen muharebe zaferleri, ordunun uzun zaman sonra büyük bir özgüven kazanmasını sağladı. Hemen tüm cephelerde sayıca az kuvvetlerle muharebe etmek zorunda kalan Osmanlı

⁹⁵ Zekeriya Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri", *Erdem*, C. 12, S: 35, (2000), s. 571-572 ve s. 577-578. Balkan Harbi yenilgisinin askerî tarih bakımından detaylı bir incelemesi için: Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Westport/Connecticut, Praeger Publishers, 2003.

⁹⁶ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 478-482. Ali Kaşığıuşun, "Enver Paşa'nın Orduyu Islah Çalışmaları 1914-1918", Hatay, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2009, s. 39. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁹⁷ Age, s. 46-47.

kuvvetleri, bu koşullarda dahi etkili komuta ve kontrol edilmeleri sayesinde önemli zaferler elde ettiler. Savaşın devamında İtilaf kuvvetleri aşamalı daha üstün bir performans sergileyerek Osmanlı ordusuna ağır yenilgiler yaşatsalar da, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı devleti savaş dışı kaldığında dahi, Osmanlı ordusu büyük kayıplar vermiş olsa da hala ayakta idi.⁹⁸

Osmanlı devletinin savaştan çekilmesiyle başlayan mütareke döneminde İtilaf devletlerinin baskılarıyla ordunun eratı terhis edilerek ordu fiilen küçültüldü. Ancak bu küçültülmeye rağmen, gerek Harbiye Nezareti ve Genelkurmay'da görev yapan subayların, gerekse sahadaki personelin çabalarıyla komuta kademesi korundu ve ordu bir iskelet olarak ayakta tutulabildi. Ordunun subay kadrosu gizli tutulurken, subayların büyük bir kısmı da terhis edilmek yerine birliklerinden izinli sayıldı. Erler için terhisler devam etmesine rağmen ordu 9 kolordu ve 20 tümen den oluşacak şekilde düzenlendi. Dahası iç güvenlik sorunları ve eşkıya faaliyetlerindeki artış gerekçe gösterilerek, jandarma adı altında askere alma faaliyetlerinin sürdürülmesi gibi uygulamalara gidildi.⁹⁹ Bu çabalarla ayakta tutulan askerî yapı, işgal güçlerine karşı milis direniş kuvvetleri olan Kuvayı Millîye'nin kurulmasına öncülük yapacak ve harekâtına komuta edecekti. Özellikle Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu'daki subayların çoğu, Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında hareket etmeye başladı. Sonradan Ankara'ya gelecek Heyet-i Temsiliye'nin ve Mustafa Kemal Paşa'nın siyasî liderliğinde, Kuvayı Millîye, Millî Mücadele'nin ilk döneminde etkili bir direniş unsuru oldu. Ancak böyle bir güçle kalıcı bir zafere ulaşmanın mümkün olmadığı kısa sürede anlaşıldı.¹⁰⁰ Böylece Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, düzenli orduya geçiş süreci de hız kazandı. Kasım 1920'de Meclise bağlı bir düzenli ordu kuruldu ve bu ordu Anadolu'daki savunma savaşını devraldı ve aşamalı olarak önce işgalci güçleri durdurmayı, sonra stratejik taarruzla ülke topraklarından atmayı başardı.¹⁰¹ Cihan

⁹⁸ Edward J. Erickson, *Ordered To Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*, Westport/Connecticut, Greenwood Press, 2000, s. 211. Ayrıca savaş boyunca Osmanlı ordusunun muharebe etkinliği hakkında bkz. Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

⁹⁹ Zekerîya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001, s. 81-82.

¹⁰⁰ Age, s. 234-241.

¹⁰¹ Age, s. 274-276.

Harbi’ndeki ağır yenilginin ardından, ordu yine de toparlanabilmiş, Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere genç ve nitelikli komutanlarının komutasında son büyük savaşını kazanmıştı.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde ordu, yüzyıllar sürmüş ağır yenilgiler silsilesini kesin bir zaferle sonlandırabilmişti. Bu zafer, yeni rejimle birlikte ordunun yeni kimliği üzerinde kurucu bir rol oynayacaktı. Türk subayları imparatorluk zabiti kimliğinden Cumhuriyet subayı kimliğine geçerken, son zaferlerinden kaynaklanan haklı bir özgüvene de sahiplerdi. Nitekim gelecek savaşlar için son savaştaki başarı bir örnek olarak görülmeye devam edecekti. Ayrıca ordu, rejimin kurulma aşamasında ve ilk yıllarında iç güvenlik faaliyetleriyle fazlasıyla meşgul olacak ve rejimin tesis edilmesinde önemi bir rol oynayacaktı.

B.2. Çarlık Ordusundan Kızıl Ordu’ya

Moskof Knezliği’nin askerî örgütlenmesi temelde Osmanlı İmparatorluğu’nun tımar sistemine benzer bir toprağa bağlı, yarı düzenli süvari ordusuna dayanıyordu. Pomestye süvarileri olarak bilinen kuvvetlerin oluşturulması fikrinin Osmanlılardan ödünç alınıp alınmadığı literatürde tartışılan bir konudur. Tıpkı Tımar sisteminin kökeni ile ilgili tartışmalarda olduğu gibi, Pomestye’nin de Doğu Roma İmparatorluğu’nun Pronoia olarak bilinen sisteminden mi yoksa İslam dünyasındaki İktâ uygulamasından mı geldiği tartışmaları yapılmıştır. Ayrıca Rus ordu ve süvari sisteminin, Moğol taktik, strateji ve örgütlenmelerini miras aldığı da iddia edilmektedir. Ayrıca yine Yeniçeri ocağını hatırlatır biçimde, başlangıçta saray muhafız birliği olarak kurulmuş Streltsi adı verilen doğrudan saraya bağlı piyade birlikleri de mevcuttu. IV Ivan tarafından 1550 yılında 300 kişilik seçkin bir tüfekçi birliği olarak kurulan Streltsi, daha sonradan başka şehirlerde de oluşturuldu ve sayıları 20.000-25.000 seviyelerine kadar geldi. Streltsi birliklerinin muharebe taktikleri de Yeniçerilere benzemekteydi.¹⁰²

¹⁰² Gabor Agoston, “Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya’da Askerî Dönüşüm, 1500–1800”, *Osmanlılar’da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012, s. 227, 233. Askerî meselelerin yanında, Rus siyasî sisteminde Türk-Moğol geleneği ve özellikle Altınorda Devleti etkisiyle ilgili olarak bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987, s. 135-139. Ayrıca George Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, Yale University Press, 1953, s. 344-366.

17. yüzyılda Moskof Knezliği'nin girdiği savaşlar, Pomestye sisteminin yetersizliğini ortaya çıkardığından, yönetim yeni düzenli piyade ve süvari birlikleri oluşturma girişimlerinde bulunmaya başladı. Batı ordularında gözlemlenen türden yeni tip piyade birlikleri teşkil edilmesi için çalışıldı ve bu birliklerin kurulması için yabancı uzmanlardan da yardım alındı. 1632-1634 Smolensk Savaşı'nda, tüfekli askerler, aristokrat süvari birlikleri ile onların adamları ve yeni tip piyade birliklerinden oluşan karma bir askerî güç kullanılmıştı. Yeni piyade birlikleri altı alay olarak tertiplenmişti ve 10.000 asker içeriyordu. Ancak 17. Yüzyıl boyunca karşılaşılan askerî meydan okumalar yeni tip piyadenin önemini daha da arttırdı. 1687 ve 1689'daki seferlerde ordunun yüzde 44'ü yeni tip piyade birliklerinden oluşuyordu.¹⁰³

Büyük Petro yönetiminde 18. Yüzyılın ilk çeyreği, Çarlık ordusu ve donanmasının bir bakıma kuruluş dönemi idi. Aristokrat yönetiminde süvari ağırlıklı yapıdan, merkezi ve askere almaya dayanan bir kara ordusuna dönüşüm, bu dönemde tamamlandı. Yeni ordu piyade ağırlıklı olarak kuruldu. 1699 yılında kurulması planlanan yeni sahra ordusunun 27 piyade, 2 muhafız ve 2 süvari birliğinden oluşması tasarlanmıştı. 1711-1720 arasında seyyar ordu birlikleri 2 muhafız, 5 hassa, 35 piyade, 33 süvari ve 1 topçu alayından oluşuyordu. Ordunun asker gücünü serfler oluştururken, komuta yine ağırlıklı olarak aristokrat kesimdeydi; ancak artık aristokratların standartlaşmış bir askerî eğitimden de geçmeleri gerekiyordu. Yine Büyük Petro döneminde güçlü bir donanmanın kurulması ve gerek Baltık denizi, gerekse Karadeniz'de varlık gösterilmesi Rus büyük stratejisinin önemli bir parçasıydı.¹⁰⁴

Büyük Petro tarafından 1705 yılında uygulamaya konulan askere alma sistemi, belirli değişikliklerle 1874 yılına kadar yürürlükte kaldı. Uygulamaya göre her yirmi hane için toprak sahibinin belirleyeceği bir kişi askere alınıyordu. Bu kişinin askerden kaçması durumunda onun yerine aynı hanelerden başka bir kişinin gönderilmesi gerekiyordu. Petro döneminin sonuna doğru bu yöntemle 200.00 kişilik bir düzenli ordu

¹⁰³ Paul Bushkovitch, "The Romanov Transformation, 1613-1725", *The Military History of Tsarist Russia*, (Ed.) Frederick W. Kagan, Robin Higham, New York, Palgrave, 2002, s. 33-35.

¹⁰⁴ Mehmet Halil Leylak, I. Petro Döneminde Rusya'da Yapılan Yenilikler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 20-29. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

kurulabilmişti.¹⁰⁵ Askere alma sisteminde önemli değişikliklerden biri 1793 yılında askerlik süresinin 25 yıla çıkarılmasıydı. Sistem, 18. Yüzyılın büyük bölümü boyunca Çarlık ordusunun iki milyon civarında asker toplayabilmesini mümkün kıldı. 1825'e gelindiğinde Çarlık ordusu 750.000 kişilik düzenli ordu personeliyle Avrupa'nın en büyük ordusuydu.¹⁰⁶

Çarlık ordusu Büyük Petro reformlarının sonucu olarak Avrupa'nın en önemli askerî güçlerinden biri haline geldi. Merkezi bir düzenli ordu Petro reformlarıyla mümkün olmuş ve serflik sistemine dayanan yapı askerî sistemin temeli olmuştu. Öte yandan pratikteki başarılarına rağmen Çarlık ordusu 18. ve 19. Yüzyıllar boyunca, strateji/doktrin anlamında özgün fikirler geliştirmede görece geri kalmış durumdaydı. Avrupa'da Clausewitz ya da Jomini gibi büyük askerî düşünürlerin ortaya çıktığı dönemlerde Çarlık Rusya'sında buna denk bir askerî-entelektüel çevre oluşmadı.¹⁰⁷ Çarlık subaylarının sık sık tartıştıkları konular ise, 19. Yüzyıl Rus entelektüel geleneğinin geneline paralel olarak, Rusya'nın özgünlüğü, Rus-Avrupalı farkı gibi konulara odaklanıyordu. Ruslara özgü bir savaş tarzı konusu, Rus subayları tarafından en çok ele alınan konulardan biriydi.¹⁰⁸

Çarlık subaylarının sık sık ele aldıkları bir diğer konu ise savaşta moral faktörlerin mi maddi etkenlerin mi daha önemli olduğuna yönelik bir tartışmaydı. Her ikisinin de önemli olduğu genel olarak kabul görse de, Rusların manevi üstünlüğünün maddi olarak daha gelişmiş düşmanlara karşı zaferi kazanacağı inancı ve buna karşı modern silahların önemini savunan görüş arasındaki tartışma kuşaklar boyunca devam etmişti.¹⁰⁹ Görüleceği gibi, bu tartışma kısmen biçim değiştirerek de olsa Sovyet döneminde devam edecekti.

Otuz yıllık (1825-1855) I. Nikola dönemi ordunun genel olarak askerî etkinliğinin gerilediği bir dönem oldu. 1820'li ve 1830'lu yıllarda çeşitli askerî reform

¹⁰⁵ Geoffrey Hosking, *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, 2. Baskı, Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 274.

¹⁰⁶ William C. Fuller Jr., "The Imperial Army", *The Cambridge History of Russia: Imperial Russia 1689-1917, Volume 2*, Ed. Dominic Lieven, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 531-532.

¹⁰⁷ Walter Pintner, "Russian Military Thought: The Western Model and the Shadow of Suvorov", ", *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age*, (ed.) Peter Paret, New Jersey, Princeton University, 1986, s. 354.

¹⁰⁸ Age, s. 355.

¹⁰⁹ Age, s. 375.

girişimleri gündeme geldiyse de bunlar büyük ölçüde başarısız oldu. 1831-1849 arasında Rusya büyük bir savaşa girmedi; ancak Kırım Harbi'nde (1853-1856) alınan yenilgi orduda köklü reformların kaçınılmaz olduğu inancını getirdi.¹¹⁰ 1861-1881 yılları arasında Savaş Bakanlığı görevini icra eden Dmitry Alekseyeviç Miliutin döneminde gündeme gelen Miliutin reformları ile ordunun modernleştirilmesi ve Kırım Savaşı yenilgisi ile saptanan yapısal sorunların aşılması hedeflendi. Petro reformları ile uygulamaya konmuş 25 yıl süren askerî hizmetin yerine 6 yıllık bir askerlik süresi uygulamaya konuldu. Merkezi ordunun mevcudu azaltılırken, geniş bir ihtiyat (redif) kuvveti oluşturulması yoluna gidildi. Miliutin reformlarının diğer amaçları ise ordunun komuta yapısının daha verimli hale getirilmesi ve askerî eğitimin geliştirilmesiydi. Özellikle subayların askerî eğitim dereceleri önem verilen bir konuydu.¹¹¹

Çar III. Aleksandr döneminde (1881-1894) de ordunun güçlendirilmesi ve eksiklerinin giderilmesi önemli bir konu olmaya devam etti. Çar, “Bu dünyada sadece iki müttefikimiz var... ordumuz ve donanmamız” diyordu. Bu dönemde ordunun güçlü Avrupa ordularından geri kalmaması için bütçenin önemli bir kısmı orduya ayrıldı. Çarlık ordusu, otomatik silahlar gibi kimi askerî teknolojileri envanterine katmak bakımından gerçekten de Avrupalı rakiplerinden hızlı davrandı. Ancak tasarlanan askerî reformları uzun süre finanse edecek kadar kaynak yoktu ve sonuçta 1890'lara gelindiğinde Çarlık ordusu yine de geri kalmaya başlamış bir durumdaydı.¹¹²

Ülkenin iç sorunları sonraki yıllarda rejimin temellerini gittikçe zayıflatırken, özellikle Uzak Asya'ya yönelik hırslı politikalar da Rus devletinin hazır olmadığı bir savaşa karşı karşıya kalmasına yol açtı. Asya'nın yükselen gücü Japonya, 1904-1905 Rus Japon Harbi'nde Çarlık rejimine ilk ağır darbeyi indirdi.¹¹³ Port Arthur baskını askerî açıdan büyük bir hezimetti. 1904-1905 Savaşı genel olarak Rus ordusunun yeni teknolojilerin muharebeye etkisini kavrayamadığını, planlama ve taktik bilgi

¹¹⁰ Frederick W. Kagan, *The Military Reforms of Nicholas I: The Origins of the Modern Russian Army*, New York, St. Martin's Press, 1999, s. 237-239.

¹¹¹ Gudrun Persson, *The Russian Army and Foreign Wars 1859-1871*, Ann Arbor, Dissertation Publishing, 2014, s. 39-46, G. Hosking, *Rusya ve Ruslar...*, s. 411.

¹¹² Onur İşçi, Onur Önel, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917: Harp Yahut İhtilal*, 2. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 52-53.

¹¹³ Rus-Japon Harbi'ne dair bir Türk subayının anıları için: Pertev Demirhan, *Hayatımın Hatıraları Rus Japon Harbi 1904-1905 (Birinci Kısım)*, İstanbuldan Ayrılışımdan Port Arthur Muhasarasına Kadar, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1943.

bakımından geri kalmış durumda olduğunu ortaya koydu. Öte yandan Rus ordusu ağır bir darbe almış olsa da cephede tam olarak çökmüş durumda değildi ve savaşıma devam etmesi de mümkündü. Fakat savaşın daha büyük ve belirleyici etkisi iç cephenin çökmesiydi: Rusya’da patlayan ayaklanmalar devleti çok zor durumda bıraktı.¹¹⁴ Ordu en azından başlangıçta büyük ölçüde ayaklanmaların dışında kaldıysa da, zamanla ülke genelindeki ayaklanmaların etkisi orduya da yansıdı.¹¹⁵ 1905 yılında önce Karadeniz Filosu’na dâhil olan Potemkin zırhlısında çıkan isyan, sonra Kronstadt donanma üssünde başlayan ayaklanma, askerlerle rejim arasındaki bağın artık kırılgan olduğunu gösteriyordu. Bu ayaklanmalar zorla bastırıldı; ancak 1905 devrimi genel olarak Çarlık rejiminin hayatta kalmasının artık ordunun şüpheli sadakatine bağlı olduğunu ortaya koymuştu.¹¹⁶

Rejimin nihai çöküşü Cihan Harbi’nde gerçekleşti. Cihan Harbi’ne Çarlık ordusu Alman ve Avusturya-Macaristan ordularına karşı ağır kayıplar vererek başladı. Dönem dönem inisiyatifi ele alarak kimi başarılar kazandıysa da, lojistik zayıflıklar ve iâşe sisteminin kronikleşen sorunları Çarlık ordusunun durumunun giderek kötüleşmesine sebep oldu. Boğazların ve Baltık limanının kapanmasıyla ülkenin tümü de büyük bir tedarik problemiyle karşı karşıyaydı. Sonuçta gerek genel toplumsal sefaletin sebep olduğu patlama, gerekse ordunun savaşma konusundaki isteksizliği, Çarlık rejiminin sonunu getiren Şubat devriminin patlamasına sebep oldu.¹¹⁷

1917 yılı Şubat-Kasım arası dönemde Çarlık rejiminin yerini, zayıf bir geçiş hükümeti alacaktı. Sosyal demokrat Kerenski’nin kurduğu Geçiş hükümeti döneminde, Çarlık rejiminde olduğu gibi, savaşa devam etme ve orduyu yeni ve geniş çaplı bir taarruz için motive etme politikası izlendi. Hükümetin yoğun çabalarına karşın, dönemin gözlemcileri ve üst düzey subayları ordunun savaş motivasyonunu büyük ölçüde yitirdiğini belirtiyorlardı. Askerler savaşın bitmesini ve eve dönmeyi istiyorlardı. Yine de planlanan geniş çaplı taarruz 18 Haziran 1917 tarihinde başlatıldı. Başlangıçta belirli

¹¹⁴ Bruce W. Menning, *Bayonets Before Bullets: The Imperial Russian Army 1861-1914*, Bloomington/Indianapolis, Indiana University Press, 1992, s. 198-199.

¹¹⁵ Roger R. Reese, *The Imperial Russian Army in Peace, War, and Revolution, 1856-1917*, Kansas, University Press of Kansas, 2019, s. 222-223.

¹¹⁶ O. İşçi, O. Önel, age, s. 162-165.

¹¹⁷ Marcel Liebmann, *Rus Devrimi: Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 110-118.

bir başarı kazanılsa da sonu hezimet olan bu taarruz, geçici hükümetin de sonunu başlatan olay oldu. Sonraki süreç, ordunun tümüyle çökmesine, savaş yanlılarının toplumsal desteği yitirmelerine ve açıkça savaş karşıtı bir pozisyonda olan Bolşeviklerin güçlenmelerine yol açacaktı.¹¹⁸ Nitekim birkaç ay sonra Bolşevikler, Ekim Devrimi ile geçici hükümete son verdi.¹¹⁹

Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevikler başlangıçta bir düzenli ordu kurma fikrine yakın değildi. Gerekli askerî harekâtın icra edilmesi için Kızıl Muhafızlar denen devrimci askerî gruplar yeterli görülüyordu. Çarlık ordusunun tasfiye edilmesi ve askerlerin de evlerine dönmesi Bolşevik politikasının temel hedeflerindendi. Nitekim devrimin yalnızca ikinci gününde, Bolşevik hükümet, askerî rütbe ve makamların tasfiyesini savunan bir deklarasyon yayımlamıştı.¹²⁰ Ancak pratikteki gelişmeler Bolşevikleri askerî politikalarını değiştirmeye zorladı. Alman ordusunun Rus topraklarını işgale başlamasıyla düzenli bir askerî yapının kurulması zorunlu hale geldi. 11 Ocak ve 18 Ocak 1918'de yayımlanan iki kararnameyle, subay kadrolarına yeni personel alımının önü açılırken eski rütbelerin de tümü kaldırıldı. Bu kapsamda, eski ordunun tasfiyesi ve Kızıl Ordu'nun kuruluşu çalışmaları başladı.¹²¹ Halk Komiserleri Konseyinin Ocak sonunda çıkardığı bir kararnamede, eski ordunun sınıfsal bir baskı aracı olduğu, Sovyet gücünün dayanağı olacak yeni bir ordunun kurulmasının gerekli olduğu belirtiliyordu. Yeni ordu aynı zamanda, Avrupa'da beklenen sosyalist devrimlere destek olma rolünü de üstlenecekti.¹²² Ocak ayında başlayan yeni ordunun kurulma çalışmaları, 13 Mart 1918'de Lev Troçki'nin Askerî İşler Halk Komiserliği'ne getirilmesiyle hız kazandı.¹²³

Düzenli ordu kurulması gerekliliğinin temel sebebi Alman tehdidi olmuştu. Nitekim Brest-Litovsk barış görüşmelerinin başarısız olması üzerine 18 Şubat 1918'de

¹¹⁸ Age, s. 172-183.

¹¹⁹ Şubat ve Ekim devrimleri arasındaki dönemin genel bir anlatımı için bkz. "Şubat'tan Ekim'e başlıklı bölüm, E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1: 1917-1923*, Beşinci Basım, (Çev.) Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2016, s. 75-104.

¹²⁰ А. И. Дерябин, *Гражданская Война В России 1917-1922, Красная Армия*, Москва, АСТ, 2003.

¹²¹ И. Минца, Е. Городецкого., *Документы по истории гражданской войны в СССР: Первый этап гражданской войны. Том 1*, Политиздат, 1941, s. 98.

¹²² И. Минца, Е. Городецкого., *Документы по истории...*, s. 101.

¹²³ David R. Stone, *A Military History of Russia: From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Westport, Connecticut / London, Praeger Security International, 2006, s. 177.

başlayan Alman taarruzu, başkent Petrograd'ı tehdit eder duruma gelmişti. Başlangıçta Bolşevikler, gönüllülük esasına dayanan bir düzenli ordu kurmayı tasarlamışlardı. Bu orduya yalnız işçiler ve köylüler kabul edilecekti. Ancak Mart itibariyle toparlanan ordunun Alman ilerleyişini durdurmakta başarılı olmadığı görüldü. Bunun sonucunda 22 Nisan'da yayınlanan yeni bir askerlik kararnamesiyle, 18-40 yaş arasındaki her vatandaşın 6 ay süreyle askerlik yapması zorunlu hale getirildi.¹²⁴

Düzenli orduyu kurma yönündeki çabalar özellikle eğitimli subay eksikliği dolayısıyla istenen hızda ilerlemiyordu. 1918 Nisanında 200.000 kişinin altında kalan Kızıl Ordu mevcudu, Mayıs ayında 300.000 kişiye, Eylül ayında 550.000 kişiye kadar çıkartılabildi.¹²⁵ 1920 yılına gelindiğinde Kızıl Ordu mevcudu 5.300.000'e dayanmıştı.¹²⁶ Ancak personelin eğitimi ve temel askerî becerilerin kazandırılması önemli bir sorun olmaya devam etti. Ayrıca ordu nicelik yönünden güçlenirken, sınıfsal çelişkiler de ordu saflarında kendini gösteriyordu. Kızıl Ordu'ya alınan köylü askerler politik hedeflerden ziyade toprakla ilgileniyorlardı ve siyasî olarak partiye istenildiği kadar yakın da değillerdi.¹²⁷

1918 yılının bahar ve yaz aylarında Kızıl Ordu'nun yapısı Troçki'nin liderliğinde şekillendi. Gerek gönüllü olan, gerekse askere alım süreciyle orduya dâhil olan eski Çarlık ordusu subayları, Kızıl Ordu'da askerî uzmanlar olarak görev yapmaya başladılar. Gönüllü olanlar özellikle Alman işgaline karşı orduya katılmışlardı; ancak yine de tüm askerî uzmanlar Sovyet rejimince politik olarak şüpheli göründü. Askerî açıdan uzmanlıklarından faydalanıldığı halde, orduda siyasî komiserlik denilen ayrı bir komuta yapısı oluşturuldu. Partiye bağlı siyasî komiserlerin onayı olmadan hiçbir karar uygulamaya konamıyordu. Böylece ordunun politik kontrolü siyasî komiserler aracılığı ile sağlandı.¹²⁸

Kızıl Ordu İç Savaş'tan zaferle çıktıktan sonra rejimin tesis edilmesinde de önemli bir rol oynadı. Mart 1921'de çıkan Kronstadt Ayaklanması'nın bastırılmasından

¹²⁴ Ramin Sadıgov, *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi 1917-1920*, Ankara, Nobel, 2020, s. 115-120.

¹²⁵ David R. Stone, "The Russian Civil War, 1917-1921", *The Military History of the Soviet Union*, Ed. Robin Higham and Frederick W. Kagan, New York, Palgrave, 2002, s. 18.

¹²⁶ R. Sadıgov, age, s. 120.

¹²⁷ В.В. Бритов, *Рождение Красной Армии*, Москва, Государственное Учебно-Педагогическое Издательство, 1961, s. 214.

¹²⁸ David R. Stone, *A Military History...*, s. 178.

başka iç güvenlik faaliyetlerine Kızıl Ordu'nun rejimin korunmasındaki merkezi önemi savaş sonrası yıllarda da devam edecekti. Bu önemine paralel olarak, ordunun politik kontrolü, askerî doktrini, örgütlenme yapısı ve savaş tarzı da yeni rejimin önde gelen tartışma konularından bazılarını teşkil edecekti.

1. BÖLÜM 1923-1928 ARASINDA TÜRK ORDUSU VE DOKTRİNİ

1.1. Tehditler ve Askerî Güç

1.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji

1923-1928 döneminde rejimin ve ordunun karşılaştığı birden fazla stratejik tehdit söz konusuydu. İtalyan tehdidinin, rejim açısından en öncelikli tehdit olduğu ve ordunun da bir İtalyan işgali ihtimalini dikkate aldığı anlaşılmaktadır. 1923 sonrasında İtalya kontrolünde olan 12 Ada'nın İtalya tarafından silahlandırılması, savaş sonrası yıllarda Türkiye'nin işgal edilme korkusunu tetiklemişti.¹²⁹ Mussolini İtalya'sının, Roma İmparatorluğu göndermesi içeren "Mare Nostrum" ya da "Bizim Deniz" ifadesinde somutlaşan yayılmacı Akdeniz siyaseti Türkiye'de büyük kaygı uyandırmıştı. İtalya'nın saldırgan tutumunun temelinde Cihan harbi sonrasında Anadolu üzerindeki hedeflerine ulaşamamış olmasının getirdiği hayal kırıklığı vardı.¹³⁰ Türk Ordusu bu süreçte karşı kıyıları dikkatle izlemiş, silahsız statüde bulunan Çanakkale dışında tüm Ege sahilini silahlandırmıştı. Edremit ve İzmir Manisa Hattı toprak ve bataryalar ile güçlendirilirken, Menemen ve Manisa'da asker sayısı iki katına çıkarılmış, Alaşehir, Söke ve Muğla'da tahkimat çalışmaları yapılmıştı.¹³¹

İlgili dönemde İngiltere ile Lozan'da çözilemeyen Musul konusundaki gerginlik devam ettiğinden, İtalya'nın yaptığı yığınak Türkiye tarafından İngiltere ve Musul sorunu ile bağlantılı olarak görülüyordu.¹³² Gerçekten de 1924 sonlarından itibaren İngiltere ve İtalya ortak hareket etmeye başlamıştı. İngilizler 12 Ada tehdidini diri tutarak Türkiye'yi stratejik olarak zor duruma sokarken İtalya da İngiltere'nin desteğiyle Akdeniz'de genişleme stratejisini sürdürmeyi hedeflemekteydiler. İngiltere daha sonra çeşitli ödünlerle Bulgaristan'ı da yanına çekerek hem Doğu Akdeniz'de hem de

¹²⁹ Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada 1912-1947*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 39.

¹³⁰ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *BELLETEREN*, C. 62, S: 233, (1998), s. 205.

¹³¹ Hazal Pabuççular, *age*, s. 48.

¹³² *Age*, s. 47.

Balkanlarda Türkiye karşıtı bir cephe kurmuştu.¹³³ İtalyan Savunma bakanı anılarında Mussolini'nin, Türkiye'ye yönelik bir harekât için planlama çalışmaları yapılmasını istediğini aktarmaktadır. 1925 Haziranında Yunanistan'da iktidarı devralan General Pangalos da, İtalya ve İngiltere ile birlikte Anadolu'ya yönelik ortak bir harekât tasarlamıştı. Fikir İtalya ve Yunanistan arasında, Pangalos'un 1926 yılında başka bir darbeye devrilmesine kadar tartışılmaya devam etti. İngiltere ise Musul sorununun çözümünden sonra bu planı reddedecekti.¹³⁴

Batı Anadolu'ya yönelecek bir düşman işgalinde İzmir stratejik açıdan önemli bir konumdaydı. Ankara bölgeye uzanan yeni yollar inşa etmeye başladı.¹³⁵ Öte yandan İtalyan devletinin hırslı dış politikasını destekleyecek askerî gücü olduğu şüpheliydi: 1924 Haziran'ında Mussolini Savaş Bakanı Di Giorgio'dan, Türkiye ile savaşa girilmesi halinde gerekli olacak teçhizat için ayrıntılı bir rapor istemişti. 1924 yılı sonunda Mussolini'ye sunulan raporda, Türkiye ile savaş girmek için İngiltere ve Fransa ile ittifak yapılmasının zorunlu olduğu sonucuna varılmıştı.¹³⁶ Nitekim daha sonraki yıllarda, özellikle 1927 yılı ve sonrasında, Anadolu'nun artık tek bir operasyonla işgal edilemeyeceği İtalyanlar tarafından kabul edilmişti. Türkiye'nin bölgeye 400.000 asker yerleştirebilecek kapasiteye sahip olduğu, ayrıca Batı Anadolu'nun yol sisteminin işgalci gücün ilerlemesi açısından elverişsiz olduğu görülmüştü.¹³⁷

Yeni Cumhuriyet yönetiminin bir başka büyük stratejik problemi, Lozan'da çözülemeyen ve İngiltere ile ihtilafa sebep olan Musul sorunu. Musul sorunu, 1926 yılında çözülene dek Türkiye'nin dış politikası kadar askerî tehdit algısında da önemli bir rol oynadı. Dahası, yukarıda açıklandığı gibi Musul sorunu Doğu'da ve Batı'da aynı anda iki cepheli bir savaşa girme kaygısına temel oldu. Nitekim bu kuramsal olasılık daha sonra manevralarda da ele alınacaktı.

¹³³ Mustafa Budak, "Musul Vilayeti ve Ankara Antlaşması Çerçevesinde İngiltere'nin Irak Siyaseti, Kürtler ve Türkiye'ye Etkisi", *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti (Tarih, Toplum ve Siyaset)*, haz. Zekeriya Kurşun, Davut Hut, İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020, s. 138.

¹³⁴ Hazal Pabuççular, age, s. 51-52.

¹³⁵ Age, s. 54.

¹³⁶ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.31, S: 91, (2015), s. 106.

¹³⁷ Hazal Pabuççular, age, s. 57.

Türk Ordusunun 1922 Haziranından itibaren Musul'a yönelik olarak icra ettiği Revandiz Harekâtı 1923 Mayıs'ında sona ermişti. Lozan görüşmeleri dolayısıyla bölgedeki askerî gücünü geri çeken Türk hükümeti, sonraki süreçte bölgede doğrudan askerî çözüm girişiminde bulunmadı.¹³⁸ Önce Lozan'da, sonra İngiltere ile ikili görüşmelerde ve nihayet Cemiyet-i Akvam kapsamında diplomatik girişimlerle sonuç alınmaya çalışıldı. Genç Türkiye Cumhuriyeti, 1926 yılına kadar Cemiyetin önyak olduğu toplantılara katılmakta, silahsızlanma konferanslarına dâhil olmaktaydı. Ancak Cemiyet-i Akvam'ın Musul sorununda İngiltere lehine karar vermesi, Türkiye'nin Cemiyete bakışını değiştirdi.¹³⁹ Kolektif güvenlik ve silahsızlanma girişlerine duyulan güvenin azalması, Türkiye'nin tehdit algısını tırmandırdı.

İlgili dönemde Türk Ordusunun tehdit algılamalarında rol oynayan son önemli unsur da ayaklanmalar ve iç güvenlik faaliyetleriydi. 1924-1928 döneminde Genelkurmay belgelerine göre 9 ayaklanma gerçekleşti. Bunlar sırasıyla Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Sait Ayaklanması (13 Şubat-31 Mayıs 1925), Raçkotan ve Raman Ayaklanması (9-12 Ağustos 1925), Sason Ayaklanması (1925), Birinci Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926), Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926), Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos), İkinci Ağrı Ayaklanması (13-20 Eylül 1927) ve Bicar Ayaklanması'ydı. (7 Ekim-17 Kasım 1927).¹⁴⁰

Ayaklanmalar sonraki yıllarda da devam etti ve iki savaş arası dönem askerî deneyiminde önemli bir rol oynadılar. Türk Ordusu dönem boyunca iç güvenlik harekâtıyla meşgul oldu. Bölgesel seferberlikler dahi uygulandı ve bu dönemde ayaklanma bastırma faaliyetleri ordunun başlıca muharip görevi oldu.

Ayaklanmaların Türk ordusunun tehdit algılamalarının şekillenmesinde önemli bir rolü bulunmaktaydı. Türk ordusu, ayaklanmaları hemen her zaman aynı zamanda bir dış tehdidin uzantısı olarak değerlendiriyordu. Cumhuriyet döneminin ilk ayaklanması

¹³⁸ Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011, s. 84.

¹³⁹ Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)*, Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 79.

¹⁴⁰ Ayaklanmaların detaylı bir incelemesi için: Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar 1924-1938*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972. Bu eser daha sonra Kaynak Yayınları tarafından kimi değişiklik ve eklemelerle tekrar basılmıştır: *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I-II*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.

olan Nasturi Ayaklanmasında İngiliz güçlerinin ve hava kuvvetlerinin fiilen ayaklanmacılara destek vermesi ve ayaklanmanın Musul Meselesi ile ilişkisi, sorunu bir iç güvenlik meselesinden daha büyük bir stratejik tehdide dönüştürdü. İngiliz hava bombardımanları bölgedeki Türk güçlerinin lojistik hatlarını vurarak Türk birliklerini zor duruma düşürmüştü.¹⁴¹

Cumhuriyet döneminin en büyük ayaklanması olan Şeyh Said İsyanı da, boyutu kadar Musul Meselesi ile olan bağı dolayısıyla bir dış tehdidin uzantısı olarak ele alındı.¹⁴² Şeyh Said İsyanı ve sonraki ayaklanmalar, genç rejimin iç siyasi karakterinde etkili olduğu kadar, tehdit algılamalarında da etkili oldu. Türk Ordusu Musul Meselesi kadar Doğu'daki ayaklanmalar sebebiyle de doğu sınırlarını ve bölgelerini tehdit altında görmeye devam etti.

Dönemde aktif kullanımda olan müstahkem mevkiiler de olası tehdit beklentileri konusunda fikir veriyordu. İzmir müstahkem mevkiinin Batı Anadolu'nun savunulmasında rol oynayacağı açıktı. Diğer iki Müstahkem Mevki Erzurum ve Kars'taydı. Sovyetler Birliği ile olan iyi ilişkilere rağmen, bu iki Müstahkem Mevkiin dışında Doğu cephesi, Erzurum ve Erzincan'da konuşlu üç kolordu tarafından tutulmuştu.¹⁴³ İlgi çekicidir ki, 1923-1928 döneminde yapılan manevralarda bu cephede bir savaş senaryosu ele alınmamıştı. Bu konuda kuvvetlerin konuşlandırılması ile manevralar farklı sonuçlar vermektedir. Anlaşıyor ki, Türkiye Cumhuriyeti Devleti Sovyet sınırında güçlü olmak isterken Sovyetlerle ilişkilerini de bozmamayı hedeflemişti. Ayrıca manevralarda doğuda ve batıda iki cephele savaş senaryosu ele alınsa da, manevralarda fiilen icra edilen harekât her zaman Batı Cephesi'ne yönelik olmuş, güney ve doğu sınırları doğrudan manevraların meselesi olarak ele alınmamıştı. Bunlar, çeşitli tehdit beklentileri olsa da, konvansiyonel bir harpte Batı Anadolu'nun en muhtemel harekât sahası olarak görüldüğüne işaret etmektedir.¹⁴⁴

Sonuç olarak Türk Ordusu 1923-1928 döneminde birden fazla stratejik tehdide ve olası savaş senaryosuna odaklanmış durumdaydı. Doğu'da Musul sorunu dolayısıyla

¹⁴¹ *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012, s. 104.

¹⁴² *Age*, s. 131.

¹⁴³ Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)*, Ankara, Gündoğan, 1991, s. 119.

¹⁴⁴ İncelenen dönemdeki manevraların tümü için bkz. Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017.

İngiltere bir tehdit olarak görüldüğü gibi, yine İngiliz güdümünde bir Kürt ayaklanması tehdidi göz önünde tutulmaktaydı. Batı’da İtalya ve Yunanistan ayrı ayrı olarak da, birleşik olarak da tehdit olarak görülmekteydi. En büyük ve yakın tehdit olarak İtalya’nın Batı Anadolu’ya yapacağı bir çıkarma ele alınmaktaydı. En kötü senaryo ise birden fazla cephede, birden fazla işgalci güç ile savaşma ihtimaliydi. Sovyet sınırlarında ise “sessiz” bir savunma pozisyonu alınmıştı.

1.1.2. Askerî Güç

On yıllık harpten (1912-1922) sonraki yıllar Türk ordusu için fiziki anlamda bir küçülme dönemiydi. Savaş sonrasında ordu mevcudu azaltılmıştı. Bu dönemde ordunun teçhizatı büyük ölçüde Osmanlı döneminden kalan silahlara ve Yunan ordusundan elde edilen teçhizata dayanmaktaydı. Yeni teknolojilerin tedariki ancak kısıtlı ölçülerde mümkün olabilmekte, tedarik çoğu kez ancak numune temini biçiminde gerçekleştirilebilmekteydi. Bunlar ordunun büyük kısmına entegre edilebilecek seviyede olmayıp, ancak deneysel amaçlarla ve eğitim amacıyla kullanılabilecek ölçüde elde edilebilmekteydi. Genç subayların yeni teknolojilere aşinalık kazanması önemsendiye de, silahlanma yeni rejimin öncelikleri arasında değildi. Ordunun kapasitesinde daralmaya gidilerek seferberlik kaldırılmış ve barış dönemi kadrolarına uygulanmaya başlamıştı. Bu şartlar altında Türk ordusu 1922’de 300.000 kişilik bir mevcuda sahip iken, 1928’de bu sayı 20.000 subay ve 120.000 astsubay ve er seviyesine inmişti.¹⁴⁵

5 Ağustos 1923’te yapılan teşkilatlanma doğrultusunda cephe kumandanlıkları kaldırılmış ve ordu müfettişlikleri sistemine dönülmüştü. 1. Ordu Müfettişliği Ankara, 2. Ordu Müfettişliği Konya, 3. Ordu Müfettişliği Diyarbakır merkezliydi. Ancak 3. Ordu Müfettişliği 1925 itibariyle Erzincan’a kaydırıldı. 1. Ordu Müfettişliğine bağlı 2. Kolordu Balıkesir, 3. Kolordu İstanbul ve 4. Kolordu Eskişehir’de konuşlandırılmıştı. 2. Ordu Müfettişliğine bağlı 1. Kolordu Afyon, 5. Kolordu Konya ve 6. Kolordu Kayseri konuşluydu. 3. Ordu Müfettişliğine bağlı 7. Kolordu Diyarbakır, 8. Kolordu Tokat ve 9. Kolordu Erzurum’da konuşlandırılmıştı. Kolorduların çoğu iki tümen olup, toplam 9 kolordu ve 18 tümenin yanı sıra, 3 süvari tümeni bulunmaktaydı. Kuruluş ağırlıklı olarak

¹⁴⁵ Brock Millman, “The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War: The BritishView”, *Turkish Studies Association Bulletin*, C. 20, No: 1 (Bahar 1996), s. 42. Derya Levent Miyak, “Atatürk Döneminde Millî Müdafaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 90.

piyade tümenlerine dayanıyordu. Örneğin 3. Ordu Müfettişliğine bağlı iki kolordunun ikişer piyade tümeni varken, bir kolordunun iki piyade tümeni ve bir süvari tümeni vardı. Bunlara ek olarak İzmir, Erzurum ve Kars Müstahkem Mevki Kumandanlıkları bulunmaktaydı.¹⁴⁶

Maddî imkânlar açısında bakıldığında, harp sanayii kurulması için kimi çabalar gözlenmesine rağmen, 1923-1928 döneminin Türk Ordusu, büyük eksiklikler içinde faaliyet gösteren, yoksul bir ülkenin ordusuydu. Esasen bütçeden askeri harcamalara ayrılan pay dönem boyunca %25'in altına düşmemiş ve 1925, 1926, 1927 ve 1928 yıllarında %34-36 bandında olmuştur. Bu, askeri harcamalara hala bütçenin önemli bir kısmının ayrıldığını göstermektedir.¹⁴⁷ Ancak bu harcamaların büyük ölçüde iç güvenlik faaliyetlerine akıtıldığı tahmin edilebilir. Ordunun kapsamlı bir biçimde yeni teknoloji teçhizatla teçhiz edilmesi ise mümkün olmamıştı. Türk Ordusu, talim, manevra ve iç güvenlik harekâtı görevlerini büyük ölçüde elindeki çok sınırlı imkânlarla idare etmek durumunda kalmıştı. Ordunun elindeki teçhizatın standart olmaması da önemli bir sorundu. Bundan dolayı farklı ülkelerden alınmış top ve obüs sistemleri için farklı talimnameler yazılması/çevrilmesi gerekmişti.¹⁴⁸

Genç Cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun siyasî bakımdan kontrolü, rejimin öncelikleri arasındaydı. Ordunun kontrolü için 1923 yılında Askerî Heyet-i Mahsusalar aracılığıyla yapılan geniş subay tasfiyelerinin yanı sıra¹⁴⁹, yapılan yasal düzenlemelerle aynı anda hem milletvekilliği hem de memuriyet görevi üstlenilmesi yasaklanmıştı. Bu düzenlemeyle üst düzey komuta kadrosundaki generaller fiilen ya siyaseti ya da askerliği seçmek durumunda bırakılıyorlardı. Böylece ordu içinde potansiyel muhalif

¹⁴⁶ Derya Levent Miyak, "Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri", Marmara Üniversitesi, 2005. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 35. *Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982. s. 49.

¹⁴⁷ Derya Levent Miyak, "Atatürk Döneminde Millî...", s. 125-126.

¹⁴⁸ Örn. *Topçu Talimnamesi 10 (müsvedde halinde)*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927. Koşulmamış topla talim ve terbiye için hazırlanmış bu talimname sadece Rus toplarının kullanımına yöneliktir. Bir başka örnek de yalnızca 7,5'lik Krupp Sahra Topları için yazılmış şu talimnamedir: *Topçu Talimnamesi 2, Koşulmamış Topla Talim, A) 7.5'lik Krupp Sahra (Müsvedde Halinde)*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1925.

¹⁴⁹ 25 Eylül 1923'te kabul edilen ve 2 Ekim 1923'te yürürlüğe giren kanun, Millî Mücadele'ye katılmayan subaylarla millî sınırlar dışında kalmış bulunan askerî personel hakkında yapılacak işlemleri düzenliyor ve subaylar hakkında yapılacak tetkikat için bir Heyet-i mahsusa kurulmasını öngörüyordu. Asaf Özkan, "Yakın Tarihimizde Askerî ve Mülkî Bürokraside Tasfiyeler, Askerî ve Mülkî Heyet-i Mahsûsalar", Erzurum, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2011, s. 380. Heyet-i Mahsusalar hakkında ayrıca bkz: Cemil Koçak, *Belgelerle Heyet-i Mahsusalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

konumundaki generaller ya politik açıdan etkisizleştirilmiş ya da ordudan ayrılmış oluyorlardı.¹⁵⁰ Genç subayların belirli bir anlamda apolitik yetişmesi de rejimin önceliklerinden olmuştu. Bu dönemde askerî okullardaki dersler askerî ağırlıklı olmuş ve genel kültür dersleri müfredata alınmamıştı. Subayların mesleki yayınlar dışında kitap okumalarına engel olacak uygulamalar gündeme gelmişti.¹⁵¹ Böylece subayların kesinlikle politik bir eylemde bulunmamaları amaçlanmaktaydı.

1.2. “Hareket Harbi” ve “Taarruz Ordusu”

Bu alt bölümde Türk Ordusunun olası bir savaşta harekâtı nasıl yürüteceğine dair tartışmalar ve Türk kara doktrini ele alınacaktır. Dönemin tartışmalarına ve talimnamelerine damgasını vurmuş iki temel kavram *Hareket Harbi* ve *Mevzi Harbi*dir. Türk Ordusunun geliştirdiği planlar ve yaptığı tartışmalar temelde bu iki muharebe tarzı üzerinden şekillenmektedir.

1.2.1. Hareket Harbi ve Mevzi Harbi

Osmanlı ordusunun son yıllarında kullanılan talimnameler çoğunlukla Almancadan çevrilmişti. Bu yüzden Türk ordusunun kullandığı askerî kavramlar da genellikle Alman ordusu tarafından geliştirilmiş kavramsallaştırmaların çevirisiydi. Öte yandan bu Türk ordusuna has bir durum da değildi; o dönem için “paradigma ordusu” denebilecek Alman ordusu, çağdaşı olan tüm orduların entelektüel ufkunun çizilmesinde etkili olmuştu.¹⁵²

Hareket Harbi ve *Mevzi Harbi* kavramları, Alman doktrininin temel kavramlarındandı. Bu kavramlar Türk subayları tarafından tartışılan konular açısından da önem teşkil etmekteydiler. 18. ve 19. yüzyıllarda önce küçük Prusya devletinin, daha sonra birleşik Almanya’nın ana stratejik sorunu, kıtanın merkezinde potansiyel düşmanlar tarafından kuşatılmış, rakiplerine kıyasla nüfus ve kaynak bakımından çoğunlukla dezavantajlı durumda olmasıydı. Bunun sonucu olarak, Prusya-Alman askerî gücünün yalnızca kısa süreli savaşları kazanabileceği, uzun yıpratma savaşlarında kaynaklarının noksanlığı sebebiyle yenilen taraf olacak düşüncesi ortaya çıkmıştı.

¹⁵⁰ William Hale, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, İstanbul, Alfa Tarih, s. 111.

¹⁵¹ Ümit Özdağ, *age*, s. 116-117.

¹⁵² Gencer Özcan, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Evren Balta Parker, İsmet Akça (der.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. s. 2.

Almanya'nın savaşları kısa ve savaş tarzı hızlı ve hareketli olmak zorundaydı. Prusya ekolünde yetişmiş bir subay tipik biçimde taarruz odaklı düşünür, koşullar olumsuz olsa bile taarruz etmenin bir yolunu arardı. Almanlar, hareket ve manevranın esas olduğu bu savaş tarzına “Bewegungskrieg” (Hareket Harbi) adını vermişti.¹⁵³

Hareket harbi geleneği Cihan Harbi ile kesintiye uğramıştı. Tahkimat ve ateş gücü, taarruz ve manevra olanaklarını büyük ölçüde sınırlamış, büyük çaplı taarruz girişimlerini zorlaştırmıştı. Savunmanın taarruza büyük üstünlük kazandığı Cihan Harbi, cephelerin kilitlenmesi sonucu bir kaynak savaşına haline geldi. “Stellungskrieg” (Mevzi Harbi) olarak kavramsallaştırılan bu savaş tarzı, hareket harbinin uygulanmasını engelleyerek Almanya'nın yenilmesinin yolunu açtı.¹⁵⁴ Nitekim, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Alman subayları hareket harbinin nasıl yeniden uygulanabilir hale gelebileceğinin yöntemleri üzerine çalışacaklardı. İkinci Dünya Savaşında “Blitzkrieg” (Yıldırım Harbi) olarak tanınacak askerî doktrin, temelde hareket harbi kavramının modern zırhlı unsurlara ve hava gücüne uyarlanmasından ibaretti ve Alman subayları tarafından yeni bir icat olmaktan çok, eski bir geleneğin diriltilmesi olarak görülüyordu.¹⁵⁵

Mevzi harbinin Cihan Harbi'ne damgasını vurması, Türk ordusunun da mevzi harbi ve hareket harbi kavramları üzerinde çalışmasını tetikledi. Özellikle Batı Cephesinde savaşın başında hareketli orduların manevra ile başarılı sonuçlar alamamaları üzerine mevzi muharebelerinin ortaya çıktığı kabul edilmişti. Öte yandan mevzi harbinin karakteri, önceki dönemlerdeki kaleye taarruz ve kale savunmasına benzetiliyordu:

“Mevzi harbi ismini büyük harp doğurdu fakat bu usül harbi büyük harp icat etmedi, evvelce de kale muharebatı namıyla kaleler etrafında mahdud bir sahada bu nevi muharebat cereyan ediyordu. Kalelerin cenahları olmadığı için mütearrız cepheden taarruz ediyor zikzak ve mevazilerle takarrüp ediyor ve müdafaayla burun buruna geliyor ve böylece bu mücadele aylarca devam ediyordu. (...)”

¹⁵³ Robert M. Citino, *The German Way of War: From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005, s. xiii-xiv.

¹⁵⁴ Age, s. xvi.

¹⁵⁵ Age, s. 267.

Bunun kale harbinden hemen hiç farkı yok idi yalnız tahkimat, bir şehir veya mühim bir mevki etrafına çevrileceğine baştan başa iki memleket arasına çekilmiş idi.”¹⁵⁶

Türk ordusu mevzi harbi üzerine de çalışmakla beraber, harbin esasının hareket harbi olduğunu, kale ve mevzilerin ancak geçici amaçlarla savunulabileceği fikrini kabul etmişti.¹⁵⁷ Buna göre mevzi harbi genelde savaşı güçlerin yenilememesi durumunda ortaya çıkıyordu. Mevzi harbinin uygulanmasının bir sebebi de bir ordunun eğitim ve komuta konularındaki zafiyeti olabilirdi: “*Mesela, manevracılık kabiliyetini haiz olmayan sevk-ü-idare sistemler çokluk mevzi muharebelerini doğurur.*”¹⁵⁸ Fakat savaş bir süre için mevzi harbi biçiminde sürse de, eninde sonunda hareket harbine dönerdi:

“*Muharebede esas olan taarruzdur. Diğer muharebe tarzları ancak taarruzun imkânsızlığı halinde muvakkaten ve zarureten ihtiyar edilir. Çünkü netice ancak taarruz ile alınır.*”¹⁵⁹

Böylece Cihan Harbi deneyimine rağmen hareket harbi, Türk ordusu doktrininde merkezi önemini korudu. Bu temel kabulün çelişkileri ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ancak mevzi harbinin ve siper savaşlarının Cihan Harbi’ne damgasını vurmasının tarihsel önemi tekrar vurgulanmalıdır: Her şeyden önce, iki savaş arası dönemde askerî doktrin ve teknoloji alanlarındaki hemen bütün önemli gelişmeler, şu ya da bu ölçüde bu unsurla ilgilidir. Özellikle taarruz savaşına hazırlanan ordular, taarruzlarının çakılıp kalmasını nasıl önleyecekleri üzerine yıllarca kafa yormuşlardır.

¹⁵⁶ Basrî (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927. s. 3.

¹⁵⁷ “Esas olan hareket muharebeleridir. Çünkü kale muharebeleri daimen hususi maksatlara ve yerlere inhisar eder. Mevzi muharebeleri ise başlı başına bir muharebe şekli olmaktan ziyade hareket muharebelerinin bazı arızı sebeplerle vücut bulan bir safhasından başka bir şey değildir.” İsmail Berkok (Erkân-ı Harp Kaymakamı, Harbiye Mektebi Tabiye Baş Muallimi), *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 23.

¹⁵⁸ Age, s. 24.

¹⁵⁹ Age, s. 25.

1.2.2. Askerî Doktrin Açısından İstiklal Harbi'nden Çıkan Sonuçlar

Savaş sonrası Türk ordusu doktrininin nasıl olması gerektiği hakkındaki yönelik ilk tartışmalar, son savaştan çıkarılan dersler üzerinden yapıldı. Bu tartışmalarda yoğun olarak İstiklal Harbi yüceltiliyor, özellikle Büyük Taarruz, taarruz muharebeleri için bir tür “ideal tip” olarak benimseniyordu. Bir Türk subayı tarafından, “*hiç bir orduya nasip olmayan parlak bir zaferi en ser'i ve kat'i surette te'min ve bu suretle tebellür eyleyen sevk-ü-idare-i aliyemiz*” ifadeleriyle yüceltilen Büyük Taarruz, tüm taarruzlar için bir ideal örnek olarak görülüyordu.¹⁶⁰

Benzer biçimde, son zaferlerden ilham alarak savaşta en önemli unsurun teknoloji değil maneviyat olduğu kabul edilmekte, Çanakkale Harbi ve İstiklal Harbi buna örnek olarak gösterilmekteydi: “*İstiklal harbi, amel-i maneviyyenin ne parlak, ne ezeli bir misalidir. Bu harpte, kağı, otomobilleri çiğnemişti.*”¹⁶¹ Teknolojik geriliğe rağmen zaferin kazanılabilmiş olması, İstiklal Harbi'nden çıkarılan dersler açısından tekrarlanan bir motifti ve gelecek savaşlar için ders olarak sunulmaktaydı.

Öte yandan İstiklal Harbi tecrübelerine genel eğilimin aksine kimi eleştiriler de getirilmişti. 1924 yılında Piyade Tugay Komutanı olarak görev yapan Miralay Kılıklı Hüseyin Hüsnü, özellikle “orta ve küçük sevk-ü-idare” açısından aksayan yönler olduğunu belirtiyordu. Örneğin, Osmanlı Ordusunun Cihan Harbi'ndeki uygulamasına paralel olarak, tümen dâhilinde alaylar, alay dâhilinde taburlar ve tabur dâhilinde bölükler üçlü kuruluşa uygun tertiplenmişlerdi; diğer bir deyişle iki birlik ön hatta konuşlandığında, üçüncü birlik ihtiyatta tertibat alıyordu. Bu yerleşim kuvvete derinlik kazandırırken, muharebenin gidişine göre ihtiyat kuvvetini savunma ya da taarruz göreviyle muharebeye sürme olanağı sunmaktaydı. Takımların yerleştirilmesinde ise derinlik aranmamış ve takımlar tüm kuvvetleriyle muharebe hattına yerleştirilmişlerdir. Ancak Miralay Hüseyin Hüsnü, yeni usuller çerçevesinde bunun değişmesi gerektiğini ve takımların da derinlemesine yerleştirilmesi gerektiğini savunmaktaydı.¹⁶²

¹⁶⁰ Mehmed Nihad (Erkan-ı Harb Kaymakamı), “Tercümanın Mukaddimesi”, Hans Ritter, *Harb-i Umumi Tenkidâtı*, (müt.) Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askerîye, 1923, s. b.

¹⁶¹ Kaymakam Lucas, *Ta'biye Efkârının Tekâmülü*, (müt.) Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askerî Matbaa, 1926, s. 4.

¹⁶² Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Miralay, Sekizinci Fırka Piyade Liva Kumandanı), “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askerî Mecmua*, 54 (1924), s. 3.

İstiklal Harbi metotlarına yöneltlen diğer eleştirilerde, kimi durumlarda ihtiyatların zamanında kullanılamaması, arazi keşiflerinin yetersiz kalması, hafif makinalı tüfeklerin takım ve bölük komutanlarınca gerektiği gibi kullanılamaması gibi sorunlar sıralanmaktaydı. Önemli bir nokta sayıca zaten az olan topçunun, taarruzda piyadeyi himayede yetersiz kalmasıydı. Top sayısının yetersiz olmasının yanı sıra, piyade ve topçu arasında bir koordinasyon sorunu da gündeme gelmişti. Topçu çoğunlukla başlangıçta verilen emirleri uygulamakla yetinmiş ve durumun gelişmesine uygun olarak yeni emirler almamıştı. Taarruzun gelişimine ve piyadenin ilerleyişine göre ateş gücünün belirli yer ve zamanlarda birleştirilmesi, böyle yöntemlerle önemli düşman direnek noktalarının baskı altına alınması gibi konularda zayıf kalınmıştı. Özellikle dağ toplarının sayıca azlığı piyade taarruzlarını desteksiz bırakmıştı; zira görece daha mobil bir ateş gücü olan dağ toparı, ilerleyen piyadenin hedeflerine göre pozisyon değiştirmeye daha uygundur. Piyade ve topçu arasında umulduğu kadar etkili bir eşgüdüm ancak topçu subaylarının inisiyatif aldığı ve iradelerini ortaya koyduğu durumlarda başarılabilmışti. İki sınıf arasında etkili müşterek harekât standardize edilememişti.¹⁶³

Öte yandan Hüseyin Hüsnü savunmada ordunun performansını ve yerleşimlerini daha başarılı bulduğu gibi, ordunun bu konuda daha deneyimli olduğunu da vurgulamaktaydı: “*Müdafaa muharebelerinde sevk ve idareye alışkın olduğumuzu itiraf eylemeliyiz.*”¹⁶⁴ Bu tespit, yukarıda paylaşılan ve Türk ordusunu bir taarruz ordusu olarak gören yaklaşım ile uyumsuzdu. Ancak daha önemli bir nokta, gelişen yeni teknolojilerin harbe nasıl etki edeceğiydi. Hüseyin Hüsnü, analizlerinin sonunda Cumhuriyet dönemi Türk ordusuna, cumhuriyetin çağdaşlaşma idealleriyle paralel bir modern ordu olma hedefi biçmekteydi:

“Cumhuriyet devrinde Türk ordusu nasıl olmalıdır?

Bir milletin mukadderatı ordusunun satvetine bağlıdır. Ordunun satveti de harp kuvvetlerinin, harp vasıtalarının kıymeti ve kabiliyeti derecesi ile ölçülür. Vasıtalar mükemmel ve sevk-ü-idare mükemmel olmalıdır.

¹⁶³ Agm, s. 5.

¹⁶⁴ Agm, s. 6.

Millete zamanla mütenasip bir hükümet idaresi lazım olduğu gibi zamanın terakkiyatı ile mütenasip bir ordu da lazımdır. Millet hâkim olmuş ve cumhuriyet idaresi kurulmuştur. Ordumuz dahi ilim ve fen zamanına, elektrik asrına, makine devrine göre teçhiz edilmiş ve yetişmiş olacaktır.”¹⁶⁵

“İlim ve fen zamanı”, “elektrik asrı”, “makine devri” ifadeleri, modern teknolojinin savaşı nasıl dönüştürmekte olduğuna dair güçlü bir farkındalığa işaret etmekteydi. Geleceğe yönelik hedef bu teknolojilere sahip olabilmek ve bunları kullanabilecek düzeyde eğitilmiş bir orduya sahip olmak olarak tanımlanmıştı. Ordunun modernleşmesi, Cumhuriyet idaresinin millet hâkimiyeti bağlamında çağdaş bir rejim olmasıyla paralel ele alınmış ve aynı modernlik imgesi içinde yansıtılmıştı.

Genel olarak Hüseyin Hüsnü zaferle ilgili tozpembe bir tablo sunmamaktaydı; ancak eleştirilerinin çoğu taktik seviye ile ilgiliydi. Bu istisna dışında İstiklal Harbi’ni ele alan analizler harpte üstün bir sevk ve idare ortaya konulduğu kanaatini paylaşmaktaydılar. İstiklal Harbi, gelecek savaşlar için tasavvur edilen harekât planlarının temel ilham kaynağı olmaya devam etmiştir.

1.2.3. Gelecek Savaş: Taarruz ve Savunma

Doktrin tartışmaları açısından en önemli konulardan birisi, ordunun nasıl bir gelecek savaş öngördüğü, bu savaşa dair nasıl bir plan ve yaklaşım geliştirdiğidir. Bu anlamda Genelkurmay’ın ve subayların gelecek savaşta taarruz ve savunmaya biçtiği rol, ordunun nasıl bir savaş tasavvur ettiğini takip etmek açısından önemlidir.

1926 Talimnamesinde taarruzun müdafaaya üstün görüldüğü kesindi. Clausewitz’i andıran bir ifadede, “ancak taarruz ile düşmanı irademize tabi kılmanın” mümkün olduğu belirtilmişti. Savunma sadece üstün düşman kuvvetlerine karşı, geçici olarak, daha sonra daha elverişli şartlarda taarruz etme düşüncesiyle yapılabilirdi. Düşman sayısal anlamda üstün olduğunda dahi, savunmadan ziyade, hareket kabiliyeti ile sayısal azlığın dengelenmesi önerilmekteydi.¹⁶⁶

“Adetçe azlık çok kere daha ziyade hareket kabiliyeti ile giderilmelidir. Bu işte kıt’anın yürüyüş kabiliyeti çokluğunun demiryolu, otomobil ve her çeşit araba ve

¹⁶⁵ Agm, s. 13.

¹⁶⁶ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, (Sevk. Ta.)*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926, s. 6.

nakil vasıtalarının çabukluğunun ve hareketleri gizlemek için gecelerden istifadenin büyük tesirleri olabilir.”¹⁶⁷

Bu ifadeler, Prusya-Alman Savaş tarzından gelen manevra ve hareket harbinin resmî olarak hala benimsendiğinin delilidir. Öte yandan hareketleri gizlemek için geceden faydalanma İstiklal Harbi tecrübesini de düşündürmekte ve Büyük Taarruz öncesi gece yapılan birlik kaydırmalarını hatırlatmaktadır.

İsmail Berkok’a göre, taarruz her zaman esas idi. Diğer muharebe tarzları taarruzun mümkün olmadığı durumlarda geçici olarak yapılacak, nihai sonucu almak için taarruz zorunlu olacaktı.¹⁶⁸ Sözün özü, esas muharebe tarzı olarak hareket harbi savunulmaktaydı. Anlaşıyor ki, taarruz esas, özellikle mevzi harbi geçiciydi. Ayrıca mevzi harbi zayıflık hallerinde icra edilen muharebe tarzıydı; hareket harbi ise daha üstün bir sevk ve idare bilgisi gerektirmekteydi:

“Mevzi muharebelerinin bu suretle tahaddüs etmesi hususunda maddi kuvvetlerin arasındaki muvazeneti yegane sebep olarak telakki etmek doğru değildir. Bu hususda sevk-ü-idarenin ve ordunun kıymet-i harbiyesinin büyük bir tesir yaptığını kabul etmek lazımdır. Misal; manevracılık kabiliyetini haiz olmayan sevk ve idare sistemler çokluk mevzi muharebelerini doğurur.”¹⁶⁹

Taarruz ruhu sahiplenilse de, orduda Alman doktrininin aynen benimsenmesine yönelik bir eleştiri de vardı. Her ordunun sevk ve idare esaslarının ve vasıtalarının o ülkenin şartlarına göre gelişmesi gerekirdi. Almanya’nın düşmana kıyasla zayıf güçlerle bile olsa mutlaka taarruz etme stratejisi, Almanya’nın tarihi üzerinden düşünüldüğünde anlaşılabilirdi. Esasen Alman ordusunun askerî doktrini genel stratejik durumunun bir sonucuydu. Türk ordusu da bu esasları temel almıştı: “*Büyük harpten evvelki Alman sevk*

¹⁶⁷ Age, s. 8.

¹⁶⁸ İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 25.

¹⁶⁹ Age, s. 23-24.

*ve idare esas ve vasıtaları Büyük Harpte ve İstiklal Muharebelerinde suret-i umumide Türk ordusu için muteber idi.”*¹⁷⁰

Bunun sonucu olarak, Osmanlı ordusunun büyük savaşın başındaki başarısız taarruz girişimleri, Alman doktrininin etkisiyle gerçekleşmişti: “(...) *sevkülceyş vaziyetinin tereddütsüz şedid bir taarruz istediği kanaatini yanlış yerde yanlış istimal yüzünden vücut bulmuş olan bazı facialar*” arasında Sarıkamış ve Kanal taarruzları sayılmaktaydı. Yine de Alman doktrininin savaşın tümünde körü körüne uygulanmamış, Türk harp sahalarındaki arazi farklılıkları gibi unsurlar bunu engellemişti. Buna göre Türk subayları Alman doktrinini kendi koşullarına göre değişiklikler yaparak uygulamışlardı. Yine de gerçekten “*olgun millî bir sevk ve idare bizde ilk evvela İstiklal Harbinde*” ortaya çıkmıştı:

“Türk sevk ve idaresinin vasıtası Türk ordusudur. Bu sebeple yeni sevk talimnamesini tetkik ederken ordumuzun kabiliyet ve kudretinin son hudutlarıyla bu ordudan neler isteyeceğimizi ve yapmasını bekleyeceğimizi göz önünde bulundurmak mecburiyetindeyiz. İstiklal Harbi ve bu harbin zaferini vücuda getiren Afyon ve Başkumandanlık şaheser meydan muharebeleri düşmanı imha eden o muazzam takip tekrar ispat etti ki Türk ordusu düşman faik olsa dahi taarruza ve hareket harbinde müstakil iş görmeye ve müstakil harp ederek düşmana en kat’i darbeleri vurmaya muktedir ve müsaittir. Türk ordusu bir müdafaa ordusu değildir, lüzumunda sipere saplanmasını ve siper içinde görülmemiş bir inat ile harp etmesini bilir; ancak onun ruhundaki, ecdaddan müntakıl nihayetsiz azim ve irade siperde değil, açık sahrada düşmanını tepelemek emrinde azm-i inkişafını gösterir.”¹⁷¹

Görüldüğü gibi hareket harbi ve taarruzu ruhu, salt doktriner bir konu olmaktan çıkarak millî karaktere ve ulusal tarihe de bağlanmaktaydı. Aşağıda görüleceği gibi taarruz doktrini kısmen –Alman örneğinde olduğu gibi- kaynak, coğrafya ve nüfus

¹⁷⁰ G. A., “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askerî Mecmua*, 65(1927), s. 7.

¹⁷¹ Agm, s. 7-8.

problemleriyle bağlantılı olsa da, aynı zaman da Türk ruh ve kabiliyetiyle de ilişkilendirilmekteydi. Türk subayları taktik ve strateji konularını ele alırken çoğunlukla Büyük Taarruzu örnek almakta, böylece millî doktrin için İstiklal Harbi'ne kurucu rol atfetme etmekteydiler. Bu anlamda süregelen-değişmez ve soyut “Türk ruhuyla” yakın zamana ait ve somut İstiklal Harbi zaferi çakışmakta ve millî sevk ve idare sistemi bu çakışmada ortaya çıkmaktaydı. Doktrinin “bizi” “diğerlerinden” –bu örnekte Fransızlardan- ayırma işlevi de dikkate değerdı:

“Hülasa Türk ordusu muktedir kumandanların elinde daima pek yaman bir hareket ve taarruz vasıtası olduğunu her zaman ispat eylediğı gibi, hareket harbi esas itibarıyla Türk ruh ve kabiliyetine de en uygun olandır. Biz Fransızlar gibi mahdud arazide milyonlarla insan ve her türlü fen vasıtalarıyla kitlevi bir cephe harbi, siper müdafaa ve taarruzları yapacak değiliz; buna ne vasi aramızız, ne nüfusumuz, ve ne de vasıtalarımız müsait değildir. Faaliyetimizle, seri kabiliyet-i hareketimizle, gece yürüyüşlerimizle düşmanın en can alıcı yerine faik kuvvetlerle ansız ve habersiz şiddetli darbe indirerek onu aslülharekesinden sarp dağlara ve düşmanın cenah ve gerilerini saran kuvvetlerimizin kucağına atmak ve mahvetmek... İşte zaferi temin eden en millî sevk ve idare sistemimiz.”¹⁷²

Ordunun talimnameler dışındaki kimi resmî evrakında da taarruz ordusu vurgusu vardı. 1926 tarihli Talim ve Terbiye Esasları'nın 16. Maddesinde Türk ordusunun taarruz ordusu olarak görüldüğü belirtilmişti:

“Ordu harp talim ve terbiyesi için esas hareket harbidir. Türk ordusu hareket harbinin bütün icablarına kayıt ve şartsız vakıf ve bizzat ordu bu icabat nokta-i nazarından noksansız yetişmiş olmalıdır”.

İlgili evraka göre Türk ordusu savuma savaşının gereklerini de en iyi şekilde bilmeliydi; ancak bunların uygulama alanı taarruzun gerçekleştiğı esas cephe değil, tali cepheler olacaktı. Taarruz eden esas kuvvetlerin zaferini kolaylaştırmak için geçici ve

¹⁷² Agm, s. 9.

bölgesel olarak yapılacak bir savunma söz konusuydu. Bu da talim ve terbiyenin her anlamda bir taarruz savaşına göre yapılmasının planlandığını ortaya koymaktaydı.¹⁷³

Taarruz yoğun biçimde vurgulanmaya devam ederken, bunun başka bir ülkenin toprağını işgal etme anlamına gelip gelmediği sorgulanabilir. Gerçekten de ilgili dönemdeki doktrin tartışmalarında taarruza vurgu yapılırsa da, gelecek savaşın Türkiye topraklarında yapılacağı varsayımı baskındı. Örneğin Kaymakam Sadık, gelecek savaşı, Türkiye topraklarını işgale yeltenen bir düşman ordusunun taarruzla imha edilmesi biçiminde tasavvur etmişti. Böylece Türk subaylarının vurguladığı taarruz fikrinin bir tür fütühat ideolojisi olmadığı anlaşılmalıdır.

Kaymakam Sadık'ın gelecek harbe dair varsayımları, bu varsayımlarla silahlanma ve ordu teşkilatının ilişkisine dair tespitleri, büyük strateji-askerî doktrin ve silahlanma ilişkisinin anlaşılmasında son derece kilit önemdedir. Kaymakam Sadık, her ordunun özel bir hedefi olması gerektiğini ve bu hedefe göre teşkil edilip silahlandırılmasının doğru olacağını belirtmekteydi.¹⁷⁴ Örneğin Almanlar ve Fransızlar kendi amaçları doğrultusunda teşkilatlanıp silahlandıklarından onların modelleri Türk ordusu için uygun değildi: Almanya savaş sonrası kısıtlamalarından dolayı Fransız ordusu karşısında askerî olarak geri durumdaydı; ancak birkaç ay gibi bir sürede bu açığı kapatabilirdi. Bu yüzden olası bir harpte Almanya öncelikle zaman kazanmaya çalışacaktı. Bu iki şekilde olabilirdi: Ricat ve oyalama muharebeleri icra ederek ya da mevzi harbi yaparak. Kaymakam Sadık'a göre bunlardan daha uygun olanı mevzi harbi yapmaktı. Fransız ordusu ise, gelecek savaşta Alman istihkâmlarına saldırması ve mevzi harbinde taarruz etmesi gerekeceğini hesap etmekteydi. Bu yüzden tümenlere 10,5 milimetrelik ağır obüs bataryaları dağıtılmaktaydı.¹⁷⁵

Kaymakam Sadık Almanların Cihan Harbi tecrübelerine dayanarak mevzi harbine uygun karışık topçu taburları meydana getirdiğini aktarmaktaydı. “Muhtelit Tabur” olarak adlandırılan bu taburlarda obüsler ve toplar karışık olarak bulunuyordu ve tümen emrinde görev yapıyorlardı. Böylece menzil ve atış sürati bakımından farklı düzeylerdeki bataryalar aynı tabur komutası altında tümenlere dağıtılmaktaydı. Bundaki

¹⁷³ Agm, s. 9.

¹⁷⁴ Kaymakam Sadık, “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecmua*, 70(1928), s. 83.

¹⁷⁵ Agm, s. 84.

amaç, mevzi harbinde savunma güçleri geniş bir cepheye yayılacaklarından, her tümenin kendi bölgesinde ihtiyaç duyabileceği farklı tipte ateş gücünü elinde bulundurabilmesiydi. Bu tür bir kuruluş mevzi harbinde savunma muharebesine uygundu. Kaymakam Sadık’a göre Almanlar bu topçu taburu tipini, yukarıda açıklanan stratejik durumlarına uygun olarak, mevzi savaşı için ve savunmaya yönelik olarak tasarlamışlardı. Ancak Sadık bunun Türk ordusunun amaçlarına uygun düşmeyeceğini belirtmekteydi:

“Bu muhtelit taburlar, bizim düşündüğümüz ve hedef-i ittihat ettiğimiz meydan muharebesinin isteklerine uygun değildir. (...) Bundan dolayı muhtelit tabur fikri gerek kumandanlık ve gerekse ateş idaresi itibariyle bizim gibi hareket harbinde taarruzu esas hedef olarak kabul etmiş bir ordu için ameli değildir.”¹⁷⁶

Almanya ve Fransa örneklerinin gerisinde esas önemli olan Türk ordusunun gelecek harbe dair tasavvurunun ne olduğu sorusuydu. Türk ordusunun nasıl silahlanacağı ancak bu soru cevaplandıktan sonra doğru bir biçimde ele alınabilirdi. Bu sorunun cevaplanması ile, gerek askerî doktrin ve gerekse silahlanmanın büyük stratejiyle bağlantısı güçlü bir biçimde kurulmakta, herhangi bir ülke ordusunu doğrudan model olarak almanın yanlışlığı ortaya çıkmaktaydı:

“Bu mülahazalarda bir de şunu çıkarıyoruz ki her ordu, karşılaşacağı düşmanın getirebilmesi mümkün ve muhtemel olan silahları değil bu düşmanın kendi karşısında ne vaziyette bulunacağını düşünüyor. Yani hareket harbiyesi yoksa mevzi harbiyesi yapmak mecburiyetinde kalacağını hesaba alıyor. Karşısındaki hedefin ne şekilde olacağını göz önüne getirerek ona göre silahlanıyor. İşte bu vechile silahlanmak fikri bir ordunun esas düşüncesi olmalıdır. Teslih meselesini düşünüp karar verirken ilk önce göz önüne getireceğimiz mesele: Vereceğimiz kat’i meydan muharebesini ne şekilde yapmak istediğimizdir? Buna karar verdikten sonra mesele kolaylaşmış ve doğru bir neticeye varılmış olur.”¹⁷⁷

¹⁷⁶ Agm, s. 95.

¹⁷⁷ Agm, s. 85.

Kaymakam Sadık bu noktada, yukarıda bahsedildiği gibi kendi tasavvurundaki gelecek savaşı ortaya koyuyor, bu savaşın bir savunma savaşında taarruz gerektireceğini açıklıyordu. Bu örnek yine, İstiklal Harbi ve Büyük Taarruzun Türk subaylarının imgelemindeki merkezi rolünü göstermektedir:

"Vatanımıza karşı gelecek tehlike nereden gelirse gelsin, daima memleketimize ayak basarken, girince ve bir miktar ilerlemeye muvaffak olmuş iken daima tarafımızdan yapılacak olan bir taarruzla yok edilmelidir. Bize vaki olacak bir tecavüzi hareket durup vakit geçiren soyundan değil bilakis memleket içine doğru çabuk yayılmak ve bizi toplanmadan yakalamaya çalışacak bir tehlikedir. Bunun hakkından gelmek için ona saldırmak lazımdır. Yani gerek biz ve gerekse karşıımızdaki hasım vaziyet ve maksat itibariyle birbiri üzerine, birbirini yok edecek vechile saldırmak zaruretindedir. Demek oluyor ki verilecek meydan muharebesi bir hareket harbi olacaktır. Biz taarruz edecek isek karşıımızdaki düşman hareket harbinde açık sahradaki bir düşmandır. Beton, büyük mikyasta tel örgüleri, demir yol rayları, üstü sağlam kapalı pek derin sığınaklar gibi uzun zaman ve bol malzemeye lüzum gösteren ve mevzii harplerinde tatbik edilen bir müdafaa sistemi karşısında bulunmayacağız. Karşıımızdaki düşman hareket harbinde bir müdafaa yapacak. Tahkime vakit bulsa da mevziini hazırlamış da olsa bu mevzi ancak hareket harbindeki bir müdafaa mevzii olacaktır."¹⁷⁸

Savunma usulleri konusunda geliştirilen görüşler de büyük ölçüde İstiklal Harbi'ne dayanıyordu. Savunmanın ancak taarruz edilemeyen durumlarda yapılacağı görüşünü savunan İsmail Berkok, özellikle Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebelerindeki müdafaa taktiklerini karşılaştırarak eleştirilerde bulunmuştu. Ona göre Kütahya-Eskişehir muharebelerinde derinlemesine savunma yapılamamıştı. Oysa Sakarya'da zaferi sağlayan faktör başarılı bir derinlemesine savunma yapılmasıydı. Bu bakımdan Sakarya muharebesi, savunma harbinin ideal örneklerinden biri olarak gösterilmekteydi. Temel ilkeler savunmaya uzaktan başlamak ve kademeli mevzilerle savunma yapmak ve asıl muharebe hattının ilerisinden savunma yapmaya özen

¹⁷⁸ Agm, s. 85-86.

göstermekti.¹⁷⁹ Böylece İstiklal Harbi paradigmasının taarruzda olduğu gibi savunmada da baskın olduğu görülmektedir. Tıpkı Büyük Taarruzun taarruz muharebesine ideal tip teşkil etmesi gibi, Sakarya Savunması da müdafaa muharebesine ideal örnek olarak alınmaktaydı. Bu anlayışın Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk ordusunda da hâkim olduğunu o devirde yapılan harp oyunları ve manevraları incelediğimizde de görmekteyiz.

Ele alınabilecek ilk örnek, 15-22 Şubat 1924'te İzmir'de icra edilen harp oyunudur. Burada Türkiye'nin iki farklı güç tarafından işgal edilmesi durumu ele alınıyordu. Dış politikadaki gelişmelerle ve Mussolini İtalya'sının saldırgan tutumuyla paralel olarak, İtalya ve Yunanistan'ın olası bir savaşta ittifak kurma ihtimali kabul edilmişti. Senaryoya göre İtalya İzmir-Antalya arası bölgeye çıkarma yaparak Batı Anadolu'yu işgal ederken, Yunanistan da Doğu Trakya'ya taarruz edecekti. Harp oyunlarında, Türkiye'nin her iki devletin koordinasyonsuz taarruzlarını bertaraf etme şansının yüksek olduğu sonucuna varılmıştı. Ancak iki devlet bu bölgelerden (Batı Anadolu ve Trakya) önce birine, sonra diğerine birlikte taarruz ettiği takdirde kimi başarılar kazanabilecekleri sonucuna varılmıştı.¹⁸⁰ Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa manevralardan sonra yaptığı değerlendirmelerde, Türk ordusunun kendisine denk bir gücü kesinlikle yeneceğini, iki katı büyüklüğündeki düşman kuvvetlerini ise durdurup tespit edeceğini belirtmişti. Ona göre, kesin sonuç her zaman taarruzla alınsa da birçok görev de savunmayla yerine getirilebilirdi. Bundan dolayı, kesin sonuç alınabilecek zaman gelmeden taarruz etmekten kaçınmak gerekmekteydi.¹⁸¹ İzmir'deki harp oyunları sonucunda İzmir bölgesinin modern bir müstahkem mevki haline getirilmesi gerekli görülmüştü. Bunun üzerine İzmir Müstahkem Mevki Komutanı Ali Fuat Paşa başkanlığında bir komisyon, uygun yerlere gerekli tahkimatın yapılması için çalışmalara başlamıştı.¹⁸²

Bir diğer örnek de düşman işgaline karşı Trakya'nın nasıl savunulması gerektiğine yönelik 1925 tarihli bir harp oyunuydu. Bu harp oyununda ilk önce Balkan

¹⁷⁹ İsmail Berkok, *Müşterek Tabiye...*, s. 271-272.

¹⁸⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasî Hatıralar: Lozan'dan Cumhuriyete*, Cilt 2, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), İstanbul, Temel Yayınları, 2002, s. 65.

¹⁸¹ Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017, s. 77.

¹⁸² Ali Fuat Cebesoy, *age*, s. 66.

Harbi’nde Rumeli-Doğu cephesi gelişmeleri değerlendirilmiş ve harp oyunu bu bölgede gerçekleştirilmişti. Kurmay Yarbay Bursalı Mehmet Nihat, ordunun Balkan Harbi’nde olduğu gibi Edirne-Kırklareli hattında toplanması fikrinin büyük bir hata olacağını dile getirmişti. Bu karar, toplanma bölgesindeki ordunun Bulgar güçleriyle yeterince hazır olmadan temasa girmesi anlamına gelmekteydi. Oysa ordunun daha geride toplanması ve bu süreçte Edirne’den bir kale olarak düşmanı geciktirme amacıyla faydalanılması önerilmekteydi. Ayrıca düşmanı geciktirecek başka tahkimat çalışmalarının yanı sıra, Edirne’nin kuzeyinde kalan bölgeyi denetleyecek bir taktik unsur bırakılması gibi gereklilikler de gündeme gelmişti. Yapılması gereken, düşmanın tüm olası ilerleme yollarının kontrolü yerine, yalnızca en önemli mıntıkların piyade ile kontrolü ve kalan yolların gözlenmesi, gerektiğinde işgal edilmesi idi. Tüm bu ara çözümler ordunun Trakya’da düşman güçleri ile gereğinden erken karşı karşıya gelmemesi amacına odaklanıyordu. Kurmay Yarbay Mehmet Nihat’a göre ordunun esas gücünün düşmanla muharebeye girmesi gerektiği kadar geciktirilebildiği takdirde, Bulgar ilerleyişi püskürtülebilirdi.¹⁸³

1925 Ekiminde yapılan İzmir-Kemalpaşa Ordu Manevralarında tek bir saldırgan düşman ordusunun Ege sahillerine çıkarma yaptığı varsayılmıştı. Çandarlı Körfezi-Seferihisar-Çeşme-Sığacık bölgesinde karaya çıkan düşman mavi kuvvetlerin Manisa’ya kadar ilerlediği ve sonra kırmızı dost kuvvetlerin karşı taarruzuyla geri püskürtüldükleri varsayılmıştı.¹⁸⁴

1926 yılında Cumhuriyet tarihinin ilk büyük çaplı manevrası olan Ankara Manevrası icra edilmişti. Bu manevrada Sakarya Savunması sırasında düşünülmüş ancak gerçekleşmemiş bir durum üzerine çalışılmıştır. Sakarya’da Yunan güçleri İstanbul-Ankara demiryolunun hem kuzeyini, hem de güneyini taarruz istikameti olarak kullanabileceklerinden, her iki durum için de önlemler düşünülmüştü. Ancak Yunan Ordusu taarruz harekâtını güney kanadından, Türk Ordusu’nun sol kanadını çevirecek şekilde gerçekleştirmişti. Ankara manevrasında ise işgalci mavi ordusunun kuzey

¹⁸³ Muallim Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Bursalı Mehmet Nihat, “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyi Harp Oyunu”, *Askerî Mecmua*, 57(1925), s. 55-58. Trakya’nın savunulması gittikçe daha karmaşık bir problem olarak Türk ordusunun önünde belirecektir. Bu konu sonraki bölümlerde işlenmektedir.

¹⁸⁴ Fatih Özkurt, age, s. 83.

kanadından taarruz edeceği varsayılmıştı. 8 Ekim 1926 günü Mavi Kuvvetler taarruza geçmiş, Kırmızı Kuvvetler üstün Mavi güç karşısında erken bir muharebeden kaçınarak Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmişlerdi. Kırmızı Kuvvetler 13 Ekim'de Meşe Dağı-Balgat-Çal Dağı hattına kadar çekildikten sonra, Kırşehir'den gelen destek kuvvetleriyle güçlenerek taarruza geçmiş ve Mavileri geri sürmüşlerdi.¹⁸⁵

Ekim 1927'de icra edilen 2. Ordu Sonbahar Manevrasında iki cepheli bir savaş varsayılmıştı. Doğuda Yeşil Asya Hükümeti ile savaşılırken, batıda Mavi Hükümet ordusu bir çıkarma yapmıştı:

“Kırmızı Anadolu Devleti ile Yeşil Asya Hükümeti arasında harbin ilanından ve Kırmızı Orduların şarktaki meşguliyetinden istifade eden Mavi Hükümet Ordusu, Çandarlı ve Dikili sahillerine baskın tarzında çıkarma yaparak harp ilan etmiştir.”

Böylece ordunun doğuda savaşta olduğu bir sırada, Mavi Kuvvetler Çandarlı ve Dikili sahillerine baskın tarzında çıkarma yaparak ilerlemeye başlamış, birlikleri Salihli, Manisa ve Akhisar bölgelerine kadar ilerleyebilmişti. Daha kuzeyde ise Dikili sahilinden itibaren savaşarak çekilen bir Kırmızı alay, Soma batısında düşmanla temasa geçmişti. Mavi'nin Soma yönünde ilerleyen güçleriyle Kırmızı'nın sağ kanadını kuşatmak isteyeceği varsayıldığından 1. Kolordu'ya bu bölgede düşmana karşı koyması emredilmiş, bu sırada Kırmızı Ordu güneydeki Nemrutkale-Kozaklar-Dumanlıdağ hattını tahkim ederek burada savunma yapmaya hazırlanmıştı. Gaziemir'de dört bölüklü bir tayyare taburu bulunması, İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde bir deniz bombardıman bölüğü ve Yeni Foça'da atlı bir ağır batarya bulunması, İzmir Müstahkem Mevkiinin öncelikle denizden gelecek taarruzu karşılamaya hazırlandığını göstermekteydi.¹⁸⁶ Nitekim manevra sonrası tenkitlerde İzmir Müstahkem Mevkii'nin teyakkuzundaki başarı vurgulanmış, Mavi donanmanın belirli bölgelerdeki harekâtının bu başarıyla sonuçsuz kaldığı belirtilmişti.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Age, s. 90.

¹⁸⁶ Fatih Özkurt, age, s. 105.

¹⁸⁷ Age, s. 107, 113.

Manevrayı değerlendiren Fevzi Paşa taarruz eden tarafın bir kesin sonuç elde etmesinin zorunluluğunu vurgularken. İstiklal Harbi'nde olduğu gibi mağlup olan ordunun geri çekilerek g toplayabileceğini ve bu sırada mevzi harbi yapmayı sürdürebileceğini belirtmişti. Böylece taarruz eden taraf ilk darbe ile kesin sonuç alamadığı takdirde, savunma güçleri er geç geriden (doğudan) gelecek unsurlarla kendini takviye edecek ve karşı taarruz yapabilecek bir gce erişecekti.¹⁸⁸ Anlaşılan o ki Fevzi Paşa'nın bu görüşleri İstiklal Harbi deneyimini yansıtmaktaydı. Daha açık bir ifadeyle, muhtemel bir savaşta kapasitesine göre Türk ordusunun nasıl bir harp planı izlemesi gerektiğini ortaya koymaktaydı.

Gerek Fevzi Paşa'nın görüşleri gerekse manevralarda gözlemlenen harekât planları, muhtemel bir savaşta Türk ordusunun nasıl bir plan izleyeceğini ortaya koymaktadır. Türk ordusu geçici bir süre için düşman ilerleyişini geciktirip güçlerini toplamayı ve sonra stratejik ve operatif taarruzla karşılık vermeyi planlamaktaydı. Savunmada kalınan geçici sürede esas kuvvetler cephede ve n hatlarda bulunmayacak, bu temas bölgesi ikincil kuvvetlerle tutulacak ve düşman oyalanacaktı. Bunu somutlaştıracak olursak Batı Anadolu'ya gerçekleşecek bir düşman taarruzunda İzmir Müstahkem Mevkii, Trakya'ya gerçekleşecek bir taarruzda Edirne kale görevi görecekti. Böylece kaleler yavaşlatma işlevinin yanı sıra, düşman kütlesine karşı bir ileri karakol ve dayanak noktası teşkil edeceklerdi. Bunun sonucunda dost kuvvetler güçlerini topladıktan sonra bir taarruz ile kesin sonuçlu muharebe yapacaklardı. Sonuç olarak bu harp yöntemi, 93 Harbi'ndeki savunma stratejisi ile İstiklal Harbi stratejisinin bir bileşimi gibi görünmektedir. Öyle ki 93 Harbi'nde Plevne ve Erzurum kaleleri uzun süre savunulabildiği halde, gerideki Osmanlı kuvvetleri taarruz edip kaleler ile birleşmeyi başaramamışlardı. İzole kalan kaleler uzun süren kuşatmadan sonra teslim olmak durumunda kalmışlardı. Cumhuriyet ordusu, kaleleri statik bir savunma için değil, taarruz hazırlığına zaman kazanmak için kullanmayı planlamaktaydı. Türk Ordusu, tek bir düşmanla savaştığı takdirde, düşman kendisinden üstün olsa dahi taarruz etmeyi

¹⁸⁸ Age, s. 108-109. Öte yandan ilginç biçimde Fevzi Paşa'nın görüşleri, Alman Ordusunun 2. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde yaşayacaklarının son derece isabetli bir ngrsyd.

tasarlamakta ve kesin sonuçlu bir muharebe aramaktaydı. Ancak iki düşmanla birden savaşılan bir durumda, uzun süre savunmada kalınabileceği kabul edilmekteydi.¹⁸⁹

Ele alınan evrenin son manevrası, 1928 Eylül'ünde yapılan İstanbul/Gelibolu Manevrasıydı. Bu manevrada diğerlerinden farklı olarak deniz savaşı ele alınmıştı. Kısmen Yunan Donanmasına gözdağı vermek amacıyla bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa tarafından düzenlenen bu manevrada, düşmanın Gelibolu Yarımada'sını işgal ettiği ve devamında Boğazı geçmeyi başardığı varsayılmıştı. Donanma Komutanlığı'nın da işgal edildiği ve Donanma Komutanı'nın esir alındığı durumda, donanma komutan vekili öncelikle düşman denizaltılarına ve muhriplerine karşı emniyete almak amacıyla kruvazörleri geri çekmiş, denizaltıları Marmara'ya girmesi muhtemel düşman gemilerine saldırmak üzere konuşlandırmış, muhripler ile kruvazörlerin güvenliğini sağlamıştı. Kruvazörler güvenli bölgeden kıyılardaki düşman güçlerini bombalamışlardı. Daha sonra üstün düşman donanmasının Marmara'ya girmesi üzerine alınan gece tedbirleriyle, kruvazörler yine geride tutulmuş, muhrip ve denizaltılarla düşman donanmasına gece taarruzları tasarlanmıştı. Komutan Vekilinin planı, muhriplerin düşmanla yapacağı temaslar doğrultusunda kruvazörleri içeren ana kuvvetin düşman donanmasına taarruz etmesi ve kesin sonuçlu muharebeyi icra etmesiydi. Bu amaçla muhripler keşif şeridi halinde düşmanla temas ararken, denizaltılara düşmana taarruz emri verilmişti.¹⁹⁰

Deniz savaşında da kara savaşına benzer bir durumun ortaya çıktığı görülmekteydi. Türk donanmasının kendisinden üstün bir düşman donanmasına karşı savunma savaşı vermek durumunda kalması ele alınmış, düşman ilerleyişi ilk safhada başarılı olmuştu. İzmir ve Edirne gibi, Çanakkale Boğazı ve Boğaz kaybedildiği takdirde de Boğaz'ın Marmara Çıkışı, bir tür ön savunma hattı olarak alınmaktaydı. Bu ön hat ve düşmanın muhtemel ilerleme yolları tali güçlerle kontrol edilerek düşman yavaşlatılacak, ana güç olan kruvazörler geride güvende tutulacak ve zamanı geldiğinde kesin sonuçlu muharebe arayışıyla muharebeye sürüleceklerdi. Böylece karada ve denizde benzer bir savunma-içinde-taarruz stratejisinin geliştirildiği görülmekteydi.

¹⁸⁹ Bkz. yukarıda paylaşılan, 1924 İzmir Harp Oyunu hakkında Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın değerlendirmeleri.

¹⁹⁰ Fatih Özkurt, age, s. 116.

1.2.3.1. Ricat

Gelecek savaşta taarruz-savunma ikilemleri ele alındıktan sonra, taarruz doktrininin pratik bir sorununa da değinilebilir. Taarruz düşüncesinin baskınlığına kısmi bir itiraz Kılıklı Hüseyin Hüsnü'den gelmişti. Hüseyin Hüsnü, talimlerde sürekli taarruz esas alındığından, yeterli ricat (geri çekilme) talimi yapılmadığını belirtiyordu. Bunun olumlu bir yanı olsa da, askerin ricat fikrine alıştırılması da gerekliydi:

“Ricatta: Düşmandan sıyrılmak esastır. Biz bunu az talim ettiğimiz için böyle bir halde dağınıklık oluyor. (...) Daima taarruz talimi yapıyoruz. Vakıa taarruz fikrini uyandırmak için bu iyidir. Fakat ricat muharebesine de efradı alıştırmak lazımdır. Emirsiz ricat edilemeyeceğini bilmekle beraber emirle ricat muharebesinin bir şekli olduğunu anlatmalıdır ki panik olmasın.”¹⁹¹

Taarruza yapılan ateşli vurguların yanında, Kılıklı Hüseyin Hüsnü'nün temkinli uyarısı dikkate değerdir. Yalnızca birkaç yıl önce Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusu ricat değil ancak dağılma olarak nitelenebilecek olağanüstü başarısız bir çekilme icra etmiş, Cihan Harbi'nde Filistin Cephesinde de çekilme büyük kayıplar vererek gerçekleştirilebilmişti.¹⁹² İstiklal Harbi'nde Kütahya Eskişehir Muharebelerinde ise cephe yarılmasına rağmen soğukkanlı bir ricat başarılabilmisti; buradaki başarı, Sakarya'da Yunan ordusunun durdurulabilmesini sağlayacaktı. Bu örnekler Türk subaylarının çekilme harekâtını yürütme konusunda önemli bir olgunluk kazandığını ortaya koymaktadır.¹⁹³

¹⁹¹ Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, s. 61.

¹⁹² Nablus Muharebesi'nin detaylı bir tartışması için bkz. Edward J. Erickson, *1 Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu: Çanakkale, Kut'ül Amare ve Filistin Cephesi*, (Çev.) Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 197-239.

¹⁹³ Çok farklı bir bağlamda da olsa, Türk ordusunun çekilme tatbikatı yapmaya direnç gösterdiği bir durum yıllar sonra Soğuk Savaş yıllarında yaşanmıştır. 1953 yılında karargâhı Konya'da bulunan 2. Ordu bölgesinde yapılan ve olası bir Sovyet işgâlini temel alan tatbikata ilişkin Muzaffer Yurdakuler'in aktardığı anılar anlamlıdır: “Manevranın amacı İskenderun ve Mersin limanlarını açık bulundurmak ve gelecek Amerikan yardımını beklemek üzere Amanos dağlarını tutmaktı. Batı'daki 1. Ordu ve doğudaki 2. Ordu yenilmiş geri çekiliyordu. Onların kılıç artıklarını da toplayarak Amerikan yardımını bekleyecek idik. Ordu Komutanım Abdulkadir Seven bu manevranın yapılmaması için uzun uzun direnmişti. Ben genç Türk subayına savaşın ilk anlarından itibaren topraklarını terk eden subay halet-i ruhiyesi yaşatmam diyerek tatbikata karşı çıkıyordu.” Doğan Akyaz. *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 48. Bu örnek esasen Soğuk

1.2.3.2. Hususi Hallerde Muharebeler

Talimnamelerde baskın olarak ele alınan tesadüf muharebesi, mevzi harbi ve hareket harbi konularının yanı sıra, görece daha kısa işlenen muharebe tipleri de bulunuyordu. Bunlar, orman muharebesi, meskûn mahal muharebesi, dağ muharebesi gibi hususi hal muharebeleriydi. Ancak bu muharebe tarzlarında taarruz ve savunma konuları farklılık göstermekteydi. 1928 tarihli Müşterek Tabiye’de, adlı eserde tahkimatlarda savunma ve tahkimatlara taarruz konusu da, mevzi harbinden ayrı olarak, ele alınıyordu.

Diğer taraftan, hususi hallerde muharebeler, mevzi ve hareket harplerine göre ikincil seviyede kalsa da, dağ muharebeleri ve dağcılığın daha fazla önemsendiği anlaşılmaktadır. Çünkü genel sevk talimnamesinde dağ muharebelerine değinilmesinin yanında, yalnızca dağ kıtalarına yönelik bir dağ talimnamesi de yazılmıştı.¹⁹⁴ Ayrıca Türkiye’deki dağlara ve buralarda yapılabilecek harplere yönelik raporlar da hazırlanmıştı. Bunun sebebi kısmi olarak, o dönemde yoğun olan çetelerle mücadele ve tedip harekâtı gibi iç güvenlik sorunlarıyla ilgiliydi. Yine de dağ talimnamesinin içeriği, bir başka düzenli orduya karşı dağ harbi icra edilmesi olasılığının esas alındığını göstermektedir. Öyle ki raporlarda Türkiye’deki dağlık bölgeler tek tek hususi özellikleriyle harp açısından ele alınıyordu; bu da bir savunma savaşında Türk Ordusunun Anadolu’da dağ muharebeleri yapmayı önemli bir olasılık olarak gördüğünü göstermekteydi. Doğal olarak bunda Cihan Harbi’ndeki dağ muharebelerinin yoğun olarak yaşanmasının etkisi vardı. Alplerde, Karpatlarda, Kafkasya’da yapılan dağ muharebeleri bu muharebe türünün de konvansiyonel savaşların önemli bir parçası olduğunu ortaya koymuştu.¹⁹⁵ Nitekim 1926 yılında Muğla Dağ Talimgâhı kurulmuş, bir yıl sonra Eğridir’e nakledilerek eğitimlere burada devam edilmişti. Anlaşıyor ki Türk ordusu bu dönemde, dağ harbi ve dağcılığa bir hayli önem vermiştir.¹⁹⁶

Savaş’ta Türk ve Amerikan savunma önceliklerinin çatışmasını da yansıtmakla beraber, Türk ordusunun ricat tatbikatından psikolojik olarak rahatsız oluşunu göstermesi açısından ilginçtir.

¹⁹⁴ *Dağ Talimnamesi Fennî Talim ve Terbiye, Dağ Harbi*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1928. Ayrıca: Goethner, *Dağcılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassıs Goethner Bey’in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-I Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928., ve *Türk İli Kış ve Dağ Ahvali*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927.

¹⁹⁵ Goethner, *Dağcılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassıs Goethner Bey’in Raporu*, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928. s. 64.

¹⁹⁶ *Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü...*, s. 95.

1.3. Yeni Teknolojiler ve Eski Sınıflar

1.3.1. Yeni Sınıflar: “Fenni Vasıtalar” ve Muharebe

İki savaş arası dönemde teknolojinin gelişim hızı, gelecekte muharebelerin nasıl gerçekleşeceğini başat bir tartışma konusu haline getirmişti. Teknoloji hemen her zaman savaşın önemli bir değişkeni olmuştur. Ancak teknolojinin muharebe sahasını -bir subay kuşağının birkaç farklı savaş tarzı görebileceği şekilde- sürekli olarak değiştirmesi yeni bir olguydu. Zira bu dönemde gözlenen, bir buluşun devrimci bir etki yapması değil, düzenli teknolojik sıçramalardı. Bu durum birkaç yıl gibi kısa süreler içinde eski deneyimleri önemsizleştirmektedir; birçok durumda tecrübe yanıltıcı hale gelmekteydi. Düzenli olarak hızla güncellenen bilgilerin sağanağı altında savaş artık bir ‘yeni bilgiye hâkim olma yarışı’ halini de almıştı. Burada önemle vurgulanması gereken bir nokta, iki savaş arası dönemin, savaş tarihinin bugün hala devam eden bir periyodunun başlangıcını teşkil ettiğidir. Bundan dolayı bu dönemin teknolojik yenilik açısından incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Görülüyor ki, askerî alandaki teknolojik gelişmeler hızla değişmekte ve ona karşı ordu mensuplarının takınacakları tavır hayati önem kazanmaktadır. Nitekim yazılan eserler, Türk ordusunun bu değişimin farkında olduğunu göstermektedir. Bu eserlerdeki biri, On Yıllık Harp (1912-1922) sonrası yıllarda Hava Kuvvetleri Müfettişi olan Muzaffer Ergüder’e aittir. Ergüder eserinde, hava kuvvetleri konusunda bilgilerin yenilenme hızının herhangi bir talimname hazırlanması sürecini nasıl güçleştirdiğini yazmaktadır:

“(…) Hava Kuvvetleri hakkında edinilen bilgilerin devamlı artışı ve takibi gerektirdiğine de dikkati çekmek isterim.

Hava kuvvetleri gelişmektedir. Mesela, bundan on beş yıl önce bir tayyare için, saatte 80 kilometre hız hesaplayan kurmay subayın değerleri, -eğer kendisini gelişime uydurmamışsa- bugünkü 300 kilometre hız karşısında uygulama yerini kaybetmiştir.

Gelişim o kadar çabuk oluyor ki bir milletin havacılık uzmanları toplanıp bir talimname yazarken, yeni gelişmeler ve uygulamaları, zavallı adamlara eserlerini

yarı yolda bıraktırıyor. Doğrudan doğruya söyleyebilirim ki bugün her milletin havacılığı proje halindeki talimnameler, kanunlarla yürümekte ve bunları da her gün değiştirmek mecburiyetinde kalmaktadırlar. O hâlde bu kılavuzda öğreneceğimiz kuralların peşini bırakmayarak takip etmek zorunda bulunacağımızı bir kere daha ısrarla tekrar etmek istiyorum.”¹⁹⁷

Hiç şüphesiz Kurmay Albay Ahmed Sedad tarafından yazılan *Ordumuzda Terakki Umdeleri* adlı kitap bu dönemde ordunun ne yönde geliştirilmesi gerektiğine dair en kapsamlı değerlendirmedir. Ahmed Sedad’ın çalışması, teknolojinin gelişimi ve yeni bilgilerin takip edilmesinin önemini ortaya koyuyordu. Ahmet Sedad’a göre, Trablusgarp Savaşı’ndan itibaren devam eden sürekli savaş ve seferberlik durumu, Harbiye’de verilen eğitimin aksamasına sebep olmuştu. Bu yüzden Osmanlı subayları uzun savaş yıllarında “*Harbi harp ile beslemek*” düsturuna benzer biçimde savaş savaşın içinde öğrenmek zorunda kalmışlardı. Ancak tamamen pratik tecrübeye dayanan bu eğitim, harp sahasındaki yeni gelişmeler konusunda tatmin edici bir bilgi sunmuyordu. Bu sebeple daha fazla sayıda genç subayın harp okullarına alınması ve yarım kalan tahsillerinin tamamlanması gerekiyordu. Çünkü harp okulundaki teorik eğitim, subayların özellikle harp alanındaki yeni gelişmeleri öğrenmelerini sağlayacaktı.¹⁹⁸

Ordunun gelişmesi için önemle vurgulanan bir konu zabitanın sürekli kendisini geliştirmesi ve astlarının yetiştirilmesi meselesiyle meşgul olmasıydı. Bunun en önemli sebeplerinden biri sürekli gelişmekte olan yeni teknolojilerin harp ve talim usullerini de değiştirmesi idi. Bu durum subayların sürekli konferanslar, harp oyunları ve bunlar üzerinde yapılacak tartışma ve fikir alışverişleriyle geliştirilmesini gerektiriyordu. Maddi eksiklikler talim ve terbiye çalışmalarında şevki kırmamalıydı, tam tersine nicelik konusundaki noksanlık nitelikçe gelişmeyle kapatılmalıydı. Talim ve eğitim sever subaylar astlarını da sürekli geliştirecek çabayı göstereceklerdi. Böylece ordunun maddi imkân eksikliğinin, iyi eğitilmiş, teorik bilgisi zengin ve bol talimli bir subay kadrosuyla

¹⁹⁷ Muzaffer Ergüder, *Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930*, yay. haz. H. İbrahim Fırtına, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s. 16.

¹⁹⁸ Ahmed Sedad (Erkan-ı Harbiye Miralay), *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1924, s. 4.

kompanse edilmesi amaçlanmaktaydı: “*Ahval ve şerait, kati hidmet ameliyesinde tekâmüle gayri müsait olduğu nisbette, zabitanın malumat-ı askerîye ve umumiyelerini ikmal hususunda mafevkler fazla himmetler sarf etmelidirler.*”¹⁹⁹

Türk ordusunun teknik-teknolojik gelişmeleri maddi anlamda da takip edebilmesi için kısıtlı imkânlarla belirli çalışmalar yapılmıştı. Yukarıda Ordu ve Silah Gücü bölümünde kısaca aktarılan bu çalışmalara bir örnek de 1928 yılında Fransa’dan satın alınan 1 adet Renault FT-17 tankıydı.²⁰⁰ Bu tank Piyade ve Atış Mektebi’ne verilmiş ve piyade eğitimlerinde kullanılmıştı. Türk ordusunun gelişmeleri ancak kısıtlı olarak takip edebildiği bu dönemde, yeni gelişen teknolojilerin taktik seviyede harp sahasına etkilerini incelerken özellikle üzerinde durulması gereken üç unsur, tank başta olmak üzere mekanize ve motorize savaş araçları, gaz muharebeleri ve hava gücüydü.

1.3.1.1. Tanklar

Tankların Cihan Harbi itibarıyla muharebe meydanlarına girişi, harp tarihinin büyük sonuçlar doğuracak gelişmelerinden biriydi. Ancak tanklar Cihan Harbi sırasında muharebelerin kaderini değiştirecek büyük etkiler yapamamışlardı. Yavaş ve hantal olan bu ilk tanklar, cephelerin kilitlenmesine bir çözüm olarak mevzi harbinde yarma harekâtlarında denendiyse de, çoğunlukla düşman topçusu tarafından imha edilmiş, arızalanmış ya da saplanıp kalmıştı.²⁰¹ Sonraki yılların büyük birlikler halinde bağımsız harekât icra edecek mekanize unsurları henüz söz konusu değildi. Kaldı ki mekanize savaşın harp tarihinde oynayacağı rol de açıklığa kavuşmamıştı. Tankların piyade ile birlikte kullanılması fikrinin baskın olduğu savaş sonrası dönemde, tankın piyadeye – mevzi harbi dolayısıyla- kaybettiği gücünü geri veren bir vasıta olduğu da düşünülmüştü.²⁰² Yine otomobillerin de, daha çok cephe gerisinde kullanılsalar da, muharebede nakliyat ve keşif görevleri üstlenebilmeleri de söz konusuydu.²⁰³ Böylece motorize ve mekanize araçlar Cihan Harbi sonrası ilk yıllarda daha çok piyade destek unsuru olarak ele alınmışlardı.

¹⁹⁹ Age, s. 5.

²⁰⁰ Abdullah Turhal, *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B “Seyyar Çelik Kale”*, Ankara, FNSS, 2020, s. 62.

²⁰¹ Spencer Tucker, “1914-1918 Birinci Dünya Savaşı”, Jeremy Black (ed.), *Dretnot, Tank ve Uçak*, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 104.

²⁰² *Muharebe Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927, s. 1.

²⁰³ Abdullah Muhlis, *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısım)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928, s. 51.

Türk subayları gelecek savaşlarda düşman tanklarıyla karşılaşacaklarının farkındaydılar.²⁰⁴ Yakın gelecekte tankların çok daha gelişip güçleneceğini ve daha fazla hareket yeteneği kazanacağı öngörülüyordu. Öte yandan tank henüz yalnızca “san’at memleketleri” ordularında bulunuyordu; Rusya’nın dahi henüz tanklara rağbet göstermediği görülüyordu. Ayrıca orduda tanka sahip olunmasının tek başına yeterli olmayacağı, eldeki teçhizatın tamiri ve ayrıca teknolojik gelişmelere göre yenilenmesi gerekeceği, bunun da ülke sanayisinin gelişimine bağlı olduğu anlaşılmıştı:

“Malzemenin bir kere elde edilmesi kâfi olmayıp daima terakkiyata göre tedil ve teceddüd veya hiç olmazsa tamiri icap edecektir. Vâsi miktarda bir teşkilat için bu ihtiyacın temini memleket sanayiinin müterakki olmasına vabestedir. Bu itibarla ordumuzda tank kabulü şimdilik o kadar muhtemel değildir.”²⁰⁵

Ülkenin sanayi altyapısının yetersizliğinden dolayı orduya büyük miktarda tank temin edilmesi gerçekçi bulunmasa da, Türk subayları hiç olmazsa tankları daha yakından tanıyabilmek için numune temini biçiminde tank satın alınmasını gerekli görüyorlardı. 1924 yılında Avrupa’ya giderek Avrupa ordularında incelemeler yapan Topçu Miralay Kemal Beyin hazırladığı rapora göre, gelecekte tanklara karşı savunma yapabilmek için tanklarla testler yapılmasına ihtiyaç vardı. Tankların ülke arazisinde kullanılıp kullanılamayacağı ve nasıl tahkimat sistemlerinin gerekli olacağı bu testler sonucunda belirlenebilecekti:

“Tanklara karşı vesait-i sınaïyyenin en iyi tertibat-ı tedafüiye olduğu unutulmamalıdır. (...) En kuvvetli tanklara karşı tedabir-i tedafüiye ittihaz edilmek üzere muhtelif arazide tanklarla tecrübeler icra ve yeni tahkimat sistemlerimiz hakkında mukarrerat ittihaz edilmelidir. Muhtelif sistemde birkaç tank tedarik etmek, orduya tank tedarik etmek, orduya tank kabul etmek demek

²⁰⁴ Ahmed Sedad, age, s. 128. Tankların muharebede kullanımıyla ilgili teknik bilgiler için: Age, s. 129-141.

²⁰⁵ Age, s. 141.

olmadığı için, tank kabulü tecarip neticesine teallik edilmek üzere, sırf düşman vasıta-yı harbiyesine yabancı kalmamak maksadıyla tanklar edinilmelidir.

(...) Arz ve teklif:

Arazimizde tank istimali mümkün olup olmayacağı tetkikat neticesinde anlaşılacaktır. Hem tecarip ifası, hem de düşman vesaiti hakkında malumat edinebilmek için muhtelif sistemde birkaç tank tedariği mucib-i fevaid olacağı mütalaasında bulunduğumu arz ederim. 18 Kanun-ı Evvel 340. ”²⁰⁶

Orduya tank temin edilmesi konusundaki çekinceler yalnızca sanayi altyapısının eksikliğiyle sınırlı değildi. Cihan Harbi’nde tankların dâhil olduğu muharebelerden çıkarılan tecrübeler, piyadenin cesaretinin makine gücünden çok daha önemli olduğunu ortaya koyuyordu. Piyadenin topçu ateşi karşısında çökerek tank taarruzunu takip etmedeki başarısızlığı, tank taarruzlarındaki başarıları da anlamsız kılmış, kısıtlı kazanımlar tekrar kaybedilmişti. Böylece tankların dâhil olduğu muharebelerde de cesaret ve kararlılığın, yani psikolojik etmenlerin belirleyici olduğu görülmüştü:

“(...) piyade sınıfı bütün müşkülâtın hal ve izalesini tanklardan beklememelidir. Bilakis kendisinin her türlü tehlikelere atılması ve ileri hareketinin her menzilini kendi kanyla kazanması lazım gelir. İşte bundan dolayıdır ki piyade talimnamesi, tanklar ancak cesur bir piyade ile beraber kullanılır ve bunların harekâtı, mezkur piyadede tam bir kudret-i taarruzîye mevcut olduğu müddetçe müfit olabilir diyor. Tanklar, sarsılıp ilerleyemeyen veya ilerlemek istemeyen bir piyadeyi hiç bir vakit kendisiyle beraber sürükleyemez.”²⁰⁷

Böylece piyade kilidi kendisi açmasa da, tankları takip eden ve ilerlemeyi emniyet altına alan unsurdu. Tankların Cihan Harbi’ndeki kullanımları, bu aşamada yeni bir teknolojinin savaş alanlarını domine etmesinden çok, muhtelif sınıfların eşgüdümü hareketi fikrini güçlendirmişti. Teknolojiyle ateş gücü ve manevra kabiliyeti karşılıklı

²⁰⁶ 1340 senesi Avrupa Tettebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, Matbaa-yı Askerîye, 1925, s. 80-81.

²⁰⁷ Mehmed Emin (Erkan-ı Harbiye Binbaşısı), “Tankların 1914-18 Harbindeki sureti istimaline dair”, *Askerî Mecmua*, Sayı 51, (Teşrin-i Sanî 1925), s. 60-61.

olarak artarken, başarının anahtarı son kertede yine piyadenin cesaretine bağlanıyordu. Tankın esas etkisi psikolojikti ve hatta piyade, tankı mazgallarına ateş ederek etkisiz hale getirebilirdi:

“Tanklardan zabıt ve nefer ürkmemelidir. Tanklara piyadenin silahıyla tamamiyle karşı konamaz. Bununla beraber tankların tesiri maddi olmaktan ziyade manevidir.

(...)

Münferit neferler mazgallarına ateş etmelidir. Muharebe esnasında tanklarla birkaç nefer meşgul olmalı diğer neferler vazifelerini unutmamalıdır.”²⁰⁸

1928 yılına kadar Türk ordusunun elinde –numune olarak satın alınmış bir tank dışında- tank bulunmadığından, doğal olarak tankların muharebede nasıl kullanılacağından daha önemli olan, tanklara karşı nasıl muharebe edileceğiydi. Tanklara karşı mücadelede Cihan Harbi’nde kimi önlemler başarılı olmuştu. Tanka sahip olmayan ordular belirli asimetrik taktikler uygulayarak tankları durdurabiliyorlardı: İstihbarat çalışması ile tankların nereden taarruz edeceğinin tespit edilmesi; Barikat-hendek ve benzeri istihkâm çalışması ile yaklaşma istikametinin kapatılması; Topçuya hareketlilik kazandırarak, tank gücünün vurduğu noktada esnek bir formasyonla topçu ateşi ile karşılık verilmesi; Uzak mesafeden atışa başlayarak tankın yaklaşma yolunu ateş altına alma ve tanka eşlik eden sınıfların ilerleyişini zorlaştırma; Gizlenme yoluyla tankın fark etmeden yakın muharebe topçusunun menziline girmesini sağlama; Piyadenin önce tanka eşlik eden unsurları, sonra toplu olarak tankın kendisini hedef alması ve en son olarak avcılarının tankın üzerine atılarak tankı imha etmeye çalışması. Bu taktikler Türk Genelkurmayı tarafından da benimsenerek talimnamelere alınmıştı.²⁰⁹

²⁰⁸ Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askerî Mecmua* 52, 1924, s. 36.

²⁰⁹ Ahmed Sedat (Erkan-ı Harbiye Miralayı), *Ordumuzda Terakki...*, s. 143-146. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askerî Mecmua*, No: 65 (Haziran 1927), s. 137. Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askerî Mecmua*, No: 69, Haziran 1928, s. 9. *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi* 2. Kısım, İstanbul, Askerî Matbaa, 1928, s. 53-55.

1.3.1.2. Gaz Muharebeleri

Cihan Harbinde cephelerin kilitlenmesini sorununu aşmak için kullanılan “fenni” yöntemlerden birisi de zehirli gaz taarruzlarıydı. 17 Haziran 1925 yılında imzalanan ve 8 Şubat 1928’de yürürlüğe giren Cenevre Protokolü, kimyasal ve biyolojik silahların savaşlarda kullanılmasını yasaklasa da, üretimi ve depolanması hakkında bir sınırlama ya da yasaklama getirmiyordu. 1925 yılındaki ilk imzacılardan olan Türkiye, sözleşmeyi, 5 Ekim 1929’da resmî olarak onaylamıştı.²¹⁰

Büyük devletlerin çoğu ilgili protokolü imzalasada da, protokolün üretime bir kısıt getirmemesinden de faydalanarak, kimyasal silahlar üretmeye devam ettiler. Nitekim iki savaş arası dönem boyunca birçok ülke kimyasal savaşa hazırlandı ve askerî doktrinlerine bununla ilgili kısımlar ekledi. Türk ordusu da bu gelişmelerin tamamen dışında kalmadı. Anlaşıldığı kadarıyla kimyasal silah tedarik etmek için bir girişim olmadıysa da, doktrin tartışmalarında gaz muharebelerine önemli bir yer ayrıldı. İlgili konudaki 1927 tarihli talimnamenin adı “Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi” olsa da –ve gerçekten talimname çoğunlukla gaz taarruzu değil gazdan korunma yöntemlerini ele alsada-, olası bir taarruzda gazdan faydalanma ihtimalinin de düşünüldüğü, kimi talimname maddelerinden anlaşıyordu.²¹¹ 1926 tarihli Piyade Talimnamesinde ise en azından kuramsal olarak gaz kullanımının standart piyade taktiklerine entegre edilebileceği görülüyordu:

“Düşman arazisinin gazlanması bizim hareketimize de sekte verebilir. Gazların nevine göre gazlanan arazinin tehlikeli kalacağı müddet değişebilir. Buna göre gaz kullanılır veyahud hareket tanzim edilir ki bu husus fırkadan itibaren yukarı doğru olan kumandanlıklarca tanzim olunur. Gazı taarruz eden attığına göre bu mülahazat variddir. Taarruz eden taraf kendi kollarını derhal ilerletmeyeceği bazı arazi kısımlarını gazlayarak geçilmez bir hale koyabilir. Aynı vechile düşmanın mukabil taarruzlarının vukuu ihtimali olan arazi kısımlarını gazlar. Hücumdan

²¹⁰ Protokol metni ve imzacı ülkelerin imza ve onay tarihleri için: “Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, <https://treaties.unoda.org/t/1925>. (Erişim Tarihi: 06.01.2022)

²¹¹ *Muharebe Gazlarından Korunma Talimnamesi*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927, s. 24.

evvel düşman cephesine gaz perdesi yapılırsa taarruz eden tarafın zararına olup taarruzun hızını gevşetir. Gazlı mıntıkadan maskeyle geçmelidir.”²¹²

Topçu birlikleri de düşman bataryalarına karşı gaz ateşine müsait olacak bir çapta top mermisine ihtiyaç duyacaktı.²¹³ Son savaşta ne uzun menzilli topların, ne havan toplarının ne de tankların çok büyük bir etki yapmadığını görülmüştü. Buna rağmen hava gücü ve gaz silahlarının yıkıcı bir etkisi olmuştu ve yakın gelecekte bu unsurlar savaşlara yeni bir yön verebilecek güçteydi:

“Biz her ne kadar Harb-i Umumi’de gaz kullanmadık ise de bu gaz tesiratını tetkik ve onu ihzar etmemek için bir sebep olamaz. Çünkü düşman silahına muadil ve hatta faik surette silahlanmak yaşamak isteyen bir millet için farzdır. Esasen istikbal harplerinin bütün kabil-i istifade menabi-i kuvayı, malzeme ve vesaiti ortaya koymak suretiyle son derece haşin ve zalimane olacağını ve tahribatın yalnız düşman ordusuna değil bütün milletine ve mevcudiyetine teşmil edileceğini şimdiden kestirmek lazımdır.”²¹⁴

1928 Sevk Talimnamesi 2. kısmında da, gazların muharebede nasıl kullanılacağı ele alınmıştı. Örneğin düşmana yapılacak gaz taarruzlarında rüzgârdan faydalanma yöntemi anlatılırken, hafif rüzgâr varsa gaz taarruzu yapılmaması, bu durumda “kendi kıtalarımızın” tehlikeye düşeceği gibi bilgiler veriliyordu. Kısacası, Türk ordusunun elinde gaz silahı olduğuna dair bir bilgi bulunmasa da, talimnamelerde muharebede zehirli gazın nasıl kullanılması gerektiği açık ve ayrıntılı olarak işlenmekteydi.²¹⁵ Ayrıca, gaz taarruzunun durdurulmuş ya da yeni başlayan bir taarruza hız kazandırmak için yapılabileceği vurgulanmaktaydı:

²¹² Hüseyin Hüsni (Miralay), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış Yazan”, *Askerî Mecmua*, 65(1927), s. 135.

²¹³ Sadık (Kaymakam), “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecmua*, 70(1928), s. 86.

²¹⁴ Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askerî Mecmua*, C. 58, (1925), s. 151-152.

²¹⁵ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi 2. Kısım*, (Sevk Talimnamesi, Müsvedde Halinde), İstanbul, Askerî Matbaa, 1928, s. 73.

“Taarruzda, herhangi mevziideki düşmana karşı yapılacak taarruzun başlangıcında harekete hususi bir sürat verilmesi veyahut durmuş bir taarruzun yeniden zorla ileri sürülmesi icap ettiği zaman gaz kullanılması faydalıdır.”²¹⁶

Binbaşı Remzi, modern bir ordunun karada ve denizde etkili ve güçlü silahlarla teçhiz edilmiş olmasının yanı sıra, en son teknolojik gelişmelere uygun olarak teşkil edilmiş ve süratle hareket yeteneği olan bir hava gücüne de sahip olması gerektiğini belirtiyordu. Hava gücü karada ordunun, denizde donanmanın yerini tutamazdı; ancak onların görevlerini yapabilmelerinde hayati önemde olacaktı. Gelecek savaşlarda gaz ve hava gücü büyük önem taşıyacaktı: “Havada dahi; hazır ol cenge eğer ister isen sulh-u-salah!”²¹⁷

1.3.3.3 Hava Gücü

Tankların ve uçakların savaşlarda kullanılmaya başlanması birbirine yakın zamanlarda gerçekleşmişse de, bu erken dönemde uçakların kazandırdığı kabiliyetler tanklara göre çok daha üstündü. Tanklara karşı kimi asimetrik silahlar ve taktikler geliştirilmemiş, ancak uçaklar modern savaş için çok daha vazgeçilmez unsurlardı. Bunun sebebi uçakların muharip gücünden önce, kazandırdığı gözetleme kabiliyeti idi:

“Tayyaresiz ordular adeta kördürler. Tayyare teşkilatı için varını yoğunu feda etmeyi göze almayan milletler, düşman hava kuvvetlerinin tesirat ve tahribatı karşısında ölüme boyun eğmiş insan kitleleridir.”²¹⁸

Gerçekten de tank ve savaş uçakları arasında bir kıyaslama yapıldığında, Cumhuriyetin ilk yıllarında hava gücüne çok daha fazla önem atfedildiği görülmektedir. Mekanize-motorize kara araçlarına karşı görece daha şüpheci bir tavır alınırken, havacılık alanında gelişmeye çok daha büyük önem atfedilmişti. Bunun öncelikli sebebi, tankların henüz savaş alanında kendilerini ispatlamamış olması kadar, Geç Osmanlı-Erken Cumhuriyet subay kuşağının tanklarla kişisel deneyimlerinin az olmasıydı. Ancak

²¹⁶ Age, s. 76.

²¹⁷ Cebecioğlu Remzi (Erkânı Harbiye Binbaşısı), “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askerî Mecmua*, C.58, (1925), s. 155, s. 162.

²¹⁸ Agm, s. 151.

savaş uçakları Cihan Harbi’nde ve İstiklal Harbi’nde önemli bir rol oynamış, bunların önemi bizzat Türk subaylarınca gözlemlenebilmişti. Bu gözlemler daha çok keşif, özellikle uzak keşif ile ilgiliydi; zira İstiklal Harbi’nde Türk ordusunun elindeki uçak sayısı az olduğundan, bombardıman ya da avcı gibi ayrımlara gidilmemiş, uçaklar ordu kumandanlığının emrinde uzak keşif için kullanılmıştı.²¹⁹

Uçakların derinlemesine vuruş yeteneklerinin tüm harp sahasını potansiyel olarak muharebe alanı haline getirmesi de önemli bir konuydu. Lojistik kollarından istirahate çekilmiş geri bölgedeki kuvvetlere kadar tüm saha hava taarruzuna karşı tehdit altındaydı. Ayrıca Batı literatüründe “stratejik bombardıman” doktrini ile özdeşleşmiş olan sivil alanların bombalanması ihtimali de gündemdeydi.²²⁰ Gelecekteki savaşlarda hava gücünün sivil alanlarda yapacağı tahribat ile vereceği maddi zararın yanı sıra, halkın direncini kırmada da bir silah olarak kullanılabileceği öngörülüyordu. Hava gücünün gelişimi alışıldık askerî sınıfların yapılanmasını da değiştirmişti. Türk ordusunda önceden sınıf-ı selase ya da üçlü sınıf (piyade, süvari, topçu) olarak anılan yapılanma artık eskimişti. Önceden yardımcı sınıflar (sınıf-ı muavine) olarak tanımlanan “fenni sınıflar” ve hava sınıfının da temel muharip sınıflar arasına girmesiyle artık sınıf-ı hamse yani beşli sınıf söz konusuydu.²²¹

Hava gücünün kara harekâtını nasıl destekleyeceği konusu da bu dönemde subaylar tarafından tartışılan konular arasındaydı.²²² Ancak Türk Ordusunun elinde ancak sınırlı bir hava gücü bulunduğundan, harekât konularında yapılan tahliller büyük ölçüde kuramsal kalıyordu. Ayrıca sorun yalnızca elde yeterli uçak olmaması da değildi. Tıpkı tanklar konusunda olduğu gibi, uçaklar konusunda da Türk subayları, savaş aracının yalnızca satın alınmasının yeterli olmadığını vurguluyorlardı:

²¹⁹ Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Miralay, Sekizinci Fırka Piyade Liva Kumandanı), “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usûllerine Umumi Bakış”, *Askerî Mecmua*, 54(1924), s. 2.

²²⁰ Stratejik bombardıman, düşman cephesinin gerisindeki sivil alanların, özellikle iktisadî önem arz eden bölgelerin yoğun olarak bombalanması ile düşman ekonomisinin ve moralinin çökertilmesini hedefleyen bir stratejidir.

²²¹ Ahmed Sedat, Age, s. 166.

²²² Örn. Muzaffer (Kuvvayı Havaiye Müfettişi), “İstikbal Seferlerinde Kuvvayı Havaiye”, *Askerî Mecmua*, 51(1923).

“Hülasa: Kuva-i Havaiye istikbale hâkim olacaktır. Fakat yalnız tayyare satın alınmakla kuva-i havaiye teşkil edilmiş olmaz. Bütün teferruat ve tekemmülatıyla tayyare imalatını memlekette vücuda getirmek ve teşkilatımızın tekml ihtiyaçlarını kendi menbaalarımızdan tatmin etmek şarttır. Aksi takdirde sabık bahriyemiz gibi kuva-i havaiyemiz de ilelebed mahkûm vaziyetten kurtulamaz.”²²³

Yukarıda tanklar için de öne sürülmüş olan bu argüman, teknolojinin gelişmesini uzaktan izlemeye çalışan Türk subaylarının, gelişmiş bir yerli harp sanayiine duydukları özlemi ortaya koymaktadır. Dahası, Cumhuriyetin ilk yıllarında uçak satın almak ile Osmanlının son döneminde savaş gemisi satın almak arasında kurulan paralellik son derece anlamlıdır. Sultan Abdülaziz döneminde büyük paralarla kurulan ve sonuçta Haliç’te paslanmaya terk edilen donanmadan, İmparatorluğun son dönemine damgasını vurmuş ve büyük hayal kırıklıklarıyla sonuçlanmış dretnot düşlerine, Türk ordusu, arkasındaki sanayi gücüne sahip olmadan son teknoloji savaş araçlarına sahip olmanın getirdiği problemleri kendi tarihsel deneyimleriyle öğrenmişlerdi.

Hava gücü oluşturma yönündeki tüm çabalara rağmen eldeki hava gücü imkânları son derece sınırlıydı. Bu bakımdan hava gücüne karşı uygulanacak asimetrik taktikler eldeki imkânlar bakımından daha önemli bir konuydu. Daha 1924 yılında Nasturi İsyanı dolayısıyla Irak sınırında yürütülen harekâta, 9 İngiliz uçağının bombardımanı bir Türk alayını dağıtabilmişti.²²⁴ Bu yüzden, elde simetrik karşılık verecek bir hava gücü olmaması durumunda, uçaklarla nasıl mücadele edileceği büyük önem kazanmıştı.

Uçaklara karşı gizlenme ve çatışma yoluyla mücadele edilebilirdi; ancak uçaklara makineli tüfeklerle yapılacak taarruzlarda, uçağın 1000 metre irtifanın altında olması ve makineli tüfeğin çelik çekirdekli mermiyle dairevi arpacık sistemine sahip olması gerekiyordu. Uçağın düşürülebilmesi nadiren mümkün olduğundan amaç mutlaka düşürmek değil, uçağın rahatça gözetleme yapmasını engellemek ve uçağı yüksek

²²³ Erkânı Harbiye Binbaşısı Muhittin, “Askerî Tayyareciliğin Halihazır ve Müstakbel Tekemmülatı”, *Askerî Mecmua*, 54(1924), s. 193.

²²⁴ Abdulhalim Akkılıç, *Askerin Romanı: E. Sv. Alb. Abdülhalim Akkılıç'ın Savaş ve Barış Anıları*, Yayına Hazırlayan, Yılmaz Akkılıç, Gemlik, Körfez Ofset Yayınları, 1994, s. 269-271.

irtifalara çıkmak zorunda bırakmaktı. Uçaklara karşı “def-i tayyare topları” (uçaksavar topları) özellikle etkiliydi. Kıtaları düşman uçaklarının baskınlarına karşı korumak için kıtaların kendi hava istihbarat birimlerini kurması gereliydi. Bu birlikler hem özel dinleme ve gözetleme cihazlarıyla gözlem yaparak hava faaliyetleri hakkında istihbarat toplayacak, hem de sahip oldukları uçaksavar toplarıyla hava savunma faaliyeti icra ederek kıtayı hava taarruzlarından koruyacaklardı. Hava istihbaratının başarılı biçimde yapılabilmesi için düşman uçaklarının geçme olasılığının yüksek olduğu güzergâhlarda istihbarat faaliyetlerinin tesis edilmesi gerekiyordu. Bu güzergâhlar gece-gündüz hava gözetlemesine müsait olan ve önem arz eden kanal, nehir, demiryolları ya da anayollardı.²²⁵

Özelikle hareket harbinde uçaksavar toplarının otomobillerle çekilerek kullanılması da söz konusuydu. Benzer şekilde trenlere yüklenmiş uçaksavar toplarının (şimendifer def-i tayyare topları) da gerektiğinde uzak mesafelere gönderilmesi öngörülmekteydi. Böylece tanklara karşı olduğu gibi uçaklara karşı savunmada da eldeki topçu gücüne hareketlilik kazandırılması ve mobil bir hava savunma anlayışı öne çıkmaktaydı. Uçaklara karşı uygulanabilecek diğer bir yöntem olan gizlenme önlemlerinin icrasının da doğru uygulandığında başarılı olacağı kabul ediliyordu. Örneğin Cihan Harbi’nde Filistin Cephesi’nde İngiliz kuvvetlerine yapılacak bir taarruz için bir hafta boyunca gece gündüz yapılan bir yürüyüşün hava keşfine rağmen İngilizler tarafından fark edilmemişti. Gerekli önlemlerin dikkatle uygulanması hava keşfini başarısız kılabilmisti.²²⁶

Uçakların muharip yönü de ordu tarafından ele alınmakla beraber, esasen uçakların vurucu gücünün bertaraf edilebileceği öngörülmüyordu. Arazide korumasız olarak bulunan süvari birlikleri ve uzun nakliye kolları hava taarruzlarına karşı korumasızdı. Ancak bunun dışındaki birliklere -toplu bulunmadıkları takdirde- hava gücünün büyük bir tehdit oluşturmadığı kabul ediliyordu. Ayrıca alçak uçuş, savunma güçlerine makineli tüfeklerini hazırlayıp uçağa ateşle karşılık verme imkânı vermekteydi. Avcı uçaklarının taarruzlarının birlikler üzerinde ancak manevi olarak etkili olabileceği kabul ediliyordu. Ancak psikolojik olarak dayanıklı bir birlik kendisini

²²⁵ Ahmed Sedad, age, s. 165-166.

²²⁶ Ahmet Sedad, age, s. 166-171.

böyle taarruzlara karşı soğukkanlılıkla koruyabilirdi.²²⁷ Askerlere uçakların kabiliyetlerinin anlatılması ise son derece önemliydi:

“(…) biz bundan sonra talimhanede bu gibi muharebe talimleriyle fazla iştilal etmeliyiz ki ordumuzu müstakbel muharebeler ihzar etmiş bulunalım. Tayyarelere karşı tarz-ı hareketi öğrenmek için evvel emirde tayyarelerde bomba, makineli tüfenk bulunduğunu, atiyen ilk tecrübeleri yapıldığı vechile top dahi konacağını bilmekliğimiz lazımdır. Bu topların daha ziyade toplu kıtaata kullanılması melhuzdur. (...) Buna karşı çare kendisini göstermemektir.”²²⁸

Askerin bu konudaki eğitimi, uçağı görünce paniklememe, uçaktan korkmama, uçağın neler yapabileceğini ve ona karşı neler yapılabileceğini bilme konularını içeriyordu. Burada temel kaygı, askerin, yüksek bir teknolojinin bilinmezliklerinden ürkmesini önlemektir. Bu yüksek teknolojiye karşı önerilen öncelikli çözüm gizlenmek – peçeleme- olsa da, gerçek zorluk uçakla değil neferin korku içgüdüsüyle mücadeleiydi. Nitekim aynı durum tanklar için de geçerliydi.

Hava gücünün gelişimi ile ilgili son olarak belirtilmesi gereken nokta, havacılığın keşif konusunda kazandırdığı üstünlüğe karşılık, Genelkurmayın gizleme ve gizlenme konularına verdiği önemin de hat safhaya çıkmış olmasıydı. 1926 yılında Genelkurmay tarafından 2 cilt olarak basılan ve tüm sınıflara yönelik olan *Gizleme Talimnamesi*, Genelkurmay’ın gizleme konusuna verdiği önemi gösteriyordu. Talimnamenin ilk bölümlerinde çeşitli gözetleme biçimleri ele alınırken, geleneksel yerden gözetleme yöntemlerinin yanı sıra, havadan sabit balonlarla yapılan gözetleme, uçaklardan yapılan gözetleme, hava fotoğrafçılığı ve gözetleme aletleri ile yapılan gözetleme gibi yöntemler de ele alınıyordu.²²⁹ Yalnızca hava keşfi yapabilmenin bile getirdiği avantajlar kayda değerdi. Yeni teknolojilerle düşman hakkında bilgi toplamanın yöntemleri açıkça gelişmiş ve çeşitlenmişti. Türk Genelkurmayı gelişen gözetleme kabiliyetine karşı gizlemenin önemini bizzat deneyimlemişti: Büyük Taarruz öncesinde

²²⁷ Age, s. 172.

²²⁸ Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin...”, s. 36.

²²⁹ *Gizleme Talimnamesi I Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki*, Ankara, Harita Matbaası, 1926., *Gizleme Talimnamesi II, Gizlemenin Tekniği*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

Yunan hava keşfine karşı önlem olarak büyük birliklerin gece yürüyüşleriyle kaydırıldığı ve gündüz bu birliklerin gizleme yapılarak dinlendirildiği hatırlanmalıdır.²³⁰ Gözetleme yöntemleri gelişirken gizleme yöntemlerinin de önem kazanması savaşın kendine has diyalektiğinin tipik bir örneğidir.²³¹

1.3.2. Eski Sınıfların Krizi

Bir taraftan yeni teknolojiler ve “fenni sınıflar” harp sahasında gerçekleşecek değişikliklere dair tartışmaları alevlendirirken, bir başka önemli sorun da iki kadim sınıfın, piyade ve süvarinin yeni teknolojiler karşısında saplandığı krizdi. Kısmen aynı, kısmen farklı sebeplerle piyade ve süvari muharebe sahasında eski işlevlerini yerine getirmekte zorlanmakta ve bu sınıfların gelecek harplerdeki rolleri sorgulanmaktaydı. Tartışmalar sürüp giderken, piyade ve süvari sınıfının mensubu subaylar, sınıflarının neden hala vazgeçilmez konumda olduğunu gittikçe güçlenen bir eğilimle savunmaktaydı. Bu durum zaman zaman diğer sınıfların küçümsenmesine de varmakta ve sınıflar arası rekabeti ateşlemekteydi. Bu bağlamda, piyade ve süvari sınıflarının bu duruma nasıl tepki verdiği, modern harbin içinde kendilerini nasıl konumlandıkları incelenmelidir.

1.3.2.1. Piyade

Modern piyade taktiklerini inceleyen Kılıklı Hüseyin Hüsnü, piyade sınıfının süvari karşısında üstünlüğünü savunduğu gibi, tanklara karşı da hala avantajlı taraf olduğunu öne sürmekteydi. Hüseyin Hüsnü, tanklarla baş etmek için piyade birliklerine topçu ve makineli tahsis edilmesini öneriyordu:

²³⁰ Celâl Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Rıdvan Akın (haz.), 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021. s. 336-337. Ayrıca, Fatih Özkurt, age, s. 95.

²³¹ Tüm sınıflara yönelik gizleme talimnamelerinin yanı sıra, daha genel ya da daha spesifik talimnameler içinde de gizleme kısımları parça parça ya da ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Örn. Sevk Talimnamesinde Gizlenme: “Kıt'a hassaten, düşman tayyaresinin gözünden ustalıkla gizlenip sakınmağı öğrenmelidir”, *Sevk ve İdare* 1926 s. VII. ve *Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 2. Kısım. 1927. Büyüyen hava tehdidine karşı cephe gerisinin hazırlığı da en azından kuramsal düzeyde önem kazanmıştır. 1928 tarihli *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, gerek askerî gerekse sivil unsurların hava taarruzlarına karşı alacağı önlemleri detaylı olarak ele almaktadır. *Cephe Gerisinin Havaya Karşı Müdafaa ve Muhafazası*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1928.

“Bugün biliyoruz ki süvariler piyade karşısında hiçtir. Buna nazaran tanklara da haddinden fazla neferler tarafından ehemmiyet verilmemesi lazım gelir, yani tank taarruzundan ürkmemek lazımdır.”²³²

Cihan Harbi öncesinde piyade taarruzda esas sınıf kabul edilmekte ve pek çok durumda süngü hücumu gibi kütle halinde doğrudan taarruzlar olağan görülmekteydi. Ancak Cihan Harbi’nde ateş gücünün gelişmesi taarruzun aleyhine olmuş, savunmacılara büyük üstünlük kazandırmıştı. Cihan Harbi tecrübeleri doğrultusunda, ağır makinalı tüfekler ve havan topları modern piyade taktiklerinin en önemli ayağını oluşturuyordu. Piyade taliminde özel bir yer ayrılan bu konular piyade subaylarının eğitiminde de detaylı olarak ele alınıyordu.²³³ Özellikle makineli tüfeklerin taarruz eden piyade karşısındaki üstünlüğü piyadenin artık tek başına taarruz edemeyeceği kanaatini güçlendirmişti. Piyade taarruzunun ancak güçlü bir ateş desteği ile yapılabileceği düşüncesi böylece yaygınlaşmıştı.²³⁴

Buna karşılık piyade talimnamesinde topçunun piyadeye sunabileceği desteğin sınırları da ifade edilmişti. Topçunun öncelikli görevi piyade taarruzunu desteklemek ve taarruz öncesinde düşman mevzilerini dövmek olduğu halde, muharebe sırasında topçunun önemli bir bölümünün düşman topçusuyla topçu düellosuna girmek üzere ayrılması gerekebileceği kabul edilmekteydi. Ayrıca cephanenin idareli kullanılması amacıyla topçunun zaman zaman ateş kesebileceği ya da yavaşlatabileceği de belirtiliyordu. Topçu tüm muharebe boyunca, tüm düşman hattını dövmeyeceğinden, ateşin kritik noktalarda yoğunlaştırılması gerekiyordu. Bu da birçok yerde piyadenin topçu desteğinden mahrum kalacağı anlamına geliyordu. Ayrıca topçunun baraj ateşinin (“tevkif ateşi”) de kimi durumlarda yeterli olmayabileceği, böyle durumlarda makineli

²³² Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askerî Mecmua* 52(1924), s. 37.

²³³ Bkz. Zekai (Yüzbaşı), *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında: Ağır Makinalı Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926.. Bir başka örnek: Askerî Matbaa tarafından 1923’te basılan 1922 tarihli Alman Piyade Talimnamesi 3. Kısım tamamen makineli tüfek konusuna ayrılmıştır; eser Harb-i Umumi Netayicine Müstenit Ecnebi Asar-ı Resmiye Külliyyatı serisinden çıkmıştır. *Alman Piyade Talimnamesi 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü*, müt. Ahmet Şevket Dragoman (Mülazım-ı Evvel), Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1923.

²³⁴ Hans von Ritter, *Ordu Teşkilatı*, (çev.) Nuri Refet, Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928. s. 15-16.

tüfek ateşi ve piyade havanlarıyla takviye gerekeceği belirtilmekteydi.²³⁵ Böylece topçu piyade taktiklerinin çok önemli bir bileşeni olsa da, piyade özellikle taarruzda birçok durumda kendi işini kendi görmek zorunda kalacaktı.

Cihan Harbi tecrübelerinin gösterdiği en önemli ihtiyaçlardan biri, taarruzda ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyebilecek bir topçunun varlığıydı. Makineli tüfeklerin piyadeyi her ilerleme çabasında “biçmesi”, piyade taarruzlarının başarı şansını çok düşürmüştü. Piyade ilerledikçe kendi topçusundan uzaklaştığından, ağır makineli tüfeklere karşı topçu ile gerektiği gibi irtibat kuramıyor ve ihtiyaç duyduğu desteği topçusundan alamıyordu. Ayrıca makineli tüfekler uzak mesafeden oldukça küçük hedefler teşkil ettikleri için gerideki topçu tarafından vurulmaları da zorlaşıyordu. Bu sorunun çözümü için koşulu topların piyadeye verilmesi denenmişti. Ancak gerek hayvanların da makineli tüfekler için hedefe dönüşmesi, gerekse gaz taarruzlarına karşı hayvanları korumanın çok zor olması sebebiyle büyük çaplı koşulu topların ancak makine kuvvetiyle çekilebileceği ve kalkanlı olması gerektiği sonucuna varılmıştı. Ancak bu seçenek de Türk ordusu için gerçekçi değildi: “*Ordumuz için makine kuvvetinin tatbiki daha birçok zamanlar maksadı temin eylemek hususuna müfit olmaktan ziyade zararlı olur.*” Böylece hava topları boyutlarında, taşınabilir, küçük çaplı -7,5 milimetreden büyük olmayan- topların piyade topu olarak kullanılabileceği kabul edildi. Piyade topları ilerleyen piyade ile birlikte ilerleyecek ve makineli tüfeklere karşı kullanabilecek temel silahtı.²³⁶ Bomba topları olarak adlandırılan taşınması kolay topların da en önemli piyade destek unsuru olacağı öngörülmüyordu:

“Topçu ve piyadedeki vahdet ve tesanüd dahi piyadenin mevzii matlubatını mümkün değil hakkıyla temin edemez, piyade, yanı başında, hareket ve arzusuyla hemahenk bir topçuya muhtaçtır, bu sebeple bomba topları, refakat bataryaları istikbalde de muhafaza-ı ehemmiyet edeceklerdir.”²³⁷

²³⁵ *Piyade Talimnamesi*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926, s. 88-89.

²³⁶ Abdullatif, *Topçuluk Notları*, Ridvan Ziya (top.), 1925, s. 22-24. “Erkan-ı Harbiye Mektebi 340-41 Senesi Topçuluk Tedrisatından” ibaresiyle başlayan kitap, kurmay okulundaki topçuluk dersinden derlenmiş el yazısı ders notlarını içermektedir.

²³⁷ Halil Kemal (Topçu Kaymakam), “Eserin İntişarı Münasebtiyle”, Bruh Miller, *Yarma Melhamelerinde Topçu*, Halil Kemal (çev.), İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925, s. B-C.

Gerek gelişen tahkimat sistemleri, gerekse hava gücü ile tank gibi unsurlar piyade sınıfını krize sürüklerken, piyadenin tüm bu tehditlere karşı yeni tip bir topa ihtiyacı olduğunu savunan subaylar da vardı. Bu piyade topu, kolay taşınabilen, seri atış yapabilen, hem yatay hem dikey ateş kabiliyetine sahip olan bir sistem olmalıydı. Bu silah, diğer sınıflardan kopuk halde muharebe etmek zorunda kaldığı anlarda piyadenin “*en aziz arkadaşı olarak yanında bulunacaktır*”. Böyle bir silahla piyade taarruzda esas sınıf olmaya devam edecekti. Bu görüşe göre piyade, gerekirse yalnız başına savaşacak olan sınıf olarak tasavvur ediliyordu. Piyadenin sorunlarının çözümü ise çeşitli tehditlerin tamamına karşı etkili olabilecek ve kolay taşınabilecek bir piyade topunda aranıyordu.²³⁸

Öte yandan, Genelkurmay’ın talimnamelere yansıyan yaklaşımı, tek bir sınıfın ve tek bir silahın öne çıkarılmasından ziyade, farklı sınıfların müşterek faaliyeti fikrine kayıyordu. 1926 Sevk talimnamesi incelendiğinde, topçunun bir piyade taarruzunda üstlenmesi gereken görevin boyutları ortaya çıkmaktadır. Yakın ve uzak muharebe topçusu olarak duruma göre ikiye ayrılan tümen topçusunun yanı sıra, her piyade birliği –genelde alay komutanlığına verilen- kendi top bölüğüne de muhtaçtı. Bu bölüklerin görevi, piyade taarruzu esnasında güçlü mukavemet noktalarını kırmak, düşman makineli tüfeklerini ve makineli tüfek gruplarını, piyade havanlarını ve topçusunu ezmekti. Yakın muharebe topçusu sık sık mevzi değiştirerek, uzak muharebe topçusu ise uzaktan ve mümkün mertebe yer değiştirmeden –tesire ara vermemek için- düşmanı ateş altına alacaktı. Taarruz eden piyade düşman mevzilerine iyice yaklaşarak düşman piyadesinin etkili atış menziline girince, hem uzak hem de yakın muharebe topçusu ateşini düşman piyadesine yöneltecekti. Topçu bir yandan düşman piyadesinin güçlü kısımlarını sarsacak, bir yandan da düşman topçusuna göz açtırmayacaktı.²³⁹

Burada topçuya çok fazla görev yüklenmesi, pratikte topçunun bu kadar fazla görevi yerine getirebilmesinin gerçekçi olup olmaması sorgulanabilir. Esasen piyadenin çözümsüz sorunlarının sorumluluğu topçu sınıfına yükleniyordu. Bu durum piyadeye her duruma uygun –henüz icat edilmemiş- bir top silahı talep eden subayların talebiyle de

²³⁸ Hüseyin Rahmi (Binbaşı), “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askerî Mecmua*, C.57, (1925), s. 114- 116.

²³⁹ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, 1926, s. 155-166.

paralellik göstermektedir. Her ikisi de piyadenin taarruzdaki başarısızlığına çözüm arayışlarını yansıtıyordu.

Piyade taarruzlarını daha başarılı hale getirmek için geçmiş deneyimlere dayanan detaylı taktik analizler yapılıyor ve yeni konseptler geliştiriliyordu. Cihan Harbi'nden sahra harbine dair çıkarılan derslerin başında, taarruzda düşman mevzilerinin alınmasının tek başına önemli bir anlam ifade etmediği geliyordu. Gerisinde kendi topçusu tarafından desteklenen düşman direnişe devam edebileceği gibi, karşı taarruz da icra edebilirdi. Bu yüzden taarruzda amaç artık düşman topçu mevziini de ele geçirmektir. Gerideki topçu mevzileri dâhil olarak ele geçirilecek hedefe “münferit taarruz hedefi” deniyordu. Münferit taarruz hedefinin bir gün içinde zapt edilmesi – birkaç güne yayılmadan- gerekiyordu.²⁴⁰ Böylece belli bir hattı değil, hattı geriden destekleyen ateş gücü de dâhil olarak alanı zapt etmek esas kabul edildi. Bu, Cihan Harbi'nde kilitlenmiş siper savaşlarına bir çözüm olarak geliştirilmişti: Amaç taarruza taktik derinlik kazandırmaktı.

Taarruz edilen hattın her yerine kesin sonuç alınacak düzeyde malzeme ve destek verilemeyeceğinden, bir sıklet merkezi belirlenmesi ve buraya yeterli desteğin sunulması gerekiyordu. Bu bölge belirlenirken yine gerisinin de kontrol altına alınabilir olması önemliydi: “*Bu hücum mahalli o suretle intihap olunmalıdır ki taarruzu asli muntıkasının mutedane ve müteakip mukavemete salih olan aksamının yan ve arkaları alınarak ıskatları kabil olsun.*”²⁴¹

Kılıklı Hüseyin Hüsnü de taarruzda bir hattı ele geçirmenin modern muharebede bir önemi kalmadığına dikkat çekiyordu. Bir hattın değil, bir bölgenin kontrol edilmesi bir başarı sayılmalıydı:

“Bu günkü hücumu düşman mevziine girmek tarzında ifade ediyor. Çünkü düşman bir hatta değildir. Gittikçe her yerde düşmana çatacağız. Düşmandan bir muntika almak mecburiyetindeyiz. Şu halde hücum birçok hücumlardan ibarettir.

²⁴⁰ “Sahra Harbinde Taarruza Dair”, *Askerî Mecmua*, Sayı 51(Teşrin-i Sanî 1923) s. 1.

²⁴¹ Agm, s. 2.

Bunun için yeni talimnameler bu tabiri (düşman mevziine girmek) kullanıyorlar. Buna devamlı ve mükerrer hücumlar demek lazımdır.”²⁴²

Cihan Harbi’nden alınan derslerin taarruza getirdiği temel fikirlerin hepsi, piyadenin taarruzda belirli bir mevzide kilitlenip kalmamasıyla ve taarruza derinlik kazandırılmasıyla ilgiliydi. Piyade sınıfı için kendi işini görebilme yeteneğini arttıracak, taşınabilir ağır silahlara ihtiyacı vardı. Tahkimli düşman mevziini aşabilmek için topçuya yeni bir rol verilerek hareketliliği arttırılmıştı. Piyadenin tek başına kilidi açması mümkün olmadığından muhtelif sınıfların eşgüdümlü harekâtı ön plana çıkarılmıştı. Taktik hedef sadece bir mevzi değil, onun etrafındaki tüm olası direnek noktaları ve gerisindeki topçu mevzii olarak belirlenmişti. Ayrıca taarruzda başarı için baskın şart koşulmuştu. Nihayet büyük çaplı süvari birlikleriyle düşmanın gerisine yapılacak manevralar ile düşmanın durumu durağanlaştırmasının önüne geçilmeye çalışılacaktı. Tüm bunlar esasen İstiklal Harbi’nde Büyük Taarruz’da uygulanan prensiplerdi.²⁴³

Böylece İstiklal Harbi ve özellikle Büyük Taarruz’daki başarılar, aslında Cihan Harbi’nde gözlenen taarruz krizine çözüm olarak görülmüştü. Cephelerin kilitlenmesi ve taarruzların siper ve tahkimat karşısında etkisizleşmesine karşı, doğru taktiklerle piyadenin merkezinde olduğu etkili taarruzlar düzenlemek hala mümkündü. Bunlar kabaca Büyük Taarruz’da güçlü Yunan tahkimatının aşılabilmesini sağlayan taktik motiflerdi. Ancak, eskiden süngü hücumlarında sıkça görülen hat halinde taarruzun artık kullanılmaması gerektiğini kabul ediliyordu. Piyadenin mekanize unsurların arkasından ilerlediği ve kısa mesafeye gelene kadar korunduğu yeni bir taktik formasyon ortaya çıkıyordu:

“Hat halinde muharebe caiz değildir. Uzaktan piyadeleri eritmemek, makineleri kullanmak, yakın mesafatta piyadeleri elden çıkarmamak ve zinde bulundurmak lazımdır. Bunlar esastır. Her hareketin buna göre yapılması icap eder.”²⁴⁴

²⁴² Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin...”, s. 38.

²⁴³ “Sahra Harbinde...”, s. 2-9.

²⁴⁴ Kılıklı Hüseyin Hüsnü (Erkan-ı Harbiye Miralay), “Yeni Usulde Piyadenin...”, s. 61.

Taarruzda olduğu gibi, savunmada da hat halinde muharebe fikri eleştirilmeye başlanmıştı. Belirli bir hat üzerinde savunma yapılmasındansa, birbirini takip eden savunma hatlarıyla savunmaya derinlik kazandırılması modern piyade taktiklerinde önem kazanmıştı:

“Hareket harbinde müdafaalarda dahi, bir mevziin yalnız mübareze-i asliye hattını intihap ve yalnız onun tarz-ı müdafaasını tetkik ve tespit eylemekle iktifa etmemelidir; mevzi dâhilinde mübareze sahaları, set mevzileri keşif ve tetkik olunmalı ve bunların müteakip müdafaaları kararlaştırılmalıdır. Kolordu ve ordu kumandanları da, daha gerilerde ikinci ve üçüncü müdafa mevzileri keşif ve ihzar ettirmelidirler.”²⁴⁵

İstiklal Harbi boyunca siperlerin dönüşümü de, artan derinlik arayışını ortaya koyuyordu. Birinci İnönü ve öncesindeki muharebelerde mevziler olabildiğince yüksek yerlere kurulmuştu; bu seçim sayıca az ve seyyar halde olan birliklerle muharebenin kabul edilebilmesini sağlamıştı. Zira taarruz edecek sayısal üstünlük olmadığı gibi, güçlü mevziler hazırlayacak zaman da yoktu. Nitekim bu dönemde siperler “diz siperi” olarak kazılmıştı. Mevziler dikkatlice seçilmiş ve düşmanın savaşmadan ilerleyebileceği koridorlar yaratmamak için özellikle çalışılmıştı. Daha sonraki muharebelerde ise siper sistemleri gelişecek, ara siperler ve hatlar birleştirilecek ve siperler arası irtibatlar güçlendirilecekti. Siperler derinleşerek “boy siperine” dönecekti:

“Mevziler ve siperler umumi heyeti ile bir hattın ibaret olup cihan harbinin tecrübelerine nazaran müdafa mıntıkası halinde değildi. İkinci İnönü’nde müdafa hatları yerine müdafa mıntıkası lüzumu muharebenin cereyanı ile kendi kendine meydana çıkmıştı. Sakarya muharebelerinde düşmanın topçu tahrip ve imha ateşlerinden kıtaatı sıyanet lüzumu hissedilmiştir ve bir yerde bağlanmayarak hat müdafaası yerine mıntika müdafaası yapılmıştır.”²⁴⁶

²⁴⁵ İ. Hakkı (Kaymakam), *Harb-i Umumî Tecrübelerine Müstenid Olarak Mevzilerin Müdafaası ve Mevzilere Taarruz*, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1925, s. 39.

²⁴⁶ Hüseyin Hüsni (Miralay Kılışlı, Sekizinci Fırka Piyade Liva Kumandanı), “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askerî Mecmua*, 54(1924), s. 5-6.

Böylece Türk harp tarihinde “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır*” cümlesiyle özdeşleşen, belirli bir hattın değil, bölgenin savunulması fikrinin temeli de ortaya çıkmaktadır. Eski tip hat savunması, düşman ateş gücüne fazla açık, taarruzlara karşı fazla kırılgandı ve bu yüzden belirli bir bölgeyi derinlemesine savunma fikri gelişmişti. Taktik seviye için çıkarılan bu ders, Sakarya Meydan Muharebesi’nde operatif ve stratejik seviyelerde kullanılmış, yarılan savunma hattının gerisinde muharebeye devam edilmesi kabul edilmişti. Türk subayları bu bilinçle, savunmada gücün önemli kısmını ön hatlara yığmaktansa, kademeli bir savunma anlayışını yeğlemekteydi. Elbette kuvvetlerin taksimi konusunda her durumda geçerli bir formül yoktu. Ancak, “*Arazinin icabatını göz önünde tutmak ve hiç olmazsa muharebe bidayetinde cephe az kuvvet bulundurmak zaruridir.*”²⁴⁷

Son olarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın da benzer bir tespitle bulunduğu belirtilmelidir. Sakarya Muharebesi’ne benzer bir durumun temel alındığı 1926 Ankara Manevrasına dair değerlendirmesinde, düşmanın belli bir mevzii almasının bir önemi olmadığını, muharebenin birçok taarruz ve karşı taarruzdan oluştuğunu, elde mümkün mertebe çok ihtiyat bulunduran ve azim gösteren tarafın kazanacağını belirtmişti.²⁴⁸ Böylece elde ihtiyat tutma ve savunma derinliği yaratmanın, belirli bir hattın kazanılması ya da kaybedilmesinden çok daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Sakarya’da kilit önemdeki mevkiilerin defalarca kaybedildiği ancak Türk ordusunun da defalarca karşı taarruz icra ederek kaybedilen mevkiileri geri aldığı unutulmamalıdır. Sakarya’nın temel alındığı bir manevrada Fevzi Paşa’nın, muharebenin defalarca taarruz ve karşı taarruzdan oluştuğunu belirtmesi anlamlıdır. Taktik yenilgi anlarında dahi karşı taarruz icra edebilecek psikolojik dayanıklılığa sahip olmanın önemi Sakarya’dan çıkarılabilecek sonuçlardan biridir. Sakarya Savunması, Ankara Manevrası ve Fevzi Paşa’nın yorumu birlikte düşünüldüğünde, Genelkurmayın, operatif ve stratejik seviyelerde savunma yapmak zorunda kalması durumunda, taktik seviyede taarruz kabiliyetine büyük önem atfettiği anlaşılmaktadır.

²⁴⁷ Agm, s. 6

²⁴⁸ Fatih Özkurt, age, s. 99.

1.3.2.2. Süvari

Eski sınıfların krizinin ikinci boyutu, süvari sınıfının içine düştüğü krizdi. Piyade taktiklerinin evrimi, piyadenin teknolojik unsurlara karşı durumu gibi konulara paralel olarak, süvari sınıfının modern muharebedeki rolü de ele alınmalıdır. Bu anlamda süvarinin kendisini modern savaşta ve yeni sınıflar karşısında nasıl konumlandığı da bu dönemdeki doktriner tartışmaların önemli bir eksenini oluşturur.

Cihan Harbi tecrübelerine nazaran süvari sınıfına biçilen en önemli görev keşifti. Ancak hava gücü başta olmak üzere teknolojik unsurlar bu alanda süvari sınıfının rakibi olarak ortaya çıkmaktaydı. Uçaklar ve balonların sağladığı görüş yeteneğinin yanı sıra, otomobil gibi motorlu araçlar da bu alanda süvariye işlevsiz bırakmaya aday görünüyordu. Ancak süvari subayları, tüm teknolojik gelişmelere rağmen, keşif için en önemli unsurun hala süvari olduğu görüşündeydi:

“Meydan harbinde atlı ve yaya olarak ifa edeceği kıymetli ve fedakârâne muharebatından başka düşmanın hareketini doğru ve emin bir surette öğrenmek için süvariye ihtiyaç vardır. Tayyarelerin ihtiramiyle süvari sınıfının lüzumsuzluğuna veya kıymetinin azaldığına hükmetmek doğru değildir. Telgraf, telsiz-telgraf, telefon; otomobil, bisiklet, motorsiklet, gibi vesait-i fenniyyeye rağmen ordular yine süvarinin muhabere hizmetine de muhtaçtır.”²⁴⁹

Süvarinin önemini koruduğunu savunan görüşe göre, balon ve uçakların düşmanın toplanma noktalarını, yürüyüş yollarını, muharebe yerleşimlerini gözlemleme ve hatta resmini çekme avantajı varsa da, bu unsurlar ancak iyi havalarda keşif yapabilmekte ve düşmanın peçeleme ve gizlenmelerine karşı etkisiz kalabilmekteydiler. Büyük araçlar olduklarından düşman tarafından fark edilmeden keşif yapmaları da mümkün değildi ve kendileri de düşmana karşı tehdit altına girebiliyorlardı. Süvari ise kötü hava koşullarında da keşif yapabilir, küçük gruplar halinde fark edilmeden yaklaşarak keşif görevini üstlenebilir, düşman kollarının arasına girebilecek ölçüde düşman hatlarına yaklaşarak istihbarat toplayabilirdi: “*Süvari en nafi ve mühim bir uzuv*

²⁴⁹ Ferhat (Süvari Binbaşısı), “Zamanımızda Süvari: Süvarinin Lüzumu”, *Askerî Mecmua*, 52(1924), s. 100.

*olduğunu harbi umumide göstermiş istikbal muharebelerinde dahi her ordunun süvari ihtiyacından vareste kalamayacağını ispat etmiştir.”*²⁵⁰

Havacı subaylarsa, süvari subaylarınca öne sürülen bu gibi tezleri “basit mütalaat” olarak küçümsüyordu. Buna göre, modern savaş çoğunlukla mevzi savaşı şeklinde cereyan etmekteydi ve mevzi harbinde yeni silahların ateş gücü üstünlüğü karşısında, süvarinin istihbarat toplama faaliyeti yapabilmesi mümkün değildi. Hava sınıfının gelişimiyle beraber, keşif faaliyetleri uzak keşif, yakın keşif ve muharebe keşfi olarak sınıflandırılmaya başlanmıştı. Uzak keşif görevlerinde hızı dolayısıyla uçaklar tartışmasız üstünlüğe sahipti. Öte yandan gerektiğinde piyade taarruzlarına alçak uçuşla yakın hava desteği sunabilen uçaklar pekâlâ yakın keşif ve muharebe keşfi de yapabilirlerdi. Yalnızca sisli hava ya da ormanlık arazi gibi ortamlarda uçaklar etkili keşif yapamıyorlar, gece yapılan hareketleri tespit etmekte de zayıf kalıyorlardı. Böyle durumlarda keşif yapılması gerektiğinde süvari görevi üstlenmeliydi. Ancak bu gibi durumlar haricinde keşif artık büyük ölçüde hava unsurlarının göreviydi. Süvariye muharebede hala önemi görevler düşüyordu. Kanatların korunması, baskın, takip bunlardan bazılarıydı. Havacı subaylara göre keşif konusundaki rekabette açıkça hava sınıfı üstündü. Ancak üstünlük yalnızca bununla da sınırlı değildi. Uçaklar mevzi harbinde düşmanın –süvarinin nüfuz edemeyeceği- geri bölgelerine, ihtiyatlarına, lojistik hatlarına ve hatta sanayi bölgelerine taarruz edebilirdi.²⁵¹

Süvarinin savaştaki rolü konusunda bir diğer tartışma ise, süvari taktiklerinin ve muharebe metotlarının nasıl evrilmesi gerektiği üzerineydi. Süvari Binbaşısı Ferhat, klasik süvari metotlarının üstünlüğünü savunuyor ve bunların hala gerekli olduğunu vurguluyordu. Ona göre, düşmanın teknolojik silahlar tarafından korunmadığı yerlerde, kılıç ve mızrakla yapılacak atlı akınların etkisi hala büyük olacaktı:

“Eslihay-ı hazıra kuvve-i muharebelerinin mütemadiyen tezayüd etmesi hakikatine rağmen kılınç ve mızrakla yapılan atlı hücumun tesiri manevisi

²⁵⁰ Agm, s. 100-101.

²⁵¹ Yüzbaşı İbrahim Kamil (Kuvvayı Havaiye Müfettişliği Birinci Şubesine Memur), “Süvari ve Tayyare: Keşif Noktai Nazarından”, *Askerî Mecmua*, C.56, (1925), s. 131-135.

düşmanın vesait-i tabiye veya fenniye ile himaye edilmemiş olduğu yerlerde evvelki kadar büyüktür.”²⁵²

Bu noktada Genelkurmay’ın da bu fikirden uzak olmadığı talimnameye başvurarak ortaya konabilir. 1925 tarihli Süvari Talimnamesinde hala kılıç ve mızrak talimlerine önemli yer ayrılmıştı.²⁵³

Binbaşı Ferhat, açık bir kanat bulunmadığı durumlarda tahkimli mevzilerin süvarinin hareketini önceleyebileceğini kabul ediyordu. Ancak düşman mevzilerinde belli ilerlemeler sağlandıktan sonra, süvarinin dengesi bozulan savunmacılara baskın tarzında ani darbeler indirebileceğini savunuyordu. Buna göre süvari, piyadenin tahkimli mevzilere taarruzda elde edeceği ilk başarıların ardından seri baskınlarla düşmanın açıklarını vuracaktı. Böylece süvarinin ani ve baskın tarzında darbe indirebilme yeteneği, statikleşen mevzi harbini açmada kullanılacaktı. Bunun yalnızca açık bir cenah olmadığı durumlar için önerildiği de belirtilmelidir. Düşmanın kanat ve gerilerinin istismar edilebileceği durumlarda –örneğin savunmanın tahkimat yapmaya fırsat bulamadığı hallerde- süvari alışıldık şekilde yan ve gerilere akınlar düzenleyecekti.²⁵⁴ Her durumda süvarinin harekâtı, diğer sınıfların muharebesiyle eşgüdümlü tasarlanıyordu

Binbaşı Ferhat’ın görüşlerine paralel bir sonuca, Balkan Harbi’nde Kırklareli Muharebesini temel alan 1925 tarihli bir harp oyununda da varılmıştı. Bu harp oyununda süvarinin düşman gerisinde bağımsız harekâtındansa (“düşman gerisinde serseri dolaşacağına”) meydan muharebesinde kendi kuvvetleriyle birlikte hareket etmesinin daha faydalı olduğu sonucuna ulaşılmıştı. Böylece müşterek harekâtın önemi yine vurgulanıyordu.

Binbaşı Ferhat süvarinin gerektiği yerlerde atlı, gerektiğinde piyade savaşma yeteneğini vurguluyor bunların gelecek harplerde birlikte kullanılacağını belirtiyordu. Ancak esas olan hala atlı muharebeydi: “*Süvarinin vasıtay-ı şan ve zaferi kemâfissâbık atlı muharebesi olacaktır.*” Kılıçla yapılacak atlı akınlar süvari harekâtına hız

²⁵² Agm, s. 101.

²⁵³ “Süvari Talimnamesi Zeyli Kılıç ve Mızrak Talimnamesi”, *Süvari Talimnamesi*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1925. Ek kısımda s. 1-43.

²⁵⁴ Ferhat, “Zamanımızda Süvari...”, s. 102-103.

kazandırıyor. Atlı piyade biçiminde, at ile belirli bir bölgeye geldikten sonra attan inip piyade olarak muharebe etme usulünün bu hızı yakalaması mümkün değildi:

“İstiklal muharebatında at üstündeki müteaddid taarruzlarıyla vazifesini pek parlak ifa etmişti. İşbu muharebatta süvarimizin yalın kılıncı önüne gelen düşmana saldırması keyfiyeti ordumuzun harekâtını düşmandan sütr etmişti. Eğer süvarimiz yalnız tüfenk ateşiyle muharebe etse idi ufak tefek her mukavemet önünde silah istimalinden başka çare düşünemeyeceği için tehir ve su'ûbetle ilerler ve süvariden beklenen vazifeyi yapamazdı ve gayet seri icraate de muktedir olamazdı.”²⁵⁵

Binbaşı Ferhat klasik süvari taktiklerinin önemini savunmak için Filistin cephesinden örnek veriyor ve bu cephede İngilizlerin elinde nitelikli süvari bulunsa Türk kuvvetlerine karşı çok daha hızlı üstünlük kurabileceklerini belirtiyordu. Klasik süvarinin atlı piyade karşısındaki üstünlüğünü savunurken, süvarilik vasfı gelişmiş olmayanın zaten atlı piyade de olamayacağını da öne sürüyordu:

“Filistin cephesindeki İngiliz atlı kıtaatı eğer harekâtın bidayetinde süvarilik evsafını haiz bulunsalardı karşılarındaki pek zayıf olan süvari fırkalarımızı derhal hatt-ı harpten çıkarmaya muvaffak olurlardı. Halbuki süvari fırkamız iki sene müddetle her muharebede düşman süvarisine karşı muvaffakiyetle harp edebilmiş idi. Yalnız ateşiyle iş görmek isteyen atlı piyade kılıncına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici süvari önünde birkaç mesele faik olsa dahi mağlup olacak süvari bu gibi yarım yamalak atlı kıtaatını atlı hücumlarıyla ve müsademesiyle daima önüne katarak mağlup ve perişan ederek sahne-i harpten atacaktır.”²⁵⁶

Dikkatten kaçmaması gereken nokta, süvariliğin savunmasında süvariliğin şan ve şerefi ya da “kılıncına, mızrağına, atına güvenen hakiki ve cesur binici” gibi ifadelerde

²⁵⁵ Agm, s. 106.

²⁵⁶ Agm, s. 109.

somutlaşan, romantik denebilecek yaklaşımdır. Süvari subaylarının imgeleminde süvarilik, at ile kurulan duygusal bağ ve tarihsel bir şeref timsali olma imgesi ile birlikte şekillenmişti. Geleneksel silahlara ve ata duyulan sevgi, mesleki bir şeref kavramına içkin olup, süvarilerin benlik algısının üretiminde büyük rol oynamıştı.

Öte yandan diğer sınıflar, süvarilere modern muharebenin değiştiğini hatırlatma konusunda ısrarcıydı. Havacı Yüzbaşı İbrahim Kamil hava sınıfının muharip üstünlüğünü vurgulamak için, Süvari Binbaşısı Ferhat'ın örneğini takip ederek, Cihan Harbi'nde Filistin Cephesi örneği veriyordu. Uçakların çekilen düşmana darbe indirerek “ricatı hezimete” dönüştürme kabiliyeti bulunmaktaydı; bu husus Türk ordusunun hezimetinde büyük bir rol oynamıştı:

“Harb-i Umumi nihayetinde mütarekeyle neticelenen Filistin mağlubiyetinde ordumuzun gerilerine düşen azim süvari kitlelerinin ilk İngiliz galibiyetini istihsalde amil oldukları muhakkak olsa da pek kesif ricat kollarının toplanıp sıkıştığı yedinci ve dördüncü ordular mıntıkasındaki henüz bugünkü mütekâmil vaziyette olmayan ve beşer onar rakamla sayılan İngiliz tayyarelerinin yaptığı tahribat, maneviyat üzerine ika eylediği tesiratın ve Halep'e kadar bila-inkıta yaptıkları takibatın dehşet ve azameti o noktada bulunanların halen hatırlarında olsa gerektir. İngiliz süvarisi ilk zaferin istihsalinde amil oldu ise, tayyareler de maneviyatı mahvederek ordunun bir daha toplanamayacak bir halde münhezim olmasını temin eylemişti.”²⁵⁷

Diğer yandan, son harplerden alınan dersler ışığında süvarinin muharebede nasıl kullanılması gerektiğini tartışan Kurmay Yüzbaşı Dukakinzâde Feridun da, süvarinin değişmek ve atlı piyadeye doğru evrilmek zorunda olduğunu belirtiyordu. Dukakinzâde Feridun'a göre, süvari geçmişte bir çatışma sınıfı idiyse de, artık yalnızca ateş kuvvetini süratli bir biçimde bir yerden diğerine kaydırmaya yarayan bir sınıf halini almıştı:

²⁵⁷ İbrahim Kamil, “Süvari ve Tayyare...”, *Askerî Mecmua*, 56(1925), s. 135.

“Artık şövalyelik zamanından kalma kütle halinde hücumlar, Waterloo olduğu gibi düşman cephesinin herhangi bir noktasını yarmak için birkaç süvari kolordusunun hücumu sevki tarihe karışmıştır.”

Dukakinzâde Feridun’a göre bu değişim yeni de değildi ve Amerikan İç Savaşı’ndan beri süvari sınıfının esasları bu yöndeydi. Süvari ancak çok uygun durumlarda atlı hücum yapmalı ve bunun dışında yaya muharebe etmeliydi. Modern süvarinin esas silahları ise, tüfek, makinalı tüfek, kendisine ilhak edilecek topçu, zırhlı otomobil ve uçaklar olacaktı.²⁵⁸

“Neticeten bütün muharip ordular süvarisi, harb-i umumiye atlı muharebe esas ve yaya muharebe fer’dir. zannıyla girdiler ve bunun cezasını çektiler.

(...)

“Harb-i Umumiden alınan dersler, bütün ordulara süvari için yaya muharebesinin esas olduğu ancak baskın tarzında muhafazasız hareket eden kollara veya ricat etmekte olan maneviyatı bozulmuş piyadeye atlı hücumlar yapılabileceğini öğretti.”²⁵⁹

Dukakinzâde Feridun’a göre, daha Cihan Harbi’nin sonlarında süvari birliklerinde motorize birliklerin ağır basmaya başlamıştı. Harbin son yıllarındaki süvari tümenlerine motosiklet kıtaları, mitralyözlü arabalar ve küçük çaplı topları olan zırhlı otomobiller eklenmişti. Filistin’de savaşıyan çöl süvari kolordusu telsiz, telgraf, obüs bataryaları, zırhlı otomobiller ve tayyarelerle donatılmıştı. Buna göre geleceğin süvari tümenlerinin de bu gibi unsurlar ve ayrıca zırhlı otomobiller, otomobille taşınan piyade birlikleri ve hafif tanklara sahip olacağı kabul edilmekteydi. Ayrıca süvari tümenleri gelişmiş muhabere vasıtalarıyla donatılmalıydı.²⁶⁰

Tüm bu talepler yeni süvari tümenlerinin eskisinden çok farklı bir yapıda olacağını gösteriyordu. Dukakinzâde Feridun süvarinin kendisini bir tür atlı piyadeye

²⁵⁸ Dukakinzâde Feridun (Erkân-ı Harp Yüzbaşısı), “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askerî Mecmua*, 57(1925), s. 74.

²⁵⁹ Agm, s. 78-80.

²⁶⁰ Agm, s. 84.

dönüştürmeyi önerirken, süvari tümenlerini de motorize ve mekanize dönüşüm ile modernleştirme düşüncesindeydi. Burada en ilginç öneri süvari tümenlerine otomobillerle taşınan piyadenin de eklenmesi önerisiydi. Böylece atlar gibi otomobiller de piyadenin mobilitesini artırma amacıyla kullanılacak, ancak muharebeye girileceği zaman piyade tarzında muharebe edilecekti. Öte yandan süvariye yalnızca hafif tankların verilmesi ve ağır tankların süvari teşkilatına dâhil edilmemesi, süvari tümenlerinden beklenenin eskisi gibi hızlı kanat manevraları olduğunu göstermekteydi. Gelişmiş muhabere teçhizatı talebi de bunu doğrulamaktadır: Hareket halindeki süvari tümenlerinin kıtalarını başarıyla yönetebilmesi ve gerektiğinde bağlı olduğu birimle iletişim kurabilmesi için bu gelişmiş muhabere teçhizatı gerekliydi. Böylece süvari tümenlerinin operatif seviyedeki rolü değişmeyecek -hızlı kanat manevraları, düşmanın gerisine sarkma-, ancak taktik seviyedeki muharebe usulleri yeni teknolojilerle modernleştirilecekti. At ve otomobil gibi unsurlar ise vurucu güç olmaktan çok taşıyıcı olacak, piyade ve ateş gücüne hareketlilik kazandırmakta kullanılacaktı.

Bunun dışında süvariye operatif ve taktik seviyede verilen roller değişmemişti: Ordunun ilerlemesine öncülük ederek stratejik noktaların kontrol edilmesi, ordu kanatlarının korunması, takip ve çekilme harekâtında ordunun himayesi, orduların arasında oluşan açıkların kapatılması ve korunması, meydan muharebesi esnasında yetişmesi muhtemel düşman kuvvetlerinin uzakta durdurulması, akınlar, Başkumandanlık elindeki ihtiyat süvarisinin gerekli noktalarda destek ya da karşı taarruz görevlerinde kullanılması, mevzi harbinde taarruzda açılan gediklerden geriye akın yaparak düşmanı ricata zorlamak bunlardan en temel olanlarıydı.

1.3.3. 1926 Sevk ve İdare Talimnamesi ve Diğer Talimnameler

Yeni ve eski sınıflar ve taktikler üzerine tartışmalar sürüp giderken, Genelkurmay talimnameler aracılığıyla dolaşıma sürdüğü resmî fikirlerini güncellemekte kısmen geç kalmıştı. Uzun savaş yılları pek çok tecrübe ve yenilik getirdiyse de, savaş öncesinden kalma talimnameler uzun süre kullanılmaya devam etmişti. Türk subayları bu durumun farkında olup, talimnamelerin değişmesi gerektiğini, diğer ülkelerin talimnamelerinin

çoktan değiştiğini zaman zaman vurgulamışlar, hatta nelerin değişmesi gerektiğini bizzat ele aldıkları makaleler yazmışlardı.²⁶¹

1925'ten itibaren basılmaya başlanan talimnameler ile uzun yıllardır kullanılan eski talimnameler yürürlükten kalkmıştı. Örneğin 1925 tarihli Süvari Talimnamesi 1328 (Miladî 1912/1913) tarihli son sevk talimnamesini ilga etmişti. 1926 tarihli Sahra Tahkimat Talimnamesi ise 1326 (Miladî 1910/1911) tarihli Sahra İstihkamâtı Talimnamesi'nin uygulanmasına son vermişti. Kısacası uzun savaş yılları öncesinde hazırlanan talimnameler ancak 1925 sonrasında parça parça tedavülden kaldırılmış ve savaştan alınan dersler doğrultusunda değiştirilmiş, yeni talimnameler basılmıştı. Öte yandan bu talimnamelerin ne kadarının Türk subayları tarafından yazıldığını, ne kadarının çeviri olduğunu tam olarak saptamak kolay değildir. Örneğin 1926 tarihli Sahra Tahkimat Talimnamesi, 1923 yılında Türkçeye çevrilen Alman Sahra Tahkimatı Talimnamesinin tamamen aynısıdır.²⁶²

1926 yılında ise esas önemli talimname olan *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamesi* yayınlandı. Sınıf talimnameleriyle Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamesi arasındaki ilişki, sınıf talimnamelerinin daha ziyade küçük sevk ve idareye ve özel olarak sınıf subaylarına, müşterek talimnamenin ise orta ve büyük kıtaların sevk ve idaresine ve tüm sınıfların subaylarına yönelik olmasıydı. Örneğin 1926 tarihli Piyade Talimnamesi manga, muharebe grubu, takım, bölük, tabur ve alay seviyelerine yönelikti. Daha üst seviyelerde muharebe müşterek esaslara göre yürütüleceğinden farklı sınıflara yönelik ortak talimnamede işlenmişti.²⁶³ Böylece Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamesi yazılı doktrinin temelini teşkil ederken, diğer sınıf talimnameleri onu tamamlar konumdaydı.

1.3.3.1. Müşterek Harekât - Müşterek Muharebe

1926 Talimnamesinin ve tamamlayıcı talimnamelerin en önemli konusu farklı sınıfların birlikte harekâtıydı. Müşterek harekât ve müşterek muharebe olarak adlandırılan

²⁶¹ Örn: Kalkışlı Hüseyin Hüsnü (Piyade Liva Kumandanlarından Erkan-ı Harbiye Miralayı), “Maksadı İfade”, *Askerî Mecmua*, 52(1924), s. 34.

²⁶² *Sahra Tahkimat Talimnamesi*, 1. Kısım. 1926., *Alman Sahra Tahkimatı Talimnamesi*, 1. Kısım, (müt.) İsmail Hakkı Kurtcebe (Erkân-ı Harbiye Binbaşısı), Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1923. Savaş öncesindeki talimnamelerin de önemli ölçüde Almanca talimnamelerden çeviri olduğu unutulmamalıdır: Ahmed Sedat, age, s. 1.

²⁶³ Miralay Hüseyin Hüsnü, “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış Yazan”, *Askerî Mecmua*, 65(1927), s. 126.

konseptler, farklı sınıfların muharebede nasıl en etkin biçimde eşgüdümlü kullanılabileceği konusunu işliyordu. Durumun müsait olduğu her yerde farklı sınıflardan subayların birlikte harp oyunları oynaması teşvik ediliyordu.²⁶⁴ Esasen harp oyunlarına dair talimatnameye göre harp oyunlarının düzenlenmesindeki temel amaçlarında biri farklı sınıfların birlikte sevk ve muharebesinin iyice öğrenilmesi idi.²⁶⁵

1926 Sevk Talimnamesinde, genel olarak sınıfların müsterek harekâtına büyük önem verilmenin yanı sıra, en büyük önem piyade-topçu muhaberesine verilmişti: “*Bütün sınıfların, bilhassa piyade ile topçunun, birlikte tesir etmelerine, en küçük kıt’alardan itibaren kat’i bir ehemmiyet verilmelidir.*”²⁶⁶ Muhaberede genel olarak telefon gibi teknolojik araçların önemine vurgu yapılmakla birlikte, piyade ve topçu arasındaki iletişimde, gerektiğinde uzaktan renkli flamalar gösterilerek isteklerin bildirilmesi de söz konusuydu.²⁶⁷ Ayrıca aynı muharebe bölgesinde görev yapan topçu ve piyade komutanlarının idare yerlerinin aynı ya da çok yakın yerlerde olması öneriliyordu.²⁶⁸

1926 tarihli Sevk Talimnamesinde dikkati çeken bir diğer temel konu, teknolojik olarak üstün bir düşmanla savaşmaya hazırlanıldığının ortaya konulmasıydı. Daha talimnamenin giriş kısmında, düşman teknolojik açıdan üstün olsa bile taarruz etmenin ve başarılı olmanın mümkün olduğu, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından belirtilmişti:

“Asrî bir surette mücehhez bir düşmana karşı noksan vasıtalarla dahi yapılacak taarruzun muvaffakiyete götürülmesi mümkündür. Daha büyük hareket kabiliyeti, daha iyi talim ve terbiye, araziden istifadede maharet, geceden istifade ve asrî vasıtalarla karşı mukabeleye vukuf ve mümarese vasıtalarının noksanını mükemmelen telafi eder.”²⁶⁹

²⁶⁴ Agm, s. 2.

²⁶⁵ *Harb Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname*, 1924 (s. 1)

²⁶⁶ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, (Sevk. Ta.)*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926, s. VIII.

²⁶⁷ Age, s. 29.

²⁶⁸ Age, s. 35.

²⁶⁹ Age, s. VII.

Yine aynı giriş metninde vurgulanan diğer bir konu, gerek arazide gerek harita üzerinde yapılacak talimlerde taraflardan birinin modern teknolojik silahlarla donatılmış olup, diğerinde böyle silahların az bulunduğu ya da hiç bulunmadığının farz edilmesi ve talimlerin buna göre yapılmasıydı.²⁷⁰ Türk ordusunun modern teknolojik donanım açısından son derece geri olduğu düşünülüşünde, açıktır ki teknolojik üstünlüğe sahip bir düşmana karşı savaşmanın öğrenilmesi gerektiği Genelkurmay tarafından kabul edilmişti.

Teknolojik üstünlüğe karşı mücadele etme fikri, 1926 tarihli Piyade Talimnamesinde de kendisini göstermişti. Talimnamede, teknolojik imkânlar ve silahlar açısından geri olursa bile, sevk ve idare açısından üstün tarafın avantajlı olduğu belirtiliyordu. Ayrıca her seviyedeki asker ve subayın yeni teknolojiler karşısında soğukkanlı kalmasının ve çözüm geliştirmesinin önemi vurgulanıyordu. Teknolojik üstünlüğün karşısına cesaret, sağlam sinirler ve taktik beceri konuluyordu:

“Düşmanın tayyare, ağır topçu, zırhlı otomobil, muharebe arabası gibi yeni harp silahları ve fenni vasıtaları bizim ordumuza nazaran fazla dahi olsa bizim saldırış kudretimizi ve cüretimizi kırmamalıdır; çünkü fenni vasıtalar muharebenin yardımcısı olup asıl muharebe yapan insandır.”²⁷¹

Nitekim Piyade Talimnamesinde tayyare, gaz ve zırhlı birlikler gibi yeni teknoloji unsurlara karşı gerek ferdi gerekse birlik düzeyinde alınacak önlemler detaylı olarak işlenmişti. Yine gizleme de talimnamede büyük yer kaplamaktaydı.²⁷² Burada, teknolojik gelişmeleri takip etse de, kısmen bunları temin etmenin zorluklarından dolayı, teknolojik unsurlara karşı asimetrik önlemler arayan bir yaklaşım söz konusuydu. Teknolojinin muharebe sahasını mutlak biçimde değiştireceği kabul edilmemekte, çeşitli önlemlerle teknolojik üstünlüğün dengelenebileceği varsayılmaktaydı.

²⁷⁰ Age, 1926 s. VIII.

²⁷¹ Hüseyin Hüsnü (Miralay), “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askerî Mecmua*, 65(1927), s. 126-127.

²⁷² Agm, s. 128.

1.4. 1923-1928 Dönemi ve Temel Çelişkiler

1923-1928 dönemi bir bütün olarak ele alındığında Türk ordusu doktrini ile yapılan ve bu konudaki tartışmaların birden fazla çelişkiyi barındırdığı dikkati çekmektedir. Öncelikle Türk ordusu yeni teknolojik silahların yükselişinin farkındaydı. Ancak bunların harp sahasını temelden değiştireceğine dair bir görüş yerleşmemiş olup, özellikle tank ve zırhlı unsurlara karşı henüz şüpheli bir bakış egemendi. Genelkurmay üstün sevk ve idare kabiliyetinin “fenni vasıtalarından” daha önemli olduğu kanaatindeydi. Bunun anlamı, eski sınıfların öneminin devam etmesiydi. Bunun etkisiyle Türk ordusu 1923-1928 arasında “gelecek savaşa”, önceki savaşın koşullarına göre hazırlanmaktaydı.

İlgili dönemde, “Millî sevk ve idare” konusuna ya da günümüz akademisinde daha çok kullanılan bir ifadeyle “telif bir doktrin” arayışına zaman zaman vurgu yapılırsa da, talimnameler hala önemli ölçüde çeviriydi. Özellikle yeni teknolojilere yönelik talimnamelerde bu doğal bir durum olsa da, örneğin tahkimat gibi Türk ordusunun da artık önemli deneyime sahip olduğu konularda hala harfiyen yabancı talimnamelerin takip edilmesini anlamak güçtür. Nitekim sonraki yıllarda, belki kısmen “Öz Türkçe” tartışmalarının da etkisiyle, talimnamelerin millîleştirilmesi konusu gündeme gelecekti.

Büyük Taarruz benzeri bir kesin sonuçlu taarruz muharebesi fikri orduda çok baskındı. Daha az konuşulan savunma savaşı senaryolarında da Sakarya Muharebesi örnek alınmakta, bu muharebe ideal savunma strateji ve taktiklerine örnek olarak görülmekteydi. Bunlar yukarıda belirtildiği gibi, son zaferlerin idealleştirilmesiyle ve önceki savaşa hazırlanma eğilimiyle bağlantılıydı. Öte yandan, hareket harbine, manevraya ve taarruza yapılan tüm vurgulara rağmen Genelkurmay’ın tehdit altındaki sınır bölgelerine yol ve altyapı yapılmasına direndiği de anlaşılmaktadır.²⁷³ Hareket harbine hazırlanan tarafın, hareketi ve taarruzu sınırlayıcı arazide bunu yapmasının zorlaşacağı açık olduğuna göre, Genelkurmayın fiili uygulamaları ve talimnameler arasında bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Anlaşıyor ki, talimnamelerde yazılanlara rağmen Türk Genelkurmayı, üstün teknolojik imkânlarla ve maddi güce sahip bir düşmandan çekinmekteydi. Bu durumda Türk ordusu, düşmanın manevra kabiliyetini kısıtlama karşılığında kendisinininkinin kısıtlanmasını da kabullenmekteydi. Ortaya

²⁷³ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, İhsan Ilgar (Haz.), İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973 s. 219.

konulan savaş tarzına uymayan bu stratejik yaklaşım, sonraki yıllarda daha karmaşık bir probleme evrilecekti.

Savaş sonrası yıllarda henüz embriyo halinde olan bu çelişkiler, 1930'lu yıllardaki gelişmelerle daha da belirginleşecekti. Ancak 1929 yılında patlayan ekonomik Büyük Buhran, stratejik resmi, ordunun ve rejimin tehdit algılamalarını yavaş yavaş değiştirecek ve böylece, askerî önceliklerin ve tartışmaların değiştiğı yeni bir dönemin kapıları açılacaktı.

2. BÖLÜM 1923-1928 ARASINDA KIZIL ORDU VE DOKTRİNİ

2.1. Tehditler ve Askerî Güç

2.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji

Lenin'in 21 Ocak 1924'teki ölümünün ardından Sovyet devleti içindeki iktidar çatışmasında öne çıkan iki isim, Sovyetler Birliği Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri Lev Troçki ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Josef Stalin olmuştu. Birçok aktör ve hizip arasında Sovyetlerin büyük stratejisinin nasıl olması gerektiği konusunda Stalin ve Troçki'nin tezleri ön plana çıkıyordu. 1924 yılında Stalin tarafından gündeme getirilen “Tek Ülkede Sosyalizm” doktrini, sosyalizmi dünya çapında yayma girişimi yerine sosyalizmin temellerinin tek ülkede olgunlaştırılması gerektiği tezine dayanıyordu.²⁷⁴

Buna karşılık “Sürekli Devrim” tezini savunan Troçki sosyalizmin tek ülkede yaşamasının mümkün olmadığını savunuyordu. Emperyalist devletlerin müdahalesi riski tamamen ortadan kalkmadıkça görece zayıf bir güç olan Sovyet Rusya'da devrimin asla güvende olmayacağını vurguluyordu. Dahası gelişmiş endüstriyel ülkelerde devrim olması durumunda, bu ülkelerin iktisadi desteği de Rusya'da sosyalizmin inşasına destek olabilirdi.²⁷⁵ Troçki, izole bir sosyalist toplumun yalnızca askerî açıdan değil, birçok açıdan büyük tehdit altında olacağını düşünüyordu: “*Askerî tehlike, Sovyetler Birliği'nin dünyanın geri kalan kısmına bağımlılığının yalnızca bir ifadesidir ve dolayısıyla da ütopyik, izole edilmiş sosyalist toplum fikrine karşı da yalnızca bir savdır.*”²⁷⁶

Troçki'ye göre Kızıl Ordu'nun 1920'deki Polonya seferi, devrimin yayılması amacıyla yapılmış hamlelerden biriydi. Sovyetlerin çevresindeki coğrafyada yaptığı askerî ve siyasî hamleleri de bu çerçevede değerlendiriyordu. Askerî ilerlemenin

²⁷⁴ Joseph Stalin, *Works Volume 6, 1924*, Moskow, Foreign Languages Publishing House, s. 1953, s. 414-421. Edward Hallett Carr, *The Russian Revolutions: From Lenin to Stalin*, New York, The Free Press, 1979, s. 75-76.

²⁷⁵ Gabriel Gorodetsky, “The Formulation of Soviet Foreign Policy: Ideology and Realpolitik”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 30.

²⁷⁶ Lev Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1998, s. 215.

temelinde, ilgili ülkedeki ayaklanmakta olan işçi sınıfına yardım düşüncesi ve yaygın ifadeyle “devrimi süngüyle yayma” fikri vardı:

“Zamanında silahlı kuvvetlerle Finlandiya, Letonya, Estonya ve Gürcistan işçilerine yardım ettik. Kızıl Ordu’nun, Varşova’ya karşı bir kampanya ile ayaklanan Polonya proletaryasına yardımcı olmaya çalıştık.”²⁷⁷

Stalin ise Cihan Harbi’nin bitiminden itibaren Batı’daki devrimci potansiyelin başarısızlığa uğradığına ve bunun üzerine bir strateji inşa edilmemesi gerektiğine inanıyordu. Dünya devrimi düşüncesinin temelinde yatan Batı’daki kapitalist devletlerin devrimci hareketlerle sarsılacağı inancıydı; oysa Stalin’e göre ortada yalnızca potansiyel hareketler vardı ve bunlar dikkate alınarak hareket etmek yanlıştı. Stalin ve Troçki arasındaki tek ülkede sosyalizm-dünya devrimi zıtlıklarının yanı sıra, Sovyet dış politikasının karar alıcıları arasında başka ayrılıklar da mevcuttu. Kimileri emperyalist devletlere karşı ulusal kurtuluş savaşlarının desteklenmesini savunurken, Britanya ile uzlaşmayı savunan Litvinov gibi muhafazakâr realist denebilecek bir pozisyonda bulunan aktörler de mevcuttu.²⁷⁸

Stalin ve Troçki’nin stratejik yaklaşımları farklı olsa da her iki görüşte de varoluşsal tehdit algılarının ve kapitalist dünya ile hesaplaşmayı kaçınılmaz gören düşüncenin önemli rolü vardı. Sovyet stratejisinin kuramcıları ve uygulayıcıları, kapitalist ve emperyalist güçleri nihai düşmanlar olarak görüyorlardı. Nitekim daha 1922 yılındaki Cenova Görüşmelerinde Britanya ve Sovyet Rusya’nın birbirleri aleyhine stratejiler izledikleri görülebiliyordu. Esasen birlikte yaşama ve işbirliği vurgusu görüşmelere hâkimdi ve görüşmelerin yapılma amacı da savaşın ekonomik yıkımı içerisindeki Avrupa ile Sovyet Rusya arasında ekonomik ilişkileri canlandırmaktı.

²⁷⁷ Age, s. 197.

²⁷⁸ Jonathan Haslam, “Litvinov, Stalin and the Road Not Taken”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 56. Esasen 1921 itibariyle dünya devriminin yakın zamanda gerçekleşeceğine duyulan inanç Bolşevik liderler arasında genel olarak zayıflamıştı. Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 3, 1917-1923, (Çev.) Tuncay Birkan, 2. Basım, İstanbul, Metis Yayınları, 2015, s. 360. Ancak Stalin’i diğer Bolşevik liderlerinden ayıran, enternasyonalizmin yerine devletin Rus temellerini benimseyerek bir sosyalist devlet inşa etme arayışıydı. Edward Hallett Carr, *A History of Soviet Russia: Socialism In One Country 1924-1926 Vol I*, New York, The Macmillan Company, 1958, s. 180.

Ekonomisini toparlama ihtiyacı içinde olan Sovyet Rusya da görüşmelere bu amaçla gelmişti. Ancak işbirliği ve ticarete karşılıklı ihtiyaca rağmen, görüşmelerde her iki taraf da birbirinin zayıflıklarını kullanma çabasından vazgeçmemişti.²⁷⁹

1920’lerde Sovyet Rusya ve Almanya arasındaki ilişkiler görece daha iyiydi. Bunun temelinde iki devletin de savaş sonrasında kurulan uluslararası sisteme muhalif olması vardı. Her iki devletin dış politikası da Versay Antlaşması’na ve Milletler Cemiyeti’ne karşıt bir konumdaydı. Milletler Cemiyeti Sovyetlerin gözünde savaştan galip çıkan devletlerin cemiyetiydi. Böylece Avrupa sisteminin iki dışlanmış aktörü, ideolojik bir yaklaşma olmaksızın, realist bir zeminde işbirliği geliştirmişlerdi.²⁸⁰

Sovyet tehdit algılamalarının merkezinde öncelikle Batı sınırları vardı. Nitekim Polonya ve Romanya sınırları, sınıra yığılan kuvvetler bakımından en iyi korunan sınırlardı.²⁸¹ Doğu’dan en azından 1920’lerde büyük bir tehdit beklenmiyordu. Gelecek savaş için en muhtemel harekât sahası Polonya sınırları olarak görülüyordu. Polonya ve Romanya arasında muhtemel bir ittifak ciddi bir stratejik tehdit olarak ele alınıyordu. Kapitalist devletlerin de böyle bir ittifaka destek olacağı varsayılıyordu. Böyle bir durumda ambargolar da uygulanacağından, Sovyet askerî sanayiinin henüz böyle bir savaşa hazır olmadığı vurgulanıyordu. Öte yandan Kızıl Ordu’nun henüz bu güçte düşmanları süratle mağlup edebilecek kapasitesi de yoktu. Böylece Türk ordusunun İtalya-Yunanistan ittifakı senaryolarını hatırlatır biçimde, Kızıl Ordu’da da iki cepheli bir savaş senaryosu ele alınıyordu. Böyle bir savaşta stratejik düzeyde iç hatlar prensibine göre hareket edilmesi tasarlanıyordu. Olası bir savaşta düşman güçlerinin birleşmesini engellemek temel stratejik hedef olacaktı.²⁸² Troçki’nin aktardığına göre, Genelkurmay Batı sınırındaki birçok orta ve küçük devletin, büyük devletler tarafından maddi olarak desteklendiği bir savaş senaryosuna hazırlanıyordu: “Almanya, silahsız, ve dahası ‘dost’ kaldığı sürece, batı sınırları konusunda Moskova’nın hesapları, hemen

²⁷⁹ Carole Fink, “The NEP in Foreign Policy: The Genoa Conference and the Treaty of Rapallo”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, London/New York, Routledge, 1994, s. 19.

²⁸⁰ Richard K. Debo, “G. V. Chicherin: A Historical Perspective”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, London/New York, Routledge, 1994, s. 26.

²⁸¹ Leo J. Daugherty III, “‘Through a Looking Glass’: The United States Army Looks at the Red Army of Workers and Peasants 1919–1926”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C.22, No: 1(2009), s. 129.

²⁸² Lennart Samuelson, “Mikhail Tukhachevsky and War- Economic Planning: Reconsiderations On The Pre- War Soviet Military Build- Up”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C.9, No: 4(1996) s. 807.

komşu ülkelerin Romanya'nın, Polonya'nın, Litvanya'nın, Letonya, Estonya, Finlandiya'nın askerî kuvvetlerine ve en güçlü düşmanların, başta Fransa'nın, olası maddi desteğine dayanıyordu.”²⁸³

1920'lerin ikinci yarısında Tek Ülkede Sosyalizm fikrinin resmî devlet politikası haline gelmesiyle küresel devrim fikirlerini yerini soğukkanlı güç hesaplarına ve realist denebilecek stratejik değerlendirmelere bıraktı. 1928 yılında yayınlanan önemli bir raporda, gelecek savaşın nasıl gelişeceğine dair yapılan analizlerde, modern muharebede en etkili hareket tarzının düşmanın yan ve gerilerine yapılacak harekât olduğu vurgulanıyordu. Düşman kuvvetlerini imha etmek ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. Ancak pratikte bunun başarılabilmesi pek mümkün görünmüyordu: Mevcut silah ve insan gücü ile kaynaklar düşünüldüğünde, gelecek savaşın uzayıp giden bir yenişememe halini alması daha olası görülüyordu. Kızıl Ordu'nun tıpkı Cihan Harbi'nin ilk yılları gibi gelecek savaşın yenişememe durumuyla sonuçlanacağını öngörmesi kadar ilginç bir diğer nokta da, tartışmaların ideolojik zeminden maddi zemine kaymış olmasıydı. 1920'lerin başındaki devrimi süngüyle yayma, Kapitalist ülkelerdeki proletaryanın desteğini alma gibi fikirlerin yerini maddi temeller üzerinden yapılan kıyaslamalar almıştı.²⁸⁴ Bu gelişme, Sovyetlerde yavaş yavaş oturmaya başlayan bürokrasi aygıtının güç kazanmasına da paraleldi. Stratejik tartışmalarda devrimci coşkunun yerini soğukkanlı hesaplamalar alıyordu.

1928'de yapılan analizlerde, Polonya'nın Kızıl Ordu karşısına çıkarabileceği maksimum askerî güç 70 civarında piyade tümeni olarak hesaplanıyordu. Ancak Polonya'nın kaynaklarının bu kadar büyük bir askerî gücü beslemeye ve operasyonel halde tutmaya yetmeyeceği de vurgulanıyordu. Kızıl Ordu'nun zafer kazanmak için en azından 6 aylık süreye ihtiyaç duyacağı belirtiliyordu. Bu durumda dahi, Kızıl Ordu'nun sayı ve kuvvet bakımından üçe iki üstünlüğe sahip olması gerektiği varsayılıyordu. Dahası, Sovyet sanayiinin ve lojistik altyapısının Kızıl Ordu'yu operasyonel halde tutacak kapasitede olması gerekiyordu.²⁸⁵

²⁸³ Troçki, age, s. 209.

²⁸⁴ Lennart Samuelson, age, s. 808.

²⁸⁵ Age, s. 809.

Bunlar yalnızca yapılan istihbarat ve kurmaylık çalışmalarının somut sonuçları olarak ele alınmamalıdır. Gelecek savaş için çıkarılan dersler, açıkça Sovyet-Polonya Savaşı'nda Varşova'daki yenilgiyi dikkate alarak hazırlanmıştı. Bu kez düşmanın savunma gücü hafife alınmadığı gibi, güçlü ikmal kapasitesi ve lojistik kabiliyeti tarafından desteklenmeyen bir taarruzun başarısız olacağı da görülmüştü. Son savaştaki “devrimi süngüyle yayma” ideali ya da Polonya işçi sınıfının Kızıl Ordu ile birleşebileceği gibi iyimser beklentilere artık yer yoktu. Polonya ile uzun sürecek bir kaynak savaşı öngörülürken, Romanya'nın mağlup edilmesinin ancak Polonya'nın yenilmesinden sonra gerçekleşebileceği kabul ediliyordu. Buna karşılık, bir savaş halinde küçük Baltık devletlerinin ilk aylarda kolayca yenileceği ve Sovyet devletleri haline getirilebileceği öngörülüyordu. Böylece gelecek savaş Batı sınırlarında öngörülürken, en ciddi tehdit Polonya olarak ele alınıyordu. En tehlikeli senaryonun ise büyük devletler tarafından desteklenen bir Polonya-Romanya ittifakı olduğu kabul ediliyordu. Sovyet Rusya'nın kaynakları böyle bir savaşı ya da yalnızca Polonya ile yapılacak bir savaşı hızlıca kazanmaya yeterli olmadığından, gelecek savaşın bir yıpratma ve kaynak savaşı olacağı öngörülüyordu.²⁸⁶

Sovyet Rusya'nın 1920'lerdeki büyük stratejisinde yabancı ülkeler belirli kategoriler içinde değerlendirilmişlerdi. İngiltere, Fransa, Polonya gibi ülkeler düşman ülkeler kategorisinde değerlendiriliyor ve doğrudan tehdit olarak görülüyorlardı. Gelecekteki bir savaşta bunlarla doğrudan ya da dolaylı bir yüzleşme öngörülüyordu. İsviçre gibi sınırdış olmayan kimi ülkeler tarafsız ülkeler olarak sınıflandırılırken, aralarında Türkiye ve Afganistan'ın da bulunduğu bazı ülkeler de dost ülkeler olarak değerlendiriliyordu. Tarafsız ve özellikle dost ülkeler, olası bir ambargo ve savaş durumunda nefes aldırabilecek ülkeler olarak görülüyordu.²⁸⁷

2.1.2. Askerî Güç

Kızıl Ordu, teşkilat ve doktrin temellerini iki farklı kaynaktan alıyordu: Bunlar savaş öncesi devrimci geleneğin savaş teorisi ve pratiği ile Çarlık ordusuydu. Ancak bir başka açıdan Kızıl Ordu her iki kaynağın da reddi ile kurulmuştu. Çarlık ordusu geleneği Kızıl Ordu'da bilinçli bir biçimde reddediliyordu, ancak profesyonel subay sınıfı kavramına

²⁸⁶ Age, s. 810.

²⁸⁷ Age, s. 814

eleştirel bakan sosyalist gelenek de kabul görmemişti. Lenin Kızıl Ordu'yu, Sovyet devlet yapısının kendine has askerî aygıtı olarak görüyordu.²⁸⁸

Yukarıda değinildiği gibi, iç savaşın bitiminden sonra yeni rejimin inşa edildiği yıllarda tehdit algısı son derece yüksekti. Buna karşılık, savaş sonrası dönemde orduda yine de büyük bir daralmaya gidildi. Kızıl Ordu'nun toplam mevcudu 1922'de 5 milyondan 500.000'e düştü.²⁸⁹ Bu dönem Sovyetlerin savaşın getirdiği iktisadi yıkıma karşı Yeni Ekonomi Politikasını uyguladıkları dönemdi. Komünist bir ileri atılım yapılabilmesi için önce bir sermaye birikiminin yaratılmaya çalışıldığı bu dönemde askerî harcamalar ikincil öneme düşmüştü.²⁹⁰

İç Savaş'ın bittiği dönemde Kızıl Ordu'nun subay kadrolarının önemli bir kısmını Çarlık ordusunda görev yapmış meslekten subaylar oluşturuyordu. “Askerî Uzmanlar” olarak bilinen bu grubun subay kadrolarındaki oranı üçte birdi ve yüksek rütbelerde bu oran daha da artıyordu. Piyade alay komutanlarının yüzde 82'si, bütün tümen ve kolordu komutanlarının yüzde 83'ü ve askerî bölge komutanlarının yüzde 54'ü eski Çarlık ordusunun subaylarıydı. Sıkı eğitim başarılı genç subaylar ortaya çıkarmıştı; ancak, yüksek komuta heyeti ve kurmaylık bakımından ordu zayıftı. Genelkurmay'ın görev çerçevesi de belirsizdi ve yapısı hantaldı.²⁹¹ Ancak 1924-25 yıllarına denk gelen reformlarla durum bir ölçüde iyileştirildi. Görece daha etkili bir Genelkurmay tesis edilirken, 1925'ten itibaren Sovyet Rusya toprakları sekiz askerî bölgeye ve bunlara karşılık gelen sekiz cepheye ayrıldı. Her bölgenin hangi ordu gruplarının sorumluluğunda olacağı netleştirildi. Böylece komuta ve kontrol konusundaki bulanıklık bir ölçüde giderildi.²⁹²

1920'lerin Sovyet askerî düşüncesinde, politik düşünceye paralel olarak sınıf konusu önemli bir yer kaplıyordu. Sınıf kavramının askerî tartışmalara dâhil

²⁸⁸ Jacob W. Kipp, “Lenin and Clausewitz: The Militarization of Marxism, 1914-1921”, *Military Affairs*, C. 49, No: 4(1985), s. 187.

²⁸⁹ Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience A History of the Soviet Army, 1917–1991*, London and New York, Routledge, 2001, s. 52.

²⁹⁰ E. H. Carr, *Bolşevik Devrimi 2, 1917-1923*, çev. Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2005, s. 252.

²⁹¹ Jacob W. Kipp, “Soviet Military Doctrine and the Origins of the Operational Art 1917-1936.”, *Soviet Military Doctrine From Lenin to Gorbachev 1915-1991*, (ed.) Willard C. Frank Junior, and Philip S. Gilette, Westport-Connecticut/London, Greenwood Publishing Group, 1992, s. 96-7.

²⁹² Thomas Michael Lafleur, Mikhail Frunze And The Unified Military Doctrine, General Staff College Faculty of the U.S. Army Command, Kansas, 2004, s. 94. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

edilmesindeki ana temalardan biri, düşman ülkelerin işçi sınıflarıyla olası bir ittifak geliştirme ihtimaliydi. Marksist literatürdeki “çelişki” kavramının askerî alandaki yansıması, burjuva devleti ile onun ordusunda savaşıyor işçi kökenli askerler arasındaki çelişkiydi. Sovyet askerî kuramcılar ve subaylar, gelecek savaşta bu çelişkiden faydalanmayı sık sık ele aldılar. Nitekim 1920’li yılların en önemli askerî kuramcılarından olan ve Sovyet Clausewitz’i olarak da anılan Aleksandr Andreyeviç Sveçin, savaşlarda ulusal motivasyonun geride kaldığını, sınıfın daha önemli bir faktör olarak ortaya çıktığını savunuyordu. Bu yüzden gerek dış politikada, gerekse savaş zamanı kullanılan sloganlarda düşmanın içeride bir sınıf çatışmasına zorlanması için çabalamak gerekiyordu. Savaş propagandasında düşmanın geniş halk kesimlerine hitap edilecek ve sınıfsal çatışma olasılıkları kışkırtılacaktı.²⁹³

Esasen daha 1919-1920 Sovyet Polonya Savaşı’nda bu fikir başarısızlığa uğramıştı. Sosyalistler “devrimi süngüyle yaymayı” denemişlerse de Polonya işçi sınıfı Kızıl Ordu ile bir dayanışma içine girmemiş ve kendi devletinden yana bir tutum sergilemişti.²⁹⁴ Yine de Sovyet subaylarının savaş planlarında fikir önemini tamamen yitirmemişti. 1930’lu yıllarda Sovyet askerî doktrinine damgasını vuracak olan Mihail Nikolayeviç Tuhaçevski, aynı zamanda Polonya Savaşı’nda Varşova’ya ilerleyişin mimarıydı. Gereğinden fazla uzamış ikmal hatlarına ve ihtiyat birliklerinin yetersizliğine rağmen taarruza karar vermesinin altında muhtemelen Polonya işçi sınıfının ayaklanması ihtimaline güven yatıyordu. Ancak Polonya’daki başarısızlık Tuhaçevski’nin radikal yaklaşımını değiştirmede. Uluslararası proleter bir ordu tasarlıyordu: Milis sistemine dayanmayacak, devrimi yaymayı amaçlayan tamamen profesyonel bir düzenli ordu olacaktı.²⁹⁵ Tuhaçevski, Komintern bünyesinde dünya çapında devrimci savaş için çalışacak bir uluslararası genelkurmay kurulmasını da önermişti.²⁹⁶

²⁹³ A.A. Свечин, *Стратегия*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1926, s. 106.

²⁹⁴ Robert. B. Bathurst, “Soviet Military Doctrine Form and Content”, *Soviet Military Doctrine From Lenin to Gorbachev 1915-1991*, (ed.) Willard C. Frank Junior, and Philip S. Gilette, Westport-Connecticut/London, Greenwood Publishing Group, 1992, s. s. 27.

²⁹⁵ Condoleezza Rice, “The Making of Soviet Strategy”, *Makers of Modern Strategy: From Machiavelli to the Nuclear Age*, (ed.) Peter Paret, New Jersey, Princeton University, 1986, s. 652.

²⁹⁶ Earl F. Ziemke, *The Red Army 1918–1941: From Vanguard Of World Revolution to US Ally*, London and New York, Frank Cass, 2004, s. 156.

Özellikle yapılanma itibariyle Kızıl Ordu'nun başka kendine has problemleri de vardı. Komuta yetkisinin tek bir komutana verilmesi ile bir komutan ve bir siyasî komiser arasında bölünmesi konusundaki ikilem devam ediyordu. Bir başka ikilem eski Çarlık ordusunda görev yapmış meslekten asker subayların Kızıl Ordu'da görev yapmaya devam etmesinin yerinde olup olmadığıydı.²⁹⁷ Bu gibi problemler Kızıl Ordu'nun kuruluş aşamasındaki ideolojik ve teknik-pratik önceliklerin çelişmesinden kaynaklanmaktaydı.

Sovyet ordusundaki siyasî komiserler uygulaması, aynı dönemdeki Türk ordusu ile kıyaslandığında, bu uygulamanın iki ordu arasında temel bir fark olduğu görülmektedir. İki ordu da yeni kurulan rejimlerin silahlı kuvvetleri oldukları halde, iki rejimde ordu-siyaset ilişkisine bakış farklı gelişmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ordu içine siyasî bölünmeler girmesi, İttihatçı subayların yönetime el koymaları gibi süreçlerin orduya büyük zarar verdiği düşüncesi, Kemalist dönemin temel kabullerinden olmuştu. Bu yüzden İttihatçı askerî geleneğe bir tepki olarak Kemalist dönemde subayların siyasetle ilgilenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Aktif siyaset anlamında kışla –en azından sözde- apolitik bir mekân olarak tasarlanmıştı.²⁹⁸

Kızıl Ordu'da ise başından itibaren siyasî eğitim ve faaliyetler bizzat rejim eliyle ve siyasî komiserler aracılığıyla gerçekleştirildi. Subayların parti üyesi olması da bizzat rejim tarafından destekleniyordu. Oysa Türkiye'de subayların siyasî görevler üstlenmeleri yasaklanmıştı. Bir Türk subayı sonraki yıllarda diplomatik bir görevle Sovyetleri ziyaret ettiğinde, buradaki kışlalarda “*siyasetsiz mektep riyadan ibarettir*” sloganıyla karşılaşmıştı. Öte yandan, bu durumun ordular arasında kategorik bir farka işaret ettiği düşünülmemelidir. Türk ordusu da rejimin silahlı gücü olarak geniş anlamda siyasî bir rol oynamıştı. Her iki ordu da yeni kurulan rejimlerin temel dayanaklarından olmuştu. Bu anlamda Türk ordusunun “depolitizasyonu” ve Kızıl Ordu'nun bizzat rejim eliyle politizasyonu, aslında iki farklı rejimin orduyu kontrol etme yönünde geliştirdiği iki farklı stratejiye işaret ediyordu. Amaçlar değil, yöntemler farklıydı. Dahası orduyu

²⁹⁷ Mary E. Glantz, “The Origins and Development Of Soviet and Russian Military Doctrine”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 7, No: 3, s. 445.

²⁹⁸ William Hale, *Turkish Politics and the Military*, London and New York, Routledge, 1993, s. 76-78.

apolitikleştirmenin de politik bir tercih olduğu ve Türk ordusunun geniş anlamda hiçbir zaman apolitik olmadığı da unutulmamalıdır.

Burada bir karşılaştırma yapmak için Millî Mücadele yıllarında Türkiye’de görev yapmış Sovyet diplomatı Aralov’un anılarına dönmekte fayda vardır. Aralov, Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla yaptığı bir konuşmada kendisine en çok siyasî komiserlerle ilgili sorular sorduklarını anlatmıştır. Paşaların merak ettiği nokta, komutanlar savaşla ilgili emirler verirken siyasî komiserlerin işleyişi bozup bozmadığıydı. Aralov ise orduda siyasal çalışmaların önemini savunuyordu.²⁹⁹ İlerleyen günlerde Aralov askerlere, Türk ordusunu Sovyetler Birliği adına tebrik eden bir konuşma yapmak için izin istemiş ancak Mustafa Kemal orduya siyaset sokmak istemediği için askerlere böyle konuşmalar yapılmadığı cevabını vermişti. Aralov ise Kızılordu’nun güçlü ve disiplinli olmasının sebebinin siyasal eğitimi olduğunu söylemişti. Aralov’a göre ordu ne olursa olsun bir siyasî gücün ordusudur. Buna uygun siyasal eğitim mutlaka verilmeliydi.³⁰⁰ Aralov ve Mustafa Kemal Paşa arasında orduda politik ve kültürel çalışmaların eksikliği ve Türk ordusunda gazete bulunmaması gibi konular sık sık tartışılmıştı.³⁰¹

Bu noktada iki ülkedeki orduların politize edilme ya da edilmeme biçimleri arasındaki farkın, devleti ve orduyu siyaset üstü (iç siyasî çekişmenin üzerinde) gören klasik ulus devlet siyasî tahayyülü ile, devleti bizzat sınıf çatışmasının tarafı ve kaçınılmaz olarak siyasî bir aktör olarak gören Marksist devlet teorisi arasındaki farktan kaynaklanıyordu. Yine de iki rejimin orduya yüklediği sosyal ve siyasî roller bakımından benzerlikler de mevcuttur. Her iki rejim de orduyu rejimin muhafızı olarak görmüş ve askerlik deneyimini de bir tür “vatandaşlık eğitimi” süreci olarak işlevselleştirmiştir.

Savaş sonrası Türk ordusunda olduğu gibi Kızıl Ordu’da da teorik askerî eğitim konusunda eksiklikler vardı. Önceki bölümde Ahmet Sedad’dan yapılan alıntıda belirtildiği gibi “harbi harp ile beslemek”, yeni savaşı pratikte içinde yer alarak öğrenmek esasen Kızıl Ordu subaylarının önemli bir kısmı için de geçerliydi: Birçoğu

²⁹⁹ S. I. Aralov, *Gözleri Çeliktendi. Atatürk’ün, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, İstanbul, Ulus Yayınları, 2006, s. 27-28.

³⁰⁰ Age, s. 137.

³⁰¹ Age, s. 140.

subay kökenli değildi ve bilgileri pratik deneyimlerine dayanıyordu. Formel bir eğitimden geçmiş subay açığını kapatmak için Sovyet askerî okulları savaş sonrasında yoğun bir faaliyet içine girdiler ve hızla subay mezun etmeye başladılar. Öte yandan görevden alınan çok sayıda subay da olduğundan subay kadroları sayıca yine de düşüyordu. Ancak 1925 sonrasında eğitilmiş subay sayısı yükselmeye başladı. Ayrıca ordudaki Komünist Parti üyesi subay oranında da artış gözlemlendi. Bunun sonucunda 1923 yılında subayların yüzde 23'ü, idari personelin yüzde 18.8'i Komünist Parti üyesiydi. 1925'e gelindiğinde ordunun toplam Komünist Parti üyesi personeli yüzde 40.9'u bulmuştu. Subaylardan her fırsatta politik eğitimlere katılmaları bekleniyordu. Ayrıca 1925 yılında Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiserliği görevini Troçki'den devralmış olan Mihail Vasilyeviç Frunze, subayların siyasî çalışmalardaki performanslarının da terfilerde dikkate alınacağını belirtmişti.³⁰²

Subayların politik bir eğitime tabi tutulması ve parti üyesi subay sayısının artırılması, özellikle Kızıl Ordu komuta kademelerinde birleşime gidilmesi arzusunun bir sonucuydu: Komuta yetkisinin komutan ve siyasî komiser arasında bölündüğü sistem yerine her iki yetkinin yalnızca komutanda toplandığı bir sisteme geçiş amaçlanıyordu. Ancak partiye katılan subay sayısında artış olsa da beklenen hızla ilerleme sağlanamadı. Öte yandan gerek siyasî hesaplaşma ve tasfiyelerden, gerekse askerî bilgilerinin sınırlı olmasından dolayı siyasî komiserler ordudaki merkezi önemlerini yitirmeye başladılar.³⁰³

Politik eğitimin önemi, Kızıl Ordu'da subaylar kadar rütbesiz askerlerin sadakatinin de büyük bir problem olarak görülmesiyle ilgiliydi. Bir Kızıl Ordu subayına göre, iç savaş bir sınıf savaşı olduğundan, her sınıf iç savaşta yalnızca kendi sınıf ordusuna güvenebilirdi. Burjuva ya da feodal sınıfın ordusunun subayları belli bir uzmanlık sahibi olsalar da, işçi ve köylü sınıflar tarafından asla sosyalist bir ordunun alabileceği desteği alma şansları yoktu.³⁰⁴ Öte yandan aynı subay, köylü sınıfının her iki

³⁰² Mark von Hagen, *Soldiers in the Proletarian Dictatorship: The Red Army and the Soviet Socialist State, 1917-1930*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1990, s. 213-214.

³⁰³ John Erickson, *The Soviet High Command: A Military-Political History, 1918-1941: A Military Political History, 1918-1941*, London/New York, Frank Cass Publishers, 2001, s. 204.

³⁰⁴ С. И. Гусев, "Уроки Гражданской Войны", *Гражданская Война и Красная Армия: Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 55.

tarafa da sadakat besleme eğiliminde olmadığını kabul ediyordu. İç savaşta Beyazların silahlaltına aldığı köylüler her fırsatta Kızılıların tarafına geçerken, Kızılıların silahlaltına aldığı köylüler de her fırsatta Beyazların tarafına geçmişti. Gusev, Rusya gibi bir köylü ülkesinde orduda köylülerden faydalanılmasını kaçınılmaz görüyordu.³⁰⁵ Öte yandan, Sovyetlerin kapitalist ülkelere karşı ezilen sınıfları kendi safında tutabileceği tezinin, en azından köylüler örneğinde geçerli olmadığı da görülüyordu.

İç savaşın bitmesiyle Kızıl Ordu'nun köylülerle ilişkisi daha da karmaşık bir hal almıştı. Bolşevik subayların gözünde iç savaş, burjuva ve feodal sınıfların karşı devrim girişimine karşı verilmiş bir savunma savaşıydı ve köylülerin kısmen de olsa Bolşeviklerin safında çarpışmış olmasının sebebi karşı devrimle topraklarını kaybetme ihtimaliydi. Yani eski toprak ağalarının geri gelme ihtimali dışında köylüyü Kızıl Ordu safında tutacak bir motivasyon yoktu. Ancak savaş sonrasında “devrimi süngüyle yayma” fikri hala gündemdeydi ve bu durumda Kızıl Ordu neferinin bir savunma savaşı değil, devrimi yayacak bir taarruz savaşına ikna edilmesi gerekecekti. Bu yüzden Kızıl Ordu'da politik eğitimin askerî eğitim kadar önemli olduğu vurgulanıyordu. Kızıl Ordu saflarına katılan askerlerin, Batı'da gerçekleşecek devrimlerin kendisi için de hayati önemde olduğunu kavraması gerekiyordu.³⁰⁶

Kızıl Ordu'dan beklenen yalnızca proleter devrimi koruması değil, aynı zamanda köylü sınıfı üzerinde dönüştürücü bir rol oynamasıydı. Kışlaların bir tür komünizm okulu olması, askerlerin komünist ve din karşıtı bir ruhla eğitilmesi gerekiyordu. Ancak bunun yanında Kızıl Ordu'nun pratik problemleri de çok fazlaydı. Bir Kızıl Ordu subayının ifadesiyle aynı anda hem genişleme hem derinleşme, hem karmaşılaşma hem somutlaşma gerekliydi. Kızıl Ordu devrim ve sınıflar arasındaki karmaşık aidiyet ilişkilerinin düzenlenmesinde bir araç olarak kullanılırken, askerî yeteneklerini de arttırmak zorundaydı.³⁰⁷

³⁰⁵ Age, s. 58.

³⁰⁶ С. И. Гусев, “Основная Задача Политработы В Красной Армии”, *Гражданская Война и Красная Армия: Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 133-135.

³⁰⁷ С. И. Гусев, “Военная Смычка С Крестьянством”, *Гражданская Война и Красная Армия: Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 173.

2.2. Partizan Savaşı ve Proleter Askerî Doktrin Tartışmaları

Sınıfsal çelişkiden yararlanmanın dışında, sınıf konusunun merkezi bir önemde olduğu bir başka tartışma da proletaryanın kendine has bir savaş tarzı ve askerî örgütlenmesi olup olmayacağı sorunuydu. Bu tartışmanın ilk ayağı, pek çok zaman proleter savaş tarzı olarak övülen milis orduları biçiminde örgütlenme ve partizan taktikleriyle savaşma düşüncesi idi. Gerilla savaşı olarak da adlandırılan yöntem Marksist literatürde yoğun biçimde tartışılmıştı.³⁰⁸ Esasen Lenin, Marksizmin hiçbir mücadele biçimini reddetmeyeceğini belirtiyordu; Marksizm hiçbir mücadele biçimine bağlanmaz, tüm biçimleri yeri geldiğinde kullanırdı.³⁰⁹ Ancak yine de Marx ve Engels ile başlayan ve devrim öncesi Lenin'in yazdıklarıyla gelişen Marksist literatürde, Burjuva-Kapitalist devletlerin askerî yapıları olarak görülen düzenli ordu formuna sempati duyulmamaktaydı; bunun yerine gönüllü halk ve silahlanmış işçi sınıfından kurulacağı varsayılan bir milis ordusu gündeme geliyordu.³¹⁰ Bu da kalıtsal olarak ilk devrimci komutanların milis ordusu fikrine eğilim göstermesi ve merkezi bir düzenli ordu fikrine direnmesi sonucunu doğurmuştu. İç savaş boyunca devrimcilerin askerî mücadeleyi nasıl yürütmesi gerektiği konusu doktriner bir tartışma olarak ortaya çıkmıştı. İdeolojik önceliklere göre belirlenmeye çalışılan bir doktrin anlayışıyla sahadaki gerçekler arasındaki çatışma, Kızıl Ordu'nun gerek iç savaş gerekse hemen sonrasındaki iç çekişmelerinin ana temalarından biri olacaktı. Bu, Marksist gelenek içindeki “Teori-Praksis” ikiliğinin bir uzantısıydı: İdeolojik kabullerden (teoriden) çıkarılmaya çalışılan bir savaş tarzı ile “muharebenin soğuk gerçekliği” (praksis) arasındaki zıtlık, tartışmanın temeli olmuştu.

İç savaş sırasında proleter bir ordunun burjuva devletleri ile benzer şekilde örgütlenmeyeceği ve proleter bir tür savaş tarzı geliştireceği beklentisi, Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri Lev Troçki tarafından kabul görmemiş ve eleştirilmişti.³¹¹ Troçki, savaşın profesyonel subaylarca ve kapitalist devletlerdekine paralel yöntemlerle icra

³⁰⁸ Bkz. William Pomeroy, *Marksizm ve Gerilla Savaşı*, (Çev.) A. Sarıali, İstanbul, Belge Yayınları, 1992. Marks, Engels, Lenin, Stalin, *Partizan Savaşı*, 3. Baskı, (Çev.) Nadiye R. Çobanoğlu, İstanbul, Yar Yayınları, 1994.

³⁰⁹ V. I. Lenin, “Gerilla Savaşı”, *Marksizm ve Gerilla Savaşı*, (Der.) William Pomeroy, (Çev.) A. Sarıali, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 92-93.

³¹⁰ Rice, agm, s. 651.

³¹¹ Lev Troçki, *age*, s. 206.

edilmesi gerektiğini savunmuş, bu amaçla Çarlık Ordusu'nda görev yapmış askerî uzmanların Kızıl Ordu'da, "askerî uzmanlar" sıfatıyla görev almasının önünü açmıştı. Bunun gerek iç savaşın Kızıllar tarafından kazanılmasında, gerekse sonrasında Kızıl Ordu'nun elinde belirli bir eğitilmiş subay havuzu bulunmasında önemli bir rolü olmuştu. Öte yandan bu uygulama, komuta kademelerinde partili-devrimci subaylarla askerî uzmanlar arasında bir gerilim oluşmasının da önünü açmıştı. Bu gerilim, doktrin tartışmalarına da yansiyacaktı.

İlginç bir nokta, Troçki ile birçok konuda zıt düşseler de, meslekten asker olan Tuhaçevski'nin de ayrı bir proleter savaş tarzı olamayacağı konusunda Troçki'ye katılmasıydı.³¹² Tuhaçevski tamamen milis birliklere dayanan bir örgütlenme yerine, manevra ve taarruz muharebesi yürütebilecek konvansiyonel bir ordu ile düşmanın gerisinde partizan taktikleriyle savaşacak (savaşılan ülkenin işçi sınıfını da içeren) milis kuvvetlerin bir kombinasyonunu öngörüyordu. Böylece sınıf savaşını, konvansiyonel savaşta bir kuvvet çarpanı olarak ele alıyordu. Savaş konvansiyonel yöntemlerle sürdürülürken düşman hatları gerisinde partizan savaşı desteklenmeliydi.³¹³

Kızıl Ordu'nun partizan savaşına önem vermesinin bir sebebi de teknolojik üstünlüğe sahip bir düşmana karşı bu strateji ile durumu dengeleme çabasıydı. Partizan savaşının etkili bir biçimde yürütülmesinin teknolojik olarak üstün olan düşman karşısında dahi inisiyatifin elde tutulmasını sağlayacağı düşünülüyordu. Partizan savaşının bu konuda eğitilmiş profesyonel birimler tarafından yürütülmesi planlanıyordu. Bu savaş tarzına özel ekipman ve savaş durumunda işleyecek lojistik destek de düşünülüyordu.³¹⁴

Öte yandan partizan taktiklerini konvansiyonel savaşın bir parçası olarak kullanma fikrinin, yalnızca bu taktikleri benimsemek anlamına gelmemesi gerektiği de vurgulanıyordu. Daha İç Savaş'ın başlarında İç Savaş ve Partizan Savaşı kavramlarının birbirine geçmemesi gerektiği konusunda uyarılar gündeme gelmişti. Elbette iki kavram

³¹² Francesco Benvenuti, *The Bolsheviks and the Red Army, 1918-1922*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, s. 199.

³¹³ Jacob W. Kipp, "Soviet Military Doctrine and the Origins of the Operational Art 1917-1936." *Soviet Military Doctrine From Lenin to Gorbachev 1915-1991*, (ed.) Willard C. Frank Junior, and Philip S. Gilette, Westport-Connecticut/London, Greenwood Publishing Group, 1992, s. 103.

³¹⁴ A. A. Maslov, "Concerning the Role of Partisan Warfare in Soviet Military Doctrine of the 1920s and 1930s", *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt.9, No: 4(1996), s. 886-887.

arasında benzerlikler vardı; ancak partizan savaşında halkın büyük çoğunluğu tarafından desteklenen bir savunma gücü, işgalci bir orduyla mücadele ederken, iç savaşta ikiye bölünmüş bir halkın ayrı kesimleri tarafından desteklenen silahlı güçler söz konusuydu. Bu da İç Savaş'ta partizan taktiklerinden faydalanılsa da, küçük birliklerle muharebe, büyük birliklerle konvansiyonel muharebeler ve politik propaganda arasında uyumlu bir kombinasyonu gerekli kılıyordu. İç Savaşın yalnızca partizan savaşı olarak kavranması ölümcül hatalara sebep olabilirdi.³¹⁵ Üst düzey bir Kızıl Ordu subayına göre Rusya İç Savaşı, Batı'da gerçekleşecek devrimci savaşlar için gerekli dersleri ortaya koymuştu: Salt partizan savaşı fikrinde ısrar edilmemeliydi. Rusya'da Komünist parti düzenli ordusu olması gerektiğini kabul edene kadar zaman kaybetmişti.³¹⁶

Kimi Sovyet subaylarının İç Savaş'a bir tür laboratuvar olarak bakması ilginç bir durumdur. Her ordunun katıldığı ya da zamanında gerçekleşen savaşlardan dersler çıkarmaya çalışması rutin bir uygulamadır. Ancak Kızıl Ordu subayları Rusya İç Savaşı'nı daha spesifik bir anlamda, Batı'da gelişecek sıradaki devrimci savaşlar için de bir tür laboratuvar olarak görüyorlardı. Sırada yeni devrimler olduğu kabul edildiğinden, İç Savaş'tan çıkacak derslerin başka ülkelerin devrimcilerine faydalı olacağı düşünüldüğü gibi, Komintern kapsamında bir uluslararası genelkurmay fikri de gündemde olduğundan bu dersler Sovyet subayları için de hala önemliydi. Bu bağlamda Tuhaçevski, klasik stratejik değerlendirmelerin tamamen önemini yitirmediğini düşünse de, klasik stratejinin Rusya İç Savaşı'nı değerlendirmek için yetersiz olduğunu düşünüyordu. Ortada bir sınıf savaşı olduğundan, sınırları belirli ulusların birbiriyle savaşmaları temel alınarak geliştirilen stratejik yaklaşımlar yetersiz kalmaktaydı. İç Savaşın incelenmesi, kendi stratejik sonuçlarını ortaya koyacaktı. Bunların savaş deneyimlerinden çıkarılması gerekiyordu.³¹⁷

Kimi meslekten subaylarsa gerek proleter savaş tarzı gerekse düşman hatları gerisindeki dost proleter milislerle işbirliği gibi fikirleri gerçek dışı ve hatta “fütüristik” olarak görüyorlardı. Cihan Harbi'ne ve hatta 1905 Rus Japon Savaşı'na katılmış bu gibi

³¹⁵ С. И. Гусев, “Война Гражданская и Война Партизанская”, *Гражданская Война и Красная Армия: Сборник Военно-Теоретических И Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 21, s. 25.

³¹⁶ С. И. Гусев, “Уроки Гражданской Войны”, s. 56.

³¹⁷ М. Н. Тухачевский, “Стратегия Национальная и Классовая”, *Избранные Произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 32.

subaylar, profesyonel bir mekanize gücün kurulması ve bu gücün piyade temelli milis gruplarınca desteklenmesi gerektiği görüşündeydiler. İç savaş deneyimine dayanan fütüristler sınıf savaşı temalarını savaş planlarına ve doktrine sokmaya çalışsa da bu gerçekçi değildi. Sovyet Rusya, jeo-stratejik konumunun doğal sonucu olarak sonraki savaşta bir yıpratma savaşı stratejisi izlemeliydi. Sınıf savaşına ve burjuva devletlerin sınıfsal çelişkilerine bel bağlanmamalıydı.³¹⁸ Görüldüğü gibi bu fikirler merkezi bir mekanize ordu kurulmasını savunmak bakımından bir ölçüde yenilikçiydi. Ancak bu fikirleri savunan subaylar temelde Napolyon Savaşlarından beri bilinen, geniş Rus coğrafyasından faydalanan bir savunma savaşını öngörüyordu ve devrimci subayların taarruz fikrine şüpheyile bakıyorlardı.

Yoğun tartışmaların sonucunda karma bir ordu yapılanmasına gidildi. Küçük bir profesyonel düzenli ordu, bölgesel milis kuvvetleri tarafından desteklenecekti. Bu kısmen maddi şartların dayattığı bir gelişmeydi: Rejimin büyük bir düzenli orduyu karşılayacak maddi gücü yoktu. Bölgesel milis kuvvetleri kırsal kesimdeki köylülere dayanıyordu. Bu birlikler askerî kabiliyetleri açısından zayıf oldukları gibi, rejimin gözünde de bir ölçüde güvenilmezlerdi; çünkü kırsal kesimde devrim ve yeni rejim tam olarak benimsenmiş değildi.³¹⁹

Lenin'in ölümünden sonra siyasî etkisini kaybeden Lev Troçki 1925'de Askerî ve Donanma İşleri Halk Komiserliğinden istifa etmek durumunda kaldı. Yerine gelen Mihail Frunze kapsamlı bir reform programı gündeme getirmenin yanı sıra, "Birleşik Askerî Doktrin" olarak bilinen bir fikrin savunucusuydu. Frunze'ye göre milis kuvvetlerinin emperyalist güçlerin ordularına karşı şansı yoktu ve güçlü bir merkezi düzenli orduya mutlaka ihtiyaç vardı. İç savaştan kalma –askerî komutan ve partili sivil komiser ikiliğine dayanan- ikili komuta yapısı da bu reformlar ile kaldırıldı.³²⁰

Öte yandan, 1924-1925 reformları, daha çok pratik konulardaki sorunların çözülmesine yönelikti. Alt ve orta kademedeki subayların formel bir askerî eğitim almamış olmaları, yeni silah sistemlerine ve teknolojilere hakim olmamaları gibi

³¹⁸ Kipp, agm, s. 87.

³¹⁹ Reina Pennington, "Military Culture, Military Efficiency, and the Red Army, 1917–1945", *The Culture of Military Organizations*, (ed.) Peter R. Mansoor, Williamson Murray, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, s. 231.

³²⁰ Age, s. 232.

sorunlar ordunun hızla çözülmesi gereken bir geri kalmışlık içinde olduğunu ortaya çıkarmıştı.³²¹ Dahası, savaş sonrası dönemde Kızıl Ordu'ya son derece düzensiz bir işleyiş hâkimdi: Teçhizat ve ikmal heterojen ve karma karışık durumdaydı. Harbe hazırlık durumu zayıf olduğu gibi, eğitim ve organizasyon anlamında da ciddi problemler bulunmaktaydı. Frunze'nin Birleşik Askerî Doktrin girişimi ordunun bu gibi pratik sorunlarını çözmeyi ve orduya bir standardizasyon kazandırmayı amaçlıyordu.³²² Frunze Halk Komiserliği görevine başladığı yıl vefat etse de, reformlarının ordu üzerinde kalıcı etkisi oldu. Böylece Stalin Rusya'sının askerî aygıtının ilk ciddi reform dönemi Frunze'nin önderliğinde gerçekleşmişti.

Muhalefetteki Troçki ise, proletaryanın kendine has bir askerî doktrini olabileceği fikrine ve kısmen bunun devamı niteliğindeki Birleşik Askerî Doktrin fikrine tamamen karşıydı. Bu önerilerin Marksist gibi görünse de “saf bir idealizm” olduğu görüşündeydi. Dahası, tüm bu çabanın yeni Sovyet bürokrasisinin sakat yönlerini ortaya koyduğunu düşünüyordu: “Bu başıboş düşünce gezintilerinin içtenliğine karşın, bunlarda, özel bir hazırlığa ve hatta maddi temellere gereksinme duymadan her alanda tarihsel mucizeler yaratabileceğine inanmak ve herkesi de inandırmak isteyen bürokrasinin, hızla gelişen kendini beğenmişliğinin tohumlarını görmek zor değildir.”³²³

Kimi subaylara göre proleter askerî doktrin konusu yalnızca sosyalist bir ordu fikrinin sonucu değildi ve daha karmaşık bir epistemolojik arayışın sonucuydu. İç Savaş yıllarından sonra yaşadıkları somut deneyimlere tutarlı bir teorik çerçeve arayan Kızıl ordu subayları Marksizm üzerine çalışmaya başlamışlardı. Bu Çarlık ordusunda gördükleri temellerden oldukça farklı bir biçimde, tüm savaş deneyimini Marksist bir çerçevede yorumlama çabasını gündeme getirmişti. Troçki ve Birleşik Askerî Doktrin fikrini savunanlar arasındaki ayrımı pozitivism (ya da neo-pozitivism) ve Marksizm arasındaki ayrım olarak yorumlayanlar da olmuştur. Buna göre Frunze ekolü Marksist görüş ile savaş arasına tutarlı bir ideolojik-teorik köprü kurmaya çalışmış ve savaşın bilimini inşa etmeyi denemişlerdir. Böyle bir bilim olamayacağını ve değişmeyen savaş kuralları saptanamayacağını savunan Troçki ise şüpheli bir neo-pozitivist

³²¹ Condoleezza Rice, agm, s. 659.

³²² Yitzhak Klein, “The Sources of Soviet Strategic Culture”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 2, No: 4, (1989), s. 461.

³²³ Lev Troçki, *age*, s. 206.

konumundadır.³²⁴ Bu yorum, askerî doktrini Marksist teoriden yola çıkarak geliştirmeye çalışan Frunze ile savaşı ampirik düzlemde ele almayı savunan Troçki arasındaki farkı saptamak bakımından önemlidir. Ancak bundan Troçki'nin Marksist geleneğin dışında bir neo-pozitivist olduğu sonucu çıkmamalıdır. Troçki yalnızca askerî sevk ve idare konusunu teknik bir problem olarak görmüş ve bunun belirli bilimsel kurallara indirgenemeyeceğini savunmuştur.

2.3. Taarruz ve Savunma

Savaş sonrası 1920'lerde Sovyet askerî doktrini tartışmalarının önemli bir kısmı, taarruz ve savunma ikilemine dayanıyordu. İç Savaş ve sonrasında sembol isimlerinden Frunze, “Yalnızca taarruz edecek kararlılığa sahip olanlar kazanabilir!” diyordu. Sovyet ordusu büyük çaplı taarruzlara ve manevraya uygun bir ruhla eğitilmeli ve savaşa hazırlanmalıydı.³²⁵ Bu konu bir ölçüde yukarıda bahsedilen proleter bir savaş tarzının mümkün olup olmadığı konusuyla bağlantılı olsa da, konunun farklı açılımları da bulunmaktaydı. Frunze'nin ortaya attığı Birleşik Askerî Doktrin, taarruz ve manevra savaşını devrimci bir siyasî bilinçle aynı teorik çerçevede birleştirme girişimiydi. Frunze Marksist doktrini tutarlı tek bir teori çerçevesinde askerî alana da uyarlamaya çalışıyordu: Askerî doktrin ile parti hedefleri tek bir siyasî-askerî kuram kapsamında bir araya gelecekti. Troçki ve kimi meslekten subaylar ise böyle bir girişime sıcak bakmıyor ve bunun harp usullerini dogmatikleştireceğini savunuyorlardı.³²⁶

Frunze Birleşik Askerî Doktrinde, devrimci bilinçle paralel bir şekilde işçi sınıfının savunma değil taarruz savaşı icra edeceğini söylüyordu. Kızıl Ordu örneğinde “taarruz ordusu” olma fikri sınıf kimliği üzerinden kuruluyordu. Bunun Türk ordusunda ulusal kimlik üzerinden kurulduğu hatırlanmalıdır. Değişmeyen şey, taarruz fikrinin (ulus ya da sınıf) kimliğe içkin ve kurucu bir rolünün olmasıdır. Ayrıca bu soyut kimlik referansının dışında, somut bir benzerlik de kurucu savaşa verilen referanstı. Frunze, proleter savaş tarzının iç savaşta ortaya çıktığını düşünmekteydi. Bu savaş tarzı, hareket

³²⁴ James J. Schneider, “The Origins of Soviet Military Science”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 2, No: 4, (1989), s. 507-509.

³²⁵ V. D. Sokolovskii, *A Translation From the Russian of Soviet Military Strategy*, with Analysis and Annotation by H. Dinerstein, L. Goure, T. Wolfe, Santa Monica/California, The RAND Corporation, 1963, s. 231.

³²⁶ Thomas Michael Lafleur, “Mikhail Frunze and The Unified Military Doctrine”, General Staff College Faculty of the U.S. Army Command, 2004, s. 45. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ve manevraya dayanıyordu. Esasen birleşik ve tutarlı bir askerî doktrin fikrinin Çarlık ordusundan gelen temelleri de vardı. Ancak Sovyet döneminde fikir, Rusya İç Savaşı'ndan alınan derslerle hareketlilik, inisiyatif ve taarruz odaklı bir savaş tarzı olarak tekrar gündeme gelmişti.³²⁷

Taarruz doktrini arayışının temel sebeplerinden biri de Kapitalist güçler karşısındaki teknolojik geriliği, inisiyatifi ele alarak dengeleme arayışıydı. Türk ordusu talimnamelerinde yer alan, teknolojik olarak geri olan tarafın da taarruz edebileceği ibarelerini hatırlatan biçimde, Kızıl Ordu üstün düşman kuvvetlerine karşı da taarruz savaşı icra etmeyi tasarlıyordu. Burada ilk başta paradoksal görünen bir nokta, Troçki ve onun tarafındaki meslekten subayların çoğu savunma ve yıpratma stratejisini savunurken, Stalin'in Troçki'nin yerine göreve getirdiği Frunze'nin taarruz harbi tasarlıyor olmasıydı. Troçki sürekli devrimi, Stalin ise tek ülkede sosyalizm tezini savunduğu halde, Kızıl Ordu'yu devrimi yayacak bir taarruz gücü olarak gören kişi Frunze'ydi. Tersine Troçki ve eski çarlık subayları, mevcut Sovyet sınırlarını korumaya yönelik bir savunma savaşı fikrine odaklanmışlardı. Görünüşteki çelişkinin gerisinde yatan husus, Frunze ve Birleşik Askerî Doktrinin içeriği ve yapısı ile ilgili tartışmaydı. Troçki proleter bir savaş tarzı olamayacağını savunduğu gibi, İç Savaş'ta ortaya çıkan savaş tarzının proleter kimlikle de bir ilgisi olmadığını düşünüyordu. İç Savaş'ta görülen Bolşevik savaş tarzı sınıf temelli değildi; Lojistik, coğrafya ve düşmanın askerî kabiliyetleri gibi somut gerekçelere dayanıyordu.³²⁸ Troçki ve Sveçin gibi yorumculara göre, Cihan Harbi'nin aksine İç Savaş'ta derinlemesine manevra ve taarruzların yapılabilmiş olmasının sebebi yalnızca coğrafiydi: İç Savaş'ta savaş alanları çok geniş steplere yayılmış olduğundan mevzi harbinin ortaya çıkması mümkün değildi. Troçki ve Sveçin, taarruz ya da savunma odaklı bir askerî doktrin olabileceği fikrine de karşıydılar: Taarruz ve savunma şartlara bağlı olarak seçilen, diyalektik bir biçimde kavranması gereken hareket tarzlarıydı.³²⁹

İki taraf Leninizmin temel unsurlarından olan partinin öncülüğü fikrinde birleşse de, Troçki uluslararası devrimin planlanmasında Kızıl Ordu'ya bir pay biçmiyor ve bunu

³²⁷ Age, s. 47.

³²⁸ Age, s. 58-60.

³²⁹ Sally W. Stoecker, "The Historical Roots of the Current Debates on Soviet Military Doctrine and Defense", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 3, No: 3, (1990), s. 363.

Komintern'in görevi olarak görüyordu. Böylece konvansiyonel askerî strateji ile uluslararası devrim stratejisinin aynı doktrin çerçevesine birleştirilebileceği görüşü, yani Birleşik Askerî Doktrin fikri Troçki tarafından kabul görmüyordu.³³⁰

Öte yandan Troçki'den görevi devraldığı yıl itibariyle Frunze'nin de kimi fikirleri değişikliğe uğradı. Öncelikle Frunze de İç Savaş'ın proleterya has bir askerî yöntem ortaya koymadığını ve savaşta kullanılan yöntemlerin daha çok lojistik ve coğrafi durum gibi somut sebeplerden kaynaklandığını kabul etmeye başladı.³³¹ Frunze'nin gelecek savaşa dair fikirleri de değişiyordu: Birleşik Askerî Doktrin'de başlangıçta savunduğunun aksine, Alman savaş tarzını anımsatan yıldırım darbelerine, kesin sonuçlu imha muharebeleriyle gelecek hızlı bir zafer fikrine inancını yitiriyordu. Artık Frunze'ye göre de gelecek savaş bir yıpratma savaşı olacaktı. Sovyetler her durumda çok uzun sürecek bir savaşa hazırlanmalıydı. Bunun bir sebebi Sovyetlerin çok fazla düşmanının olduğu inancıydı; çok üstün düşman kuvvetleriyle savaşılması gerekebilirdi. Bir diğer sebep ise modern savaşta iki güçlü ordunun artık birbirini tek vuruşla imha edemeyeceğinin kabul edilmesi idi. Belirleyici tek bir muharebe ya da taarruz harekâtı aramak yerine, uzun bir kaynak savaşına hazırlanılmalıydı.³³²

Savaş sonrası 1920'lerde Sovyet askerî doktrini üzerinde büyük etkisi bulunan bir diğer isim olan Aleksander Andreyeviç Sveçin de uzun bir yıpratma savaşı öngörüyordu. Frunze'den farklı olarak Sveçin, başından beri Kızıl Ordu'nun gereğinden fazla taarruz fikrine odaklanmasını eleştiriyordu. Ona göre Cihan Harbi'nden önce askerî literatürde taarruz, hareketlilik fazlasıyla yüceltilmişti ve savunmanın önemi küçümsenmişti. Sveçin öncelikle, taarruzun inisiyatifi ele almak anlamına geldiğini reddediyordu. Ludendorff'un 1918'de Batı Cephesindeki taarruzunu örnek veriyor ve bunun inisiyatifi elde tutan bir taarruz olmadığını vurguluyordu: Ludendorff Almanya'nın kuşatılmış durumu dolayısıyla ve Amerikan takviye kuvvetlerinin İtilaf devletleri lehine savaşa girmesinden önce taarruz etmek durumunda kalmıştı. Yani her

³³⁰ Kipp, agm, s. 99

³³¹ Lafleur, age, s. 93.

³³² Walter Darnell Jacobs, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885-1925*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1969, s. 104-105.

taarruz, saldıran tarafın inisiyatifıyla gerçekleşmiyordu. Sveçin'e göre komutanın görevi şu ya da bu reçeteyi uygulamak değil, durumun gereğini yapmaktı.³³³

Sveçin yalnızca taarruza yapılan tek yönlü vurguya eleştirel bakmakla kalmıyordu; ayrıca mevzi savunmasının ve kalıcı istihkâmların kendini ispat ettiğine de inanıyordu. Sveçin, Cihan Harbi öncesi Fransız ordusundaki tartışmaları hatırlatıyordu: Kimi Fransız askerleri, İsviçre sınırından Atlantik'e kadar uzanacak bir tür Çin Seddi kurmayı önermişlerdi. Böyle büyük bir tahkimat projesi ülkenin kendisini bir kaleye dönüştürüyordu. Ancak Fransız ordusunun geneli Napolyoncu bir doktrin anlayışıyla buna karşı çıkmıştı. –Sveçin'in Napolyoncu anlayışla kastettiği, sonradan tam da Alman savaş tarzıyla özdeşleşecek olan hareket ve manevraya dayanan muharebe anlayışıydı.– Sveçin bunda kısmen, böyle büyük bir istihkâm kurulursa ordunun öneminin azalabileceği korkusunun da payı olduğunu düşünüyordu. Diğer bir deyişle Fransız ordusu, politik ve toplumsal önemini kaybetmemek için böyle büyük çaplı bir kalıcı istihkâm projesine karşı çıkmıştı. Ancak Cihan Harbi deneyimi istihkâm taraftarlarını haklı çıkarmıştı; müstahkem mevkiilerin önemi artık ortadaydı. Sveçin, gelecekte savunmada bunlardan yararlanılması gerektiğini savunuyordu. Dahası, taarruz eden tarafın bir sefer sırasında birden fazla kalıcı istihkâm veya kaleye karşı taarruz etmek zorunda kalacağını belirtiyordu.³³⁴ Görüldüğü gibi Sveçin savunmanın öneminin küçümsemesine ve savunmada avantaj sağlayacak müstahkem yapıların ihmâl edilmesine karşıydı.³³⁵

³³³ A.A. Свечин, *Стратегия*, Москва Государственное Военное Издательство, 1926, s. 371.

³³⁴ Александр Андреевич Свечин, *Эволюция Военного Искусства С Древнейших Времен До наших Дней. Том II*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1928, s. 570.

³³⁵ Ancak Fransız Genelkurmay'ının Fransa'daki büyük istihkâm projesine karşı çıkma sebebi olarak ordunun siyasî öneminin azalması korkusunu öne sürmesi de ilginçti. Zira bu eleştiri, pekâlâ Kızıl Ordu'daki mutlak taarruz yanlılarına örtülü bir gönderme olabilirdi. Nitekim Troçki de doktrin tartışmalarındaki karşıtlarına benzer bir suçlamada bulunacaktı. Troçki'nin görüşüne göre, proleter askerî doktrin tezinin tartışıldığı zamanlarda bu tezi ateşli biçimde destekleyen devrimci komutanlardan birçoğunun yeni doktrine destek verme sebebi, basitçe eskisini öğrenmek istememeleriydi. Meslekten asker olmayan bu subaylar, eski doktrini en baştan çalışmak istemiyorlardı. Troçki, proleter askerî doktrin parti tarafından reddedildikten sonra ortaya çıkan bir çelişkiye dikkat çekiyordu. Eskiden bu tezi savunan subaylar sonradan önemli kademelere geldikleri halde, bir daha bu konuyu gündeme getirmemişlerdi. Troçki, "Bir zamanlar 'generaller'in hizmete alınmasına karşı çıkanların kendileri bu arada 'general' olmuştu." diyordu. Böylece Troçki ve Sveçin gibi yorumcuların gözünde, taarruz odaklı askerî doktrinleri tutkuyla savunan subaylar, esasen kariyerist denebilecek bir konumdaki kimselerdi. Nitekim Troçki, Tuhaçevski'nin kendi yönetimi altında bir uluslararası genelkurmay kurulması fikrini ortaya atmasını da alaycı bir şekilde anıyordu. Lev Troçki, age, s. 204-207.

Sveçin, modern savaşta derinlemesine harekâtların öneminin azaldığını ve bunların çok zorlaştığını belirtiyordu. Alman Generalfeldmareşal Helmuth von Moltke (Yaşlı Moltke) zamanında böyle derin harekât motifleri başarıyla icra edilebilmişse de, artık büyüyen ordular ve genişleyen cephelerle lojistik çok daha büyük bir problem haline gelmişti. Yaşlı Moltke zamanında orduların tren yollarından uzaklaşarak bir dizi harekâta girişmesi mümkündü. Ancak artık tren yollarına bağımlılık çok daha artmıştı ve modern bir ordunun tren yolundan fazla uzaklaşarak harekâta devam edebilmesi lojistik olarak çok zordu.³³⁶

Bundan dolayı Sveçin Alman etkisi altındaki mutlak taarruz vurgusuna karşıydı ve taarruz ve savunma konusunda daha dengeli bir tavır geliştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Mutlak taarruz fikrinin getirdiği tarihsel başarısızlıklara değinirken Türk ordusundan örnekleri de gündeme getiriyordu. Sveçin’e göre gerek Balkan Harbi gerek Cihan Harbi’nde Türk ordusunun birçok yenilgisinin ardında bu taarruz fikrini saplantı haline getirme hatası vardı. Sveçin, Kafkas Cephesi’nde Rus ordusunun başarılarının da Enver Paşa’nın “Alman tutkuları” sayesinde olduğunu belirtiyordu.³³⁷

Sveçin, en azından yüzeysel bir bakış açısıyla, 1930’lara damga vuracak olan Sovyet derin harekât doktrininin ve o doktrini geliştiren subayların tam karşıtı gibiydi. Derin harekât doktrini, savunmadan ziyade taarruzu esas almaktaydı; düşmanın taktik ve operatif derinliğine saldırmak doktrinin temeliydi. Görüleceği gibi Sveçin aynı görüşte değildi, fakat tam olarak karşıt görüşte de değildi. O, taktik ya da stratejik seviyede ne taarruza ne de savunmaya mutlak öncelik veriyordu. Ona göre büyük ve derinlemesine taarruzların lojistik zorlukları, savunmanın da doğal avantajları vardı.

Sonradan Frunze’nin de kabul edeceği gibi, Sveçin de savaşın başında kesin sonuçlu bir muharebe arayışı ya da imha fikrine odaklanan bir taarruz harekâtı saplantısını yanlış buluyordu. Ona göre böyle kısa bir savaş ve hızlı bir zafer ilüzyonları çok tehlikeliydi ve bir felaketle sonuçlanmaları muhtemeldi. Genel olarak Sveçin’in görüşlerini değerlendirirsek, onun doktrin görüşü, 1930’lara damga buracak olan Sovyet

³³⁶ Александр Андреевич Свечин, *Эволюция Военного Искусства С Древнейших Времен До наших Дней. Том II*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1928, s. 571.

³³⁷ А. Свечин, *Эволюция Военного...*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1928, s. 577.

derin harekât doktrininin karşıtıydı. Sveçin, Tuhaçevski gibi tutkulu taarruz kuramcılarının aksine, taarruz-savunma dengesini gözetken temkinli ve şüpheli bir askerî görüşe sahipti. Bu bağlamda tarafların uzlaştığı husus, gelecek savaşın kime karşı verileceği konusuydu. Önde gelen kapitalist devletler tarafından desteklenen bir Doğu Avrupa devletleri ittifakına karşı savaşılacağı varsayılıyordu. Uzlaşamayan konu bu savaşta hangi stratejinin uygulanacağıydı.³³⁸

Son olarak, taarruz ve savunma bağlamında, Sovyet deniz gücüne biçilen rol ile kara ordusu doktrini arasındaki zıtlık ele alınmalıdır. Sovyet askerî gücü, tıpkı Türk Silahlı Kuvvetleri gibi kara ordusu ağırlıklı bir yapıydı. Eldeki imkânlar büyük ölçüde orduya yatırıldığı gibi, doktrin tartışmalarının merkezinde de kara savaşları vardı. Ancak görece daha az olsa da deniz savaşı ile ilgili de doktriner çalışmalar yapılıyordu.³³⁹ Sovyet subayları gelecekteki deniz savaşlarında uçakların ve denizaltıların giderek artan önemine dikkat çekiyorlardı. Büyük savaş gemilerinden daha fazla denizaltılara ve deniz havacılığına yatırım yapılması gerektiği fikri öne çıkıyordu. Su üstündeyse küçük ve manevra kabiliyeti yüksek gemilere ihtiyaç vardı. Böylece büyük gövdeli su üstü gemilerinden ziyade küçük gemi ve tekneler, denizaltılar ve uçaklardan oluşacak deniz gücü, düşman donanmasına karşı limanları, körfezleri, boğazları ve koyları savunacaktı.³⁴⁰

Donanmaya yüklenen görevler daha çok kara ordusunu destek görevleri ve lojistik faaliyetler ile sınırlıydı. Karadan kuşatılmış olma durumunda denizden dış dünya ile temasın sağlanması ve deniz yolu bağlantılarının korunması donanmanın görevi olacaktı. Muharip anlamda ise donanmanın kıyı savunmasında kara gücüne destek olması bekleniyordu. Kıyıların yanı sıra deniz sınırlarının korunması da donanmanın göreviydi. İlk dönem Sovyet literatüründe donanmaya yalnızca savunma rolü biçilmişti. Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya gibi güçlü bir donanmaya sahip ülkelerde donanmanın emperyalist bir amacı olduğu vurgulanıyordu. Buna göre bu ülkelerde donanma yayılmacı bir devlet politikasının aracıydı. Barış zamanında ise uzak

³³⁸ Kipp, agm, s. 109-110.

³³⁹ Bkz. Н. Ермаков, *Морской Бой*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1928.

³⁴⁰ А.А. Кокошин, *Армия и Политика: Советская Военно-Политическая и Военно-Стратегическая Мысль, 1918- 1991 Годы*, Москва, Международные Отношения, 1995, s. 93.

kolonilerin kontrol edilmesini sağlıyordu. Sovyet donanması ise bunun tersine savunma donanmasıydı ve taarruz amacı taşımıyordu.³⁴¹

Sovyet donanmasının savunmacı yönünün bir tür övgüyle vurgulanması ilginçti. Çünkü kara doktrini tartışmalarında pek çok subay tarafından Kızıl Ordu doktrininin taarruz odaklı yönü vurgulanmakta ve bunun ordunun sosyalist karakterinin sonucu olduğu savunulmaktaydı. Donanma söz konusu olduğunda ise güçlü donanması olan kapitalist devletlerin emperyalist amaçlarına vurgu yapılmış ve Sovyetlerin savunmacı tavrı öne sürülmüştür. Bunun sebebi o dönemde donanmanın imkânlarının kısıtlı olmasıydı. Zira Sovyetler imkân bulduklarında çok daha güçlü bir donanma inşa edeceklerdi.

Bu bağlamda Türk ordusu ile Kızıl Ordu karşılaştırıldığında benzerlikler olduğunu görmekteyiz. Her iki ülkede de donanma ordu ile eşit görülmemiş ve ordu için bir tür yardımcı kuvvet olarak kabul edilmişti. Kuşkusuz burada da iki ülkenin kurucu savaşlarından çıkan dersler önemli rol oynamıştı. Türk İstiklal Harbi'nde donanma lojistik bakımından önemli bir rol oynasa da muharip bir rol üstlenmemişti. Rus İç Savaşı'nda da donanma benzer biçimde ikincil önemde kalmıştı. Dahası 1920'lerde her iki rejimin de kaynakları donanma gibi pahalı projeler için fazlasıyla kısıtlıydı. Bu bakımdan her iki ordu da bu yıllar kısıtlı donanma gücünü büyük ölçüde kıyı savunması ve lojistik faaliyetlerle sınırlandırmıştı.

Diğer taraftan Sovyet donanmasına yüklenen önemli bir başka görev olası bir savaşta ordunun tedarik kaynağı olacak liman şehirlerinin korunmasıydı. Liman şehirlerinin korunması tüm ülke donanmaları için doğal bir görev olsa da, Sovyetler için bu görevin özel bir anlamı da vardı. Karada büyük bir savunma muharebesini sürdüren bir ordunun tedarikinin kesilmesi kimi önemli limanların ele geçirilmesi ya da kullanılamaz hale getirilmesiyle mümkündü. Düşmanın lojistik önemi olan şehirlere asker çıkarması, liman girişlerini mayınlaması ya da denizaltı ve gemilerle liman giriş çıkış noktalarını kontrol altına alması bunun için yeterliydi.³⁴²

³⁴¹ Н. Ермаков, *Оборона Берегов И Как Флот Помогает Сухопутным Войскам*, Москва/Ленинград, Государственного издательства, 1928, s. 8.

³⁴² Н. Ермаков, *a.g.e.*, s. 12-13.

Bu noktada, Sovyet coğrafyasının Rus-Sovyet stratejik kültürüne dayattığı bir zorunluluk ön plana çıkmaktaydı. Rusya coğrafyasında dışarıdan tedarik son derece sorunlu bir konuydu. Kuzey limanları yılın önemli bir bölümünde donmuş durumda olduğundan kullanılamıyordu. Karadeniz ikmal yolu olarak büyük öneme sahipti; bu yol da kullanılmadığı takdirde dışarıdan ikmal edilen ürünlerde kıtlık yaşanması son derece ihtimal dâhilindeydi. En önemlisi Batı cephesinde bir savaşa girildiği takdirde kara yolu da kapanmış olacaktı. Bu durumda çok geniş bir cephede savaşan bir ordunun tedariki Karadeniz limanlarına indirilecek mal ve ürünlerle gerçekleştirilecekti. Böyle bir stratejik durumda Karadeniz limanlarının düşman kontrolüne girmesi ya da kullanılamaz hale gelmesi lojistik bir felakete yol açabilirdi. Bu da neden Sovyet donanmasının stratejik liman şehirlerini mutlaka koruması gerektiğini ortaya koymaktaydı. Oysa üç tarafı denizlerle ve doğal limanlarla çevrili Türkiye'nin böyle bir stratejik problemi yoktu. Rusya'nın konumu, Çarlık Rusya'sının "sıcak denizlere inme hedefi" olarak tarif edilen büyük stratejisinin de baş sebebiydi. Bir bakıma Rusya ince ve kırılgan bir nefes borusuyla dünyaya bağlanan bir devdi. Bundan dolayı Sovyetler, zaman içinde güçlü bir donanmaya sahip olmayı stratejik bir öncelik olarak kabul etti ve gereğini yapmaya çalıştı.

Kısaca özetlemek gerekirse, çok daha büyük bir coğrafyada ve kısmen farklı koşullarda olsa da Sovyetler de Türkiye'ye benzer bir stratejik durum içindeydi. Japonya dolayısıyla ülkenin doğusu da emperyalist bir tehdide açık görülüyordu; ancak esas tehdit Batı'dan bekleniyordu. Birden fazla düşmanla savaşma ihtimali ele alınıyor, üstün teknolojik imkânlarla sahip bir düşmanla savaşılacağı ise kesin olarak görülüyordu. Türk ordusunun son savaştığı cephe olan Batı Anadolu'yu ana tehdit eksenine ve olası harekât sahası kabul etmesi gibi, Kızıl Ordu da Doğu Avrupa sınırlarını olası harekât sahası olarak görüyordu. Öte yandan Sovyetlerin stratejik tartışmaları kısmen farklıydı. Türkiye'de taarruza yapılan mutlak vurgunun benzeri, ideolojik bir koşullanmayla başta Frunze dâhil kimi Sovyet subayları tarafından yapılmıştı. Ancak Frunze sonradan gelecek savaşın uzun bir kaynak savaşı olacağını belirtmişti. Onun kadar etkili bir diğer isim olan Sveçin, daha pek çok askerî uzman ve eski askerî komiser Troçki ile birlikte, yıpratma savaşını ve savunma stratejisini temel alıyordu. Stalin'in de bunu kabul ettiği ve gelecek savaşın Sovyet Rusya topraklarında karşılamaya hazırlandığı tahmin

edilebilirdi: Sovyet sanayi bölgeleri sınırlardan uzak iç kesimlerde inşa ediliyordu. Sovyet ordusunun gelecek savaşta zayıf taraf olacağı gerçekçi biçimde kabul ediliyordu. Böylece Tuhaçevski gibi taarruz fikri ve imha savaşı stratejisinde ısrar eden komutanların itirazlarına rağmen, son kertede savunma stratejisi fikri baskın çıktı. 1925 Talimnamesinde bu fikirler esas kabul edilecekti.³⁴³

Bunun yanında Kızıl Ordu'da her seviyeden subay tarafından ele alınan temel pragmatik askerî sorunlar da, üst kademenin ele aldığı taarruz ve savunma tartışmalarından görece bağımsızdı. Frunze ve onun gibi taarruz vurgusu yapan üst düzey subaylara rağmen, ordunun diğer kademelerinde istihkâm ya da siper savaşı gibi konular detaylı olarak tartışılmaya devam ediyordu.³⁴⁴ Bu anlamda Kızıl Ordu'nun 1920'lerdeki diğer teknik tartışma konularının Türk ordusu ile büyük ölçüde paralel olduğu vurgulanmalıdır. Sahra talimnameleri ve benzeri belgelerde sık sık işlenen konular, gizlenme (kamuflej) ve tahkimat gibi konulardı.³⁴⁵ Ordunun ve rejimin üst kademelerinde yapılan iddialı tartışmalara tezat olarak, subayların çoğunluğu temel pratik sorunlar üzerine kafa yoruyor ve bu konularda ustalaşmak için bilgi arıyorlardı.³⁴⁶ Bu anlamda Sovyet ordusunun da Türk ordusu ile benzer biçimde pratik askerî sorunları çözme konusunda bir geri kalmışlık içinde olduğu görülebiliyordu.

Kızıl Ordu'nun doktrininin stratejik yönü hakkında konuşulurken gözlemlenen yüksek özgüven, taktik seviye tartışmalarında yerini yine Batı'dan 'know-how' arayışına bırakıyordu. Özgün proleter doktrin arayışına rağmen, Alman ve Fransız talimnameleri itinayla çevriliyor, Batı ordularındaki yenilikler takip ediliyordu. Piyade birliklerinin yeniden organize edilmesi gerektiği yönündeki vurgular ve bu konudaki tartışmalar bu yenilikler doğrultusunda yapıyordu. Bu anlamda da Türk ve Sovyet orduları arasında paralellik bulunmaktaydı: Son zaferin getirdiği yüksek özgüvenle özgün bir doktrin özellikle yüksek sevk ve idare konularında savunuluyordu. Ancak taktik ve özellikle

³⁴³ Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience, A History of the Soviet Army, 1917–1991*, London/New York, Routledge, 2001, s. 55.

³⁴⁴ Sally W. Stoecker, age, s. 364.

³⁴⁵ Kalıcı tahkimatları ele alan bir çalışma için bkz.: В.В. Яковлев, С.А. Хмельков, *Современное Состояние Долговременной Фортификации*, Военно-Техническая Академия РККА, 1926.

³⁴⁶ Sally W. Stoecker, age, s. 384-385.

teknik-teknolojik gelişmeler söz konusu olduğunda her iki ordu da Batı'yı izliyor ve oradaki gelişmelere göre bir yön belirlemeye çalışıyordu.³⁴⁷

Proleter savaş tarzı meselesi taktik seviyede de vardı. Ancak burada bir geri kalmışlık durumunu kompanse etmesi için devreye sokuluyordu. Kızıl Ordu subayları tıpkı Türk subayları gibi teknolojik imkânlar ve silah sistemleri bakımından olası düşmanlarının gerisinde kaldıklarını kabul ediyorlardı. Türk subaylarının bunu dengelemek için özcü bir Türk kahramanlığına ve sevk ve idarede taarruz ruhuna vurgu yapmasına paralel olarak, Sovyet subayları da kitlelerin motive edilmesi, manevi üstünlük ve özellikle sınıf vurgusunu öne çıkarıyorlardı.³⁴⁸ Kızıl Ordu'da kimlik sınıf üzerinden, Türk ordusunda ulus üzerinden kuruluyordu; ancak her iki ordu da kimliğinde içsel olarak bulunduğunu varsaydığı üstünlüğü, teknolojik geriliği dengelemek için kullanmayı tasarlıyordu.

2.4. Operatif Sanatın Doğuşu

1920'li yıllarda Sovyet askerî literatüründeki en önemli gelişmelerden birisi “Operatif Sanat” kavramının doğuşuydu. 20. yüzyıl askerî literatürüne damgasını vuracak olan bu kavram, ilk kez Kızıl Ordu subayları tarafından ortaya atılmıştı. 1923-1924 yıllarında Sovyet Askerî Akademisinde verdiği derslerde Sveçin, operatif sanat kavramını ilk kez kullanmış, daha sonra 1926'da yayınlanan Strateji adlı kitabında bu terimden faydalanmıştı. Özellikle Strateji kitabının yayınlanmasından sonra kavram Kızıl Ordu'da yaygınlaşacaktı.³⁴⁹

Clausewitz'den sonra kullanımı standartlaşmış ve sınırları belirlenmiş “taktik” ve “strateji” terimleri, 20. yüzyıl itibarıyla modern savaşları incelemek için yetersiz hale gelmişti. Büyüyen ordular, yüzlerce kilometrelik hatlara yayılabilen cepheler, taktik ve strateji arasında köprü kuracak bir ara seviyeyi gerekli kılıyordu. Böyle bir seviye, sınırları belirlenmemiş ve standartlaşmamış çeşitli terimlerle ifade ediliyordu. “Büyük taktik”, “Küçük Strateji” ya da “Cephe Taktikleri” -tek bir muharebe sahasında değil tüm cephede uygulanan taktikler anlamında- gibi ifadeler böyle bir ara seviyeyi tanımlamak için kullanılabilmekteydi. Ancak Sveçin, bu seviye için operatif seviye

³⁴⁷ Age, s. 375.

³⁴⁸ Age, s. 377.

³⁴⁹ James Sterrett, *Soviet Air Force Theory, 1918-1945*, London-New York, Routledge, 2007, s. 20.

terimini kullandı ve bunun modern savaş için öneminin altını çizdi. Sveçin'e göre operatif sanat, belirli bir cephede icra edilen tüm manevra ve muharebelerin, ortak bir hedefe ulaşılması için koordine edilmesiyle ilgiliydi. Operatif sanat, taktik başarılar ile stratejik hedefler arasındaki bağlantıyı kuruyordu. Muharebeler operatif sanatın araçlarıydı. Operatif sanat ise stratejinin aracıydı. Böylece harbin tüm seviyeleri arasında eşgüdüm sağlanmış oluyordu. Stratejik hedef doğrultusunda operatif seviyede bir harekât planı kuruluyor, harekât hedefleri doğrultusunda muharebeler icra ediliyordu.³⁵⁰ Tümen ve daha alt seviyelerdeki birliklerin harekâtı taktik seviyenin, kolordu ve ordu seviyesindeki harekât operatif seviyenin, ordu grupları seviyesindeki harekât stratejik seviyenin alanına girmektedir.

Esasen bugün operatif sanatın tarihi yazılırken konu Napolyon Savaşlarına kadar götürülebilmektedir.³⁵¹ Fransız Devrimi sonrası vatandaş ordularının gündeme gelmesiyle savaşlar tek bir meydan muharebesinin boyutlarını çok aşmış ve taktik seviye, askerî harekâtı incelemek için yetersiz kalmaya başlamıştı. Sveçin'in yaptığı, fiilen gözlenebilen bir olguya kavramsal bir karşılık bulmak olmuştur. Bu yüzden operatif sanat kavramı askerî tarih çalışmalarında geriye dönük olarak da işlenmektedir. Terim ve Sveçin'in terime kazandırdığı içerik güncel önemini korumaktadır.

Operatif sanat sonraki yıllarda Kızıl Ordu içinde gittikçe daha büyük önem kazanacak ve Sovyet askerî doktrinin temeli haline gelecekti. 1930'lu yıllarda Sovyet subaylarının en çok kafa yorduğu konu buydu. 1920'li yıllarda da kimi öncü subaylar operatif seviye konsepti üzerine çalışmaya başlamışlardı. Operatif sanata duyulan ihtiyaç, bu dönemdeki bir çok askerî tartışmada olduğu gibi, Cihan Harbi'nden çıkan derslere dayanıyordu. Cihan Harbi'nde taktik başarıların daha büyük stratejik zaferlere dönüşmemesi, Sovyet subaylarını tek bir muharebe ile zafer kazanmanın gerçekçi olmadığı fikrine yöneltmişti. Tuhaçevski ısrarla modern savaşta tek bir harekâtın sonuç almak için yeterli olmayacağını vurguluyordu. Düşman yenilse bile ağır bir hasar almadan çekilmesi mümkündü. Birbirinden bağımsız bir dizi harekâtın başarısı da

³⁵⁰ Kipp, agm, s. 108.

³⁵¹ Martin van Creveld, "Napoleon and the Dawn of Operational Warfare", *The Evolution of Operational Art From Napoleon to the Present*, (ed.) John Andreas Olsen And Martin Van Creveld, Oxford/New York, Oxford University Press, 2011.

belirleyici olamazdı. Kızıl Ordu'nun ihtiyacı olan, ortak bir planla hareket eden ve temel bir stratejik hedefe yönelen, birbirine bağılı bir dizi harekâtın icra edilmesi idi.³⁵²

Tuhaçevski modern silahların savunmaya taarruz karşısında üstünlük sağladığı tezine de eleştirel bakıyordu. Ona göre Cihan Harbi'nde taarruz silahlarının muharebeleri domine edememiş olmasının sebebi geniş çaplı üretimlerinin sağlanamamasıydı. Bu yüzden dört yıllık savaşın deneyimleri yanıltıcıydı; taarruz silahlarının seri üretimi başarıldığı takdirde sonuçlar değişirdi. Öte yandan Tuhaçevski'ye göre savunma ağırlıklı doktrinlerin fazla taraftar bulmasının tek sebebi silah teknolojisi de değildi. Büyük savaştan sonra emperyalizm bir tür durağanlaşma aşamasına girmişti. Bu da taarruz değil savunma fikirlerinin yaygınlaşmasına sebep oluyordu. Tuhaçevski, bu yüzden derinlemesine savunma gibi fikirlere sıcak bakmıyor ve taktik seviyede savunmanın daha geniş çaplı -operatif seviyede- bir taarruzun bir parçası olarak görülmesinde ısrar ediyordu. Diğer bir deyişle, geniş bir cephenin belirli bir yerinde taarruz harekâtı yapılırken, bir başka bölgede savunma harekâtı yapılması normaldi. Önemli olan, çok geniş alanlarda yürütülen muharebelerde, savunma ve taarruz harekâtlarının ortak bir hedef doğrultusunda koordine edilmesinin esas olmasıydı.³⁵³

Daha sonra Kızıl Ordu'nun en önemli askerî kuramcılarından kabul edilecek olan Triandafillov da 1920'lerin ikinci yarısında, Tuhaçevski'nin etkisiyle derinlemesine taarruz fikri üzerine çalışıyordu. Savunmanın kırılabilmesi için tek bir taktik yarma yeterli olmayacağından, bir dizi yarma harekâtı ve manevranın tek bir nihai hedefe ulaşmak için entegre biçimde icra edilmesi temel fikirdi. Taktik yarma sonrasında düşman hatlarının gerisine sarkarak yapılacak manevralarla düşmanın toparlanması ya da kontrollü bir biçimde çekilmesi engellenecekti. Bir dizi taktik motifin ortak operatif amaç doğrultusunda icra edilmesi, Kızıl Ordu'da operatif sanat olarak adlandırılacak yaklaşımın temelleri olacaktı.³⁵⁴ Bu dönemdeki tartışmalarda zırhlı birlikler ve motorize unsurlar henüz baskın bir rol kazanmamıştı. Ancak operatif sanat konsepti ve

³⁵² М. Н. Тухачевский, “Вопросы Современной Стратегии” *Избранные произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 262.

³⁵³ М. Н. Тухачевский, “Об Обороне” *Избранные произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 109-110.

³⁵⁴ James J. Schneider, “V.K. Triandafillov, Military Theorist”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No: 3, (1988), s. 290.

Tuhaçevski, Triandafillov gibi subayların üzerine çalıştıkları derinlemesine taarruz fikirleri, 1930’larda zırhlı ve motorize birliklerin merkezinde olduğu “derin harekât” konseptine evrilecekti.

2.5. Yeni Teknolojiler: Hava Gücü, Tank ve Kimyasal Savaş

Yukarıda değinildiği gibi Kızıl Ordu kendi doktrinini kendi deneyimlerine ve tartışmalarına dayandırsa da Cihan Harbi’nde gündeme gelen teknik ve teknolojik yenilikleri çeviri kitaplar üzerinden takip etme çabası da sürüyordu. Bu yeniliklerden özellikle muharip sınıflar özelinde tank, zırhlı otomobiller, balonlar, uçaklar ve kimyasal silahlar ilgi konusuydu.³⁵⁵ Mekanize savaşın gelişimi ve savaşın makineleşmesi, Sovyet Rusya’nın daha kuruluş aşamasında dikkate aldığı bir olguydu. Lenin, modern savaşta en iyi ekipmana, organizasyona, disipline ve makinalara sahip olan tarafın kazanacağını belirtmişti. Makineleşme ve disiplin varoluşsal önemdeydi. Gelişmiş teknolojilerde ustalaşmamanın sonucu ezilmek olurdu.³⁵⁶

Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk’ün de benzer görüşlere sahip olduğunu görmekteyiz. Ancak fiilen iki rejim ve iki ordu da ilk yıllarında gelişmiş teknolojik imkânlarla sahip olmadıkları gibi, gelecek bir savaşta açıkça üstün teknolojik kabiliyette düşmanlarla karşılaşılabilceğini kabul etmekteydi. Özellikle Kızıl Ordu için manevra savaşı icra etmek, düşmanın teknolojik üstünlüğünü dengelemek amaçlıydı.³⁵⁷

Kısa vadede eldeki imkânlarla idare etme zorunluluğuna karşılık her iki devlet de teknolojik imkânlarını geliştirme çabası içinde olmuştu. Ayrıca, her iki ordunun ortak özelliği, ilk aşamada hava gücü ve gaz taarruzlarına zırhlı birliklerden daha büyük önem vermiş olmasıydı. Bundan dolayı Kızıl Ordu’nun ilk kapsamlı reformlarını başlatan Frunze için, havacılık stratejik öneme sahip bir alandı. Öyle ki Troçki’nin İç Savaş’la özdeşleşen “Proleterler, atlara!” sloganını, uçaklara uyarlamıştı. Frunze, “Proleterler, uçan atlara!” diyordu.³⁵⁸ Frunze’ye göre gelecekteki savaşlarda hava gücü, geçmişte süvarinin üstlendiği rolleri üstlenecekti. Düşmanın cephe gerisinin, ulaştırma hatlarının ve komuta kontrol sistemlerinin tahrip edilmesi hava gücü ile yapılacaktı. Hava gücü

³⁵⁵ М. Шварте, *Техника в Мировой Войне*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1927.

³⁵⁶ V. D. Sokolovskii, age, s. 229.

³⁵⁷ Condoleezza Rice, age, s. 654.

³⁵⁸ Walter Darnell Jacobs, *Frunze: The Soviet Clausewitz 1885-1925*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1969, s. 121.

psikolojik etkisi nedeniyle de modern savaşın önemli bir parçası olacaktı. Ancak hava gücünün kullanımında özellikle tehlikeli hale gelecek savaş yöntemleri biyolojik ve kimyasal silahlar olacaktı. Sovyet subayları geleceğin savaşlarının önemli ölçüde kimyasal savaş olacağından emindi.³⁵⁹

Yine de hava gücü Kızıl Ordu tarafından, en azından 1920'lerdeki teknolojik seviyeyi dikkate alarak, muharip yönünden çok kara savaşlarına dolaylı etkisiyle ele alınıyordu. Esasen havacılıkta ve hava gücünün savaşa etkisinde henüz yolun başında olduğu ifade ediliyordu. Hava gücünün rolü, teknoloji geliştikçe daha da büyüyecekti. Ancak Cihan Harbi ve İç Savaş tecrübeleri doğrultusunda hava gücü, keşif ve karadaki durumu yönlendirme konusundaki faydalarıyla öne çıkıyordu. Karadaki birlik hareketlerinin ve konvoyların ilerleyişlerinin havadan takip ve koordine edilebiliyor olması özellikle önemliydi. Hava gücünün keşif ve baskın konularında süvari sınıfının en öne çıkan rakibi olduğu Kızıl Ordu'da da kabul ediliyordu. Ancak bunun da ötesinde, hava gücünün uzun menzilli, derinlemesine taarruzlar gerçekleştirebilme yeteneğinin gelecekte belirleyici önemi olacağı vurgulanıyordu.³⁶⁰

Savaş sonrası 1920'lerde Sovyetlerde, savaşta moral etmenlerin mi maddi unsurların mı daha önemli olduğuna dair geniş bir tartışma gelişti. Konunun özünde yine yeni gelişen teknolojilerin eski sınıfları ve insan faktörünü önemsizleştirip önemsizleştirmeyeği sorusu yatmaktaydı. Kimi yazarlar savaşta maneviyatın önemine dikkat çekerken (Troçki de bunlar arasındaydı), kimi yazarlar geleceğin savaşında makinelerin oynayacağı role vurgu yaptılar. Özellikle 1925 sonrasında, mekanize orduların ilk önemli kuramcısı denebilecek İngiliz J.F.C. Fuller'ın görüşleri Kızıl Ordu'da karşılık bulmaya başladı.³⁶¹ Hatırlanacağı gibi, Fuller, büyük ve hantal vatandaş ordularına karşı küçük ama profesyonel bir mekanize gücün daha başarılı olacağını savunuyordu.

Fuller'ın görüşlerini ele alanlar arasında özellikle öne çıkanlardan birisi Tuhaçevski'ydi. Tuhaçevski'nin Fuller hakkında literatürde en çok tekrarlanan tespiti,

³⁵⁹ Age, s. 122.

³⁶⁰ Александр Андреевич Свечин, *Эволюция Военного Искусства С Древнейших Времен До наших Дней. Том II*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1928, s. 567.

³⁶¹ Mary R. Habeck, *Storm of Steel, The Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, Ithaca/London, Cornell University Press, 2003, s. 39.

esasen bir tür karikatürizasyona dayanıyordu. Tuhaçevski, Fuller'ın meşhur küçük profesyonel mekanize ordusunun, büyük profesyonel mekanize bir orduya yenileceğini ifade ediyordu. Bir bakıma bu ifade, sonradan Tuhaçevski'nin düşünsel liderlik edeceği Sovyet zırhlı devriminin habercisiydi: Sovyet subayları yalnız profesyonel ve mekanize bir orduyu değil, mümkün olan en büyük profesyonel-mekanize orduyu savunacaklardı. Ancak bir başka açıdan, ifade Tuhaçevski'nin yazısından cımbızlanmıştı. Tuhaçevski, Fuller'ın görüşlerinin spesifik olarak Büyük Britanya'nın ilgili tarihteki siyasi koşullarından –maddi sıkıntılar ve ordunun küçülmesi gerekliliği- kaynaklandığının farkındaydı. Tuhaçevski'ye göre Fuller, geçmişteki değil gelecekteki savaşa hazırlanan öngörülü bir kuramcıydı.³⁶² Ancak İngiltere'nin aksine Kızıl Ordu'nun ihtiyacı olan sınırlı bir profesyonel güç değil, büyük bir zırhlı savaş makinesiydi.

Fuller'ın mekanize savaş üzerine görüşlerinin Sovyetlerde erkenden karşılık bulmuş olması kadar, Kızıl Ordu subaylarının Fuller'ın hangi fikrini kabul edip hangi fikrini kabul etmedikleri de ilginçti. Aslında Fuller ve ardılı Liddell Hart'ın küçük profesyonel/zırhlı ordu, “dolaylı tutum” gibi stratejik/doktriner önerileri, İngiltere'nin ilgili dönemdeki stratejik arayışlarının sonucuydu. Elde büyük bir kara gücü bulundurmada ve seferberliğe gerek kalmadan sınırlı bir kuvvetle askerî ihtiyaçları karşılamak, savaş sonrası İngiltere'si için hayati bir konuydu. Bu noktada İngiltere'nin, gelecekte bir ölüm-kalım savaşına maruz kalsa bile bu savaşın karadan önce deniz ve havada gerçekleşeceği de unutulmamalıdır. Nitekim sömürgelerin kontrol edilebilmesi açısından da donanma öncelikliydi. Bu stratejik ortamda sınırlı kara gücü ve dolaylı tutum gibi fikirlerin İngiliz subaylarından çıkması şaşırtıcı değildi. Ancak Sovyet subayları gelecekte büyük bir kara savaşına hazır olmaları gerektiğini düşünüyorlardı.

Bir başka yeni teknoloji savaş tarzı olarak kabul edilen kimyasal savaş Kızıl Ordu içinde de olası bir muharebede kullanılması düşünülen bir yöntemdi. Kimyasal saldırılara karşı korunma hazırlığı yapıldığı kadar, kimyasal unsurlardan muharebede faydalanma fikri de işleniyordu. 1925 yılında “Devlet Askerî Yayınevi” tarafından yayınlanan ve kimyasal muharebe taktiklerini inceleyen bir kitapta kimyasal savaşın

³⁶² Alaric Searle, “J. F. C. Fuller, Tukhachevsky and the Red Army, 1923–1941: The Question of the Reception of Fuller's Military Writings in the Soviet Union”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No: 4, (1996), s. 850.

çeşitli yönleri detaylı olacak incelenmişti. Manevra savaşında, mevzi savaşında ve savunmada kimyasal unsurların nasıl kullanılacağı ayrıntılarıyla anlatılıyordu. Ayrıca piyadenin, süvarinin topçunun ve diğer unsurların muharebede kimyasal silahları nasıl kullanması gerektiği ele alınıyordu. Kimya sınıfı diye ayrı bir sınıfa gerek olmadığı, kimyasal silahların tıpkı barut gibi tüm sınıfların farklı biçimlerde kullandığı temel bir enstrüman olacağı tespit ediliyordu.³⁶³

Diğer taraftan hava gücü de yeni teknolojilerin muharebede etkinliğini göstermesi bakımından önemliydi. Bu öneminden dolayı, hava gücü, büyük ölçüde süvarinin yerini almaya adaydı; en azından bu görüş, süvari sınıfı dışındaki sınıflar tarafından kabul edilmeye başlamıştı. Anlaşılan o ki zırhlı birlikler konusuna ilgi daha yavaş geliyordu. Kimyasal savaş ise, muharebenin doğal bir bileşeni gibi kabul edilmişti. Ancak tüm bu gelişmelere karşın, İç Savaş'ın kazanılması eski sınıflar, yani piyade, süvari ve topçu sayesinde olmuştu. Piyade Kızıl Ordu'nun ana bileşeniyken, süvari de İç Savaş'ın geniş düzlüklere yayılan muharebelerinde belirleyici rol oynamıştı. Böylece yeni sınıfların yükselişi ve eski sınıfların Cihan Harbi deneyiminde gözlemlenen krizi önemli bir tartışma konusu haline gelmiş, yeni-eski sınıflar tartışmasını doğurmuştu.

2.6. Eski Sınıfların Krizi

2.6.1. Piyade

Zırhlı birlikler ve mekanize savaşa dair ilk tartışmalar başlamış olsa da, savaş sonrasında Kızıl Ordu'da mekanize savaşa şüpheci bakan pek çok subay vardı. Bunun maddi sebeplerinden birisi, Rusya'nın yol ve köprü sisteminin zırhlı unsurların ilerlemesi için uygun olmayabileceği düşüncesi idi.³⁶⁴ Bir diğer nedense iktisadi imkânsızlıklardı. Savaş sonrası yıllarda ekonomik zorlukların da etkisiyle, Kızıl Ordu zırhlı birliklere yatırım yapmayı gündeminden çıkardı; 1923-1925 arasında yeni tank siparişi verilmedi. Eldeki sınırlı kaynak büyük ölçüde piyade ve topçuya ayrıldı ve bu sınıflar ordunun temeli kabul edildi.³⁶⁵

³⁶³ А. Сыромятников, *Тактика Химической Борьбы*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1925, s. 132.

³⁶⁴ Mary R. Habeck, age, s. 46.

³⁶⁵ Age, s. 36-37.

Maddi imkânların yetersiz olduğu bu dönemde, savaşta makinelerin rolüne dair büyük bir tartışma gündeme geldi. Kızıl Ordu subayları, modern savaşta makinelerin mi moralin mi daha büyük bir rol oynayacağını tartışıyorlardı. Aynı dönemde Avrupa'nın çeşitli ordularında da sürdürülen bu tartışmada Sovyet subayları büyük ölçüde moralin üstünlüğüne vurgu yapıyorlar ve savaşta esas unsurun insan olduğunu düşünüyorlardı. Onlara göre piyade hala savaşın esas sınıfıydı. Savaşı zafere götüren yol, askerin savaşma iradesinden ve cesaretinden geçiyordu.³⁶⁶

Önemli bir nokta, makineleşmenin Sovyet askerî doktrinindeki temel bir varsayımı tehdit ediyor olmasıydı. Görüldüğü gibi Sovyet doktrini kapitalist bir düşmanın ordusunun sınıfsal çelişkiler taşıyacağını varsayıyor ve böyle bir düşman ordusunda sınıfsal bir hareketin tetiklenebileceğini öngörüyordu. Bu durumda makineleşme ve savaşın insansızlaşması, düşman ordusunun sınıfsal çelişkisinden faydalanamayacağı anlamına geliyordu. Düşman askerini potansiyel devrimci olarak gören bu bakış açısına göre makinenin bir tür karşı devrimci olması ilginçtir. Öte yandan Sovyet ordusunda sınıfsal bir çelişki bulunmadığından Kızıl Ordu'nun çok daha büyük bir manevi güçle savaşacağı düşüncesi de makinenin üstünlüğü teziyle tehdit altına giriyordu. Bunun yanı sıra pragmatik sebepler de insanın makineye üstünlüğünü savunma sebebi olabiliyordu: Endüstriyel alt yapısı yetersiz ülkelerde askerî doktrinin makineleri esas alması tehlikeli olurdu.³⁶⁷ Böylece gerek imkânlar, gerekse ideolojik kabuller manevi gücün makineleşmeye üstün tutulmasına sebep oluyordu. Sonuç olarak Kızıl Ordu'nun esas muharip sınıfı piyade olarak kabul edilmişti.

Buna rağmen, Çarlık ordusu ve Kızıl Ordu tecrübeleri de piyade sınıfının modern teknoloji karşısında eski harp yöntemlerini devam ettiremeyeceğini ortaya koymaktaydı. Artık piyadenin güçlü bir ateş gücü desteği olmadan hareket ve manevra muharebesi icra edemeyeceği kabul edilmeye başlanmıştı. Bu yüzden piyade birliklerinin makineli tüfeklerle teçhiz edilmesi önemli bir konu haline almıştı.³⁶⁸ Öte yandan, Sovyet Rusya'nın ağır makineli ve benzeri yüksek ateş gücünü orduda yaygın bir hale getirecek sanayi altyapısı olmadığı da vurgulanıyordu. Bu sebeple Kızıl Ordu piyadesinin bu tip

³⁶⁶ Age, s. 41.

³⁶⁷ Age., s. 40-43.

³⁶⁸ Sally W. Stoecker, age, s. 374.

modern muharebe taktikleri icra etme şansı bulunmuyordu; buna karşılık Kızıl Ordu'nun üstün moral gücüne inanılıyordu.³⁶⁹

Bu bağlamda diğer bir sorun, müfreze ve takım seviyesinde piyade silahları ve taktikleriydi. Bir grup subay, hali hazırda kullanılmakta olan Maxim makineli tüfeklerinin kullanılmaya devam edilmesinde ısrar ediyordu. Bu tüfekler, ağır olduğundan taşınması kolay olmayan ve ateş edebilmek için bir platforma ihtiyaç duyulan bir silahtı. Ancak bazı subaylar bu silahın fazla hantal ve yavaş kaldığını savunuyor ve hafif makineli tüfeklere ihtiyaç olduğunu belirtiyorlardı. Tuhaçevski aynı müfrezede hem hafif hem de ağır makineli tüfekler bulunmasını savunuyordu. Ona göre, Maxim tüfeklerin yanına hafif makineli tüfeklerin getirilmesi çeşitli taktik kombinasyonlara da imkân verebilirdi.³⁷⁰ Ancak daha geniş bir çerçeveden bakıldığında, yeni hafif makineli tüfeklerin orduya kazandırılmasındaki esas amaç piyadeye hareketlilik kazandırmak olduğundan, yeni tüfekleri savunan subayların yukarıda verilen tartışmada taarruz fikri ve manevra savaşına yakın durdukları anlaşılabilir.

Diğer taraftan ateş gücünü arttırabilmek için yalnızca Maxim tüfekli piyadelerden oluşan müfrezeler kurulmasını savunan subaylar da vardı.³⁷¹ Kimi subaylarsa bu görüşü müfrezelerin önemini azaltacağı gerekçesiyle eleştirmişlerdi. Belirli piyade müfrezeleri yalnızca ateş gücü olarak görevlendirilirse, bu muharebede ağırlık merkezinin bölüklere kayacağı anlamına gelirdi. Küçük birliklere inisiyatif verilmesini savunan subaylar bunu bir gerileme olarak gördüler.³⁷²

Görüldüğü gibi tartışma bir bakıma teçhizat seçimi üzerinden, piyade muharebelerinde ateş gücü ve hareket kabiliyetinin nasıl en etkili biçimde kullanılacağı üzerine şekilleniyordu. Bir başka açıdan ise daha büyük doktriner tartışmalara (taarruz-savunma, mevzi harbi-manevra harbi, katı emir komuta zinciri-küçük birliklere inisiyatif verilmesi) bağlanıyordu. Son kertede eldeki imkânların, tüm Maxim makineli tüfeklerini yeni hafif makineli tüfeklerle değiştirmeye izin vermeyeceği anlaşıldı. Böylece eski ve yeni tip makineli tüfeklerin birlikte kullanıldığı karışık müfreze yapılarına gidildi. Bu,

³⁶⁹ Age, s. 374.

³⁷⁰ М. Н. Тухачевский: "Вопросы Организации и Тактики Пехоты" *Избранные произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 244.

³⁷¹ Sally W. Stoecker, age, s. 374.

³⁷² Age, s. 378.

ateş gücü üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla manevra kabiliyetinden bir ölçüde feragat edildiği anlamına gelse de, motorlu araçların kullanımı arttıkça ağır makineli tüfekler de hızla taşınabilir hale geldiğinde, ateş gücü ve hareket kabiliyetinin birlikte kullanılabilmesi şansı da artıyordu.³⁷³

Tıpkı Türk ordusu gibi Kızıl Ordu'da da 1920'li yıllarda topçuya büyük önem atfediliyor ve etkili topçu gücünün piyade muharebesinin en önemli bileşenlerinden olduğu kabul ediliyordu. Uzun menzilli top ve bunun muharebenin farklı noktalarına etki edebilme kabiliyeti, piyade gücüne büyük bir kuvvet çarpanıydı. Kızıl Ordu doktrini, bir arada kullanılan uzun menzilli topçunun etkisini, operatif seviyede bir ihtiyat kuvvetine denk olarak kabul ediyordu.³⁷⁴

Anlaşıyor ki, piyade sınıfının krizi, Sovyet ordusunda da sıkça tartışılan bir konu olmuştu. Kimileri tek başına piyadenin artık bir taarruz değil, savunma unsuru olduğunu düşünüyordu. Çünkü piyade silahları yaklaşan taarruz dalgasını kırmada, taarruzda olduğundan çok daha etkiliydi. Buna karşın topçu destekli piyade ise hala etkili bir taarruz unsuru olarak düşünülebilirdi. Ancak önemli bir nokta, taarruzda en etkili unsurun çekili obüsler olduğuna yönelik vurguydu. Buna göre yatay atışlı toplar hareketli düşman hedeflerini vurmada etkiliyken, siper almış düşman piyadesini imha etmede etkisizdi. Yatay atış düşman savunma mevzilerini baskı altına alabiliyor ise de, özellikle şarapnel mermilerinin imha yeteneği düşüktü. Düşman ateş ile baskı altına alınsa bile piyadenin ilerlemesi güçtü. Bu noktada çekili obüslerin çok daha etkili olduğu anlaşılmıştı. Obüsler dikey atış yaptıkları için mevzi almış düşmanı imha edebiliyor ya da siperinden çıkmaya zorlayabiliyorlardı. Dahası, atla çekilerek hızlıca yer değiştirebildiklerinden muharebenin gelişimine göre piyadeye gerekli yerde destek olmaları mümkündü.³⁷⁵

Görüldüğü gibi, piyade krizinin topçu desteğiyle çözülmesi Kızıl Ordu'da da gözlemlenen bir düşünceydi. Ayrıca Türk ordusunda sıkça ele alınan müşterek harekât prensibi Kızıl Ordu'da da gözlemleniyordu. Artık tek bir sınıfın, diğer sınıfların desteği

³⁷³ Sally W. Stoecker, age, s. 379.

³⁷⁴ James J. Schneider, "The Cobra and the Mongoose...", s. 62.

³⁷⁵ М. Н. Тухачевский, "Маневр и Артиллерия" *Избранные произведения Том 1: 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 199-200.

olmadan taarruz etmesi gerçekçi değildi. Taarruzdaki başarının anahtarı ise farklı sınıfların uyumlu hareket edebilmesiydi.³⁷⁶

Son olarak özellikle savunmada uygulanan piyade taktiklerinde derinlemesine tertiplenme esas kabul ediliyordu. İhtiyatların derinlemesine yerleştirildiği bir düzende, düşman taarruzunun dalga dalga kırılması amaçlanıyordu. Bir yandan düşman taarruzu karşılanırken, bir yandan da hareketli birliklerle düşman kanatlarının vurulması yoluyla düşmanın yıpratılması hedefleniyordu. Belirli bir hat ya da bölgede düşman baskısı çok arttığında bir geri kademeye çekilerek muharebeye devam edileceği kabul ediliyordu. Böylece derinliğine çekilerek savaşmak ve kademe kademe çekilirken düşmanı olabildiğince yıpratmak esas kabul edilmişti. 1920’li yıllarda Kızıl Ordu’nun taktik seviye savunmada piyade taktikleri bu fikre dayanıyordu.³⁷⁷

2.6.2. Süvari

Cihan Harbi ve ülkedeki iç savaş, süvari sınıfı bakımından birbirine zıt sonuçlar ortaya koymuştu. Büyük savaşta süvariler etkin bir varlık gösteremezken, İç Savaş’ta gerek bağlı oldukları piyade birliklerinin keşif ve örtme kuvveti olarak, gerekse ordu süvarisi olarak görevlendirildiklerinde çok etkili olmuşlardı. Ordu süvarisi, tugay ve tümen seviyesinde örgütlenen ve ordu emrine verilen süvari kuvvetleri için kullanılan isimdi. Böyle bir örgütlenmede süvari tugay ve tümenleri, bağlı oldukları ordu için harekât sahasında hızla istihbarat toplayabiliyor ve muharebede düşmana seri darbeler indirebiliyorlardı. Zamanla bu büyük süvari birlikleri daha da büyütülerek kolordu ve hatta ordu seviyelerine çıkarıldı ve bu seviyede de çok başarılı oldular. Kızıl Ordu’nun Polonya Savaşı’ndan çıkardığı önemli bir ders, büyük süvari birlikleriyle hava gücünün müşterek harekâtıydı. Böyle bir harekâta hava gücü keşif unsuru olarak görev alıyor,

³⁷⁶ Kızıl Ordu’da 1920’li yıllarda önem verilen bir konu da çıkarma harekâtı olmuştu. Bu harekât şeklinin modern savunma silahları karşısında çok zorlaştığı kabul edilse de, amfibi harekâtın modern savaşta yine de önemli bir rol oynayabileceği düşünülüyordu. Modern çıkarma harekâtı açısından en önemli dersleri Çanakkale Muharebelerinin barındırdığı kabul ediliyordu. Gelecekteki bir çıkarma harekâtında başarılı olabilmek için, donanma, çıkarma birlikleri ve hava gücü arasındaki uyum en önemli etken olacaktı. Böylece gelişmiş savunma araçlarına karşı, taarruz eden tarafın elindeki çeşitli unsurlar arasında eşgüdüm sağlayabilmesi Kızıl Ordu için de taarruzda başarının en önemli anahtarıydı. А. Сакович, *Десантная Операция*, Москва/Ленинград, Государственное Военное Издательство 1926, s. 4.

³⁷⁷ James J. Schneider, “The Cobra and the Mongoose: Soviet Defensive Doctrine During the Interwar Period and the Problem of Strategic Dislocation”, *Journal of Slavic Military Studies*, C. 19, No: 1, 2006, s. 61.

havacıların topladığı istihbarat doğrultusunda büyük süvari birlikleri etkili akınlar gerçekleştiriyordu.³⁷⁸

Esasen Tuhaçevski, Polonya'daki savaşta Kızıl Ordu'nun Varşova kapılarındaki yenilgisini elinde yeterince süvari bulunmamasına bağlamıştı. Sonradan büyük bir politik önem de kazanacak olan tartışmada Tuhaçevski, taarruzu desteklemek için bir süvari ordusunu bu cepheye nakletmeyi reddeden Stalin'i suçlayacaktı. Öte yandan bu taarruzun başarısızlığını gereğinden fazla uzayan lojistik hatlara bağlayan subaylar da vardı ve bu subaylar harekâtın başarısızlığından bizzat Tuhaçevski'yi sorumlu tutuyorlardı.³⁷⁹ 1920'lerin sonlarında Stalin'in siyasî gücü arttıkça, inşa edilen Stalin kültüyle de paralel olarak Tuhaçevski'nin yaptığı eleştiri önemini yitirecekti.³⁸⁰

İlginç biçimde, Bolşeviklerin süvari doktrininde temel aldıkları harekât İç Savaş'ta Beyaz Ruslar tarafında savaşmış olan General Mamontov'un akınıydı. Sonradan İç Savaş'taki harekât usulleri, proletaryaya has bir hareket harbi gibi sunulacak olsa da, Bolşevikler süvarinin bu türde kullanımını bir Beyaz Ordu generalinden öğrenmişlerdi. Mamontov 1919 ağustos ve eylül aylarında, emrindeki süvari birlikleriyle Bolşeviklerin güney cephesinin gerilerine sarkan bir manevra gerçekleştirmişti. Bolşevik geri bölgesinde çok etkili olan bu harekât Bolşeviklerin de süvari gücünün önemini anlamasını sağlamış ve büyük çaplı Bolşevik süvari birliklerinin kuruluşunun yolunu açmıştı.³⁸¹

Bu durum iki bakımdan önemlidir: Birincisi, Türk ordusu örneğinde de görülen “bize has” doktrin vurgusunun esasen kırılğan bir olgusal zeminde inşa edilmiş olduğu gerçeğiydi. Nitekim İç Savaş'taki hareket ve manevraya dayanan Bolşevik savaş tarzı iddia edildiği gibi proleter temelde gelişmek bir yana, kısmen düşmanlardan öğrenilen dersler üzerine kurulmuştu. Bu da proleter askerî doktrin tartışmalarında bu fikri reddeden Troçki'nin tavrının daha gerçekçi olduğunu ortaya koymaktaydı.

³⁷⁸ Kipp, agm, s. 103-104.

³⁷⁹ Birçok askerî konuda Tuhaçevski'ye yakın fikirleri olan Triandafillov ise, Varşova harekâtındaki başarısızlığı eldeki gücün kesin sonuç bölgesinde yeterince toplanamamış olmasına bağlamıştı. James J. Schneider, “V.K. Triandafillov...”, s. 290.

³⁸⁰ Lennart Samuelson, “Mikhail Tukhachevsky...”, s. 805.

³⁸¹ Bruce W. Menning “The Deep Strike in Russian and Soviet Military History”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C.1, No: 1 (1988), s. 23-24.

Öte yandan ileride ayrıntılı olarak aktarılabacak olan derin harekât doktrininin, bir ölçüde İç Savaş'taki süvari harekâtına dayandığı da görülmekteydi. Esasen bu konsept gerek tarihsel gerekse coğrafi olarak Rus askerî tarihine uygundu. İç Savaş'ta her iki tarafın süvari akınları da buna uygun bir temel hazırlamıştı. Her ne kadar süvari sınıfının önemi sonradan azalacaksa da, derin harekât fikri 1930'ların Sovyet zırhlı teorisine temel oluşturuncağı.³⁸²

Kızıl Ordu bu temeli yalnızca düşmanlarından öğrenmekle kalmamış, onu pratik derslerle geliştirmişti. 1919 sonbaharında Kızıl Ordu, General Mamontov'un taarruzuna, Semyon Budyonni'nin komutasındaki süvari birlikleriyle karşılık vermişti. Budyonni, bu süvari harekâtını stratejik savunma durumunda icra etmişti. Beyaz Ordu'nun kuzeye doğru gerçekleştirdiği ilerleme sırasında Budyonni ve emrindeki süvari birlikleri öncelikle Beyaz süvarileri püskürtmüş, ardından ilerleyen düşmanın kanatlarından gerisine doğru derinlemesine bir taarruz gerçekleştirmişlerdi. Bu harekât Kızıl Ordu'nun merkezden gerçekleşen taarruzuyla da birleşince Beyaz tümen dağıtılmış ve Beyazlar Donetsk havzasından silinmişti.³⁸³

Gerek Mamontov'un gerekse Budyonni'nin taarruzları, Kızıl Ordu subaylarının hafızasında önemli etki bırakmış ve süvari doktrini tartışmalarında rol oynamıştı. Ancak esas önemli olan, aralarındaki farktı. Mamontov'un harekâtı Sovyet cephe gerisini sarstıysa da başarısı kalıcı olmamıştı. Budyonni'nin harekâtı ise Beyaz Ordu tümeninin tamamen imha edilmesiyle sonuçlanmıştı. Kızıl Ordu subaylarının bundan çıkardıkları ders açıktı: Mamontov'un taarruzu, bağlı olduğu Beyaz birliklerin taarruzu ile eşgüdümlü hale getirilmemişti. Cepheden bir taarruzla desteklenmeyen bir derinlemesine vuruş belirli bir zarar verse de, bu hasar kısa sürede telafi edilebilirdi. Düşman gerisine yapılacak süvari harekâtının gerçek tesiri ise cepheden yapılacak bir taarruzla eşgüdümlü olduğunda ortaya çıkıyordu.³⁸⁴

Bu noktada Kızıl Ordu süvari doktrininin bu yönünü, Türk süvarisi ile kıyaslayabiliriz. Hatırlanacağı gibi 1925 yılında Türk ordusunun oynadığı bir harp oyununda, süvarinin düşman gerisinde tek başına harekât icra etmesinin yanlış olduğu

³⁸² B.W. Menning, a.g.m., s. 26.

³⁸³ В. Попов, *Рейды конницы*, Москва/Ленинград, Госиздат, 1927, s. 18-19.

³⁸⁴ Age, s. 20.

sonucuna varılmış ve süvarinin meydan muharebesinde kendi birliklerine yakın olması gerektiği vurgulanmıştı. Görüldüğü gibi her iki orduda da süvarinin taktik seviyede düşman gerisine akınlar düzenlemesi esas kabul ediliyordu. Ancak bu, kendi dost kuvvetlerinden kopuk ve tamamen bağımsız bir harekât biçiminde gerçekleşmeyecekti; süvari, düşman gerisinde yapacağı faaliyetlerle düşmanla cepheden muharebe halinde olan daha büyük birliklerin zaferinin yolunu açacaktı. Böylece iki ordunun süvarinin etkin bir biçimde kullanılmasında birbirine benzer cevaplara ulaştığı görülmektedir.

Kızıl Ordu'da süvari akınlarında sürat kadar, uzun mesafeler boyunca dinlenmeden ilerleyebilmek de önemliydi. Süvari birlikleri günde 50-70 kilometre yol kat edebiliyordu. Bir süvari birliği bir hafta süre içerisinde yüzlerce kilometre yol almaya hazır olmalıydı. Süvarinin hareket kabiliyetini engellemeyecek ölçüde topçu ve zırhlı araç süvari birliklerine tahsis ediliyor ve bunlar süvari ile birlikte hareket ediyordu. Ancak süvariye genellikle yiyecek ve atlar için yem verilmiyor, tedarikin güzergâh üzerinde yapılması gerekiyordu. Böyle durumlarda yerli halka mutlaka ödeme yapılmalıydı, çünkü köylülerin tepkisine sebep olmamak önemliydi. Böylece gerekli tedarikin yolda yapılmasıyla birliğin yükü azaltılıyor, hareket kabiliyeti artırılıyordu.³⁸⁵

Kızıl Ordu için, sonradan bakıldığında paradoksal görülebilecek biçimde süvari birliğinin esası olan at eksikliği ciddi bir problemdi. Bu sorun 1928 sonrası kolektifleştirme sürecinde ülkedeki atların yarısından çoğunun öldürülmesiyle çok daha büyümüştü.³⁸⁶ Bu bilgi, Sovyet ve Türk ordularında at bakımından oldukça benzer süreçlerin yaşandığını göstermekteydi. Bir yandan her iki ordu da son savaşında başarılı süvari manevralarıyla zafere yürümüştü ve süvari subayları bu zaferleri vurguluyorlardı. Öte yandan her iki orduda da süvarinin krizi önemli bir tartışma konusu ve gündem maddesiydi. Öncelikle hava sınıfının, daha sonra ise zırhlı birliklerin yükselişi süvarinin muharebede faydalarını sorgulatacaktı. Ancak tüm bu tartışmaların gerisinde, her iki ülkede de at bulma konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanmaktaydı. Böylece daha önce Türk ordusu için vurgulanan nokta burada biraz daha geniş olarak tekrarlanabilir: Mekanize orduya geçiş süreçlerinde önemli sorunlar, endüstriyel üretim kapasitesi, hammadde, teknolojik kabiliyetler ve yolların yeterliliği gibi konular olarak görülmüyordu. Ancak

³⁸⁵ В. Попов, age, s. 25.

³⁸⁶ Lev Troçki, age, s. 202.

mekanize savaşın ve yeni teknolojilerin alternatifi olan kadim sınıfların da kendine göre yapısal tedarik krizleri vardı. Gerek süvari sınıfı gerekse genel lojistik ihtiyaçlar için yeterli at bulunamaması, iki ordu için ortak bir problem olmuştu.

2.7. 1923-1928 Döneminin Sonu

Görüldüğü gibi savaş sonrası 1920’li yıllarda Kızıl Ordu’nun iç tartışmaları, Türk ordusuna göre çok daha politizeydi ve askerî doktrin konusu ile siyasî doktrin konusu sık sık birbirine karışıyordu. Bunda, iç siyasette devam eden rekabetin önemli bir payı vardı. İlgili yıllarda Türkiye’de de çalkantılı iç çekişmeler söz konusu olsa da, Erken Cumhuriyet rejiminin ordu üzerinde kesin bir kontrolü söz konusuydu. Oysa Kızıl Ordu’nun politik kontrolünün sağlanması hala problemlili bir konuydu ve öyle olmaya da devam edecekti.

Taarruz ve savunma konularına bakışta her iki ordu arasında önemi paralellikler göze çarpıyordu. İki orduda da gururlu bir taarruz ordusu olma iddiası vardı. Ancak zayıf bir rejimin ordusu olma durumu da kabul edildiğinden, pratikte bir savunma savaşı hazırlığı da göze çarpmaktaydı. Öte yandan, Kızıl Ordu için taarruz fikri, Türk ordusu için olduğundan daha geniş bir anlam ifade ediyordu. Türk subayları taarruza vurgu yaparken ülkenin toprak kazanması gibi bir hedeften söz etmiyor ve daha çok bir işgale uğrama durumunda işgalci güce düzenlenecek bir karşı taarruzu ele alıyorlardı. Kızıl Ordu subayları için ise taarruz fikri, devrimci ilericilikle paraleldi ve sosyalist rejimin yayılması amacına yönelikti. Maddi konularda ise her iki ordu da, rejimlerinin genel durumunu yansıtacak biçimde, zayıf ve geri kalmış durumdaydı. Teknik bilgi sahibi personel azdı ve teknik konularda bilgi edinebilmek için Batı dillerinden çevrilen kitap ve talimnamelere başvuruluyordu. Teçhizat konusundaki geri kalmışlığın yanı sıra, “Know-how” eksikliği iki orduda da temel problemlerdendi.

Ne var ki 1928 yılı, Sovyet rejimi ve Kızıl Ordu için önemi bir kırılma noktası teşkil edecekti. Birinci Beş Yıllık Planın yürürlüğe girmesiyle rejimin kendini tahkim etmesi önemli bir evreye girecekti. Bunun Sovyet savaş makinesi için önemi, artan sanayi gücüyle yeni bir üretim kapasitesine kavuşulması ve Kızıl Ordu’nun yukarıdan bahsedilen geri kalmışlık durumundan, en azından maddi anlamda kurtulmasıydı. Bu maddi gelişme, Kızıl Ordu’da doktrin tartışmalarını 1920’lerdeki tartışmalardan çok

daha farklı yerlere götürecekt ve 20. yüzyılın en önemi askerî konseptlerinden birinin ortaya çıkmasını tetikleyecekti.

3. BÖLÜM 1928-1939 ARASINDA TÜRK ORDUSU VE DOKTRİNİ

3.1. Tehditler ve Askerî Güç

3.1.1. Tehditler ve Büyük Strateji

1920’lerde olduğu gibi, 1930’larda da Türkiye’nin tehdit beklentilerinin merkezinde İtalya vardı. Ancak 1920’lerden temel bir fark, Türkiye’nin Yunanistan ile yakınlaşmasıydı. Hatırlanacağı gibi 1920’lerde, İtalya-Yunanistan ittifakına karşı bir savaş olma ihtimali üzerinde duruluyor ve buna karşı planlamalar yapılıyordu. 1930’larda ise, İtalya tehdidine karşı Türkiye ve Yunanistan birlikte harekât etmeye başlamıştı. Türkiye ve Yunanistan’ın 1934 sonrasında deniz gücünde büyümeye gitmelerinin arkasında da İtalyan tehdidi yatıyordu.³⁸⁷

Benzer bir stratejik anlayış doğrultusunda, Türkiye Balkan devletleri ile yakınlaşma içine girmiş ve dışarıdan gelecek bir tehdide karşı Balkan devletlerinin birbirlerini desteklemeleri yönündeki yaklaşımı desteklemişti. Türkiye aynı zamanda 1934’ten itibaren, gerek İtalyan tehdidine karşı, gerekse Almanya iktisadi hakimiyetini dengeleme kaygısıyla İngiltere ile yakınlaşma politikası geliştirmişti. Özünde statükocu bir güç olan Türkiye, revizyonist aktörlere karşı statükocu büyük güçlerle yakınlaşma halindeydi. Bu strateji, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşarak güney sınırlarının güvence altına alınması amacını taşıyordu.³⁸⁸ Türkiye özellikle İngiltere ile yakın ilişkiler kurmuş ve onun desteğiyle Boğazlara ilişkin Montrö Antlaşmasını imzalamış, sonra da Fransızlar ile, kısmen direniş kısmen ikna yöntemiyle geliştirilen ilişkilerle Hatay’ın anavatana katılmasını gerçekleştirmişti. 1939’a gelindiğinde, hem İtalya’nın nisan ayında Arnavutluk’u işgâli, hem de ağustos ortalarında imzalanan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı, Türkiye’nin 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalamasının yolunu açtı. Bu antlaşmanın amacı, bir saldırı halinde tarafların birbirine yardım etmesiydi.³⁸⁹

1930’lardaki genel resme bakıldığında, Türkiye’nin büyük stratejisinde tutarlılık olduğunu söylemek mümkündür. Güvenliğini sağlamak için diplomatik girişimlere ve

³⁸⁷ Brock Millman, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies*, C. 31, No: 3, (1995), s. 485.

³⁸⁸ Age, s. 489-490.

³⁸⁹ Age, s. 487. Ayrıca bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, 2. Baskı, Ankara, TTK Yayınları, 1989, s. 600-609.

paktlara yönelmesi, revizyonist aktörlere karşı komşularıyla ittifaklar geliştirmesi ve statükocu büyük güçlerle giderek artan yakınlaşması, -Hatay istisnası dışında- Türkiye'nin stratejik olarak savunmacı bir durumda olduğunu ortaya koyuyordu.

Türkiye güvenliğini sağlamak için paktlar kurmaya ve komşularıyla güvenli ortaklıklar geliştirmeye odaklanırken, Türk ordusu da askerî ittifakları ve müttefiklerle birlikte bir savaş yürütme konusunu tartışıyordu. Kimi subaylar tarafından, artık tek bir ulusun gücünün modern savaş için gerekli büyüklükte bir savaş makinesi meydana getirmeye yetmeyeceği ve mutlaka bir askerî ittifakın içinde yer almanın gerekliliği vurgulanıyordu. Esasen tarihte de başarılı ulusların güçlü ittifaklarla çıkarlarını koruyan uluslar olduğu savunuluyordu. Subaylar, Osmanlı'nın paktlar oluşturmakta zayıf kaldığını, genç Cumhuriyet rejiminin ise bu yönden özellikle güçlü olduğunu vurguluyorlardı.³⁹⁰

Genç Yüzbaşı Asım Eren, Cihan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Enver Paşa eliyle tüm askerî varlığını Alman idaresine teslim ettiğini belirtiyor ve Alman Generali Eric Ludendorff'un hatıratını da buna kanıt olarak paylaşıyordu. Ancak bunun karşılığını göremediklerini ve Bakü Harekâtında Almanlarla karşı karşıya geldiğini de ekliyordu.³⁹¹ Geçmişten alınan dersler ışığında aynı hatanın bir daha tekrarlanmaması gerekiyordu. Türkiye gelecekteki ittifak ilişkilerinde de sadık bir müttefik olacaktı ancak müttefiklerinden de buna karşılık beklemek hakkıydı.³⁹² Öte yandan, ittifaklara daha gerçekçi denebilecek bir çizgiden bakan subaylar da vardı. Bu türden görüşlere göre ittifak ilişkileri kaçınılmaz olarak çelişkiler üzerine kuruluydu ve antlaşmalarda verilen sözler savaş zamanında çiğnenmeye mahkûmdu.³⁹³

Yine de subaylar ittifak ilişkilerinin ve güçlü bir dış siyasetin savaşların sonucunun belirlenmesinde önemli bir unsur olacağı savunuyorlardı. Savaşılacak ülkenin mümkün mertebe yalnız bırakılması ve diğer devletlerle güçlü ittifak ilişkileri

³⁹⁰ Asım Eren (Kurmaya Yüzbaşı), “Askerî Andlaşmalar (İttifaklar) Nasıldır ve Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecmua*, C. 97, (1935), s. 420-421.

³⁹¹ Bu noktanın en büyük delili, 27 Ağustos 1918 Rus-Alman Antlaşması idi. Bu antlaşma ile Rusya Almanya'ya Bakü petrolünden pay vermeyi taahhüt ediyordu. Bkz. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Ankara, TTK Yayınları, 2006, s. 274-276.

³⁹² Age, s. 428.

³⁹³ Şemsi Zobu (Kurmaya Yüzbaşı), “Harb, Siyasa ve Askerler”, *Askerî Mecmua*, C. 99, (1935), s. 1020.

geliştirilmesi ülkenin askerî gücü açısından da hayati önemdeydi. Subayların ittifaklara bu derece önem atfetmesi, ülkenin bu dönemdeki dış politika tutumuna paralellik gösteriyordu. Pasif bir silahlı tarafsızlık doktrini önerilmiyor, aktif ve oyun kurucu bir diplomasi aygıtının varlığı subaylarca önemseniyordu.³⁹⁴

1929 Yılında Amerika’da patlayan ve hızla dünyaya yayılan Büyük Buhran, dünya ekonomisinde ve ticaretinde büyük bir daralmaya sebep olmuş ve bunun sonucunda askerî harcamalarda kısıntıya gidilmişti. Devletler iktisadi olarak önemli ölçüde içlerine kapanırken, askerî harcamalar devletler için çok daha zorlayıcı hale gelmişti. Türkiye’nin de dâhil olduğu kolektif güvenlik ve silahsızlanma çabalarıyla birlikte bu durum, uluslararası arenada tehdit algılarının zayıflamasına yol açmıştı. Türkiye’de 1929-1933 arasında açık kaynaklara yansıyan bir askerî manevra yapılmamış olması, bu durumun bir sonucuydu. Ancak bu görece sakin dönemde sonra, Ankara’nın uluslararası ortama ve silahsızlanma çabalarına güvenini yitirmesine yol açan ilk olay Japonya’nın Çin’e saldırısı oldu. Almanya dış politikasında da revizyonist eğilimlerin görülmesi ile Türkiye’de, olası bir savaşa her zaman hazır olunması gerektiği kanaati güçlendi. Bu olayların etkisiyle Türkiye’nin tehdit algıları artmaya başladı.

1932 yılında Tuğgeneral (Mirliva) rütbesinde bulunan Muzaffer Ergüder, Japon işgali ve revizyonist aktörlerin yarattığı tehditleri ele alan bir makalesinde gelecek harbin baskın tarzında gelişeceğini öngörmekteydi. Ergüder’e göre bu savaşla birlikte siyasî süreçlerin savaşa dönüşmesinde yeni bir devir açılmıştı; artık taraflar baskın şeklinde ve savaş ilan etmeden savaşa gireceklerdi. Ergüder bunda baskın avantajını elde etme yönündeki askerî sebep kadar, siyasî konjonktürün de etkili olduğunu savunmaktaydı. Ergüder’e göre, Cemiyet-i Akvam kararları ve Ağustos 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı gibi siyasî sözleşmeler savaş fiilini değil savaş kelimesini yasaklamaktaydı ve bu da aktörlerin savaş ilan etmeden harekâta başlamasında etkili olmuştu:

“Asırlardan beri devam edip giden mutantan il’anıharp rasimelerinin safhalarını beşeriyet 1914 – Temmuzunda galiba son defa görmüş, hiç olmazsa mertliğin bir

³⁹⁴ Fazıl Bilge (Kurmay Yüzbaşı), “Siyasal Hazırlığın Harbin Neticesine Tesiri”, *Askerî Mecmua*, C. 103, (1936), s. 700.

lâzimesi olan (Düşmanlığı ilândan sonra Kılıcı sıyırmak ve tekmil dostluğa delâlet eden rabitaları ortadan kaldırdıktan sonra sözü silâha bırakmak) şekli zeval bulmuş ve milletleri hazarda da daimi bir teyakkuza mecbur edici yeni bir devir açmıştır.”³⁹⁵

Ergüder Japonya’nın Çin’i işgalinin diğer milletler için harbe hazırlık ve birlik olma konusunda dersler barındırdığını belirtiyordu: “*Harbe hazırlanmayan ve birbirile didişen bir milletin görebileceği fecaatlerin en elim manzaraları hergün böylece tekerrür etti.*”³⁹⁶ Japonya’nın Çin’i işgali, tehdit algısı ve harbe hazırlık konularında Türkiye’de 1930’lar boyunca yükselecek kaygıların ilk işaret fişeği oldu. Bu savaştan çıkarılan dersler ışığında, artık her milletin barış zamanlarında dahi tüm teşkilatıyla savaşa hazır olması gerektiği vurgulandı. Gelecek savaşın bir baskınla başlayacağı düşüncesi oluştu. Silahsızlanmaya ve kolektif güvenliğe inanç yıkıldı. Uluslararası ortam güvensizdi ve baskınlara her zaman hazır olunmak zorundaydı. İstihbarat ve casus teşkilatlarına karşı çok dikkatli olunmasının yanı sıra, yeni teknoloji silahların yeteneklerinin ve bunlara karşı koyma çarelerinin halka tanıtılması da önemliydi.³⁹⁷

Özellikle, işgâl karşısında Çin’in savaş ilan etmeden savaşma kararı, savaş tarihinde yeni bir olguydu. Ergüder’in deyiimiyle “ilanı harp memnu fakat, harp etmek meşru” idi. Bunun yanı sıra, Türk subayları kendi bölgelerindeki gelişmeleri de kaygıyla izlemekteydiler. İtalya’nın genişlemeci hırsları ve gerek Balkan gerek Afrika siyaseti Türk ordusu tarafından dikkatle takip edilmekteydi.³⁹⁸ Japonya, İtalya ve Almanya temel revizyonist aktörler olarak görülmekte, bunların yayılmacı dış politikaları detaylı tartışmalara konu olmaktaydı.³⁹⁹ Mevcut uluslararası ortamda silahsızlanmaya güven duymak için bir sebep yoktu; savaşın mutlak gerçek olduğu ve hatta fırsat olabileceği kabul edilmeliydi:

³⁹⁵ Mirliya Muzaffer, “Baskın”, *Askerî Mecmua*, C.85, (1932), s. 1-2

³⁹⁶ Agm, s. 6.

³⁹⁷ Agm, s. 7.

³⁹⁸ “Balkan Mücadelesi”, Yüzbaşı Ahmet Şevket (çev), *Askerî Mecmua*, 72(1929). “İtalya ve Tarabulusugarp”, Kd. Yüzbaşı A. Şevket (çev.), *Askerî Mecmua*, C.72, (1929).

³⁹⁹ Şemsi Zobu (Kurmay Yüzbaşı), “Harb Sebepleri ve Zamanı”, *Askerî Mecmua*, C.97, (1935), s. 439-445.

“Büyük Harbden sonra silahları azaltma konferansları ve bu konferanslarda muhtelif millet murahhaslarının süslü sözleri ve neticeler herkesçe malumdur. Şu halde harbi büsbütün değil, kısmen olsun ortadan kaldırmak daha birkaç asır sonra bile kabil olamayacaktır.

İnsanlarda hırs ve tamah hassaları vardır. Milletler insanlardan müteşekkildir. Milletleri de aynı hislerle hareket eden insanlardan kurulmuş hükümetler idare ederler. Mademki harb bütün dünyaca ortadan kaldırılamamıştır. Şu halde harb vardır. Harp bir milletin yüksek heyecanını gösterir. Harb terakki için bir basamaktır.”⁴⁰⁰

1930’lar boyunca Japonya’nın Çin’i işgali (1931), İtalya’nın Habeşistan’ı işgali (1935), İspanya İç Savaşı (1936-1939) ve 1930’ların ikinci yarısında Almanya’nın genişlemeci hamleleri, Türkiye’nin tehdit algısını sürekli olarak tırmandırdı ve Türk subaylarının “mutlak realizm” olarak tanımlanabilecek bir dünya görüşü geliştirmesini hızlandırdı. 1930’ların sonuna gelindiğinde uluslararası barış mekanizmalarına inanç tamamen çökmüştü ve “uygarlık” söylemlerine güven ortadan kalkmıştı. Silahlı ve hazır olmak güvende olmanın tek yoluydu:

“Şu muhakkaktır ki, zamanımızda sulhu kat’iyletle garanti edecek henüz bir teşekkül vücut bulmamıştır. Beşeriyet maalesef çok iptidai devirlerdeki şeraitin tehdidi altında kendi mevcudiyetini muhafaza etmek için tepeden tırnağa kadar silahlanmak ihtiyacını gütmektedir. Gerçi birçok devlet adamlarının mülakatlarında ziyaretlerinde ve nutuklarında söyledikleri müşterek bir söz vardır: ‘Silahlanıyoruz amma bunu sulhu ve medeniyeti korumak ve cihan muvazene ve nizamını sıyanet etmek’ etmek için yapıyoruz. Öte yandan Japonya Çini istila eder. Bunu medeniyeti yaymak için yaptığını ilan eder. İspanyada kan gövdeyi götürür; bu hareket Avrupa içtimai nizamının ve medeni müesseselerin muhafazası için yapıldığı söylenir. İtalya Habeşistanı istila eder; Avrupa medeniyetini yaymak için bu hareketi yaptığını ilan eder. Nihayet Mussolini son

⁴⁰⁰ Agm, s. 443.

Berlin ziyaretinde: ‘Gaze ve hedefimiz cihan sulhunu temin etmektir.’ Ve aynı ağızdan birkaç gün sonra İspanyada Frankocuların kanlı muvaffakiyetleri tebrik edilir. Elhasıl görünüyor ki, kuvvet medeniyet maskesi altında kanlı rolünü yapmaktadır ve bütün bu misallerle Almanyanın Reni işgal emri vaki silahın ve kuvvetin mazide olduğu gibi zamanımızda da her şeye hâkim olduğunu ispat etmektedir.”

Bu koşullarda Türk subayları, eski “Hazır ol cenge eğer ister isen sulhu sâlâh” düsturuna gönderme yapmakta ve her türlü tehlikeye karşı siyasî kurumların herhangi bir güvenlik sağlamayacağını peşinen kabul etmekteydiler.⁴⁰¹ Yukarıda değinildiği gibi, baskın motifi ya da baskına uğrama ihtimali gelecek savaş tasavvurunda merkezi bir roldeydi. Savaşların bir savaş ilanı ile başlaması devri sona ermişti:

“Yeni harp baskınla başlayacaktır. Havada bombardman tayyareleri, karada zırhlı motörlü tümen veya korlar düşman yurdunun derinlerine dalarken, diplomatlar henüz adı söylenmiyen bu çocuğa ad takma işini karşı tarafa bırakmaya çabalayacaklardır.”⁴⁰²

Karadan uğranılabilecek bir işgalin yanı sıra, stratejik bir tehdit olarak en fazla tartışılan unsurlardan biri de kimyasal saldırılardı. Önceki bölümde işlendiği gibi, 1920’lerde gaz saldırıları taktik motifler olarak muharebelerde kullanılabilecek unsurlar olarak ele alınmaktaydı. Ancak 1930’larda giderek artan biçimde gaz saldırılarının, büyüyen hava güçleriyle birlikte cephe gerisine, sivil yerleşim alanlarına yönelebileceği kabul edilmekteydi. Kimyasal saldırıların stratejik bir tehdit olarak görülmeye başlanmasıyla birlikte gerek sivil ve gerek askerî alanda buna karşı savunma hazırlıkları arttırıldı. Ancak Avrupa genelinde, gaz saldırılarına atfedilen önemin abartıldığını ve esas savunma hazırlıklarının stratejik bombardmana karşı yapılması gerektiğini ifade eden kimi görüşler de bulunmaktaydı. Buna bir örnek, Eckart Schmidt adlı bir Alman denizci yüzbaşısının 1932 yılında Deutsche Wehr’de yayınlanan makalesiydi. Schmidt,

⁴⁰¹ Z. Erkmen (Kurmaya Albay), “Avrupa Silahlanıyor”, *Askerî Mecmua*, C.108, No: XI, (1938), s. 123-124.

⁴⁰² Asım Eren (Kurmaya Önyüzbaşı), “Zayıf ordular İçin Manialama Birlikleri Sevk ve İdarenin En Kuvvetli Vasıtalarından Biridir”, *Askerî Mecmua*, C.106, (1937), s. 489.

hava savunma tatbikatlarının tamamen kimyasal saldırıdan korunma tatbikatlarına döndüğünü ve hava saldırılarının bombardıman etkisinin ihmal edildiğini savunmaktaydı. Buna karşı 1933 yılında eleştirel bir yazı azan Nuri Refet Bey ise, gaz konusunda konuya hâkim olmayanların yorum yapmasını eleştirmekte ve tehdidin büyüklüğüne dikkat çekmekteydi:

“(…) gaz mes’elesi gaz harbi doğalıdanberi birçok muharrirlerin, mütehassısların, askerlerin, ilim ve fen erbabının, pasifistlerin, sosyalistlerin hattâ siyasîlerin üzerinde tevakkuf ettikleri, lehinde ve aleyhinde yazı yazdıkları bir mevzu teşkil etmiştir. Gaz hakkında bilen, bilmeyen, anlayan, anlamayan birçok insanlar tarafından doğru yanlış birçok yazılar yazılmıştır.

(…)

Gazı ehemmiyetsiz görmek demek, memleketi felâkete götürmek demektir. Gazı ihmal etmek demek, düşmanlarımızı sevindirmek, onların ekmeğine yağ sürmek demektir. Gazı unutan pek gafil avlanacaktır. O zaman binlerce insanın kıvrıla kıvrıla öldüğünü, bütün memleketin panik yaptığını görünce Yüzbaşı Schmidt ne yapacaktır?”⁴⁰³

3.1.1.1. Etnik Tehditler

1930’larda Türk subaylarının güvenlik ve tehdit algısında, emperyalist devletlerin işgal ve saldırıları kadar önemli yer tutan bir konu da etnik kimlik konusuydu. 1920’lerden farklı olarak 1930’larda bu konular yalnızca iç güvenlik ve rejimin oturması bağlamında değil, dış güvenlik kavrayışı bakımından da merkezi bir rol kazanmıştı. Rejimin kimliği için Türklük kurucu bir unsur olarak kavranırken, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile ideolojik altyapısı kurulan radikal bir milliyetçilik anlayışı gündeme geldi. Türk subaylarının düşünce evreninde de bu ideoloji baskın bir rol oynuyor ve dünyayı ve tarihi yorumlama biçimlerini etkiliyordu.

Bir örnek olarak, Emekli Albay Kurtcebe, eski Türk devletleri ile genç Cumhuriyet rejimi arasında yaptığı kıyaslamada eski Türk devletlerinin Türklük bilincinin eksik olmasını eleştirmekteydi. Kurtcebe’ye göre Selçuklulardan başlayan ve

⁴⁰³ Nuri Refet, “Bizim İçin Hem Havaya Hem de Gaza Karşı Koruma Lâzımdır”, *Askerî Mecmua*, C.89, (1933), s. 182-186.

Osmanlılar tarafından da devam ettirilen bir biçimde, “medreseli düşüncesi”, “tekkeli görüşü” ile Türkler millî kimliklerini kaybetmişlerdi. Oysa “başka milletler daha Kabataş devrinde yaşarlarken”, Türklüğün madenleri işleyen yüksek bir medeniyeti vardı. Türk akınları sayesinde bu medeniyet dünyaya yayılmıştı. “Kaya deliklerinde vahşi bir hayat geçiren Avrupalılara, sarı maymunlara benzeyen Çinlilere, kara maymunlara benzeyen Hintlilere” insanlık ve medeniyet götürülmüştü. Bu akınlar ve bunların sağladığı temaslar sayesinde, Orta Asya’da kök salan kentlilik dünyanın her yerine yayılmıştı.⁴⁰⁴ Kurtcebe, genç Cumhuriyet rejimi ile beraber Türklük bilincinin artık “ateşli bir din” olacağını belirtmekteydi:

“Bundan sonra, her Türk bir vect ile ulu Gazisinin tanıttığı Türke faideli olmağa çalışacaktır. Türklerde Türklük, Tanrısı Gazi olan yeni ve ateşli bir din olacaktır. Koca bir Türk dünyası yalnız bu dine tapacaktır.”⁴⁰⁵

Görüldüğü gibi, 1930’ların ideolojik atmosferinde, Türklük son derece baskın bir vurgu haline gelmişti. Emekli Albay Kurtcebe, “*Türk topraklarında Türk çalışmalı, Türk kapitali işlemeli, Türk köylüsü yükselmelidir.*” diyordu.⁴⁰⁶ Kimliğin milliyetçi ve bir ölçüde ırkçı söylemlerle şekillendiği bu ideolojik ortamda, düşmanlık ve tehdit algısı da Türk olmayan unsurlar üzerinden kuruluyordu. Diğer bir deyişle güçlü “biz” vurgusu, en az o kadar güçlü bir “öteki” tehlikesi için kurucu bir işlev görüyordu. Türk subayları, kendi geçmişlerine baktıklarında homojen farz edilen ulusun parçası olmayan etnik azınlıkları geçmişte yaşanan felaketlerin de müsebbibi olarak görüyorlardı. Üstelik bu yalnızca Türk ulusu için değil, diğer tüm uluslar için de geçerli sayılıyordu. Güçlü bir ordunun kurulabilmesi için, homojen ulusun varlığına ve ötekinin yokluğuna ihtiyaç vardı:

⁴⁰⁴ Kurtcebe (E. Miralay), “Eski Türklerde Harp San’atı”, *Askerî Mecmua*, C.87, (1932), s. 625-626.

⁴⁰⁵ Age, s. 626.

⁴⁰⁶ Şemsi Zobu (Kurmay Yüzbaşı), “Harb Kömür ve Petrol”, *Askerî Mecmua* C. 98, (1935), s. 867.

“Osmanlı İmparatorluğunu da bitaviye büyük yabancı ulusların parmakları bir oyuncağa çevirten Türkten gayri unsurlar, Mondros Mütarekesile en derin noktasına varan siyasal zafın bellibaşlı bir amili idiler.

Büyük harbdan sonra dahi tek bir bayrak altında birkaç ulusu zorla barındırmak isteyen ve bu yüzden iç siyasası hasta olan uluslar görülmektedir.

İç siyasanın sağlamlığı, ulusun sağlam bir ordu kurmaktaki gücünü arttırır. Bundan ötürü Büyük Harbde tek bir ulusal amaçla dövüşen bir Fransız, bir Alman bir Sırb veya bir Rus ordusuna nispetle, içinde türlü ayrılık cereyanları kaynayan bir Avusturya-Macaristan ordusu pek gevşek görünmüştü.”⁴⁰⁷

Subaylar yalnızca etnik Türk olmayanları değil, yabancılarla temas halinde olan ya da yeterince “Türk” olmayan muhitlerde yaşayan nüfusu da güvenilmez buluyorlardı. Özellikle casusluk ve propaganda faaliyetleri gibi konularda bu gibi unsurlara karşı dikkatli olunması gerekiyordu:

“(…) çocukluğunda yetiştiği mektep ve muhitin müsamahakâr ve belki de bozucu ruhu itibariyle ve ana veya babanın milletinin başkalığından dolayı yüreklerinde vatan sevgisi, milliyet sevgisi mevcut olmıyan ve mamafih yüksek mevkilere çıkan pek çok kimseler vardır. Bilhassa, içinde sivrildikleri milletin kanını kendi damarlarında taşımayanların en ehemmiyetsiz fırsatlarda bulundukları cemiyete karşı nefretlerini ızhar eyledikleri görülmektedir. En yüksek ve medeni milletlerde bile muhalefet mevkiine geçen en mühim şahsiyetlerin ve hatta meclis azalarının kendi devletleri aleyhinde ecnebi hükümetlere telkinata ve ifşaata hazır bulundukları görülmüştür. Yeni Yugoslavya devletinin uzun müddet ömrü olmadığını iddia edenler, bu iddialarını teyit edecek deliller arasında, asırlarca evvel Müslümanlığı kabul etmek suretiyle kendilerinden hissene ayrılmış Boşnaklardan bile nazırlar meclisinde aza bulundurmakta olduğunu da zikretmektedirler.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ Asım Eren (Kırmay Yüzbaşı), “Askerî Andlaşmalar (İttifaklar) Nasıldır ve Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecmua*, C. 97, (1935), s. 430.

⁴⁰⁸ Hüseyin Rahmi (Kaymakam), “Sulh Zamanında Casusluk”, *Askerî Mecmua*, C. 77, (1930), s. 369.

Bariş zamanında casusluk tehdidine karşı nasıl önlemler alınması gerektiğini ele alan Kaymakam Hüseyin Rahmi, belirli meslek gruplarını da ayrıca tehlikeli buluyordu. Gazetecilere, dil öğretmenlerine, doktorlara, ticaretle uğraşanlara özellikle dikkat edilmeliydi; zira bunlar yabancılarla meslekleri gereği temas halindelerdi:

“Ecnebi dil muallimleriyle doktorlar ise, yalnız resmî vazifelerinin verdikleri temas ve imkânından dolayı değil, hususi müşterileri arasında tesadüf edebilecekleri kimselerle temasları dolayısıyla tehlikeli ajanlardır. (...) İktisadi hayatları, komşu devletlerin bitişik iktisat mıntıklarına bağlı olan hudut civarı memleketlerin halkına, bunlardan bilhassa ticaretle meşgul olanlara şüpheli bakmak lâzımdır.”⁴⁰⁹

Kuşkusuz etnik güvensizliğin askerî anlamda en büyük etkisi Kürt ayaklanmaları ve ayaklanma bastırma faaliyetlerinde somutlaşıyordu. Erken Cumhuriyet döneminde Kürt ayaklanmaları ve Türk milliyetçiliğinin diyalektik biçimde birbirini beslediği açıktı. Bunlardan hangisinin şiddet sarmalını başlattığı bu tezin kapsamını aşan karmaşık bir konudur. Ancak Cumhuriyet yönetiminin ayaklanmalara en şiddetli tepkiyi verdiği yer kesinlikle Tunceli ya da o zamanki adıyla Dersim'di. Rejim Tunceli'deki ayaklanmaları bastırmakla kalmamış, buradaki ayaklanma potansiyelini en sert önlemlerle ortadan kaldırma yolunu seçmişti.

Neden Doğu'da birçok yerde ayaklanmalar görüldüğü halde Dersim'in bu kadar acil bir problem olarak görüldüğü sorusuna birçok cevap geliştirilebilir. Cevaplardan birisi ve doğrudan askerî sebeplere dayananı, genç bir önyüzbaşı tarafından 1937 yılında ortaya konulmuştur.

Ahmet Hulki Saral, kendi ifadesiyle 1937 yılındaki Dersim harekâtında 17. Tümen kurmay karargâhında geçici olarak görev yapmış bir subaydı.⁴¹⁰ Saral'a göre Tunceli'nin stratejik konumu, olası bir savaşta birçok cephe açısından hayati önemde

⁴⁰⁹ Hüseyin Rahmi (Kaymakam), “Sulh Zamanında Casusluk”, *Askerî Mecmua*, C. 77, (1930), s. 369-370.

⁴¹⁰ Ahmet Hulki Saral (Önyüzbaşı), “Askerlik Bakımından Tunceli Hakkında Bir Etüt”, *Askerî Mecmua*, C. 107, (1937), s. 760.

olacaktı. Bölge, Kafkasya, İran, Irak v Suriye sınırları arasında merkezi bir konumdaydı; daha önceki yıllarda bu konumunun stratejik olarak büyük bir önemi yoktu zira bölgede yol sistemi yeterli olmadığından, Tunceli'nin etrafından dolaşılması gerekiyordu. Ancak şimdi bölgeye Kuzey-Güney ulaşımını sağlayan iki yeni yol yapılmıştı ve bu da bölgenin olası bir savaşta farklı cepheler arasında bir bağlantı noktası olacağı anlamına geliyordu. Farklı cephelerin ikmalinin bu bölge aracılığıyla yapılabilecek olmasının yanı sıra, bu bölge elde tutulduğu sürece farklı bölgeler arasında kuvvet kaydırma hareketleri icra edilebilirdi. Gerekirse geri çekilme halinde burada bir savunma hattı kurulabileceği de düşünülüyordu. Kafkas Cephesinde üstün düşman kuvvetlerine karşı Erzurum'dan çekilmek zorunda kalınırsa, sonraki savunma Munzur geçitlerinde yapılabilecekti. Yine Irak üzerinden gelecek bir düşman ordusunun Diyarbakır Ovası'na ilerlemesi durumunda, özellikle de bu ordu Kafkas Cephesindeki düşmanla işbirliği halindeyse, Tunceli Türk ordusunun iç hatlar manevralarını icra edeceği bölgeydi.⁴¹¹

Birinci bölümde belirtildiği gibi Türk subayları 1920'li yıllarda da tüm ayaklanmaları aynı zamanda bir dış tehdidin uzantısı olarak görmüşlerdi. Ancak Tunceli'yi özellikle önemli kılan, gelecekteki savaş tahayyülünde doğu ve güneydeki tüm cepheler arasında merkezi bir konumda olmasıydı. Tunceli'deki bir ayaklanmanın kendisinin tehdit olarak görülmesinden çok, dış bir savaşta iç cephede oluşturacağı tehditte çekinildiğini düşünmek akla yatkındır. Bu bölgeye en şiddetli harekâtın 1938 yılında yapılmış olması da düşündürücüydü. Bu tarihin ne anlam ifade ettiği konusunda, kuşkusuz çeşitli iç sebepler dışında, biri özel, biri genel iki dış sebep ileri sürmek mümkündür. İlki, 1920'lerde İngiltere ile Musul krizinin sürdüğü sırada Şeyh Said isyanının patlamasıyla Türkiye'nin askerî olarak elinin zayıflaması bağlamında düşünülebilir: 1938 yılında bu kez Hatay'da gerilim devam ederken, cephe gerisinin kesin olarak kontrol altında olması amaçlanmış olmalıdır. Genel sebep olarak ise, Batı'da artık başlaması sadece zaman meselesi olarak görülen büyük savaşın ayak seslerinin tehdit algısını yükseltmiş olmasıdır. Her türlü savaş olasılığını dikkate alan rejim, içeride asayiş ne pahasına olursa olsun kontrol altında tutmayı amaçlamıştır.

⁴¹¹ Age, s. 766-768.

3.1.2. Askerî Güç

Türk ordusunun askere alma uygulamaları 1927 sonrasında yeniden ele alınmıştı. 1927 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 olarak tespit edilmişti.⁴¹² Bu nüfus sayımı doğrultusunda 21 Haziran 1927 tarihinde yeni bir askere alma kanunu düzenlenmişti. Bu askerlik hizmeti kanunu modern esaslara dayanıyordu ve Batı ülkelerinin standartlarını temel alıyordu. Temel yenilik askerlik hizmetinin ayırım olmaksızın tüm halk tabanına yayılmış olmasıydı. Askerlik süreleri piyade için 18 ay, süvari, topçu ve fen kitaları için 2 sene, jandarmada 2 buçuk sene ve donanmada 3 sene olarak belirlendi. Askerlik yaşı 20 ile 46 yaş arası kabul edildi. Eski redif ve müstahfız tamamen yapıları kaldırıldı. Acemilik süresi 6 aydı. İhtiyat birlikleri seferberlik durumu ve iç güvenlik harekâtı gereklilikleri durumunda iki yılda bir talime çağırılmakta olup bu talim bir buçuk aya kadar sürebilmekteydi. 20 yaşını geçip hala eğitim görmekte olanlar 29 yaşına kadar askerliği tecil edebiliyorlardı. Nakdi bir bedel ödenerek (600 Lira) askerlik süresi 6 aya indirilebilmekteydi.⁴¹³

1930'larda askerî harcamalara ayrılan payın artması, en azından komşu ülke ordularına kıyasla daha güçlü bir askerî yapı teşkil edilebilmesini sağlamıştı. Türkiye'nin askerî gücündeki göreceli artış, en azından daha zayıf komşularıyla kıyaslandığında etkili olacak bir askerî güç olarak görülmeye başlanmıştı. 1935 yılında Irak'ın olası bir Türkiye-Irak savaşında nasıl savunulacağını tartışan İngiliz planlamacılar, Türkiye'nin bölgede 27.000 asker ve 60 uçaklık bir kuvvet toparlayabileceğini öngörmüşlerdi. Savaşın ilanından sonraki üç gün içinde bu kuvvet sınırı geçip ilerlemeye başlayabilirdi. Irak ordusunun Türk ordusunu durdurma şansı yoktu; en iyi ihtimalle bir oyalama ve çekilme muharebesi söz konusu olabilirdi. İngiliz planlamacılara göre, Türk ordusunun Irak'ın tamamını kontrolü altına alması için üç hafta yeterliydi ve Hindistan'dan gönderilecek destek birlikleri de ancak bu süre içinde Irak'a ulaşabilirdi. Bu durumda, Irak'ın Türkiye'ye karşı savunulması değil, geri alınması söz konusu olacaktı. Esasen Irak'ın savunmasını, Musul Krizi sırasında yaptıkları savaş planları üzerinden çalışan İngilizler, 1926'daki durumun aksine olası bir

⁴¹² Mustafa Köse, "1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 133.

⁴¹³ Resmî Ceride, 12-17 Temmuz 1927, No: 631-635; "Şarkta Askerlik ve Siyaseti Askerîye", (çev.) Ahmet Şevket (Yüzbaşı), *Askerî Mecmua*, C. 72, (1929), s. 73-75.

savaştan umutlu değildiler.⁴¹⁴ Bu durum, Türk ordusunun 1920’li yıllara göre daha önemli bir güç olacak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Yine de bu senaryoda savaşılan gücün İngiliz ordusu değil Irak ordusu olduğu da unutulmamalıdır.

İleride detaylıca işleneceği gibi, Türk ordusu 1930’larda yurt dışındaki askerî gelişmeleri ve özellikle mekanize savaşın gelişimini takip ediyordu. Türkiye’ye de zırhlı birlik getirilmesi için ilk adımlar süvari subayı Tahsin (Yazıcı) Beyin Fransa’ya staja gönderilmesi ve daha sonra Sovyetler tarafından hediye edilen ilk tanklarla atılmıştı. Özellikle Alman askerî eğitmenleri aracılığıyla zırhlı konseptine dair belirli bir bilgi birikimi elde edilmeye çalışılıyordu. Ancak Alman subaylardan elde edilen bilgilerin değeri sonradan çok takdir edilse de, Alman subaylarının her taktik yeniliği Türk öğrencilerine aktarmadıkları da anlaşıyordu; zira gelecekte iki ülkenin müttefik olacağı kesin değildi.⁴¹⁵

Ülkenin kaynakları hala çok sınırlı olsa da, genç Cumhuriyet rejimi havacılığın gelişmesine önem vermişti. Mustafa Kemal Atatürk havacılığın öneminin bizzat farkındaydı ve bu alanda gelişme gösterilmesi için çaba sarf ediyordu. Önce Almanlarla, daha sonra Amerikalılarla yapılan ortak üretim girişimleri, yerli imalat kapasitesinde belirli bir temel kazandırsa da, 1930’lu yıllarda hava gücünün geliştirilmesi, savaş uçağı satın alımlarıyla sağlandı. 1928’de üç tabur büyüklüğünde olan hava gücü, 1932 yılına kadar üç alay seviyesine çıkartıldı. 1939 yılında eldeki kapasite üç tugay seviyesine ulaşacaktı. İkinci Dünya Savaşı’nın başlarında Türk ordusunun elinde yaklaşık 240 uçak vardı. Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır’da önemli önemli hava üsleri bulunmaktaydı.⁴¹⁶

Türkiye 1930’lar boyunca Fransa’dan, İngiltere’den, Almanya’dan, Amerika’dan, İtalya’dan, Çekoslovakya’dan ve Hollanda’dan uçak satın almıştı. Bu derece farklı kaynaklardan yapılan satın alımlar bakım onarım ve yedek parça gibi konularda sıkıntılar çıkmasına sebep oluyorsa da, tek bir ülkeye bağımlı olmama yönündeki stratejik tercih ağır basmıştı.⁴¹⁷ Bu, Geç Dönem Osmanlı deneyiminden

⁴¹⁴ Brock Millman, *The Ill-Made Alliance: Anglo-Turkish Relations, 1939-1940*, Montreal&Kingston/London/Bufalo, Mcgill Queens University Press, 1999, s. 23-24.

⁴¹⁵ Gerhard Gröbhaber, *The German Spirit in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938. A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018, s. 233.

⁴¹⁶ Gary Leiser, “The Turkish Air Force, 1939–45: The Rise of A Minor Power”, *Middle Eastern Studies*, C. 26, No: 3, (1990), s. 383.

⁴¹⁷ Age, s. 383.

kaynaklanan bir tercihti. Özellikle pahalı silah ve silah sistemlerinin satın alımının, gerek bakım onarım ve yedek parça tedarik edilmesi anlamında, gerekse eğitim ve doktrin anlamında satın alımın yapıldığı ülkeye bir bağımlılık yarattığı, genç rejimin kurucularının kendi tarihsel formasyonlarıyla saptayabilecekleri bir durumdu. Bu bakımdan silah satın alımı ve tedarik süreçlerinin bir ittifak ağına dâhil olmak anlamına gelmemesi, ya da en azından kısmi bir ittifakın bir bağımlılık ilişkisine dönüşmemesi temel kaygı olmuştu.

Öte yandan eğitim açısında yine de yabancı eğitmenlere bir bağımlılık söz konusuydu. 1935 öncesinde Fransız, Alman ve Çek uzmanlardan yararlanıldı. Yurt dışı eğitimlerine pilotlar gönderilerek yerli personel kapasitesinin arttırılması sağlandı. 1930'ların ikinci yarısında, siyasî olarak İngiltere ile yakınlaşma çerçevesine uygun olarak, Kraliyet Hava Kuvvetleri örnek hava gücü kabul edildi ve İngiliz havacılarının eğitimlerinden faydalanma yoluna gidildi. 1938'den itibaren Kraliyet hava Kuvvetleri'nin metotları Türk havacılarının eğitiminde de model olarak alındı.⁴¹⁸

Diplomatik düzeyde ittifak arayışlarına rağmen, askerî olarak Türkiye kendi kendine yetebilen bir askerî güce sahip olma hedefindeydi. Askerî açıdan, İtalyan tehdidine karşı Boğazların ve Batı Anadolu sahillerinin savunulması en önemli konulardı. İleride detaylı olarak işleneceği gibi, kıyı savunması dönemin askerî tartışmalarında en önemli konulardan birisiydi. Trakya'nın savunulması da merkezi önemde bir konuydu. 1930'ların başlarında özellikle Batı Anadolu'da gerçekleşecek bir savaşta, esas rol kara gücüne veriliyor, hava gücü ve donanmaya ise destek görevleri verileceği öngörülüyordu.⁴¹⁹

Ancak ilerleyen yıllarda Türkiye donanmasını geliştirme yönünde büyük çaba sarf etti. 1920'ler ve 1930'lerin büyük bölümü arasındaki fark, öncelikle uluslararası dengeler ve Türkiye'nin dünyadaki yeriyle ilgiliydi. 1920'ler boyunca önemli ölçüde içine kapanık durumda olan Türkiye'nin güçlü bir donanmaya sahip olmak için ne maddi ne de diplomatik kapasitesi yeterli değildi. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın stratejik görüşleri de donanmaya önem veren bir stratejiden yana değildi. Böylece kara ağırlıklı bir savunma politikası uygulanması söz konusu olmuştu. 1934'e

⁴¹⁸ Age, s. 383.

⁴¹⁹ Age, s. 492.

gelindiğinde bile, Genelkurmay, boğazların savunulmasının donanmadan çok mayın, top ve torpidolarla yapılacağını kabul ediyordu.⁴²⁰

Ancak 1934 sonrasında Türkiye'nin silahlanma stratejisi açıkça değişti ve donanmaya yatırım yapılması ön plana çıktı. 1935 tarihli bir belgeye göre, Türkiye Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, İngiliz deniz ataşesiyle yaptığı görüşmede Türkiye'nin donanmaya yaptığı yatırımı şöyle savunuyordu:

“Türkiye gerçek anlamda bir donanmaya sahip olmak ve ticaret gemilerini korumak için denizde güçlenmek zorundadır. Piyade karada neyse bir donanma da denizde odur. Son kertede savaşlarda belirleyici olan donanma ve piyadedir. Denizaltıların ve uçakların rolünün çok büyük önem kazandığında kuşku yoktur, ama denizde son sözü donanma söyler.”⁴²¹

İki savaş arası dönemde Türk ordusunu için belirleyici olan temel etmenlerden birisi, dönemin başında ve sonunda önemli mevkilerde bulunan subayların genel olarak aynı kişiler olmalarıydı. İstiklal Harbi kuşağının efsaneleşmiş subayları hala görevdeydi ve kilit karar alma noktalarında bulunuyorlardı. Aşağıda 1930'ların hikâyesini inceledikçe, bunun bir avantaj mı yoksa zaaf mı olduğu sorusunun keskinleşeceği görülecektir. Ancak 2. Dünya Savaşı öncesinin dünyasında, en azından uluslararası gözlemciler nezdinde, bu durum bir itibar kaynağı olarak görülüyordu. Yabancı gözlemciler bu son derece deneyimli subay kuşağının tecrübelerini önemsiyor ve Türk ordusunun üst düzey bir kadronun komutasında olduğunu düşünüyorlardı. 1937'deki Trakya Manevralarındaki başarı da bu gözlemi pekiştirmişti. Rejimin bizzat, son askerî zaferin mimarı Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü tarafından yönetiliyor olması ve Genelkurmay Başkanının da Fevzi Çakmak olması, bu kanaati güçlendiriyordu.⁴²²

1939 öncesinde Avrupa'da çeşitli ordular tarafından geliştirildiği gözlemlenen zırhlı birlik ya da hava indirme harekâtı gibi yeni harp usulleri takip edilse de, ordunun temeli piyade birlikleri olmaya devam etti. Yabancı gözlemciler Türk ordusunun

⁴²⁰ Barlas, Güvenç, age, s. 237.

⁴²¹ Age, s. 238.

⁴²² Brock Millman, “The Turkish Armed Forces on the Eve of the Second World War: The British View”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 20, No: 1 (1996), s. 41.

temelinin piyade sınıfı olduğunu, bu sınıfın da köylü kökenli askerlerden oluştuğunu tespit ediyorlardı. Köylü-vatandaş ordularında genelde olduğu gibi, ordunun dayanıklılığının ve zorluklara göğüs germe gücünün çok yüksek olduğu tespit ediliyordu. Türk askerinin iyi yönetildiğinde son derece güçlü bir savaş makinesi olduğu kabul ediliyordu; son savaşlarda yapılan gözlemler ve subay kadrosuna duyulan güven, Türk ordusunun gelecek savaşta da ehil bir subay sınıfı tarafından yönetileceğini gösteriyordu. Bu bağlamda Türk ordusunun özellikle savunma savaşında çok önemli bir güç olacağı öngörülüyordu. Öte yandan bir gözlemciye göre Türk ordusu bir manevra ve taarruz savaşına hazırlanmaktaydı.⁴²³

3.2. Millî Doktrin Geliştirme Çabaları

1930’larda Türk Ordusunda önem verilen bir konu telif bir doktrin geliştirme çabasıydı. Bu konu özellikle taktik seviye üzerine tartışmalara yansıyor. Kimi yerlerde “Talimnamelerimizin Millîleştirilmesi” diye ifade edilen bu arayış, muhtemelen o dönemdeki Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi tartışmalarından etkilenmişti. Nitekim bu dönemde, yukarıda ele alınan Türklük vurgusu hayatın her alanına sirayet etmiş durumdaydı. Türk ve millî olma vurgusu her alanda çok güçlüydü. Bu durum, tüm Avrupa’da 1930’lu yıllarda ırk temelli analizlerin yaygınlaşmasının bir uzantısıydı.⁴²⁴

Türklük vurgusunun güçlenmesiyle beraber Osmanlı ve İslam öncesi Türk askerî tarihine yönelik ilgi artmıştı. Türk-Moğol askerî geleneği subayların incelemelerine konu oluyordu.⁴²⁵ Ayrıca bu dönemde Hititlere yönelik artan genel ilgiye paralel olarak, Hitit savaş usullerini inceleyen bir çalışma da yayınlandı; bu çalışmanın dikkat çeken yönü, Hititler zamanında Anadolu’da yaşayan tüm halkların Türk kabul edilmesi idi. Kadeş Savaşı’nın detaylı bir incelemesi sonucu o dönemin Türkleri olarak kabul edilen Hititlerin, savaş sanatının inceliklerine son derece hakîm oldukları savunuluyordu.⁴²⁶

Benzer şekilde Yüzbaşı Nureddin Alpkartal, “Harp doktrininin dayandığı esaslardan biri de ırktır” diyordu. Ona göre ırkın etkisinin ihmal edildiği tarihsel

⁴²³ Age, s. 43-45.

⁴²⁴ Zafer Toprak, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 249.

⁴²⁵ Kurtcebe (E. Miralay), “Eski Türklerde Harp San’atı”, *Askerî Mecmua*, C. 87, (1932).

⁴²⁶ Dukakinzade Feridun (E. Yüzbaşı), “Kadeş Meydan Muharebesi”, *Askerî Mecmua*, C. 95, (1934).

analizler yanlış sonuçlar verirdi.⁴²⁷ Bu sebeple sevk ve idare esaslarının “ulusal karakterimize” dayanması gerektiği, “ulusal karakterimizin en iyi aynasının ulusal tarihlerimiz” olduğu vurgulanıyordu.⁴²⁸ En önemlisi bu düşünceden hareketle Kurmay Yüzbaşı İlyas Demirsoy, Alman doktrinini eleştiriyor ve bunun yerine Türk tarihindeki örneklerden yola çıkarak ulusal bir doktrin öneriyordu. Demirsoy’a göre her durumda taarruz öneren Alman doktrini hatalıydı ve gereğinden fazla taarruz vurgusuna dayanıyordu; bu hata yüzünden taarruzlardan kesin sonuç alınamıyordu.⁴²⁹ Türk Ordularının eski meydan muharebeleri incelendiğinde, Türklerin geleneksel harp usullerinin önce düşmanı üzerine çekmeye, sonra karşı taarruz etmeye dayandığı görülmüyordu:

“(…) büyük dedelerimiz talimnamenin 10. Maddesinde yazıldığı şekilde her defasında düşmanlarını, bir veya iki cenahını kavramak ve gerisini de kapamak suretile mağlup ve imha etmişlerdir. Fakat bunu düşmanla karşılaştıktan sonra doğrudan doğruya taarruza geçmek suretile değil, ilkönce taarruz fırsatını isteklerle düşmana verdikten sonra mukabil taarruza geçmek suretile yapmışlardır ki, **bu hareket tarzı Türkün kendi karakterine göre kullandığı bir taarruz şekli demektir.**”⁴³⁰

Bu bağlamda 1930’larda Alman sevk ve idare sistemine ve Alman talimnamelerinin yerli talimnameler üzerindeki mutlak etkisine pek çok eleştiri yapılmıştı. Özellikle Çanakkale muharebeleri üzerinden, Alman komutanların şematik ve tek yanlı düşündüğü, Türk subaylarının ise duruma uygun, elastik ve oynak bir komutanlık sergiledikleri belirtiliyordu. Buna rağmen resmî olarak Alman usullerine bağlı kalınması eleştiriliyordu:

⁴²⁷ Nureddin Alpkartal (Yüzbaşı), “Alman Askerî Doktrini Üzerine Bir Etüt”, *Askerî Mecmua* C.110, (1938), s. 607.

⁴²⁸ İlyas Demirsoy (Kurmay Yüzbaşı), “Sevkülceys Sahasında Taarruz; Tabiye Sahasında Mukabil Taarruz”, *Askerî Mecmua*, C. 99, (1935), s. 922.

⁴²⁹ Agm, s. 931.

⁴³⁰ Agm, s. 928-929.

“Hele Harbi Umumiden evvel talimname ile uğraşmak adeta bir hadşinaslık sayılıyordu. Bunun haricinde diğer orduların talimname ve usullerini tetkik etmeyi zait addedecek surette büyük bir teslimiyet gösteriliyordu. Bir nevi taassup hasıl olmuştu. (...) Tetkik etmek başka, itaat etmek başkadır. En çok takdir ettiğimiz, beğendiğimiz ordular Harbi Umumide ne feci ne affedilmez hatalar yapmıştır!”⁴³¹

Öte yandan yalnızca talimnamelere odaklanmanın yeterli olmayacağı da saptanıyordu. Ordu kendi doktrinini geliştirirken hem yurt dışındaki yeni fikirleri sürekli takip etmeli, hem de kendi deneyimlerinden sonuçlar çıkarmalıydı. Resmî ve özel yayınlarla henüz talimnamelere girmemiş yeni fikirler ve yeni teçhizat takip edilmeliydi. Bu yayınlar bir yandan talimnamelerle uyumlu olmalı, bir yandan da sürekli yeni gelişmeleri analiz etmeli ve eski tecrübelerden sonuçlar çıkarmalıydı.⁴³² Diğer orduların basılı malzemesini takip etmek çok önemliydi. Ancak talimnamelere yansımayacak taktikler olduğu da unutulmamalıydı: “*Diğer taraftan her ordunun kendine göre bazı tabiye işleri vardır ki, talimnamelere yazılmamıştır ve yazılmaz. Bu da ayrıca bir tetkik sahasıdır.*”⁴³³

Bu süreçte, yerli bir askerî doktrin geliştirme çabalarında öne çıkan önemli bir talep, uzun savaş yıllarında görev yapmış deneyimli askerlerin hafızalarında kayıtlı bulunan tecrübelerin yazılı olarak bir araya getirilmesi ve bunun ortak bir deneyim havuzu işlevi görmesiydi. Millî bir doktrin ancak bu tecrübelerin bir araya getirilmesi ve yazılı aktarımıyla mümkün olabilirdi:

“Bizde de bu suretle çalışmak ile bilhassa kendi harp tarihimiz ve harp usullerimiz hakkında esaslı, kıymetli eserler meydana getirmek mümkündür. Birçok arkadaşlar bilirim ki, geçen harbe ait ufak ufak gayet kıymetli hatıralar taşırlar, çok kahramanane vakaların amili ve şahidi olmuşlardır. Fakat bunları

⁴³¹ Veysel Ünüvar (Tümgeneral), “Piyade Tabiyesinin İnkişafına Bir Bakış”, *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 967-968.

⁴³² Nureddin Alpkartal (Yüzbaşı), “Doktrin Birliği Üzerine Düşünceler”, *Askerî Mecmua*, C.108, (1938), s. 43.

⁴³³ Veysel, “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askerî Mecmua*, C.74, (1929), s. 29.

neşredemezler, çekingenlik de vardır amma sekiz on satırlık bir şeyi koca bir mecmuaya yazmak ve bunun için bir heyetin karar ve takdirini almak külfetine katlanmak biraz abes olur. Halbuki böyle sekiz, on kişinin mahzufatı, hatıratı bir araya getirilirse birçok meçhulleri halletmek mümkün olur. Bundan başka millî mefahirimiz, hususi tabiye kabiliyet ve inhimakimiz hakkında güzel güzel eserler meydana gelir. Bunlardan hususi abiyemiz için istifade olunur zannederim.”⁴³⁴

Anlaşıyor ki, Alman talimnamelerine yönelik eleştirilere ve yerli doktrin talebine karşın, 1930’larda resmî olarak kullanımda olan talimnameler hala büyük ölçüde yabancı dillerden çevrilmekteydi. Tüm telif doktrin oluşturma çabalarına rağmen 1930’larda Harp Akademilerinde derslerde kullanılan talimname Alman talimnamesi olan Truppenführung’un çevirisiydi.⁴³⁵

Yerli doktrin ve talimname arayışlarının kişisel temennileri aşamamış ve somut bir sonuca ulaşmamış olması, basit bir bilgi ve tecrübe aktarımı sorunu değildir. Türk ordusunun ortak bir yazılı kültür oluşturma ve ortak bir hafıza geliştirme konusunda zorlandığı gözlenmektedir. Bu zorluklar, talimnamelerin yeterince okunmaması gibi bir okuma kültürü sorunu olduğu kadar, askerlerin tecrübe ve görüşlerini yazmaması açısından da bir yazma kültürü sorunuymuştu. Askerî Mecmualara büyük kırmızı harflerle yazılan, yazmanın okumaktan daha zevkli olduğunu dile getiren deyişler, askerleri yazmaya teşvik etme çabasının bir göstergesiydi. Öte yandan üzerine tartışılmadığı takdirde talimnamelerin işlevsizleşeceği vurgusu da yapıyordu:

“Piyade talimnamesinin 192. Maddesi: ‘Tankların istikbalde daha çabuk hareket etmeleri imkânı ve bunun neticesinde onların değişecek olan tabiye kullanış tarzları ve mesela ordu süvarisiyle birlikte vazifelerini yapacaklarını da daima düşünmelidir’ diyor. Bu kuru tavsiye kırk sene daha talimname sahifelerinde

⁴³⁴ Age, s. 30.

⁴³⁵ Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları (1909-1999)*; *Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999, s. 171.

dursa bir faidesi yoktur. Bu hususta herkes düşündüğünü söylemez, teatii efkâr etmezse o düşüncenin amelî bir kıymeti de yok demektir.”⁴³⁶

Böyle bir ortamda, subayların kendi tecrübelerine, ulusun kendi koşullarına ve nihayet “ulusal karaktere” ve hatta “ırkın karakterine” göre yerli usuller tespit edilmeli ve geliştirilmeliydi. Spesifik konularda Alman ya da Fransız ordularının usullerini bilmek faydalı olsa dahi, “bizim esaslarımızın” talimnamelere girmesi gerekiyordu.⁴³⁷ Yerli usullerin gereğine uymayan düşünceler ve yaklaşımlar, işe yaramaz ve teorik spekülasyonlar olarak kalırlardı.⁴³⁸

Görüldüğü gibi 1930’lu yıllar, daha önce görülmedik ölçüde millî bir doktrin arayışının öne çıktığı bir dönem oldu. Burada tarih ve dil alanında yaşanan gelişmelerle paralellik vardı. Millî doktrin ve millî talimname ihtiyacı konusundaki eleştiriler, Genelkurmayı geç de olsa etkiledi. Sonunda, 1937 tarihli Sevk ve İdare Talimnamesinin girişinde, daha önce rastlanmayan bir biçimde “talimnamelerimizin millîleştirilmesi hakkında verilen emirler” söz konusu ediliyordu.⁴³⁹

3.3. 1930’larda Olası Harekât Planları

1927’de Bahriye Vekâletinin kaldırılıp yetkilerinin Millî Müdafaa Vekâleti ve Genelkurmaya devredilmesi sonucu, Fevzi Paşa etkisiyle donanmanın gücünün ve öneminin azalacağı beklenmişti. Ancak Eylül 1928’de Çanakkale Boğazı açıklarında Yunan Donanmasının gerçekleştirdiği tatbikat, Türkiye tarafından “açık tehdit” olarak algılanmış ve bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat komuta ettiği bir tatbikatla karşılık verilmişti. Ardından Türk deniz gücünün parametreleri belirlenmişti. Burada amaç, Ege’de Yunan deniz gücüne denk olmasa da ona yakın bir donanma kurulmasıydı. Bu konuda ilk girişim, İtalyanlara savaş gemisi siparişi vermek oldu. Nitekim 1928 sonrasında Türkiye’nin donanma gücü görece gelişmeye başlamış, 1930’da Yavuz kruvazörünün donanmaya katılmasının yanı sıra yeni savaş gemisi siparişleri de

⁴³⁶ Veysel, “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askerî Mecmua*, 74(1929), s. 31.

⁴³⁷ Bahattin Ege (E. Yüzbaşı), “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askerî Mecmua*, C. 94, (1934), s. 706-707.

⁴³⁸ İzzet (E. Miralay), “Asrî Yenilikler Karşısında İyi Tabiiyecinin Vasıfları”, *Askerî Mecmua*, C.95, (1934), s. 813.

⁴³⁹ *Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebe Talimnamesi, II. Kısım*, Ankara, Genelkurmay Matbaası, 1937.

verilmişti.⁴⁴⁰ Buna paralel olarak 1928 sonrası manevralarda donanma unsurlarının da fazlasıyla kullanılmaya başlandığı görülmüyordu. Örneğin 2-22 Eylül arasında icra edilen Akdeniz Manevrasında, savunma tarafında olan Kırmızı ülke donanmasına ait unsurların, Mavi nakliye filosunu ilkin çıkarmadan önce henüz yoldayken yakalamaya çalıştığı, sonra bunu başaramayınca karaya asker çıkarırken vurmayı denediği görülmekteydi.⁴⁴¹ Bu durum, donanma gücünün gelişmesiyle savunma hattının açık denizden başlatıldığını ortaya koymaktaydı. Bütün bunlar, 1923-1928 arasında tamamen kara savaşına odaklanan tutumu deniz gücüyle dengeleyen yeni bir anlayışın doğmasını sağladı. Artık deniz gücü, savunma planlarında muharip unsur olarak ele alınıyordu.

Düşmanın denizde durdurulamaması durumunda ise kıyı savunma harekâtı gündeme geliyordu. Gelecek savaşın baskın tarzında bir çıkarma ile başlayacağı öngörüldüğünden, 1930'lu yıllarda subaylar tarafından en çok ele alınan konulardan birisi kıyıların savunulmasıydı. Kıyı savunma konusundaki teoriler kabaca ikiye ayrılıyordu: Birinci görüş, düşmanı kıyıda güçlü bir biçimde karşılamak ya da kıyıları görece zayıf birliklerle denetlerken, esas gücü ihtiyat birlikleri halinde geride tutmaktı. İkinci görüşe göre düşmanın nerede karaya çıkacağı bilinemeyeceğinden, savunma gücünün yanlış bir noktada bulunmasındansa geride toplu olarak tutulması gerekiyordu. Düşmanın nereye çıktığı bir kez tespit edildikten sonra, güçlü ihtiyatlarla karşı taarruz icra edilebilmek ve düşman denize dökmek mümkündü. Ayrıca savunma gücü düşmanı kıyıda karşılarsa, düşman donanmasının da hedefi olurdu. Bu yüzden güçlü ihtiyatlar bulundurulmalıydı.

İkinci görüş Çanakkale Muharebelerinde Alman General Liman von Sanders tarafından uygulanmış ve dolayısıyla fiilen Osmanlı ordusunun savunma planını teşkil etmiştir. Ancak iki savaş arası dönemde kıyı savunmasını tartışan Türk subayları, tespit edilebildiği kadarıyla istisnasız olarak, ilk görüşü savunmaktaydı. Türk subayları kıyı savunmada esasın, düşmanın kıyıya yerleşmesine izin vermemek olduğunu ısrarla vurguluyorlardı. Düşmanın çıkması en muhtemel mntikalar tespit edilmeli savunma

⁴⁴⁰ Bu sürecin kısa bir anlatımı için bkz. Dilek Barlas, Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 134-141.

⁴⁴¹ Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 157.

güçlü bir biçimde buralara kurulmalıydı.⁴⁴² Kurmay Önyüzbaşı Demirsoy, “Eve hırsızın girmemesi için kapıyı pencereyi sıkı kapamak lazımdır.” diyor ve devam ediyordu: “Kapının iyi kapanmasını temin eden sürgü demirini, hırsız içeriye girdikten sonra kafasına vurayım diye kapının arkasına takmayıb elde tutmak büyük bir yanlışlık olur.”⁴⁴³ Düşman beklenenden farklı bir yere çıkarsa, çıktığı yer görece daha az elverişli bir bölge olacağından, hızla ilerlemesi mümkün olmayacaktı ve bu da savunma güçlerine tekrar gruplanmak için gerekli zamanı kazandıracaktı.

Kimileri muharebelere bizzat katılmış Türk subaylarının Çanakkale’de uygulanan temel harekât planını yanlış bulmaları önemliydi. Çanakkale Zaferi’nin, manevi açıdan İstiklal Harbi kadar önemli bir kurucu sembol olduğu açıktır. Türk askerinin kahramanlığı ve fedakârlığı açısından Çanakkale’nin Türk subayları için anlamı büyüktü. Ancak 5. Ordu’nun Alman komutanının savaş planı yanlış bir plan olarak kabul edilmekte ve bunun bedelinin çok ağır ödendiği vurgulanmaktaydı. Son yıllarda yapılmış bir çalışmada Alman savaş planının bilinçli olarak Anzakların karaya çıkmasına izin vermek üzere tasarlandığı da iddia edilmiştir. Bu teze göre, 5. Ordu Komutanı Alman General Liman von Sanders’in planının amacı daha en başından İtilaf kuvvetlerini denize dökmek değil, kıyıya yerleşmelerine izin vermektir. Alman savaş stratejisi Çanakkale’de olabildiğince fazla İtilaf devleti askerini bağlayarak, Avrupa topraklarındaki muharebelerde Alman ordusunun yükünü azaltmayı hedefliyordu.⁴⁴⁴ Liman von Sanders ise anılarında, bölgede çıkarmaya uygun çok fazla kıyı olduğundan kıyıları savunmanın gerçekçi olmadığını öne sürmüştür.⁴⁴⁵

⁴⁴² Fazıl (E. Binbaşı), “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askerî Mecmua*, C.89, (1933), s. 50-51.

⁴⁴³ İ. Demirsoy (Kurmay Önyüzbaşı), “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askerî Mecmua*, C.97, (1935), s. 304-305.

⁴⁴⁴ Naim Babüroğlu, *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.

⁴⁴⁵ Sanders: “Elimdeki beş tümenin 26 Mart’a kadar olan düzenlerini tam olarak değiştirmek gerekmişti. Bu zamana kadar bunlar, başka bir temel düzene uyarak, eskiden olduğu gibi kıyı koruma birlikleri olarak bütün kıyı boyunca yayılmış bulunuyorlardı. Her ne kadar karaya çıkan düşman her tarafta bir miktar direnme görecekti ama, yedek kuvvet olmadığı için, çıkanların geri püskürtülmesini başaracak birlikler bulunmayacaktı. Verdiğim emirle, tümenlerin birliklerini toplu durumda bulundurmalarını, kıyıda yalnızca güvenliği sağlayacak kadar kuvvet bırakmalarını sağladım. Çünkü biricik başarı şansımızın, hafif kuvvetlerle sürekli bir direnmeye değil, her üç grubun hareketli savunmalarına bağlı olduğuna inanıyordum.” Liman von Sanders, *Türkiye’de 5 Yıl I*, (Çev.) Örgün Uğurlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, s. 83.

Daha açıkçası, Türk subayları, önceden de yanlış buldukları kıyı savunmasında güçlü ihtiyat prensibini tamamen reddetmiş ve düşmanı kıyıya yerleşmeden durdurmayı esas kabul etmişlerdi. Ancak doğal olarak düşman ilerlemesinin durdurulamaması ihtimali ve bu durumda Anadolu ve Trakya’da nasıl bir savunma savaşı icra edileceği de tartışılmaktaydı. Türkiye’nin çok fazla cepheden saldırıya açık olduğu ve birkaç farklı cephede savaşmak durumunda kalabileceği kabul ediliyordu. Buna karşı gündeme gelen formül, üstün ama birbirinden uzak (yani dış hatlarda bulunan) düşman kuvvetlerine karşı, harekâtı iç hatlar prensibi ile yürütmekti. Diğer bir deyişle eldeki kuvvet farklı tehditleri karşılamak üzere bölünmek yerine, birbirine yakın tutularak düşman güçleriyle sırayla muharebeye girecekti. İç hatlar prensibinin uygulanması, 6-8 Ekim 1933 tarihlerinde gerçekleştirilen Ankara Manevrasında da test edilmişti. Gerek taarruz eden taraf olan Mavi Ordu, gerekse savunma yapan Kırmızı Ordu birbirlerinin kuvvetlerini ayrı ayrı yakalayarak imha etme esasına göre hareket etmişlerdi.⁴⁴⁶

Oyalama muharebeleri özel bir önem verilen bir başka konuydu. Özellikle daha güçlü bir düşmana taarruz edebilmek için, belirli bir cephede ya da bölgede ağırlık merkezi oluşturulması gerekeceği aşikârdı. Bunun yapılabilmesi için ise, ikincil önemdeki bölgelerde zayıf kuvvetlerle oyalama muharebeleri icra edilmesi gerekiyordu. Bunun bilinciyle Türk subayları, oyalama muharebesinin esaslarını ve yöntemlerini yoğun bir biçimde tartışıyorlardı. Oyalama muharebesinde de esasın çakılı bir savunma yapmak değil, fırsat buldukça karşı taarruzlar icra edebilmek olduğu vurgulanıyordu.⁴⁴⁷ Araziden ve gerekirse yer yer tahkimli mevzilerden de faydalanılarak düşmanın dengesi bozulacak, “müteharrık” ya da oynak yöntemlerle düşmana darbeler indirilecekti.⁴⁴⁸

Özel bir önem verilen bir muharebe türü de Dağ Muharebeleri ya da ‘Dağ Harbi’ydi. 1920’lerde olduğu gibi 1930’larda da Türk ordusunda dağ harbine yoğun ilgi devam etti. Dağ harbine verilen önem doğal olarak ülkenin dağlık coğrafyasına dayandırılıyordu. Ayrıca yolların azlığı sebebiyle orta yükseklikte bölgelerde bile dağ şartlarının hâkim olacağı belirtiliyordu. Dağ Harbine ilgi İstiklal Harbi’nden sonra

⁴⁴⁶ Fatih Özkurt, *Gazi Mustafa Kemal...*, s. 166-167.

⁴⁴⁷ Bahattin Ege (E. Yüzbaşı), “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askerî Mecmua*, C. 94 (1934), s. 708.

⁴⁴⁸ Sedat, “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askerî Mecmua*, C.78 (1930), s. 424.

başlamıştı,⁴⁴⁹ oysa dağ harbi konusunda yeterli teşkilat ve hazırlık olsaydı, Sarıkamış hezimetinin yaşanmayacağı belirtiliyordu.⁴⁵⁰

Dağ harbine önem verilmesinin bir diğer önemi de dağlık arazileri kullanarak güçlü düşman ordularına karşı asimetri yaratmaktı. 1930'lar boyunca büyük devletlerle güç farkının gittikçe açıldığını hisseden Türk subayları, bir savunma savaşında ülkenin dağlık yapısından faydalanmayı da tasarlamışlardı. Emekli Yarbay Ali Reşit, dağların önemini şöyle açıklıyordu:

“İnsanı az olan milletler, insanlarını harbe çok kabiliyetli kılmalıdır.

Vesaiti az olan milletler, arazinin tabii kuvvetlerinden bu vesait zâfını izale edecek veçhile istifadeyi öğrenmelidirler.

Bize gelince; dağlarımız, bizim ahenin kalelerimizdir. Bunlara giren her üstün düşman, onun derinlikleri içinde Türkün öldürücü darbeleri altında ezilmeğe mahkûmdur. Yeter ki, bu dağları bir kuvvet gibi kullanmağı bilelim.”⁴⁵¹

1930'larda yapılan kara manevralarının çoğu Ege ve Trakya'dan gelecek bir işgal tehdidine yoğunlaşıyordu. Bu, en büyük stratejik tehditlerin bu bölgelere yönelik olduğu düşüncesini gösteriyordu. Ege dışında Anadolu'da iki manevra daha icra edilmişti. Dersim İsyanı sonrasında Tunceli'de icra edilen Doğu Manevrası dışında, 9-14 Eylül 1938 tarihlerinde de Gaziantep'te bir manevra gerçekleştirilmişti. Gaziantep Manevrasının senaryosu, Kırmızı Devlet Ege bölgesinde Yeşil Devlet ile savaştayken, Kırmızı'nın güney komşusu Mavi Devletin Kırmızı Devlete saldırmasına dayanıyordu. Mavi Devlet Kırmızı'nın güçlerinin önemli bir kısmının batıya kaymasından faydalanarak Diyarbakır, Elazığ ve Malatya'ya taarruz ediyordu. Bu senaryo, 1938'de

⁴⁴⁹ Muzaffer (Kaymakam), “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askerî Mecmua*, C.78 (1930), s. 411.

⁴⁵⁰ Age, s. 422.

⁴⁵¹ Ali Reşit (E. Kaymakam), “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrî Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrî Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askerî Mecmua*, C.94 (1934), s. 599-600.

hala doğu ve batıda çift cepheli bir savaş ihtimalinin göz önünde tutulduğunu gösteriyordu.⁴⁵²

Trakya bölgesinin savunulması ise özel bir alan teşkil ediyordu. Yukarıda açıklandığı gibi, 1920'lerde Trakya'nın savunulması konusunda ciddi bir hazırlık yapılamamıştı. 1930'ların ikinci yarısında ise Türk Genelkurmayının konunun üstüne düştüğü anlaşılıyordu: 1935, 1936 ve 1937 yıllarında Trakya'da üç önemli manevra icra edildi. Bunun en önemli sebepleri Balkanlardaki gergin ortam ve Bulgaristan ile gerilen ilişkilerdi. Trakya Manevraları arasında 1937 Manevraları özellikle önemliydi. Türk ordusunun güç gösterisi yaptığı ve büyük birliklerle icra edilen manevrada senaryo bu kez Trakya'da iki devletle birden savaşma ihtimalini ele alıyordu.

Senaryoya göre Kırmızı devlet ve Sarı devlet Meriç boyunda savaşa girmişti. Sarı devletin müttefiki olan Karadeniz devletlerinden Mavi devlet, müttefikine destek için Kırıkköy'e asker çıkarmıştı. Bu kuvvetler güneye, Saray'a ilerlemiş ve Çerkezköy'e sarkmayı tasarlamışlardı. Saray'daki Mavi Kolordusunun ilerleyişi, bölgedeki tali kuvvetler ve İstanbul'dan getirilen destek kuvvetleriyle teşkil edilen bir Kırmızı Kolordusu tarafından durdurulmuştu. Kırmızı Kolordusu Kırıkköy ile Saray civarında Manika Köyü (Bugün Küçükyoncalı) arasında bir cephe teşkil etmişti; böylece Karadeniz'den bugünkü İstanbul Kırklareli yoluna kadar inen arazide savunma hattı kurmuştu. Ancak Mavi kuvvetler Kırıkköy'den daha fazla asker çıkararak bu birlikleri daha güneybatıdan, Kırmızı Kolordunun sol kanadını kuşatacak şekilde Çerkezköy yönünde ilerletmişti. Manevra senaryosunun buraya kadarki kısmı ve Saray civarında karşı karşıya gelen kolordular, manevrada gerçekten mevcut olmayıp, farazi olarak meseleye dâhil edilmişlerdi.⁴⁵³

Bu aşamada Kırmızı taraf, Marmara Ereğlisi'ne başka bir kolordu ile çıkarma yapmaya başlamış ve bu kolordunun bir tümeni, henüz kolordusu tamamıyla karaya çıkmadan önce Çerkezköy'e ulaşmış ve istirahate çekilmişti. Ancak yukarıda açıklandığı gibi Mavi kuvvetlerinin sol kanattan bir taarruza hazırlandığı anlaşılnca, bu tümen – henüz karaya çıkmamış olan- kendi kolordusundan bağımsız olarak, Manika Deresi'nde

⁴⁵² Age, s. 250.

⁴⁵³ *Türk Illustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası*, İstanbul, 1937, s. 23.

savunma yapan kolordunun sol kanadını tutmuştu.⁴⁵⁴ Böylece Mavi tümeninin çevirme manevrası, Kırmızı tümeni ile karşılanmıştı. Manevranın devamındaki günlerde, bu bölgede Kırmızı önce başarılı bir savunma yapacak, ardından taarruza geçerek Mavi güçlerini imha edecekti.

Manevra Türk Genelkurmayı'nın Trakya'da gerçekleşecek bir muharebede Marmara Denizi'ni nasıl kullanmayı planladığına dair önemli bir ipucu ortaya koyuyordu. Sınırdaki savaşın ordunun gerisine Karadeniz'den çıkarma yapan Mavi güçlerine karşı, Marmara Denizi'nden karşı bir çıkarma yapılarak bu kuvvet durdurulmuştu. Marmara Denizi'nin, elde lojistik ve kuvvet aktarımı kabiliyeti olduğu sürece böyle operatif ve taktik karşı yumruklar için elverişli olduğu anlaşıyordu. Daha önce Osmanlı Genelkurmayı da Balkan Harbi'nde bu fikri sınamıştı: Başarıyla sonuçlanmasa da Şarköy Çıkarması, Çatalca hattında ve Bolayır kıstağında Türk istihkâmlarına yüklenen Bulgar güçlerinin gerisine düşme yönünde iddialı bir girişimdi.⁴⁵⁵

3.4. Mekanize Savaşın Yükselişi

Mekanize unsurların muharebe sahasını tamamıyla değiştirebileceği fikri 1928 yılında Harp Akademisi'nde taktik (tabiye) dersi veren bir Alman subay tarafından dile getirilmişti. Fransa'da meşhur Maginot hattının yapımına da aynı yıl başlanmıştı. Maginot hattı, Fransız ordusunun gelecek savaşı da Cihan Harbi paradigması içinde düşündüğünün ve mevzi harbine hazırlandığının göstergesiydi. Sovyetler ise Derin Harekât-Derin Muharebe olarak adlandırılan, hareket ve manevraya dayanan zırhlı doktrinlerini bu yıl geliştirmeye başlamışlardı. Böyle bir ortamda Türk subayları, mekanize savaşa dair ilk öngörülerini Alman eğitimcilerden öğrenmişlerdi.⁴⁵⁶ Öte yandan,

⁴⁵⁴ *Büyük Trakya Manevraları Hatıra Albümü*, İstanbul, 7 Gün.

⁴⁵⁵ Çıkarmanın detaylı bir anlatımı için bkz.: *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981. s. 187-273. Ayrıca bkz. İlyas Demirsoy, *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1942. s. 14-20.

⁴⁵⁶ Cavit Çevik (Kurmay Binbaşı), "1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler", *Askerî Mecmua*, C.116 (1940), s. 53.

1930’larda artık mekanize savaşın kuramsal öncüleri de Türk subayları tarafından takip ediliyordu.⁴⁵⁷

1920’lerin sonlarından itibaren artık tankların başka sınıflara bağlı olmak zorunda olmadığı ve bağımsız harekât icra edebilecekleri kabul görmeye başlamıştı.⁴⁵⁸ Türk subayları da tankların artık mevzi harbi silahı olmadığını vurguluyor ve hareket harbinde tanklarla karşı karşıya kalılabileceğini belirtiyorlardı. Tanklar artık yalnızca taktik seviyede değil, operatif seviyede de tehdit oluşturuyordu. Tanklara karşı koyabilmek için bir şekilde zırhlarını yaracak bir çözüme ihtiyaç vardı. Piyade alaylarının piyade toplarıyla ve ağır makinalı tüfeklerle donatılması savunuluyordu. Bunlar tanklara ve hatta uçaklara karşı kullanılabilirdi.⁴⁵⁹

Tankların gelecek savaşlarda önemli rol oynayacağı kabul edildiğinden, Türk ordusunun da tanka ihtiyacı olduğu savunulmaktaydı. Bir kaymakam, “(...) asrımız fen ve makine asrıdır” diyor, uçak, tank ve gazların artık savaşın en önemli unsurları olduğunu belirtiyordu. Bununla beraber adı geçen teknolojilerin yalnızca satın alınması değil, tamir, tadilat ve nihayet imalatının da yerli imkânlarla yapılabilmesi özlemi tekrarlanıyordu.⁴⁶⁰

Tankların dışında genel anlamda motorize birlikler ve hava gücünün gelişimi de harp sahasını dönüştürüyordu. Uçaklar daha Cihan Harbi’nde keşif için kullanılmışsa da, sonraki yıllarda büyük bir gelişme göstermişlerdi. Savaşın sonunda saatte 300 kilometre olan hızlar, 1930 yılına gelindiğinde saatte 700 kilometreye ulaşmıştı.⁴⁶¹ Hava gücündeki bu gelişme sayesinde operatif keşif konsepti kullanıma girmişti: 15-25 kilometrelik mesafede yapılan keşif muharebe keşfi, 50-100 kilometrelik mesafe Yakın

⁴⁵⁷ İ.F.C. Tuller, “Makinalaştırma Hakkında Mesele”, çev. Rahmi (Binbaşı), *Askerî Mecmua*, C.77 (Temmuz 1930). Makalede yazarın adı yanlış yazılmış olup, kastedilen kişi meşhur İngiliz askerî kuramcı J.F.C. Fuller’dır. Mekanize unsurların savaş sahasını nasıl değiştireceğine dair öne sürülen en radikal fikirlerden bazılarının sahibi olan J.F.C. Fuller, Türk ordusu tarafından takip edilmekteydi. 1930’da Fuller’ın bir eserinden yapılan çeviride, tankların tüm kara savaşı taktiklerini değiştireceği savunulmaktaydı: Fuller, “Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceysi”, çev. Rahmi (Binbaşı), *Askerî Mecmua*, C.77, (1930).

⁴⁵⁸ Veysel, “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askerî Mecmua*, C. 74 (1929), s. 33.

⁴⁵⁹ Osman Nuri (Binbaşı), “Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asrî Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecmua*, C.76, (1930), s. 171-172.

⁴⁶⁰ Fahri (Kaymakam), “Türk Ordusuna Tank Lâzım Mı?”, *Askerî Mecmua*, C.74, (1929), s. 55-57.

⁴⁶¹ İzzet (E. Miralay), “Asrî Yenilikler Karşısında İyi Tabiyecinin Vasıfları”, *Askerî Mecmua*, C.95, (1934), s. 811.

Keşif, 600 kilometre derinlikte yapılan keşif ise Operatif Keşif kabul ediliyordu.⁴⁶² Motorize unsurların gelişimi, tank dışındaki kara unsurlarının da hızla ilerleyebilmesini sağlıyor, ayrıca çok ağır top bataryalarına dahi hareketlilik kazandırıyor. Emekli Albay İzzet, “*Bugün tabiye vaziyetlerini düşünürken yalnız önümüzdeki düşmanı değil; onun yüzlerce kilometre uzağından çıkabilecek böyle zırhlı, motörlü kuvvetleri de hesaba katmak mecburiyetindeyiz*” diyordu.⁴⁶³

Böyle bir ortamda ordunun kısmen de olsa mekanize hale getirilmesi yönünde ilk çabalar 1932 yılında başladı. Sovyetlerden alınan T-26, T-27 ve T-37 tankları, 1928 yılında numune olarak temin edilmiş olan Fransız Renault tankı dışında ordunun ilk tanklarıydı. Sovyetlerin hediye ettiği dört adet T-24, altı adet T-27 ve bir adet T-37 ile Piyade Atış Okulu’nda bir tank bölüğü teşkil edildi. 1934 yılında ise Türk ordusunun ilk muharip tank birliği, aslen süvari subayı olan Tahsin Yazıcı komutanlığında kuruldu. Bu ilk tank taburunda Sovyet Rusya’dan alınmış 64 adet T-26 Tankı, 43 adet B-6 zırhlı otomobili ve Rus kamyonları ile Alman NSU sepetli motosikletleri bulunmaktaydı. Tabur, tabur karargâhının yanı sıra, iki tank bölüğü, iki zırhlı otomobil bölüğü ve bir de depo bölüğünden oluşmaktaydı.⁴⁶⁴

İlk tank taburunun kurulmasına rağmen bazı subaylar, ordunun mekanize hale getirilmesi ihtiyacına dikkat çekmeye devam ettiler. Bu subaylara göre artık mekanize ordu kurup kurmamak askerî bir sorun değildi; sorun iktisadi bir probleme dönüşmüştü. Artık gücü yeten devletler mekanize ve motorize unsurları tamamen bağımsız birlikler olarak örgütlerken, bunu yapamayan devletler de orduyu kısmen dönüştürecek ve karışık teşkilatlanmalara gideceklerdi.⁴⁶⁵ Emekli Binbaşı Eşref, kesinlikle zırhlı ordular kurma fikrine esir olmadığını, yeterli miktarda tahkimat ve tanksavarla mekanize güçlere karşı koyulabileceğini kabul ettiğini belirtiyordu: “Harbde mukaddes takatlerin hükmünü az çok sarsan ve orduyu kaskatı bir mühendis oyuncağı haline sokmaya yeltenen bu umumi

⁴⁶² Bürman Bey, “Asri Hava Silahının Tabiyesi Hakkında Fikirler”, *Askerî Mecmua*, C.77, (1930), s. 333.

⁴⁶³ İzzet (E. Miralay), “Asrî Yenilikler...”, s. 810.

⁴⁶⁴ Erhan Çifci, *Şark Cephesi’nden...*, s. 102-104. Ayrıca ilk tank taburunun temel muharip unsuru olan T-26 için bkz. Abdullah Turhal, *Türk Ordusu’nun İlk Tankı: T-26 B, ‘Seyyar Çelik Kale’*, Ankara, FNSS, 2020.

⁴⁶⁵ Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevkulceyş, Tabiye ve Maneviyat Sahasındaki Roller”, *Askerî Mecmua*, C.96 (1935), s. 43.

makinalaşma neticesinin kıymetsizliğini ispat eder kontr tezleri, bir asker sıfatıyla sevinerek karşılayacak ve bir insan hissile de medeniyet namına beşaret sayacağım.”⁴⁶⁶ Ancak yine de subayın son hükmü, mekanize unsurlara mekanize unsurlarla karşılık verilmesi gerektiği idi.

Çok deneyimli bir subay olan Tümgeneral Muzaffer Ergüder de 1936 yılında gelecek savaşların “Uçan Koşan Ordular” ile gerçekleşeceğini savunan bir makale yazdı. Mekanize/motorize unsurların ve hava gücünün ortak etkisini “uçan koşan” olarak tanımlayan Ergüder, hava gücü, mekanize/motorize unsurlar, paraşütçüler ve gaz taarruzları olarak sıraladığın dört teknolojik unsurun müşterek harekâtını değerlendirmekteydi. Ergüder bu kuvvetlere sahip modern bir ordunun baskın tarzında stratejik ve operatif taarruzunu ele almış ve böyle bir taarruzun daha klasik araçlara sahip bir savunma gücünü felç edeceğini savunmuştu. Ergüder’in çizdiği örnek harekât planı, gerek Alman Blitzkrieg’ine, gerekse Sovyet Derin Harekât konseptine fazlasıyla benzemektedir ve muhtemelen bu doktrinlerden esinlenmişti. Ergüder yeni teknolojilerin sorunsuz olmadığını ve eski sınıflara dayanan güçlerin hala büyük öneme sahip olduğunu belirtmekteydi. Ancak çizdiği tablo, “Uçan Koşan” ordulara karşı savunma yapan gücün haberleşme, karar alma, lojistik ve seferberliğin sürdürülmesi gibi konularda paralyze olabileceğini ortaya koymaktaydı. Bu anlamda yeni teknolojilerle yapılacak bir stratejik baskın ve taarruzda, savunma güçlerinin imhasından önce savunmanın merkezi sinir sisteminin felç edilmesi amaçlanacaktı. Modern haberleşme ve ulaştırma sistemlerinin askerî planlamanın temeli halinde geldiği bir dönemde ilk belirleyici darbenin bu mekanizmalara vurulacağı iddiası, Ergüder’in, baskın ve taarruzun modern karakterini çok iyi anladığını göstermektedir. Ergüder makalesini “Herhalde hayal ile uğraşmadığımızı zannediyorum.” diye bitirmekteydi, “Yükselen fen ve asri silahlar; onlara önem veren ulus lehine her ihtimali kaydedecektir.”⁴⁶⁷

Öte yandan Türk ordusu için henüz böyle bir konseptin uygulanmasına imkân yoktu. Bunun yerine eldeki sınırlı zırhlı gücünün kesin sonuç bölgesinde kullanılması fikri test ediliyordu. 1937 Trakya Manevralarında tank taburu, bir süvari tugayı

⁴⁶⁶ Eşref (Emekli Binbaşı), “Zırhlı ve...”, s. 55.

⁴⁶⁷ Muzaffer Ergüder (Tümgeneral), “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askerî Mecmua*, C.101, (1936), s. 215-216.

bünyesinde, dâhil olduğu tümenin taarruzunda kesin sonuç bölgesinde kullanılmıştı. Bu taarruzda motosiklet ve kamyonlara bindirilmiş taburlar yere inmiş ve yaya olarak muharebeye katılmışlardı. Tank taburunun dâhil olduğu Kırmızı tarafın hava gücü Mavi tanksavar unsurlarını yeterince baskı altına alamadığından tank taburu önemli kayıplar vermişti. Yine Kırmızı hava gücünün muharebeye iştirak edemediği kimi durumlarda Mavi tarafın uçakları Kırmızı kuvvetlere önemli zayıat verdirmişti.⁴⁶⁸ Böylece tank taburu kendisinden beklenen görevi yapsa da, hava-kara koordinasyonunda problemler olduğu anlaşıyordu. Kırmızı taraf uçaklarının belirli bölümlerde muharebelere neden katılamadığı açık değildir. Ancak manevra genelinde hem keşif görevleri hem de muharip görevlerde hava gücüne çok önem verildiği anlaşılmaktadır. Hava-hava muharebesine de önem verilmişti ve hava üstünlüğünü kaybetmenin karadaki maliyeti gözlenebilmişti. Yine de hava gücü eksik olan taraf taarruzda başarı kazanmıştı.

Manevra ile ilgili haber ve yorumların derlendiği bir hatıra albümünde, tek tek adı verilmeden manevraya katılan yabancı gözlemcilerin yorumları bir paragrafta özetlenmişti. Bu tarz diplomatik açıklamalar çoğunlukla birbirine benzer ve yüzeysel övgülerden oluşmasına rağmen, ordunun mekanize hale getirilmesi konusu burada da öne çıkıyordu:

“Türk ordusu tamamilen modern bir ordudur. Herhangi bir garp ordusundan silâh, teçhizat sevk ve idare itibarile farksızdır. Bazı büyük ve zengin Avrupa devletlerinin ordularındaki kadar motörleşmiş ve makineleşmiş fırkalar yoktur. Fakat, esasen, yalnız bir tanesi binlerle otomobile ve tanka muhtaç olan böyle fırkalar, ancak mükemmel yol şebekelerine malik bulunan zengin ve büyük endüstri sahibi memleketlerin kârıdır. Sonra, bir ordunun ne dereceye kadar motörleşmesi lâzım geldiği de, henüz kat’iyetle taayyün etmiş değildir.”⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ *Türk Illustrasyonu...*, s. 23-29.

⁴⁶⁹ Age, s. 16.

Diğer bir mesele, manevrada piyadenin tankla mücadele potansiyeli idi. Bu konuda daha önce denenmiş ama başarı sağlayamamış bir yöntemin burada işe yaradığı gözlenmişti. 1936 yılında Genelkurmay'ın Trakya'daki tank taburuna gönderdiği bir emirde piyadelerin tankın üstüne sıçrayarak çıkıp çıkamayacağının denenmesi istenmişti. Böyle bir sıçrama duran tanklarda yapılabilse bile, hareket eden tanklarda yapılamamıştı. 1937 Trakya Manevralarında ise, erlerin sıçrayarak düşman tanklarının üzerine çıkabildikleri ve mazgallardan içeri manevra mermisi sıktıkları ya da kasaturalarını sokmaya çalıştıkları görülmüştü. Durumu dürbünle izleyen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Ordu Komutanı Fahrettin Altay'ı yanına çağırması ve “Subaylarımız ve komutanlarımız Mehmetçiğin gerçek cevherini daha iyi tanımalıdırlar!” demişti.⁴⁷⁰ Bu durum, manevrada tanksavar silahlarının tanklara etkili bir biçimde zayıf verdirebilmiş olması ve yukarıdaki haberde özetlenen mekanize savaşa dair başka kaygılar ile birleşiyordu.

3.5. Üstün Zırhlı Unsurlara Karşı Savunma

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, askerî dergilerde yeni teknoloji unsurların muharebelerde nasıl kullanılması gerektiğine dair bilgilendirici çalışmalar giderek artmaktaydı. İlk Türk Tank Taburunun komutanı Tahsin Yazıcı da tartışmalara bizzat katılıyordu.⁴⁷¹ Tartışmalarda iki ana hat, tanksavar ve tahkimat ile tankların durdurulabileceğini savunanlar ile zırhlı unsurlara mutlaka zırhlı unsurlarla karşılık verilmesi gerektiğini düşünenlerdi. İlkini savunan Kurmay Binbaşı Sıtkı Ortaç, “Baskın tesirini kaybeden bir zırhlı taarruz anında işliyen ve silahları başında direnen vasıta defî ve tart silahları karşısında asla muvaffak olamayacaktır” diyordu.⁴⁷² İkinci görüşü savunan Kurmay Albay Haydar Günkut ise, bir düşman zırhlı kuvvetinin geriye yapacağı derinlemesine bir harekâtın ancak yine bir zırhlı/motorize kuvvet tarafından durdurulabileceğini belirtiyordu: “Harpte esas olan düşmana daha kuvvetli ve hiç

⁴⁷⁰ Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999, s. 160-161.

⁴⁷¹ Örn.: Tahsin Yazıcı, “Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Roller”, *Askerî Mecmua*, C.108, (1938).

⁴⁷² B. Sıtkı Ortaç (Kurmay Binbaşı), “Zırhlı Vasıta Defî ve Tardı”, *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 1039.

olmazsa aynı kudret ve kabiliyetteki silahlarla mukabele etmektir.”⁴⁷³ Tankların mazgallara ateş edilerek etkisiz hale getirilmeleri gibi fikirler ise geçerliliğini yitirmişti.⁴⁷⁴ Kimi subaylar da mekanize savaşın büyük bir petrol ihtiyacını beraberinde getireceğini, bu kaynağa sahip olmayan ordular için bunun ağır bir yük olacağını gündeme getiriyorlardı. Mekanize bir ordu yakıtsız yolda kalırdı, ancak hayvanlara dayanan bir ordu bulunduğu bölgeden hayvanların ihtiyacını tedarik ederek yoluna devam edebilirdi.⁴⁷⁵

1939 yılında Almanya-Polonya Savaşı’nın başlaması ve Blitzkrieg ya da Yıldırım Savaşı olarak adlandırılan doktrinin sahada kazandığı başarı, bu konudaki tartışmalara somut bir zemin kazandırdı. Yıldırım Savaşı’nın sonuçlarını daha 1939 yılında analiz eden Kurmay Önyüzbaşı Çevik, böyle bir taarruza esasen simetrik kuvvetlerle karşılık verilebileceğini, ancak bu yapılamıyorsa hiç olmazsa baskın yenmemesi ve gerekli hava savunma önlemlerinin alınması gerektiğini belirtmekteydi.⁴⁷⁶ Artık konu hakkında yazan hemen tüm subaylar, zırhlı unsurların derin harekâtına maruz kalmanın en tehlikeli ve en muhtemel senaryo olacağına hemfikirdi. Alman Polonya Savaşı ile beraber artık üstün bir mekanize güç ile savaşmak zorunda kalınacağı kabul ediliyor ve yoğun bir biçimde krize çözüm aranıyordu. Zaman zaman iddia edildiği gibi ülkenin dağlık bir araziye sahip olmasının mekanize/motorize güçlere karşı bir emniyet sağlamayacağına, Türkiye coğrafyasının geniş bölgelerinin motorlu taşıtların ilerlemesi için uygun olduğuna dikkat çekiliyordu. Zeki Üstünkaya, hiç olmazsa tümen seviyesinde bir zırhlı güce ihtiyaç olduğunu belirtiyordu. Bu tümen başkomutan emrinde bulunacaktı.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Haydar Günkut (Kurmay Albay), “Motörlü ve Zırhlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller”, *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 912.

⁴⁷⁴ Celal Erikan (Önyüzbaşı), “Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa”, *Askerî Mecmua*, C.113, (1939), s. 450.

⁴⁷⁵ Hıfzı Tümer (Kurmay Yüzbaşı), “Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki”, *Askerî Mecmua*, C.113 (1939), s. 339.

⁴⁷⁶ Yazar, aslında makalesini Almanya-Polonya Savaşı’ndan önce yazdığını ancak savaşın görüşlerini ispat ettiğini belirtmektedir: C. Çevik (Kurmay Önyüzbaşı), “Yirminci Asır Sevkülceyşinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi”, *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 918.

⁴⁷⁷ Zeki Üstünkaya, “Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilât ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 1080-1083.

Elde en azından bir zırhlı tümen bulundurma düşüncesi incelemeye değerdir. Yukarıda işlendiği gibi, 1937 yılı Trakya manevralarında Tank Taburu, 61. Tümen'e bağlı Süvari Tugayı bünyesinde görev yapmıştı. Tabur ve bağlı olduğu Süvari Tugayı, Tümenin girdiği muharebelerde kesin sonuç bölgelerinde vurucu güç olarak kullanılmıştı. Burada eldeki zırhlı gücün yarma noktasında taktik vuruş için bir arada tutulduğu görülmektedir. Zırhlı tümen talebi, çok daha büyük bir zırhlı gücün kesin sonuç bölgesinde kullanılmak üzere bir arada tutulması anlamına gelmektedir. Böylece mekanize ordu henüz mümkün değilse bile, en azından Başkomutanlığın elinde zırhlı bir yumruk olması önerilmektedir. Fakat zırhlı bir alay ancak 1940 yılında kurulabilecek, zırhlı tümen ise ancak 1944 yılında gerçek olabilecektir.

İspanya İç Savaşı'nın (1936-1939) kısıtlı sonuçlarına odaklanan, o yılların genç subayı Celal Erikan ise, alternatif bir kısmi dönüşümü savunmaktaydı. Yaptığı sıralamaya göre önce ikmal vasıtaları motorize hale getirilmeli, sonra sırasıyla Başkomutanlık topçusu, Başkomutanlık emrindeki oto nakliye grupları ve son olarak kolordu ve daha büyük birliklerin topçu ve fen kıtaları motorize hale getirilmeliydi.⁴⁷⁸ Bu sıralama Erikan açısından motorize dönüşümün en önemli yönünün lojistik olduğunu göstermekte, bunu topçu birliklerine hareketlilik kazandırılması izlemektedir. Erikan'ın büyük birliklere yaptığı vurgu, motorize dönüşüm ile hareketlilik kazanan topçunun olabildiğince toplu olarak elde tutulan bir vurucu güç olarak, Başkomutanlık emrinde kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sözelimi piyade birliklerinin motorize hale getirilmesi gibi bir talep bu sıralamada yer almadığı gibi, ufak gruplar halinde küçük ve orta büyüklükte birliklerin emrine verilebilecek şekilde topçunun taktik kullanımı da öncelik taşımamaktadır. 1920'lerde tanklar henüz taktik unsurlar olarak görülürken, tanklara karşı savunmayı hareketli topçu ile yapma önerisinin tartışıldığı hatırlanmalıdır. Mekanize birliklerin operatif vuruş gücü kazanması sonucu, bu kez hareketli (motorize) bir başkomutanlık topçusu bulundurma fikri gündeme gelmiştir. Türk ordusunun tankı topla karşılama fikri taktik seviyeden operatif seviyeye taşınmıştır.

⁴⁷⁸ Celal Erikan (Kırmay Önyüzbaşı), "İspanya Dahili Harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler", *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 1195.

Ordunun savunma planlarına dair yapılan önerilerde, tahkimli bölgeler ve hareketli birlikler (seyyar ordu) arasında bir denge öngörölmüştü. Hareketli birlikler gerektiğinde taarruz ve manevra ile muharebeyi sürdürürken, yoğun tanksavarlarla güçlendirilmiş tahkimli mevziler düşman zırhlılarının bu ordunun gerisine sarkmasını engelleyecekti.⁴⁷⁹ Yukarıda göröldüğü gibi, Genelkurmay'ın planları da bu karma sisteme dayanmaktaydı.

1939'da Almanyada Polonya Savaşı'nın sonuçlarını yorumlayanlardan biri de Muzaffer Ergüder'di. Üç yıl önce "Uçan Koşan Ordu" makalesi ile oluşacak durumu öngörmüş olan Muzaffer Ergüder, bu kez tam tersi savaştan çıkan derslere temkinli yaklaşma yanlısıydı ve teknolojik unsurların savaşın sonucunu tek başına belirlediğini söylemek için erken olduğunu düşünüyordu. Mekanize unsurların öneminin abartılmaması gerektiğini söylüyor ve propagandaya esir olmamayı öğütüyordu.⁴⁸⁰ Ergüder, Türk ordusunun geçmişteki kısıtlı imkânlarla elde ettiğı başarılarını hatırlatıyordu:

"Demirci ustalarına top kaması yaptırarak, köhne tayyareleri paçasularile tamir ederek, top mermilerine pervane takıp tayyare bombası haline getirerek, küçük istimbol ve vapurları silahlandırıp donanmalara karşı koyarak, kılıç bulamadığı zaman süvarisine balta vererek, kışlık kumaş bulamayınca hakiye boyattığı bezlerin içine yün doldurup kapot yaparak ve bu gibi binbir vasıtaya başvurarak bir ordu teşkil etmiş ve bu ordu ile mükemmelen mücehhez bir orduya karşı müteaddit galibane muharebeler vermiş ve en nihayet büyük bir

⁴⁷⁹ Zeki Üstünkaya, "Üstün Zırhlı...", s. 1084.

⁴⁸⁰ Muzaffer Ergüder (Korgeneral), "Polonya Neden Çabuk Ezildi", *Askerî Mecmua*, C.115, (1939), s. 919. İlginç bir nokta, Leh süvarilerinin Alman tanklarına kılıçlarla taarruz etmesi gibi savaş zamanı haberlerinin yıllar sonra gerçekten de yalanlanmış ve Nazi Propagandası olarak kabul edilmiş olmasıdır. Konuyla ilgili güncel bir haber için: Robbie Gramer, "No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells 'Mad Money' Host", *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, 21.03.2022.

imha muharebesile o mükemmel orduyu mahvetmiş ve vatani tertemiz hale koyarak bugünkü azametli ve şevketli mevkiine erişmiştir.”⁴⁸¹

Ergüder’in bu makalesinin, yalnızca bir durum analizi olmayıp, gittikçe artan zayıflık hissini dengelemeyi amaçladığı tahmin edilebilir. Ancak zayıflık hissi kesinlikle güçleniyordu. Kurmay Albay Fehmi Türesel, maddi sebeplerle ordunun mekanize hale getirilmesini geciktirmenin ülke savunmasına zarar vermek olduğunu yazıyordu.⁴⁸² Polonya’nın mekanize dönüşümü ihmal etmesine yönelik olarak yapılan bu eleştiri, yerli silahlanma politikasına örtülü bir eleştiri olarak da okunabilir. O tarihte henüz 40 yaşında bir subay olan Cevdet Sunay da, modern mekanize unsurlara karşı maneviyatın bir faydasının olmayacağını tespit ediyordu:

“Gözden kaçırılmaması gerek olan en büyük hakikat asrî harplerin asri vasıtalar ile yapılacağı ve asrî muharebelerin taarruz ve müdafaa prensiplerine boyun eğmenin kat’i bir zaruret olduğudur.

Çıplak maneviyat ancak mütevazın kuvvetler arasında sabit duran ibreyi oynatabilir.”⁴⁸³

Tahkimat, tanksavar, uçaksavar ve sivil hava savunma hazırlıkları ile mekanize bir orduya karşı konulabileceğini savunanlar hala vardı.⁴⁸⁴ Ancak bu dönemde subaylar tarafından yazılan makalelerin adları ve içerikleri, artık gelecek savaşta çok üstün bir güce karşı savaşılabileceğinin kabullenildiğini de göstermekteydi.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Muzaffer Ergüder (Korgeneral), “Polonya Neden...”, s. 922-923.

⁴⁸² Fehmi Türesel (Kurmay Albay), “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askerî Mecmua*, C.116, (1940), s. 25.

⁴⁸³ Cevdet Sunay, “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askerî Mecmua*, C.116, (1940), s. 52.

⁴⁸⁴ Salih Erkuş (Kurmay Albay), “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askerî Mecmua*, C.116, (1940), s. 115. Behzat Köker (Kurmay Albay), “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi” *Askerî Mecmua*, C.116, (1940), s. 163.

⁴⁸⁵ Sadık Aldoğan (Tuğgeneral), “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız”, *Askerî Mecmua*, C.116, (1940). Cevdet Çulpan (Kurmay Yarbay), “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve

3.6. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcı ve Türk Ordusu

İkinci Dünya Savaşı patladığında Türk ordusunun savaşa hazır olup olmadığını ele alan Şevket Süreyya Aydemir, tüm ikmallerini yurt dışından yapan Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler için “askerî bir sır olmadığını” yazmıştı: “Öyle anlaşılıyordu ki memleket bir harbe sürüklenirse, hemen birkaç hafta içinde savaş, modern bir savaşın icap ve imkânlarını kaybederek bizim için, gene Birinci Dünya Harbinin veya İstiklâl Savaşının ‘kanının son damlasına kadar’ dayanmak formülünde ifadesini bulan yığıtlik manzarasına dönecekti.”⁴⁸⁶

Savaş patladıktan sonra, Trakya’da iki ayrı büyük tahkimat projesi gündeme gelmişti. Bulgaristan sınırından gelebilecek bir kuvvete karşı Kırklareli ve Edirne’den geçen ilk tahkimat, Yunanistan’ın işgal edilmesi sonrası işlevini yitirmişti; bu yüzden ikinci bir tahkimat Çatalca’da inşa edilmeye başlanmıştı.⁴⁸⁷ Ancak Çakmak Hattı olarak bilinen bu istihkâmları tamamlayacak maddi imkân da yoktu.⁴⁸⁸ İki savaş arası dönemde orduya son derece sınırlı kaynak ayrılması, ordunun savaş gücünün böyle bir savaşı kaldıramayacak kadar düşmesine yol açmıştı.⁴⁸⁹

Dönemin genç subayı Dündar Seyhan, “Harbin teknik ve taktiğinde yeni bir çıkır açılmıştı.” diyordu:

“Biz henüz Birinci Dünya Harbinin kaidelerini öğrenmeğe çalışıyorduk. Elimizdeki silahlar o devirden kalma, teknik o devrin tekniği, taktik öylesine... Kafalara dank ediyor halimiz. Kafaya gerçeğin tokmağını yemişsin neye yarar. Bu perişanlık bir hamlede düzelir mi? Hemen ayak uydurmaya kalksan yıllar alır

Maneviyat”, *Askerî Mecmua*, 116 (1940). Zeki Üstünkaya (Kurmay Binbaşı), “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askerî Mecmua*, C.116, (1940), s. 171.

⁴⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam II. Cilt*, (2. Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968, s. 127.

⁴⁸⁷ Salim Aydın, “İkinci Dünya Savaşı’nda Kıyı ve İç Hat Savunması: Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, C.16, No:34 (Temmuz 2020), s. 395. Ayrıca Çakmak ve Çatalca Hatları ile ilgili kapsamlı bilgiler içeren güncel bir araştırma için bkz. Hasan Cenk Çelik, *İkinci Dünya Savaşı’nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye’nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı, 2020 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam...*, s. 130.

⁴⁸⁹ Kenan Kocatürk, *Bir Subayın...*, s. 79.

toparlanma. O da ağır sanayin olacak, paran olacak, her şeyden evvel kafası modern Dünyaya yatmış ehil personelin olacak.

(...)

Daha o günkü dar görüşümüzle, Türk ordusunun başındaki Mareşal'in yıllarca nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silahlı Kuvvetlerini, Millî Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeğe imkân yoktu.”⁴⁹⁰

Dündar Seyhan, Fevzi Çakmak'a büyük bir saygı ve sevgi beslediğini belirtiyor, ona Atatürk'ün silah arkadaşı olarak duyduğu hayranlığı da dile getiriyordu. Fevzi Çakmak'ın vatanseverliğini ve faziletlerini övüyordu. Ancak karşılaşılan somut bir gerçeklik de vardı. Trakya'da yol durumu o kadar kötüydü ki, topçu birliklerinin toplarını beklenen noktalara intikal ettirmesi için uygun yol bile yoktu.⁴⁹¹

“Muhayyilemizde insan üstü varlık olarak yaşıatıyorduk Mareşal'ı. Bütün bunlar açık hakikatlardı, ama, işte 1940 yılının Türk ordusunun perişan hali de açık bir gerçektir.”⁴⁹²

19 Aralık 1939'da yaptığı bir meclis konuşmasında Kazım Karabekir de askerlerin kış şartları için donatımlarının yetersiz olduğunu anlatıyordu. Cihan Harbi'nde Kafkas Cephesi anılarıyla karışık bu konuşma, yoksul bir devletin emekli generalinin, her anlamda yetersiz donatılmış askerlerine bakışını gösteren önemli bir belgeydi:

⁴⁹⁰ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 9.

⁴⁹¹ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 10.

⁴⁹² Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, s. 9.

“O Mehmet gömleksiz de gider. Gider fakat ölür. Biz istiyoruz ki, öleceklerse, böyle soğuktan değil, düşmanla doğuşerek ölsünler.”⁴⁹³

Alıntılanan örneklerden anlaşılabilirliği gibi, İkinci Dünya Savaşı’nın patlaması, Türk ordusunu gerçeklerle yüzleşmeye zorlamıştı. Elde modern bir savaşı icra edebilecek ne maddi imkân, ne de yetişmiş personel bulunuyordu. Esasen, “modern” olmayan ve sözgelimi yirmi yıl önceki Cihan Harbi tipinde bir savaşı yürütebilecek kabiliyet olduğu da şüpheliydi. Ordu kadrolarının önemli bir kısmı yaşlıydı ve modern savaş teçhizat ve doktrinine hâkim olacak bilgi birikiminden yoksundu.⁴⁹⁴ Genç subaylarsa, Dünder Seyhan örneğinde görüldüğü gibi, ordunun kapasitesinin ve bilgi birikiminin ne kadar düşük olduğunu aniden fark etmişlerdi. Geri kalmışlık, gizlenemeyecek boyutlardaydı.

Günümüz edebiyat eleştirmeni Orhan Koçak, geri kalmışlık kavramını “peş peşe birkaç kuşağın tekrarlanmış bir deneyimi” olarak sunmaktadır: “Çocuk tam Plehanov’u veya Russel’ı anladığına inanmak üzereyken diyelim Wittgenstein veya Foucault’nun baskınına uğramıştır.”⁴⁹⁵ Edebiyat ve felsefe temalı bir eleştiri yazısında geçen bu cümle, rahatlıkla konumuza uyarlanabilir. Genç Türk subayları, tam hareket harbini ve topyekûn harbi anladıklarına inanmak üzereyken, Blitzkrieg’in veya mekanize savaşın baskınına uğramışlardı. On Yıllık Harbin çok deneyimli subay kuşağının devasa bilgi birikimi işlevini büyük ölçüde yitirmiş gibiydi. Ortada bilmedikleri yeni bir savaş tarzı vardı; maddi olarak hazır olmadıkları gibi, entelektüel anlamda da hazır değillerdi. Geçmişin çok zor koşullarda kazanılmış zaferleri büyük bir manevi güç aşılsa da, bunun modern teknolojinin imkânları karşısında yeterli olacağı şüpheliydi.

⁴⁹³ Kazım Karabekir, *Ankara’da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995, s. 128.

⁴⁹⁴ General Mittelberger, Genelkurmayı bu konuda uarmıştı. Tümen ve daha üst seviyelerdeki komutanlar ve kurmayları övüyordu, ancak alay ve tabur seviyesindeki komutanların ihtiyar olduklarını ve yeni teknolojileri kavrayacak yetkinlikte olmadıklarını belirtiyordu: Bu kadrolarda yenileşmeye gidilmeliydi. ATASE, İDH, 1-063-2.

⁴⁹⁵ Orhan Koçak, “Sosyal Doku Yırtılırken Hikâyecilik”, 25 Şubat, 2018 (çevrimiçi), <http://www.behcetcelik.com/sosyal-doku-y%C4%B1rt%C4%B1l%C4%B1rken-hik%C3%A2yecilik-orhan-ko%C3%A7ak.aspx>, 27 Mart 2022.

Pratikte ortaya çıkan durum, zamanında çok başarılı geçtiği varsayılan 1937 Trakya Manevraları gibi örneklerdeki yanıltıcı yönleri ortaya çıkarmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Trakya Manevralarında sınır boyunda bir devletle bir muharebe yürütülürken, Karadeniz’den gelen yeni bir çıkarmaya karşı da bir kolordu ile cephe kurulduğu varsayılmaktaydı. Somut gerçeklerle sınıandığında, Türk ordusunun Trakya bölgesinde bu kadar geniş çaplı bir harekâtı icra edecek hareket kabiliyeti ve lojistik imkânı olmadığı ortaya çıkmıştı. Fransızları örnek alarak Bulgaristan sınırında hazırlanan istihkâmların kaderi bir bakımdan Fransız istihkâmları gibi olmuştu: Yunanistan’ın düşmesiyle bu hattın işlevi kalmamıştı, tüm sınırı kapatacak bir istihkâm yapmaksa imkân dışıydı. İstanbul’un savunulabilmesi için tutulabilecek son dal, moral bozucu düzeyde tanıdık bir hat olan Çatalca istihkâmlarıydı. Burası Osmanlı ordusunun tarihinde en güçsüz olduğu anlardan birinde, Balkan Harbi’nde tutunulan son noktaydı.

Büyük Taarruzun muzaffer ordusunun 1940 yılındaki durumunu incelediğimizde Bernard Lewis’in hayaleti meşhur sorusuyla birlikte karşımıza dikilmektedir: Yanlış giden neydi? Kısa ve açık cevap, genç rejimin maddî gücünün büyük çaplı bir askeri reforma izin vermemiş olmasıdır. Dönem boyunca bütçe içinde askeri harcamalar önemli bir yer tutmuştu⁴⁹⁶; ancak açıktır ki eldeki kaynaklar ordunun modern muharebe araçlarıyla donatılması için yeterli değildi. Güvenlik için kolektif silahsızlanma çalışmalarına, bölgesel paktlara ve diplomatik girişimlere ağırlık verilmişti. Ancak aşikâr olan maddî zayıflık ve imkânsızlık dışında da önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Batı’daki teknolojik değişimin savaş sahasını temelden dönüştüreceği çok geç anlaşılmıştı. Dahası ordu, iki savaş arası dönem boyunca kendi gerçekliği ile yüzleşmeyi reddetmişti. Çoğu çeviri olan talimnamelerde ve subaylar tarafından yazılan telif makalelerde ısrarla taarruz ordusu ve taarruz ruhu vurgusu tekrarlanıyordu. Gerçekte ise hareket ve manevra savaşı icra etmeye uygun yol, modern vasıta ve hatta binek hayvanı yoktu. Eldeki imkânlar çok kısıtlıysa bile, reel sorunların yeterince tartışılmaması, yazılı doktrini de, doktrin tartışmalarını da gerçeklerden uzaklaştırmıştı.

⁴⁹⁶ Askerî harcamaların devletin genel harcamaları içindeki payı 1924-1929 arasında (1924 yılı hariç) %30’un üzerinde olmuş, 1932 yılında savaşlar arası dönemin en düşük oranı olan %20.7’ye düşmüştü. Ancak 1936, 1937 ve 1938 yıllarında bu oran tekrar %27’nin üzerine çıktı. Derya Levent Miyak, “Atatürk Döneminde Millî...”, s. 125-126.

4. BÖLÜM 1928-1939 ARASINDA KIZIL ORDU VE DOKTRİNİ

4.1. Tehditler ve Askerî Güç

1930'lu yıllarda Sovyetlerin tehdit beklentileri, belirli açılardan 1920'lerdeki kalıplara benzer şekilde geliştirse de, kimi önemli değişiklikler de gözlemlendi. Japonya ve Almanya'nın yükselişi, Sovyet tehdit beklentilerinin giderek tırmanmasına sebep olan temel olaylardı. Artık iki cepheli bir savaş olasılığı çok daha muhtemel görünüyordu. Ancak en büyük stratejik tehdit, tıpkı 1920'lerdeki gibi, batı sınırlarından bekleniyordu. Öte yandan 1928-1932 döneminde uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Planın sonuçları, Kızıl Ordu'nun çok daha büyük bir maddi güce ulaşmasına yol açacaktı. 1920'lerin yoksul Kızıl Ordusu, 1930'lu yıllarda dünyanın önde gelen kara ordularından birine dönüşecekti. Kızıl Ordu subaylarının bu askerî kabiliyeti gelecek savaşlarda nasıl kullanmayı tasarladıklarına, yani doktrin tartışmalarına geçmeden önce, 1930'lu yıllarda Sovyetlerin içinde bulunduğu tehdit ortamı, askerî kapasitesi ve ordunun rejimle ilişkisi ele alınacaktır.

4.1.1. Tehditler

Sovyetlerin gelecek savaş için en muhtemel harekât sahası olarak gördükleri batı sınırları, Arktik Okyanusu'ndan Karadeniz'e 3000 kilometre uzanıyordu. Sovyetlerin batı sınırlarının yaklaşık 1500 kilometresi Finlandiya, 380 kilometresi Estonya ve Letonya, 800 kilometresi Polonya, 320 kilometresi Romanya ile olan sınırlardı. Olası bir savaşta Polonya ordusunun seferberliğin ilk aşamasında 63 piyade ve 5 buçuk süvari tümeni çıkarabileceği hesaplanıyordu. Baltık cephesinde ise tersine, 380 kilometrelik sınırdaki 8-10 piyade tümeninden fazlasıyla karşılaşılabileceği beklenmiyordu. Finlandiya sınırının güneyinde karşılaşılabilecek güçler Polonya sınırındaki kadar yoğunlaşmış olacaktı; ancak sınırın kuzey bölgesine kaydıkcça Finlandiya güçlerinin yoğunluğu Baltık cephesindeki yoğunluğun da altına düşüyordu. Romanya cephesinde hatırı sayılır bir Romanya kuvveti bulunsa da, sınırın Sovyet tarafındaki Kızıl Ordu tümenleri sayıca üstün durumdaydı.⁴⁹⁷

1935 yılına gelindiğinde Kızıl Ordu subayları, 1920'lerde beklediklerinden çok daha büyük gelecek savaş senaryoları üzerine çalışıyordu. Doğuda Japonlarla sürekli

⁴⁹⁷ Владимир Кириакович Триандафиллов, *Характер Операций Современных Армий*, Москва, Государственное Военное Издательство НКО СССР, 1936, s. 95-7.

yüksek olan gerilim ve Batı cephesinde sürekli tehdit beklenen sınırdaş devletler bir yana, Almanya'nın Hitler liderliğindeki yükselişi, revizyonist politikaları ve Alman ordusunun artan gücü Sovyetler için endişe vericiydi. Wehrmacht'ın yeni yeni gelişmekte olan doktrini Kızıl Ordu subayları tarafından gözlenmekteydi. Kızıl Ordu Alman ordusunun mekanize/motorize yeteneklerinin farkındaydı Ancak esas korku tek bir tehdit değil, tüm tehditlerin aynı anda saldırıya geçmesiydi. Almanya ve Polonya'nın ortak bir taarruzu yeterince tehlikeliydi; ancak kimi Kızıl Ordu subaylarına göre Sovyetler böyle bir savaşa girdiği takdirde, Japonya da doğudan taarruz edecekti. Dahası böyle bir savaşta Finlandiya'nın Leningrad'a⁴⁹⁸ saldırması ve hatta Letonya ve Estonya'nın 25-30 piyade tümenini bulabilecek bir güçle batıdan taarruza geçmesi olası görülüyordu. Bu tehdit ortamında, batı sınırlarındaki yığınakların ve savaş planlarının gözden geçirilmesi gerekliydi. Tuhaçevski'nin yaptığı öneriye göre Batı sınırlarını koruyan 112 piyade tümeninin sayısı 160'a çıkarılmalıydı. Belarus Askerî Bölge komutanı Ieronim Uberoviça, Kızıl Ordu'nun tüm bu düşmanlara karşı dahi zafer kazanabileceğini düşünüyordu; ancak zaferin şartı hasım devletleri seferberliklerini tamamlamadan tek tek savaş dışı bırakabilmektir. Savaşın ilk aşamasında Polonya'ya taarruz edilmeli ve bu ülke savaş dışı bırakılmalıydı. Gerek Almanya gerekse Polonya'ya karşı Kızıl Ordu'nun en önemli kozu hava kuvvetleri olacaktı: Sovyet hava gücü her iki ülkenin askerî ve ekonomik gücünü ezebilirdi.⁴⁹⁹

Görüldüğü gibi tehdit algılarında bazı değişiklikler olmuştu. Batı sınırları hala gelecek savaştaki en olası harekât sahası olarak görülüyordu. Doğu'dan 1920'lerde önemli bir tehdit beklenmediği halde, Japonya'nın yayılmacı siyaseti sonucu 1930'larda doğu sınırları da tehdit altında görülmeye başlamıştı. Sovyetlerle aralarındaki güç dengesi Sovyetler lehine giderek bozulduğu halde, Baltık ülkelerine ve Finlandiya'ya duyulan güvensizlik devam ediyordu. İngiltere ve Fransa gibi devletler büyük emperyalist güçler olarak hala tehdit olarak görülse de, Batı'da tehdit teşkil eden esas büyük güç olarak Nazi Almanya'sı öne plana çıkmaya başlamıştı. Ancak değişen ve

⁴⁹⁸ Rus Çarı I. Petro tarafından St. Petersburg adıyla kurulan şehir, Sovyet döneminde Leningrad adını almış, Rusya Federasyonu kurulunca eski adına kavuşarak tekrar St. Petersburg olarak adlandırılmıştır.

⁴⁹⁹ Lennart Samuelson, "Mikhail Tukhachevsky and War- Economic Planning: Reconsiderations on the Pre- War Soviet Military Build- Up", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No: 4, (1996), s. 837-838.

değişmeyen tüm tehdit algılarının gerisinde, Sovyet savunma planlarında merkezi önemini koruyan esas aktör Polonya'ydı. Sovyetler hala en büyük tehdit ve olası bir savaşta ilk bertaraf edilmesi gereken düşman olarak Polonya'yı görüyorlardı. Polonya'nın ve geniş anlamda Batı sınırlarının Sovyet algısındaki bu yerini bilmek, Stalin'in 2. Dünya Savaşı'nda uygulayacağı stratejiyi anlamayı kolaylaştıracağı gibi, Sovyet yüzyılının başka önemli olaylarını anlamak açısından da önemlidir.⁵⁰⁰

1930'ların ilk yarısında, Almanya ve Japonya gibi yükselişte olan revizyonist güçlere karşı Sovyetler askerî açıdan hazırlansa da, diplomatik olarak bu güçleri doğrudan karşısına almama çabası içindeydi. Japonları Çin'in Mançurya bölgesini işgal etmesiyle iki ülke Sibirya-Mançurya sınırına karşılıklı yığınak yapmaya başladıysa da, Sovyetler yetkililer Japonya ile silahlı bir çatışma istemediklerini beyan edeceklerdi.⁵⁰¹ Esasen Sovyetler yaklaşan bir savaşı kaçınılmaz görseler de, bu savaşı en azından kendileri için mümkün olduğunca erteleme çabasındaydılar. Tıpkı Türkiye gibi Sovyetler de, sınırdış oldukları batı devletleriyle karşılıklı saldırmazlık antlaşmaları imzalama yoluna gittiler. 1932 yılında Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya ve Fransa ile saldırmazlık antlaşmaları imzalandı.⁵⁰² Ancak bu görüntünün gerisinde, Sovyetler 1930'larda bu aktörleri düşman olarak görmeye devam etti.

1930'ların sonuna gelindiğinde ise artık batıda Almanya liderliğinde bir koalisyonla savaşılması bekleniyordu. Finlandiya, Romanya ve bir ihtimal Macaristan bu Sovyet karşıtı kampta yer alacak ülkelerdi. Türkiye ve İtalya'nın da bu kampa katılabileceği değerlendiriliyordu. Genelkurmay Başkanı Timoşenko, Alman taarruzunun Polonya ve Doğu Prusya üzerinden kuzeye, Moskova'ya doğru olacağını varsayıyordu ve bir savunma savaşı tasarlıyordu.⁵⁰³

⁵⁰⁰ 1939 yılında Stalin'in Hitler ile anlaşıp Polonya topraklarını bölüşmesi, 1944 yılında Alman ordusu Varşova ayaklanmasını bastırırken, Kızıl Ordu'nun ilerlemesini durdurması ve çok daha sonra, Soğuk Savaş döneminde Varşova Paktı'nın Çekoslovakya'ya müdahalesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

⁵⁰¹ Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence Soviet Foreign Policy, 1917-73*, (Second Edition), New York, Praeger Publishers, 1974, s. 205.

⁵⁰² Age, s. 209.

⁵⁰³ Sean Mcmeekin, *Stalin'in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı'nın Yeni Tarihi*, (Çev.) Zeynep Demir, İstanbul, Kronik Kitap, 2021, s. 243.

4.1.2. Birinci Beş Yıllık Plan

1930-1932 arasında harp sanayii ÷lkedeki diğ er tüm sanayi sektörlerinin toplamından daha hızlı büyüdü. 1932'ye gelindiğinde neredeyse yarım milyon insan bu sanayi dalında çalışıyordu. 1920'li yıllarla ve savaş öncesi dönemle bir karşılaştırma yapılırsa, 1920lerde savaş öncesine göre askerî sanayi alanında keskin bir düşüş olduğu, 1930'larda ise 1913 seviyesinin çok daha üzerine çıkıldığı gör÷lebiliyordu. Benzer bir biçimde 1920'li yıllarda Kızıl Ordu'da görev yapan personel sayısı 1913 yılındaki Çarlık ordusunun yarısından daha azdı. 1930-1932 arasında savunma bütçesindeki yükselişle beraber harp sanayii alanında çalışanların sayısı 1913'te bu sektörde çalışanların sayısını dörde katlamıştı. 1932 yılında millî gelirden harp sanayiine ayrılan pay, 1913 yılında ayrılandan çok daha fazlaydı. 1933-1935 yıllarında, ÷lkedeki ekonomik problemlerle de bağlantılı olarak askerî üretim görece daha yavaş bir büyüme ivmesi gösterdi; bu tarihlerde uçak, tank, topçu ve daha küçük silahların üretimi devam etse de üretim hızının görece daha düşük olduğu gözlemlendi. Ancak aynı dönemde, Birinci Beş Yıllık Plan döneminde (1928-1932) görece ihmal edilmiş olan donanma ön plana çıkmış ve deniz gücü silahlanmada önem kazanmıştı. 1936'dan sonra harp sanayii tüm alanlarıyla hızla büyüme gösterdi ve 1937 yılında bu sektörün üretimi ÷lkenin toplam sınai üretiminin yüzde 10'una denk gelecek bir hacim kazandı. Böylece Birinci Beş Yıllık Planının sonucu olarak 1930-1932 yıllarında ortaya çıkan harp sanayii üretimi patlaması, 1930'ların genel eğilimini belirleyecek ve olağanüstü bir askerî üretim kapasitesinin ortaya çıkmasını sağlayacaktı.⁵⁰⁴

Sovyet harp sanayiinin yükselişinde yabancı ÷lkelerden yapılan teknoloji transferinin önemli bir yeri vardı. 2. Bölümde değinildiği gibi, Alman silah teknolojileri ve özellikle tank teknolojisi kısmen de Sovyetler tarafından öğrenilmişti. Kazan'daki tank fabrikasında iki ÷lke uzmanlarının birlikte çalışması Alman subaylarının burada yeni teknolojileri denemelerini sağlarken, Sovyetlerin de Alman teknolojik birikimini öğrenmelerinin yolunu açıyordu. Sovyet askerî teknoloji bilgisinin bir diğ er kaynağı ise Amerika Birleşik Devletleri oldu. Gerek Amerikan şirketlerin tanınan imtiyazlar ve ortak çalışma projeleri, gerek Amerikalı uzmanların Sovyet harp sanayiinde doğrudan

⁵⁰⁴ R. W. Davies, "Soviet Military Expenditure and the Armaments Industry, 1929-33: A Reconsideration", *Europe-Asia Studies*, C. 45, No: 4 (1993), s. 589-590.

görev almaları ve nihayet Amerika’da yayınlanan teknik kitapların ve dergilerin doğrudan çevrilmesi bu alanda önemli bir bilgi birikimi yaratılmasını sağladı.⁵⁰⁵

1928’de NEP döneminin sona ermesinin ve Birinci Beş Yıllık Plan uygulamasına geçilmesinin açık askerî sebepleri vardı. 1927 itibariyle, Sovyetlerde iktidar da, muhalefet de bir savaşı kaçınılmaz görüyordu.⁵⁰⁶ Savaşla ilgili temel kaygı yalnızca dışsal değildi; tıpkı Türk ordusu gibi, Kızıl Ordu’nun da olası bir savaşta iç ve dış tehditlerin birleşeceğinden endişeleniyordu. Köylü sınıfı ile Sovyet iktidarı arasındaki gerilimlerin Kızıl Ordu seferberliği için tehdit yaratabileceği düşünülüyordu. Bu anlamda 1928 sonrasında girilen kolektifleştirme hamlesi iktisadi anlamda komünizme geçiş çabalarını yansıttığı kadar, kırsalı kontrol altına alma çabasının da ürünüydü. Öte yandan, sanayileşme ile ülkenin üretim kapasitesinin artması ve bununla bağlantılı olarak Kızıl Ordu’nun hem nicelik hem de nitelik yönünden gelişmesi, temel amaçlardı. Politbüro Birinci Beş Yıllık Planı onayladığında, somut askerî hedefler de plan dâhilinde gündeme gelmişti: Gelecek savaşta muhtemel bir düşmandan daha fazla askere sahip olmak ve üç modern silah teknolojisinden en az ikisinde daha üstün durumda olmak. Bu silahlar, uçak, tank ve top silahlarıydı. Politbüro, Birinci Beş Yıllık Planın sonunda 3 milyonluk bir ordu kurabilecek kapasiteye ulaşmayı hedefliyordu. Bu harp sanayii hedefleri olağanüstüydü: 1929-1930 yılında 340 tank üretimi olarak belirlenen hedef, sonraki yıllarda 1288, 3400 ve 1933 yılı için 7000 tank olarak belirlenmişti. 1929-1930 yılları için 1232, sonraki yıllar için sırasıyla 2024, 3496 ve 3332 savaş uçağı üretimi hedefi konuşmuştu. Farklı kalibrelerde on binlerce obüs üretimi planlanıyordu. Havan topu, bomba, tüfek, makineli tüfek gibi çeşitli silah sistemleri ve mühimmat için de devasa boyutlarda üretim planlaması yapılmıştı.⁵⁰⁷

Bu dönemde büyüyen sanayi altyapısı ve üretim kapasitesi, Sovyet rejiminin liderleri tarafından hayati bir mesele olarak görülüyor ve sosyalist rejimin ayakta kalabilmesi için varoluşsal önemde addediliyordu. Stalin ünlü sözlerinde neden endüstriyel ilerlemenin kesinlikle süratle başarılması gerektiğini açıklıyordu:

⁵⁰⁵ Kendalle E. Bailes, “The American Connection: Ideology and the Transfer of American Technology to the Soviet Union, 1917-1941”, *Comparative Studies in Society and History*, C. 23, No: 3, (1981), s. 432.

⁵⁰⁶ N.S. Simonov, “The 'War Scare' of 1927 and the Birth of the Defence-Industry Complex”, *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, New York, St. Martin’s Press, 2000, s. 39.

⁵⁰⁷ Age, s. 42-43.

"Tempo yavaşlatılamaz mı, hiç değilse biraz, diyorlar. Yok, yoldaşlar, mümkün değil. Tam tersine, hızlandırmalıyız. İleri ülkelerin elli ila yüz yıl gerisindeyiz. Bu açığı on yılda kapatmalıyız. Ya bunu başarırız ya da söner gideriz."⁵⁰⁸

Birinci Beş Yıllık Planın kazandırdığı üretim kabiliyeti Kızıl Ordu'nun gücünü çok farklı bir seviyeye taşıdı. 1933 itibarıyla savaş zamanında tümüyle modern teçhizatla donatılabilecek 150 piyade tümeni büyüklüğünde bir güç ortaya konulabiliyordu. Voroshilov, Kızıl Ordu'nun herhangi bir kapitalist devletin ordusunu yenebilecek kapasiteye ulaştığını belirtiyordu. Bir kıyaslama yapmak gerekirse 1927 yılında 1000'den az ve eski model bombardıman uçağına sahip olan Kızıl Ordu'nun, 1933 yılına gelindiğinde elindeki uçak sayısı 5000'i aşmıştı. 1927'de orduda yalnızca 73 tane tan bulunmaktayken, 1933'te 10.000 civarında tank ve zırhlı araç envantere girmişti. Kamyonlar, topçu silahları, hafif ve ağır makinalılar ve nihayet kimyasal silah kapasitelerinde de olağanüstü bir gelişme vardı.⁵⁰⁹

Bu dönemde Kızıl Ordu'nun bu derece silahlanması, uluslararası basında eleştiri oklarının Sovyetlere yönelmesine sebep oldu. Özellikle Avrupa basını tarafından Sovyetler savaş yanlısı olmakla suçlanıyordu. Buna cevaben Tuhaçevski, bu eleştirilerin dürüst olmadığına dikkat çekiyordu. Bu ülkelerin gazetelerinde Sovyetlerin tedarik ettiği yeni silah sistemlerinin Kızıl Ordu'nun saldırgan amaçlarını ifşa ettiği görüşü ona göre ikiyüzlüydü. Bu eleştirileri yapanlar Hindernburg ve Ludendorff gibi karakterlerin peşine takılıp yıllar boyunca dünyanın kana gömülmesine göz yummuşlardı; şimdi ise Sovyetlerin silahlanmasını uluslararası bir tehdit olarak yorumluyorlardı.⁵¹⁰

Tuhaçevski'ye göre bu ikiyüzlü eleştirinin hedefi açıktı. Sovyetler Birliği kapitalist ülkelerin proleter halkı nezdinde ahlaki bir prestije sahipti ve bu propaganda

⁵⁰⁸ Stalin'in sözlerinin tamamı için bkz. "Document 5: The Breakneck Speed of Industrialization", *Stalin and Stalinism*, ed. Martin McCauley, London/New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2019, s. 140.

⁵⁰⁹ Lennart Samuelson, "The Red Army and Economic Planning, 1925-40", *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, New York, St. Martin's Press, 2000, s. 59-60.

⁵¹⁰ М.Н. Тухачевский, "Буржуазия Об Армии Пролетариата", *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 28.

geniş işçi kitlelerini Sovyetlerden soğutma amaçlıydı. Bu amaç konusunda Alman sosyal demokratları ve İngiliz emperyalistleri aynı çizgideydi ve her iki grubun yayın organları da Sovyetler aleyhine benzer bir propagandayı işliyorlardı.⁵¹¹

Buna rağmen ordu eldeki imkânların daha da arttırılmasından yanaydı. Kurmay Başkanlığı, Kızıl Ordu'nun kapitalist dünyanın en gelişmiş silahlı güçleri olan Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa orduları kadar gelişmiş olması gerektiğini vurguluyordu. Kızıl Ordu hem doğuda hem de batıda savaşabilecek kapasiteye ulaştırılmalıydı. Dahası, batı cephesinde Sovyetlerin en güçlü düşmanı olarak görülen Fransa ve müttefikleri Polonya ve Romanya'da kesinlikle daha güçlü olunmalıydı. Havacılık, zırhlı kuvvetler ve kimyasal silah envanterinin bu ülkelerin ordularından üstün olacak seviyeye getirilmesi bekleniyordu.⁵¹² Kızıl Ordu, ülkenin doğusundan gelebilecek tehditlere karşı Sibirya'da ayrı ve görece bağımsız bir harp sanayii bölgesi kurulmasını da destekliyordu. Dahası, Avrupa Rusya'sındaki askerî sanayi bölgelerinin Ural ve Volga bölgelerine taşınması da öneriliyordu. Leningrad'ın askerî üretim kapasitesi de düşürülmeliydi. Bu önlemler Batı'dan gelebilecek bir işgale karşı harp sanayii merkezlerinin doğuda güvence altında olmasının istendiğini gösteriyordu.⁵¹³

Yukarıda değinildiği gibi, 1933'ten itibaren ve özellikle 1930'ların ikinci yarısında Sovyetlerin tehdit beklentileri değişmişti. Artık kıtadaki en büyük tehdit Nazi Almanya'sı olarak görülüyordu. Tüm çabalara rağmen, Sovyetlerin Almanya ve birlikte hareket edeceği bir ittifaka karşı tek başına zafer kazanamayabileceği öngörülüyordu. 1936 yılında oynanan bir harp oyununda, Kızıl Ordu'nun savaş planları Alman ordusu karşısında başarısız olmuştu. Bu tarihten itibaren Sovyetler Almanya ile bir silahlanma yarışına girdi.⁵¹⁴

1936'ya gelindiğinde Kızıl Ordu'nun nüfusu 1.100.000 civarındaydı. Aşağı yukarı aynı dönemde 4 Mekanize Kolordu ve 14 mekanize tugay kurulmuş durumdaydı. Bu kuvvetin büyük bölümü merkezi düzenli ordunun kuvvetiydi ve artık bölgesel milis

⁵¹¹ M.H. Тухачевский, “Буржуазия Об Армии...”, s. 29.

⁵¹² Lennart Samuelson, “The Red Army and Economic Planning, 1925-40”, *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber, Mark Harrison, New York, St. Martin's Press, 2000, s. 62.

⁵¹³ Lennart Samuelson, “Mikhail Tukhachevsky and War- Economic Planning: Reconsiderations on the Pre- War Soviet Military Build- Up”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No: 4, (1996), s. 838.

⁵¹⁴ Lennart Samuelson, “The Red Army...”, s. 64.

uygulamasının tamamen kaldırılması mümkün olmuştu.⁵¹⁵ Ancak bu gücün Almanya gibi bir tehdide karşı yeterli olmayabileceğinin anlaşılmasıyla, 1936 yılından itibaren askerî harcamalar keskin bir biçimde yükselişe geçti. Bir yıl içinde askerî harcamaların bütçe içindeki yeri yüzde 11'den yüzde 16'ya yükseldi. 1940'a gelindiğinde bütçenin üçte biri savunma harcamalarına gidiyordu ve harcanan para 1934'ün tüm devlet bütçesinden daha büyüktü.⁵¹⁶

1930'ların son yıllarında Sovyetlerin harp sanayii alanındaki kapasitesi, gerçekten de Almanya'ya üstün bir noktaya ulaştı. Bu üretim kapasitesi, 2. Dünya Savaşı'nın sonucunun belirlenmesinde en önemli unsurlardan birisi olacaktı. 1940 yılında, Barbarossa Harekâtının başlamasından yaklaşık bir yıl önce, Kızıl Ordu'nun elinde 270 piyade tümeni, 11.750 tank ve 16.400 savaş uçağı vardı. Bu sayılar batı cephesinde kurulması beklenen Sovyet karşıtı koalisyonun ortaya çıkarabileceği toplam askerî güçten fazlaydı: Almanya, Finlandiya, Romanya ve Macaristan'ın toplam 233 piyade tümeni, 10.550 tank ve 13.900 savaş uçağı çıkarabileceği hesaplanıyordu. Öte yandan Kızıl Ordu hem batı hem de doğu cephelerinde kuvvet bulundurmak zorundaydı. Genelkurmay'ın sunduğu seferberlik planına göre eldeki gücün esas kısmı Alman ordusunu karşılamak üzere batıda konuşlandırılmalıydı. Bu plana göre batı cephesinde 143 piyade tümeni, 8 motorize tümen ve 18 tank tümeni (Kızıl Ordu'da zırhlı tümenler tank tümeni olarak adlandırılıyordu) bulundurulmalıydı. 10.320 uçağa sahip 172 hava alayının da batı cephesinde konuşlandırılması gerektiği kabul ediliyordu. Sonraki aylarda Kızıl Ordu batıdaki yığınağını daha da arttırdı ve hatta taarruz fikri üzerine çalışılmaya başlandı.⁵¹⁷

Görüleceği gibi, Kızıl Ordu Barbarossa Harekâtında ve savaşın ilk yılında olağanüstü kötü bir performans sergilediyse de, bunun sebebi kesinlikle ordunun maddi gücü değildi. Ülkenin harp sanayii ve seferber edebildiği maddi imkânlar tüm düşmanlarından üstündü. Ancak yalnızca kas gücünün kavgayı kazandırmaya yetmeyeceği görülecekti.

⁵¹⁵ В. И. Кардашов, *Ворошилов*, Москва, Молодая Гвардия, 1976, s. 268.

⁵¹⁶ R.W. Davies, Mark Harrison, "Defence Spending and Defence Industry in the 1930s", *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, s. 73.

⁵¹⁷ Sean Mcmeekin, age, s. 243-244.

4.1.3. Ordu ve Rejim

Kızıl Ordu'da siyasî anlamda partiye ve partinin değerlerine sadakat her zaman askerî becerinin önünde geliyordu. İkinci bölümde vurgulandığı gibi, yükselme ölçütleri arasında politik duruş en önemli noktalardan biriydi. Bunun askerî sonucu ise ordunun bir savaş makinesi olarak niteliğinin beklenenin altında kalmasıydı. Rejim için subayların politik sadakati askerî becerilerinden daha önemliydi.⁵¹⁸ Örneğin, piyade eğitimlerinde taktik eğitim kadar politik eğitime de zaman ayırıyordu. Politik eğitim çalışmalarında parti ve hükümetin önemli kararlarının açıklanması, sosyalizmin inşasının getirdiği acil görevlerin ele alınması, önemli uluslararası meselelerin incelenmesi gibi konular işleniyordu.⁵¹⁹

1935'te eski Çarlık ordusundaki rütbelerin geri gelmesi gibi uygulamalar, Kızıl Ordu'da bir ölçüde de olsa geleneksel askerî uygulamalara dönme çabasını ortaya koyuyordu. Oysa İç Savaş yıllarında Stalin, Troçki'nin meslekten askerlerin orduda görevlendirilmesi çabalarına muhalif olmuştu. 1930'larda geleneksel askerî yapıya dönüş yolunda atılan adımlar, büyük ölçüde ordunun askerî verimliliğinin düşük olmasından kaynaklanıyordu. Askerî işleyişin niteliğini arttırabilmek amacıyla diğer ordularda olan bir takım rutin uygulamalar Kızıl Ordu'da da uygulamaya konulmaya başlandı. Böylece kuruluş aşamasındaki devrimci coşkunun yerini giderek klasik bir bürokratik yapıya bıraktığı gözleniyordu.⁵²⁰

Siyasî komiserler ve sıkı siyasî eğitim yoluyla ordunun sadakati kontrol altında tutulmaya çalışılırken, görece küçük çaplı bazı tasfiyeler dışında subaylar Stalin rejiminin 1929-1930 ve 1933-1934 yıllarındaki tasfiyelerinin dışında tutulmuşlardı. Ancak 1937 yılının büyük tasfiyelerinde bu durum değişmiş, ordunun subay kadrolarında geniş çaplı bir tasfiye uygulamasıyla ordunun personel havuzunda ciddi bir

⁵¹⁸ Reina Pennington, "Military Culture, Military Efficiency, and the Red Army, 1917–1945", *The Culture of Military Organizations*, Ed. Peter R. Mansoor, Williamson Murray, New York, Cambridge University Press, 2019, s. 239.

⁵¹⁹ М. И. Василенко, *Методика Тактической Подготовки Пехоты*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1933, s. 17.

⁵²⁰ Reina Pennington, *agm*, s. 238.

daralma gündeme gelmişti.⁵²¹ 1937 yılındaki büyük tasfiye, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

4.2. Şematik Alışkanlıklar ve Yenilikçi Fikirler

Sevk ve idare bakımından, Sovyet ordusunda aşılmaya çalışılan kronik bir sorun, subayların inisiyatif alma ve yaratıcılık gösterme gibi konularda zayıf olmasıydı. Rutin uygulamalar bir tür şablonculuğa yol açıyordu. Aslında kuramsal olarak muharebede her durum için geçerli bir şablonun olamayacağı vurgulanıyordu. Savaşta tekrarlanan durumlar yoktu. Talimnameleri ve tarihsel örnekleri incelemek, muhakeme yeteneğini geliştirmek bakımından faydalı bir çabaydı. Ancak muharebede gerçekten önemli olan pratik bir biçimde harekete geçme yeteneğiydi ve bu da hiçbir şematik çözüme indirgenemezdi.⁵²² Öte yandan Sovyet ordusunda inisiyatif almanın gerekliliği ve şablonlara bağlı kalmanın yanlışlığı kuramsal olarak vurgulansa da, pratikte düşünüldüğü kadar başarıyla uygulanamamaktaydı.

Tuhaçevski, Çarlık ordusunun tipik yanlışlarından birinin, belirli taktik durumlar üzerine yapılan rutin çalışmaların kazandırdığı alışkanlık olduğunu düşünüyordu. Subay, benzer durumları çalışarak belirli durumlara aşinalık kazanıyor ve bu durumları değerlendirmekte zorlanmıyordu. Gerçek savaşta ise çok daha beklenmedik durumlar, çok daha kısa sürelerde çözümlenmek zorundaydı. Bu tipik hata, Kızıl Ordu'da da aynen devam ettiriliyordu.⁵²³

Tuhaçevski, 1920'li yıllarda sıkça tartışılmış teknoloji ve moral gibi ikiliklerin de anlamsız olduğunu düşünüyordu. Kızıl Ordu'nun proleter bir ordu olduğu için daha yüksek bir askerî etkinlik ortaya koyacağını düşünmek gerçekçi değildi. Zamanında kimi "yoldaşlar", Kızıl Ordu'nun üstün makineli tüfeklere sahip bir düşman ordusuna karşı kapitalist ordulardan daha az topçu desteğine dayanarak taarruz edebileceği gibi bir yanılgıya düşmüşlerdi. Burada kastedilen, maddi güç dengesizliklerinin, Kızıl Ordu piyadesinin moral gücüyle dengelenebileceği yönündeki romantik savdı. Öte yandan

⁵²¹ Reina Pennington, agm, s. 240.

⁵²² И.П. Уборевич, *Подготовка Комсостава РККА (Старшего И Высшего): Полевые Поездки, Ускоренные Военные Игры и Выходы в Поле*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство Отдел Военной Литературы, 1928, s. 20.

⁵²³ М.Н. Тухачевский, "Наши Учебно-Тактические Задачи", *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 73.

Tuhaçevski'ye göre bu gibi ideolojik temelli yanılgılara benzer biçimde, tankların gelecekteki savaşlardaki önemini küçümseme gibi hatalar da yapılmıştı.⁵²⁴ Kısacası artık makinelerin öneminin küçümsenmesi ya da proleter moral gücüyle dengelenmesi söz konusu değildi.

Tuhaçevski yenilikçi düşüncenin öncülüğünü yapıyor ve artık geçmiş savaşları ve bu savaşlardan çıkan dersleri incelemenin –gerekli olmakla beraber- hiçbir şekilde yeterli olmadığını vurguluyordu. Cihan harbi üzerinde piyade-ağır makineli-topçu ilişkileri gibi konular incelenebilirdi ancak asıl önemli olan yeni savaş araçlarının neler olacağı, muharebe sahasını nasıl değiştireceği, eski silahların kullanımında nasıl farklılıklar yaratacağıydı. Bu bakımdan yeni teknolojilerin öncüsü olmak ve bunların muharebeye etkisini doğru tespit etmek de çok önemli bir mesele olarak ortaya çıkıyordu.⁵²⁵

Sovyet askerî tarihinde yeniliklerin öncüsü olan Tuhaçevski, kapitalist ülkelerin pratik askerî örgütlenmelerinin ve doktrinlerinin de, bu ülkelerde üretilen en gelişmiş fikirlerin gerisinde kaldığını düşünüyordu. İngiliz ordusu, Kızıl Ordu'yu da etkilemiş Fuller ve Liddell Hart gibi kuramcıların önerdiği yönde geliştirilmediği gibi, Fransız ordusu da, Tuhaçevski'nin ifadesiyle, en parlak askerî yazarlarından biri olan de Gaulle'nin önerilerinden çok farklı olarak şabloncu bir doktrin izleme yolunda ilerliyordu.⁵²⁶

4.2.1. Teknolojik Kapasitenin Yükselişi

1928-1932 arasında Sovyetlerin artan üretim kapasitesi ve teknolojik kabiliyetler, Kızıl Ordu'da yenilikçi fikirlerin öne çıkmasını kolaylaştıran bir ortam yarattı. 1920'lerin yoksul ordusunda düşmanın üstün teknolojik silahlarına proleter moral gücüyle karşılık verme gibi fikirlerin taraftar bulması doğaldı. Ancak Sovyetlerin yükselen sanayi gücü, teknolojik üstünlüğüne güvenen bir Kızıl Ordu fikrine de temel hazırladı.

⁵²⁴ М.Н. Тухачевский, “О Новом Полевом Уставе РККА”, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, 245-247.

⁵²⁵ М.Н. Тухачевский, “Новые Вопросы Войны”, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 181.

⁵²⁶ М.Н. Тухачевский, “О Новом Полевом...”, s. 245.

Kızıl Ordu'da ilk zırhlı birlik, 1929'da Triandafillov'un önerisiyle kurulmuştu. Bu ilk zırhlı alay bir tank taburu, bir motorize piyade taburu ve bir hava müfrezesinden oluşuyordu. Daha sonra bu alay 1. Mekanize Tugay'a dâhil edildi.⁵²⁷ 1931 sonlarında Sovyet rejimi ağır sanayinin hızlı bir biçimde geliştirilmesi yönünde karar almış durumdaydı. Özellikle metalurji gibi sanayi için kilit alanlarda bir atılım sağlanması amaçlanıyordu. Ülkenin Cihan Harbi ve İç Savaş'ta uğradığı yıkımdan kaçınabilmesi için ekonomik bağımsızlığını mutlaka elde etmesi gerektiği, bunun için de bir tarım ülkesinden sanayi ülkesine dönüşümünü tamamlamasının zorunlu olduğu kabul ediliyordu. Ağır sanayi hamlesinin önemli bir kısmını ise harp sanayii oluşturuyordu. Bu gelişme kapsamında iki Kızıl Ordu subayının, Uberoviç ve Khalepskii'nin öncülüğüyle Sovyet tank sanayii gelişmeye ve ivme kazanmaya başladı.⁵²⁸

1932'nin sonuna gelindiğinde Sovyet uzmanlar, BT kısaltmasıyla anılan Sovyet yapımı hızlı tankların dünyadaki en gelişmiş tanklardan olduğunu iddia ediyorlardı. Sovyetlerin bu alanda kapitalist ülkeleri büyük ölçüde geçtiği de kabul ediliyordu. Yine 1932 yılında, tank üretiminden sorumlu olan kadrolar Kızıl Ordu'ya hedef büyütmeyi teklif ettiler. Eldeki mekanize tugaylar büyütülmeli ve mekanize kolordulara çevrilmeliydi. Bu durum Tuhaçevski ve Uberoviç gibi önemli Kızıl Ordu subayları tarafından desteklendi. Elbette bu noktada ilk bölümde temas edilen, Tuhaçevski'nin Fuller eleştirisi hatırlanmalıdır. Fuller 1920'lerde küçük mekanize bir ordunun büyük ancak hantal bir ordudan çok daha etkili olacağını savunurken, Tuhaçevski büyük ve mekanize bir ordunun küçük ve mekanize bir orduya üstün geleceğini vurgulamıştı. Diğer bir deyişle mekanize savaşın gelişmesini savunuyor ancak bunun sınırlı bir profesyonel güç ile değil, çok daha büyük çapta uygulanmasını öneriyordu. Sovyet sanayii artık gerçekten de Kızıl Ordu subaylarının bu talebini karşılayabilecek durumdaydı. Nitekim Kızıl Ordu Kurmay Başkanı Aleksandr Egorov da mekanize kolordular kurulması görüşünü destekledi. Böylece 1932-1934 yılları arasında dört mekanize kolordu kuruldu. Bu kolordular kendi içlerinde müşterek harekât

⁵²⁷ И. Дроговоз, *Железный Кулак РККА 1932–1941*, Москва, Издательский Дом «Техника — Молодёжи», 1999, s. 5.

⁵²⁸ George F. Hofmann, "Doctrine, Tank Technology, and Execution: I. A. Khalepskii and the Red Army's Fulfillment of Deep Offensive Operations", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No: 2, (1996), s. 297.

yürütebilecek farklı sınıflardan unsurlara ve bağımsız harekât yürütme yeteneğine sahipti. Dahası 1932 yılında “Mekanizasyon ve Motorizasyon Askerî Akademisi” kuruldu. Burada mekanize unsurlarda görev alacak subayların eğitilmesinin yanı sıra, tank sanayii uzmanları da yetiştirilecek ve yeni teçhizat test edilecekti.⁵²⁹

Kimyasal saldırılara karşı savunma Sovyetler tarafından büyük bir ciddiyetle üzerine çalışılan bir konuydu. Gaz saldırılarına karşı barınaklar inşa edilmesi gibi konularda yoğun çalışmalar yapılıyordu.⁵³⁰ Kimyasal silah ve mühimmat üretimi de devam ediyordu. PU-36 talimnamesinin hemen girişinde, Vorosilov tarafından yazılan bir notta, Kızıl Ordu’nun kimyasal silahlara yalnızca önce düşman tarafından kullanıldığı takdirde başvuracağı bildiriliyordu.⁵³¹

Üzerine çalışılan bir diğer modern taktik fikir olan hava indirme ve paraşütçü birlikleri ise 1930’larda Kızıl Ordu’nun en fazla önem verdiği konuların başında geliyordu. Hava indirmeye verilen önem, aşağıda detaylı olarak işlenecek olan derin harekât konseptiyle bağlantılıydı: Düşman savunmasının derinliğine indirilecek paraşütçü birlikleri, taarruza derinlik kazandırmanın bir yolu olarak görülüyordu ve Sovyet subaylarının teknolojik yenilikleri harp sahasında kullanma yönündeki öne çıkan fikirlerinden biriydi. Kızıl Ordu bu alanda öncü olduğundan kendi doktriner bilgisini geliştirmesi de gerekiyordu. Paraşütçü birlikleri için hazırlanan eğitim kitabı yerli bir uzman tarafından yazılmıştı.⁵³²

Son olarak, ordunun mekanize hale getirilmesi ve modern teknolojik ekipmanla donatılması sürecinde Sovyet karar alıcılarını kaygılandıran bir konudan bahsetmeliyiz. Bu konu, işçi ve köylü kökenli Kızıl Ordu askerlerinin bu yeni ve karmaşık teknolojilere uyum sağlayıp sağlayamayacağıydı. Voroshilov bir yandan Kızıl Ordu’nun teknolojiyi severek kabul ettiğini söylese de, bir yandan orduda ve personeldeki teknik bilgi

⁵²⁹ George F. Hofmann, “Doctrine, Tank Technology, and Execution: I. A. Khalepskii and the Red Army's Fulfillment of Deep Offensive Operations”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No: 2, (1996), s. 302.

⁵³⁰ Şu kitap gaz barınaklarının inşası için bir rehber olarak yazılmıştır: Б. А. Онусайтис, А. М. Сойконен, *Пособие Для Проектирования Газоубежищ*, Москва, Издательство Военной Академии Химической Защиты РККА Имени К. Е. Ворошилова, 1938.

⁵³¹ *Временный Полевой Устав РККА (ПУ-36)*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны СССР, 1937.

⁵³² М. Забелин, *Параютное Дело: Учебник Для Летных Школ И Строевых Частей ВВС РККА*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1934.

eksikliğinin de farkındaydı.⁵³³ Bir subay, Kızıl Ordu askerlerinin iki yönden kendilerini sürekli geliştirmeleri gerektiğini söylüyordu. İlk olarak politik eğitim, ikinci olarak ise yeni teknoloji teçhizata tam hâkimiyet Kızıl Ordu için çok önemliydi.⁵³⁴

4.3. Derin Harekât-Derin Muharebe

Bilindiği gibi, Derin Muharebe ve Derin Harekâtın fikir babası Tuhaçevski'ydi. Tuhaçevski, ilk bölümde de işlenen taarruz yanlısı fikirlerini, 1928-1932 döneminde gelişen Sovyet harp sanayiinin yeni teknoloji ürünleriyle birleştirerek zırhlı birlikler ve hava gücünün ortak çalışmasına dayanan bu yeni doktrini ilk ortaya atan kişi olacaktı. Tuhaçevski özellikle hava gücünün muharebe sahasının çizgisel uzamına katacağı derinlik boyutunu başarıyla tespit etmişti. Ondan bir yaş küçük olan arkadaşı Triandafillov da Tuhaçevski'nin etkisiyle derin muharebe üzerine çalışmaya başlamış ve sonunda, doktrinin ilk kapsamlı eseri sayılan “Modern Orduların Harekâtının Doğası” adlı kitabı yazmıştı. Bu kitap Derin Muharebe ve Derin Harekâtın Kızıl Ordu'da tanınırlığını arttıracaktı. Doktrinin arkasındaki üçüncü önemli isim ise G. S. Isserson'du. Isserson doktrinin geliştirilmesine katkı sunduğu kadar, Kızıl Ordu'nun resmî doktrini haline gelmesini de sağlayacaktı. Derin Harekâtın bir terim olarak Genelkurmay talimnamelerine girişi 1936 talimnamesi (PU-36) ile olacaktı ve bu talimname Isserson'un denetiminde yazılacaktı. Hatta talimnamenin altıncı bölümü olan Tesadüf Muharebesi, bizzat Isserson tarafından kaleme alınacaktı.⁵³⁵

Isserson'un yaptığı bir analize göre, Derin Harekât, Napolyon Savaşları'ndan beri gelişen bir tarihsel sürecin yeni halkası olacaktı. Napolyon zamanında muharebeler geniş bir cephe üzerinde bir noktada gerçekleşiyordu. Yaşlı Moltke zamanına gelindiğinde, artık geniş bir cepheye birkaç noktanın varlığı söz konusuydu. Cihan Harbi'ne gelindiğinde noktalar birleşmiş, uzun bir çizgi haline gelmişti. Isserson'a göre çizgi artık geriye doğru genişliyor ve bir kare halini alıyordu. Isserson, Clausewitz'ten yaptığı alıntıyla, savaşta her değişimin aslında siyasî bir değişimin yansıması olduğunu

⁵³³ В. И. Кардашов, *Ворошилов*, Москва, Молодая Гвардия, 1976, s. 248.

⁵³⁴ М. Василенко, *Боевая Служба Красноармейца*, Москва, ОГИЗ Государственное Военное Издательство, 1935, s. 8.

⁵³⁵ Richard Simkin (in association with John Erickson), *Deep Battle: The Brainchild of Marshal Tukhachevskii*, London/Washington, Brassey's Defence, 1987, s. 33. Talimnamedeki Tesadüf Muharebesi bölümü: *Временный Полевой Устав РККА (ПУ-36)*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны СССР, 1937, s. 83.94.

vurguluyordu. Ona göre, en ilerici sınıf ve tarihsel ilerlemenin öncü gücü olan işçi sınıfı doğal olarak en ileri savaş sanatının da uygulayıcısı olacaktı. Böylece Kızıl Ordu için önerilen savaş tarzı, tıpkı üretim tarzı konusunda olduğu gibi, diyalektik bir ilerlemenin vardığı son nokta olarak sunuluyordu. İşçi sınıfının ordusu, burjuva ordularının Cihan Harbi'nde uyguladığı taktik ve stratejileri aşacak ve daha ileri bir savaş tarzına geçişin öncüsü olmuş olacaktı.⁵³⁶ Bu durum İç Savaş sonrasındaki proleter doktrin tartışmalarını hatırlatıyordu. 1930'larda Kızıl Ordu'nun doktrin tartışmaları 1920'lere göre çok daha teknik hale gelmişti ve görece daha az proletarya vurgusu taşıyordu. Esasen Isserson'un da işçi sınıfı vurgusunu analizinin sonunda yaptığı belirtilmelidir. Onun için esas önemli olan harekât sanatının evrimi ve bu evrimin ne yöne doğru gittiği idi.

Isserson Napolyon'dan beri süregelen modern bir tarihsel gelişim çizgisi görse de, derin harekâtın temellerini çok daha eski tarihlerde arayan yorumcular da vardır. Kimi askerî tarihçiler derin harekât konseptinin mekanize ve motorize unsurlarla ya da daha öncesinde İç Savaş deneyimiyle ortaya çıkmadığını vurgulamışlardır. Buna göre Rus askerî tarihinin her evresinde benzer bir derin harekât motifi bir şekilde ortaya çıkmıştı. Nitekim Kazak süvarilerinin muharebelerde kullanım şekli de derin muharebe taktikleriyle benzerlikler taşımaktaydı.⁵³⁷ Bu görüş doğrultusunda, Alman Blitzkrieg'inin yeni bir icat değil, eski bir geleneğin devamı olduğu saptaması gibi, Sovyet derin harekât konsepti de aslında eskiden beri süregelen bir uygulamanın yeni teknolojilere uyarlanmasından ibaretti. Bu noktada, özellikle coğrafya belirleyici bir rol oynamaktaydı. Her askerî kültürün, kısmen içinde bulunduğu coğrafi ortama göre şekillendiği düşünüldüğünde, geniş steplerde savaşmaya alışkın orduların, çoğu zaman kanatların yaslanabileceği doğal engellerin yokluğunda, düşmanın gerisine sarkarak muharebe etme yolu aramış olması anlaşılabilir bir durumdur.

Kimi yorumculara göre Rus askerî tarihinde kuşatma manevraları yüzyıllardır gelenekselleşmişti kökenleri Cengiz Han'a ve Moğol askerî geleneğine kadar götürülebilirdi. Rus tipi kuşatıcı manevraların tipik kanat hareketlerinden farkı, merkezdeki kuvvetlerle kanatlardaki kuvvetlerin *eşzamanlı* darbe indirmesine verilen

⁵³⁶ Г.С. Иссерсон, *Эволюция Оперативного Искусства*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938, s. 96-97.

⁵³⁷ Bruce W. Menning "The Deep Strike in Russian and Soviet Military History", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No: 1, (1988).

önemdi. Sovyet askerî kuramcıları da Tuhaçevski'den itibaren fikirlerini bu temelde işlemeye başladılar. Taarruzun farklı dalgalarının *eşzamanlı* olarak düşmanın farklı noktalarını vurması ve düşmanı paralize etmesi Kızıl Ordu'nun temel arayışıydı. Böylece derinlik kadar önemli olan diğer konsept eşzamanlılıktı. Tuhaçevski başlangıçta, eşzamanlı taarruzu başarabilmenin yolunun geniş cepheler olduğunu düşünmüş ve cephe genişliklerini arttırma fikrine odaklanmıştı.⁵³⁸

Cengiz Han ve Moğol askerî geleneği bağlantısı kısmen abartılı olsa da tamamen anlamsız değildi. Derin Harekât henüz Tuhaçevski'nin zihninde oluşum aşamasındayken, Batı ordularının henüz gündeminde olmayan bir taktik yeniliği içeriyordu. Tuhaçevski henüz mekanize savaş unsurları yeterince gelişmemişken de ordu süvarisi ile düşmanın kanadından gerisine sarkacak ve seri biçimde istihbarat toplayacak kanat akınları tasarlıyordu. Tanklar henüz böyle bir harekât için fazla yavaşken, motorize piyadenin bu tür süvari akınına eklenilebileceği Tuhaçevski tarafından düşünülmüştü. Tanklar ancak bu hıza ulaşabildikleri zaman böyle bir kanat hareketinin önce parçası, sonra giderek esas unsuru olarak öne çıkmışlardı. Aşağıda detaylı ele alınacak DD olarak kodlanan tank harekâtı, eldeki en hızlı unsurların düşman kanatlarından gerisine akınlar yapması fikrine dayanıyordu.⁵³⁹ Açık bir tarihsel bağlantı iddia etmek zorlama olsa da, böyle bir harekâtın Türk-Moğol askerî geleneğinde ya da göçebe atlı-okçu bozkır savaşçılarının savaş tarzındaki kanat akınlarını hatırlattığı söylenebilir.

Triandafillov'un yukarıda değinilen ünlü çalışması, Derin Muharebe fikirlerinin bir kitap boyutunda ele alındığı ilk çalışmaydı. Tuhaçevski'den etkilenecek bu konu üzerine çalışmaya başlayan Triandafillov eserinde, modern muharebede cepheden taarruzlarla etkili başarılar elde edilmesinin zorluğunu detaylı olarak işliyordu. Sorun yalnızca –genellikle ele alındığı gibi- tahkimatlar değildi. Kimi zaman 70-80 kilometre kadar geriye yayılabilen düşman kuvvetlerini söküp atmak da son derece zor bir işti. Modern bir muharebede bir tümenin ihtiyatları 25-30 kilometre kadar geriye konuşlandırılmış olabiliyordu; bu kuvvetler motorlu olarak muharebeye

⁵³⁸ Richard Simkin (in association with John Erickson), *Deep Battle: The Brainchild of Marshal Tukhachevskii*, London/Washington, Brassey's Defence, 1987, s. 33-34. Ayrıca Rus askerî tarihi ve devlet yapılanmasında Türk Moğol etkisine girişteki tarihsel çerçeve bölümünde değinilmiştir.

⁵³⁹ Age, s. 34-35.

nakledilebiliyordu. Bunun dışında daha geriden getirilen ve genelde demiryolu yoluyla cepheye ulaştırılan stratejik ihtiyatların varlığı da söz konusu olabilirdi. Tüm bunlar, cepheden bir taarruzla sonuç almaya çalışmanın gerçekçiliğini yitirdiğini gösteriyordu. Öte yandan modern ordular ve cephe uzunlukları o kadar büyümüşü ki, artık cepheler bir denizden diğerine kadar uzanıyordu. Diğer bir deyişle doğrudan bir kanat hareketi başlatmak da mümkün görünmüyordu. Triandafillov, tank ve topçu koordinasyonuna dayanan büyük bir vurucu gücün düşmanın belirli bir noktasına yapacağı taarruzun ardından, düşman kuvvetlerinin operatif derinliğine gerçekleştirilecek bir çevirme manevrasının gerekliliğine dikkat çekiyordu. Önemli nokta düşmanın yalnızca geri atılması değil, gerisinin de felç edilmesi idi. Bu anlamda 35 ila 50 kilometrelik bir derinlikte harekât icra edilmesi gerektiği hesaplanıyordu. Böylece düşmanın operatif ihtiyatları da cephesiyle aynı anda taarruza maruz kalmış olacaktı. Esas yarmayı yapacak ordular büyük bir zırhlı kuvvet ve topçu desteğiyle donatılırken, cephenin diğer yerlerindeki ordulara böyle bir kuvvet tahsis edilmesi mümkün değildi. Ancak her durumda böyle ikincil önemdeki orduların da taarruz etmesi gerekliliği vurgulanıyordu. Esas şok gücünün başarılı olabilmesi, tüm düşman kuvvetlerine aynı anda baskı uygulanabilmesiyle mümkündü. Doğal olarak düşman cephesi hazır ve tahkim edilmiş durumdaysa, bu ikincil taarruzları gerçekleştiren orduların başarı şansı düşüktü. Ancak ana yarma başarıldıktan sonra düşman cephesinin dengesi bozulacağından ve muharebe hareketli bir hal alacağından, bu ikincil ordular da bağımsız hareketleriyle savunmacılara büyük darbeler indirebileceklerdi.⁵⁴⁰

Triandafillov savunma harekâtını, geniş bir cephede taarruz edilirken, cephenin görece boş kalacak bölümlerinde icra edilecek bir harekât olarak ele alıyordu. Belirli yerlerde ağırlık merkezi oluşturulacağından, cephenin kalan bölümlerinde seyrek güçler cepheyi tutacaktı. Bu bölümlerde eldeki gücün, savunma muharebesi icra etmesi gerekecekti. Savunma harekâtının yürütüleceği yerlerin de lojistik olarak taarruz harekâtı yürütülecek yerler gibi desteklenmesi gerekiyordu. Ancak buralara ulaştırılacak malzeme farklıydı. Örneğin taarruz edilecek bölgeye zırhlı birlikler için gerekli malzeme

⁵⁴⁰ Владимир Кириакович Триандафиллов, *Характер Операций Современных Армий*, Москва, Государственное Военное Издательство НКО СССР, 1936, s.145-158.

tedarik edilirken, savunma yapılacak bölgeye inşaat ve tahkimat için gerekli malzemenin ulaştırılması önem arz ediyordu.⁵⁴¹

Gerek Tuhaçevski'nin, gerekse Triandafillov'un çalışmaları Kızıl Ordu subaylarını etkiledikçe, yavaş yavaş bu fikirler resmî doktrine etki etmeye başladı. Sovyet zırhlı teorisinin en önemli motiflerinden biri olan kademeli tank taarruzları da bu aşamada ortaya çıktı. Derin Harekât doktrinindeki tipik uygulamalardan biri kademeler halinde yapılan taarruzlarda amaç, ikinci ve üçüncü kademelere tahsis edilen kuvvetlerle harekâtın icrasına esneklik kazandırmaktı. Böylece düşmanla belirli bir noktada muharebeye girilirken, daha güçlü bir darbe bir başka yönden indirilebiliyordu.⁵⁴² Kademe ya da kol olarak çevrilebilecek taarruz dalgaları, esasen eşzamanlı gerçekleştiriliyor fakat farklı hücum hedeflerine yöneliyordu. Tankların bu şekilde kullanımı, 1932 yılında resmî doktrine dâhil edildi.

1932 yılında yayınlanan Kızıl Ordu talimnamesi tankların savaşta nasıl kullanılması gerektiğini inceleyen ilk resmî Kızıl Ordu belgesiydi. Talimnameye göre tanklarla yapılacak taarruzlarda yalnızca düşman cephesi değil, gerideki topçu mevzileri dâhil geniş bir alan taarruz hedefi olarak görülmeliydi. Elbette bunun ancak elde yeterli tank birliği bulunduğu ve arazinin tank harekâtına uygun olduğu zamanlarda söz konusu olabileceği de vurgulanıyordu. Böyle bir derinlemesine harekât gerçekleştirebilmesi için bir piyade tümeninin en azından üç tank taburu bulunması gerekirdi. Böyle derinlemesine taarruzlarda tankların görevleri üçe ayrılıyordu. DD olarak kodlanan gruptaki tankların merkezdeki birliklerden uzakta, görev yapması bekleniyordu. DD'ler esas kanat manevrasını yapacak ve düşmanın cephe gerisini vuracak olan gruptu. DPP olarak kodlanan ikinci grup piyade birliklerinin belirli bir mesafeyle önünden ilerlemekle görevliydi. NPP olarak kodlanan son grup ise piyadeye yakın muharebe desteği sunma görevini üstleniyordu.⁵⁴³ Böylece üç farklı görev tanımıyla hareket eden tank kuvvetleri, üç dalga halinde taarruz ediyordu.

⁵⁴¹ Владимир Кириакович Триандафиллов, *Характер Операций Современных Армий*, Москва, Государственное Военное Издательство НКО СССР, 1936, s. 160-162.

⁵⁴² Kerry L. Hines, "Competing Concepts Of Deep Operations", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No: 1, 1988, s. 56.

⁵⁴³ David M. Glantz, "Red Army Motorization and Mechanization Program 1930-34", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 2, No: 4, (1989), s. 608.

DD grubu en az iki tank bölüğünden oluşmalıydı; bu gruptan düşmanın geri bölgesini vurarak buradaki organizasyonu yıkması ve gerideki topçuyu susturması bekleniyordu. DD grupları genellikle piyade tümenleri ve kolorduların bünyesinde teşkilatlandırılıyordu. DD tanklarının 15 kilometre derinlikte harekât icra edebileceği öngörülüyordu ki bu mesafe düşman topçusunun mevzileneceği noktaları baz almaktaydı. Piyadenin belirli bir mesafeyle önünden ilerleyen DPP grupları ise bir tank bölüğünden oluşuyordu ve bunlardan, ilerleyen bir piyade alayının önündeki engelleri imha etmeleri bekleniyordu. Düşman savunma mevzileri ve özellikle makineli tüfek mevzileri, tanksavarlar ve düşmanın tabur topçusu DPP'lerin hedefiydi. Böylece arkadan gelen piyadenin önüne çıkabilecek zorlu savunma noktaları DPP'ler tarafından temizlenmiş olacaktı. Piyadeye yakın muharebe desteği sunan NPP tankları ise piyade alaylarına küçük birlikler halinde dağıtılıyordu. Müfreze seviyesinden bölük seviyesine değişebilen bu tank birliği, duruma göre piyade alay komutanının ya da bölük komutanlarının emrine verilebiliyordu.⁵⁴⁴

Tankların tesadüf muharebelerinde kullanılmaları da önemli bir konuydu. Tesadüf muharebelerine tanklar üç farklı birlik dâhilinde girebilirlerdi. Öncü birliklere dâhil olarak, tümenlerin asıl taarruz kuvvetine dâhil olarak ve ordu süvarisi bünyesinde. Tanklar öncü birlikler dâhilinde muharebeye girdiklerinde, piyade birlikleri düşmanla cepheden çatışırken, düşmanın kanadını ve gerisini kuşatmaları gerekiyordu. Asıl taarruz kuvveti dâhilinde muharebeye girdiklerinde ise piyade ile birlikte cepheden taarruz etmeleri bekleniyordu. Her durumda tank ve piyade kuvvetlerinin düşmanın durumuna ve koşullara en uygun biçimde eşgüdümlü kullanılması önemliydi. Tanklar ordu süvarisi ya da stratejik süvari kuvvetleriyle birlikte muharebeye girdiklerinde ise, ordu süvarisi doktrinine uygun olarak düşmanın gerisine derinlemesine akın yapmaları bekleniyordu.⁵⁴⁵

Elinde zırhlı unsurlar bulunmayan bir düşman ordusuna karşı ise tankların çeşitli biçimlerde kullanılmaları mümkündü. Tanklar daha büyük birlikler halinde bir arada tutulabilecekleri gibi, küçük birlikler halinde piyade birliklerine dağıtılmaları da söz konusu olabilirdi. Yukarıda anlatıldığı şekliyle ortalama iki kilometre mesafeyle

⁵⁴⁴ Age, s. 609.

⁵⁴⁵ Age s. 609-610.

piyadenin önünden ilerleyen ve düşmanın taktik ateş mevzilerini susturan DPP tarzı bir harekât uygulanabileceği gibi, DD tarzında kuşatıcı manevralarla düşman gerisine ilerlemek ve düşman topçusunu etkisiz hale getirmek de bir seçenektir.⁵⁴⁶

4.3.1. 1936 Talimnamesi ve Derin Harekât

1932 talimnamesi ile başlayan, mekanize unsurlarla operatif seviye taarruzlara verilen önem, 1936 talimnamesinde belirli değişikliklere uğrayarak da olsa devam etti. 1936 talimnamesi de taarruzun savunmaya üstünlüğüne vurgu yapıyordu. Dahası, Kızıl Ordu'nun düşman kuvvetlerinin imhasını esas alacağı da talimnameden anlaşıyordu. Böylece Kızıl Ordu 1928'deki, gelecek savaşın bir kaynak savaşı olacağı yönündeki kanaatten tamamen farklı bir noktaya gelmişti. Taarruz ve kesin sonuçlu muharebe arayışı ön plana çıkmıştı. Gelecek savaşa mekanize birliklerle operatif seviyede gerçekleştirilecek derin harekâtlar damgasını vuracaktı. Cihan Harbi'nde taarruzlar çizgisel bir kavrayışla yürütülmüştü; gelecek savaşta ise mekanize birliklerin 60-100 kilometre derinlikte harekâtına şahit olunacaktı.⁵⁴⁷

Bundan dolayı, 1936 Talimnamesi'nde tankların taarruzda birlikte ve kütle halinde kullanılması gerektiği vurgulanıyordu. Ayrıca savunmada da tanklar karşı taarruzlar için yine bir arada hazır tutulmalıydı.⁵⁴⁸ 1932 Talimnamesinin aksine tanklar burada iki farklı görev grubu içinde tanımlanmıştı: TPP ve TDD. TPP grubunda tanklar piyadeye yakın muharebe desteği verirken, TDD daha uzak bir mesafede harekât icra ediyordu. Ancak önemli nokta, her durumda tankların piyade ve diğer sınıflarla birlikte muharebe ediyor olmasıydı: Artık motorize piyade ve kendinden tahrikli top da harp sahasında son derece önemli unsurlar haline gelmişti. Tank, motorize piyade ve kendinden tahrikli topçudan oluşan ve mümkün olduğu durumlarda hava gücü tarafından da desteklenen mekanize birlikler artık üst düzey bir hareket yeteneğini ve güçlü bir ateş gücünü birleştirmiş unsurlardı. Bu yeni teknolojik imkânlara dayanarak artık mekanize unsurların düşmanın tüm derinliğine aynı anda taarruz etmesi ilkesi taarruzda esas kabul edilmişti. Taarruzda icra edilecek manevra ve hareketler cüretkâr ve kararlı olmalıydı.

⁵⁴⁶ David M. Glantz, age, s. 610.

⁵⁴⁷ Г.С. Иссерсон, *Эволюция Оперативного Искусства*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938, s. 54-60.

⁵⁴⁸ David M. Glantz, "Red Army Motorization and Mechanization Program 1930-34", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 3, No: 1, (1990), s. 141.

Birliklerin bir yerden başka bir yere hızla nakledilebilmesinden faydalanılarak etkili kuşatma manevraları yapılmalı, düşmanın gerisiyle bağlantısı kesilerek çekilme yolu kapatılmalıydı. Bu harekât biçiminin merkezinde tanklar vardı ve bu yüzden tankçılara başarıda büyük rol düşüyordu.⁵⁴⁹

Hiç şüphesiz harekâtın yürütülüşünde vurucu güç tanklardı. Öte yandan, geniş cephelerde yürütülecek harekâtlarda, cephenin her yerinde aynı güçte olunamayacağından ağırlık merkezi kurulması ve güç tasarrufu yapılması, tali bölgelerde de şaşırtma hareketleri ve tali önemde taarruzların icra edilmesi gerekiyordu. Tankların asıl taarruz hedefine yönelmek üzere bir arada tutulmaları gerektiğinden, ikincil önemdeki hareketler motorize piyadenin göreviydi. Ayrıca tank birlikleri belirli bir bölgeden savunmacıları temizlediklerinde, motorize piyadenin gelip bölgeyi kontrol altına alması bekleniyordu. Tesadüf muharebelerinde mekanize ve motorize unsurların ve yanında süvarinin düşmanın kollarını vurması esas kabul ediliyordu. Düşmanın kanatlarındaki güçleri ezen kuvvetler düşmanın merkezindeki kuvvetlerin gerisine doğru ilerleyecek ve sonra hava gücünün de yardımıyla düşman merkezini geriden vuracaklardı. Öncü kuvvetlerin taarruz edilen kanatta gediği açmasından itibaren geriden gelen tank ve piyadenin açılan gedikten ilerlemesi ve aynı şekilde düşmanın gerisine sarkması gerekiyordu.⁵⁵⁰

Sonuçta taarruz harekâtında düşmanın farklı derinlikteki kademelerine aynı anda taarruz edilmesi esası kabul edilmişti. Bunun yöntemleri şunlardı: a) düşman ihtiyatlarına ve geri bölgesine hava taarruzları, b) düşmanın tüm taktik derinliğine eşzamanlı topçu hücumu, c) düşmanın taktik yerleşiminin derinliğine nüfuz eden tank taarruzları, d) piyade ve piyade destek tanklarının müşterek harekât ile düşman mevzilerine girmesi, e) mekanize güçler ve süvari kuvvetlerinin düşmanın geri bölgesine derinlemesine akınları, f) sis bombalarının etkili kullanımıyla dost kuvvetlerin hareketlerinin düşmandan gizlenmesi ve yapılan manevralar hakkında düşmanda yanıltıcı intibalar bırakılması. 1936 talimnamesine göre, harekâtın esas amacı düşmanın sökülüp atılması değil, çembere alınması ve imha edilmesiydi. Bu sebeple taarruza açık bir kanat bulunduğu bu fırsat mutlaka değerlendirilmeli ve TDD grubu tarafında bu

⁵⁴⁹ David M. Glantz, age, s. 141-142.

⁵⁵⁰ Age, s. 144-146.

kanada taarruz edilmeliydi. TDD düşman geri bölgesine sarktığında, düşmanın karargâhını, topçusunu ve ihtiyatlarını hedef alacak, ayrıca asıl düşman kuvvetlerinin çekilme yollarını kapatacaktı. Bu harekât dost kuvvetlerin merkezdeki taarruzuyla eşgüdümlü yürütülecekti. Açık bir kanadın bulunmadığı durumlarda ise, piyade, TDD grubu, hava gücü ve topçunun müşterek taarruzu icra edilerek cephe yarılmaya çalışılacaktı.⁵⁵¹

4.3.2. Taktik Seviye

1930’larda Kızıl Ordu ağırlıklı olarak savaşın operatif boyutuna odaklansa da, taktik seviyede de yenilikler söz konusuydu. Bunlardan en önemlilerinden biri, taarruzda mızrak başı görevi görmek üzere tasarlanan öncü birliklerdi. Kızıl Ordu’da 1930’larda gelişen bir fikirle, her taarruzda elit muharip unsurlardan oluşan bir öncü gücün düşman savunmasının kilit bir noktasını vurması ve geriden gelen güçlerin ilerlemesini kolaylaştırması öngörülmüştü. Böyle bir taktik öncü güç, bir bakıma Alman ordusunun Cihan Harbi sırasında geliştirdiği şok birlikleri ya da hücum kıtalarını andırıyordu. Böyle bir öncü güç tarafından vurulacak bir darbenin arkasından ve ayrıca farklı yönlerden gelecek dalgalar halindeki daha büyük taarruzla birleşmesi hedefleniyordu. Öncü müfrezeler ve onların mızrak başı rolü, Kızıl Ordu doktrininin doğru anlaşılması bakımından çok önemlidir. Zira yalnızca derin muharebe ve derin harekâta odaklanmak, Sovyetlerin taktik seviyenin önemini gözden kaçırdığı sonucuna götürebilir. Kuramsal olarak klasik bir Kızıl Ordu taarruzu, üstün zırhlı birliklerle birkaç dalga halinde düşmanın cephesine, kanatlarına ve derinliğine aynı anda taarruz etmeye, taarruz sırasında üstün ateş gücünden, hava desteğinden ve düşman gerisine yapılacak hava indirme harekâtından faydalanmaya dayanıyordu. Ancak bu görkemli planın açılış darbeleri, taktik önem arz eden belirli noktaları hızla kontrol altına alan öncü müfrezeler tarafından gerçekleştirilecekti.⁵⁵²

⁵⁵¹ Age, s. 146-7.

⁵⁵² David M. Glantz, “Spearhead of the Attack: The Role of the Forward Detachment in Tactical Maneuver”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No: 3, (1988), s. 7-9. Öncü müfrezelerin Kızıl Ordu doktrinindeki rolü İkinci Dünya Savaşı’nda daha da artacak, sonraki yıllarda da farklı biçimlerde Kızıl Ordu için önem arz edecekti. Daha büyük bir zırhlı taarruzunun açılış hamlelerinin elit öncü müfrezeler tarafından yapılmasının bir örneği, 2022 yılındaki Rusya Ukrayna Savaşı sırasında da gözlemlendi. Kiev’e kuzeyden yapılması planlanan taarruzda Rus ordusu için bir köprübaşı tesis edebilmek amacıyla Rus paraşütçü birlikleri Kiev’e 10 kilometreden daha yakın mesafedeki Antonov Havalimanı’na indirme

Kızıl Ordu büyük ölçüde mekanize hale getirildikten sonra da topçu sınıfının taarruzlardaki merkezi rolü devam etti. Eskiden piyade taarruzlarında olduğu gibi, şimdi de zırhlı birliklerin taarruzlarında topçunun düşman tahkimli mevzilerini yoğun ateş altına alması, tanksavar ve makineli tüfeklerini bastırması bekleniyordu. Tahkimat düşman savunma güçlerinin imhasına izin vermese bile, en azından savunmacıların topçu ateşi baskısı altında işlerini yapamamalarının önemine dikkat çekiliyordu. Çok sayıda tank ve piyadenin kullanılacağı bir taarruzda, bu kadar büyük bir güç sürpriz etkisini ortadan kaldıracığından, bu zafiyetin taarruzdan önce yapılacak topçu bombardımanı ile mutlaka dengelenmesi gerekiyordu.⁵⁵³ 1920’lerde topçunun en önemli görevi taarruz eden piyadenin ilerlemesini kolaylaştırmak olarak görülüyordu; bu yüzden topçunun en önemli hedefi (düşman topçusu dışında) ağır makineli tüfekler olarak görülüyordu. 1930’larda ise tankların yaygınlaşmasıyla ağır makineli tüfeklerin yerini tank savaş silahları almıştı. Daha öncede kendi piyadesinin ilerleyişini kolaylaştırmak için çalışan topçu, şimdi yine aynı görevi üstlenmekle beraber, daha önemli olarak iyi mevzilenmiş tanksavar unsurlarını imha etme görevini üstleniyordu.⁵⁵⁴

Topçunun diğer sınıflarla işbirliği son derece önemli bir konuydu. Örneğin topçu tatbikatlarında esas unsur topçu birlikleri olsa da, diğer sınıflarında da topçuyla birlikte çalışması önemli görülüyordu. Her sınıfın topçunun durumuna, problemlerine hâkim olması gerekiyordu. Aksi takdirde topçuyla verimli bir biçimde ortak harekât yürütmeleri mümkün olmazdı.⁵⁵⁵ Bu durum, topçu sınıfı ile özellikle düşmanla göğüs göğüse çarpışan ve yarma görevini üstlenen sınıflar arasındaki müşterek harekâtın başka bir boyutunu ortaya koyuyordu. Topçunun ilerleyen sınıfların yaşadığı ve yaşayabileceği problemlere hâkim olması gerektiği kadar, ilerleyen sınıfların da geriden kendisini destekleyen topçunun neyi yapıp neyi yapamayacağına hâkim olması gerekiyordu.

yaptılar. Antonov Havalimanı Muharebesi olarak bilinen muharebede Rus ordusu son kertede başarısız oldu. Ancak muharebe, Rus ordusunun Kızıl Ordu’nun doktriner motiflerini taşımaya devam ettiğini göstermek bakımından önemlidir.

⁵⁵³ В. П. Внуков, *Артиллерия*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938, s. 344.

⁵⁵⁴ А. Седякин, *Военная Техника: Учебник Для красноармейцев Младших Командиров РККА и Актива Осаваихима*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1934, s. 60.

⁵⁵⁵ И.П. Уборевич, *Подготовка Комсостава РККА (Старшего И Высшего): Полевые Поездки, Ускоренные Военные Игры и Выходы в Поле*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство Отдел Военной Литературы, 1928, s. 54.

Küçük birlik düzeyinde tank taktikleri incelendiğinde de taarruzda 2-3 dalga halinde hareket etmenin önemsendiği görülmüyordu. Düşman tankları, topçusu ya da makineli tüfekleri imha edileceği zaman, eldeki tankların bir kısmı düşmanı cepheden tespit edip taarruz etmek üzere görevlendirilirken, bir diğer tank grubu mutlaka düşmanın yan veya gerisine taarruz etmek üzere görevlendiriliyordu. Böylece küçük birlik seviyesinde de düşmanı farklı yönlerden gelen taarruzlarla baskı altına almak esas kabul edilmişti.⁵⁵⁶

1930’larda genellikle en etkili piyade silahı ağır makinalı tüfek kabul edilse de, Kızıl Ordu’da keskin nişancılığın önemi konusu da gündeme gelmişti. Buna göre piyade tüfekleri yeni teknolojiler karşısında tam olarak değerini kaybetmemişti; aksine bu tüfeklerin daha gelişmiş ve hassas hale getirilmesi önem kazanmıştı. Ancak sorun yalnızca daha ilkel piyade tüfeklerinden keskin nişancı tüfeklerine geçiş değildi. Keskin nişancının çeşitli piyade taktiklerine uyumlandırılması da modern muharebede önemli bir konu olacaktı. Bu açıdan keskin nişancı tüfeğiyle teçhiz edilmiş piyadenin atış, gözlem, kamufraj gibi alanlardaki yeni tekniklere hâkim olması gerekmektedir.⁵⁵⁷

Son olarak, Türk ordusunda olduğu gibi Kızıl Ordu’da da müşterek harekâta büyük önem veriliyordu. Özellikle tümen düzeyinde farklı sınıfların müşterek harekâtı en önemli taktik meseleydi. Tümen hemen her türlü muharip sınıfı bünyesinde barındırdığından, tüm bu sınıfların taarruzun ağırlık merkezi olan noktada etkili bir biçimde birlikte hareket etmesi tümenin başarılı bir muharebe yürütmesi açısından kilit önemdeydi. Böyle bir muharebe ortamında piyade birlikleri, keşif ve muharip görevli hava gücü, tanklar, kimyasal savaş unsurları ve büyük çaplı süvari birlikleri aynı anda bulunabilirdi ve tümen kumandanlığının görevi bunların eşgüdümlü bir biçimde taarruz edebilmesini sağlamaktı.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ Коллектив, *Боевой Устав Механизированных Войск РККА: Строй и Боевые Порядки Танков. Часть I*, Москва, Управление Механизации и Моторизации РККА 1932, s. 59-60.

⁵⁵⁷ Меньчуков Евгений Александрович, *Тактическое Применение Снайперов*, Москва/Ленинград, Государственное Военное Издательство, 1931, s. 5.

⁵⁵⁸ И.П. Уборевич, *Подготовка Комсостава РККА (Старшего И Высшего): Полевые Поездки, Ускоренные Военные Игры и Выходы в Поле*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство Отдел Военной Литературы, 1928, s. 60.

4.3.3. Hava Gücü ve Donanma

Yukarıda parça parça değinildiği gibi, 1930'lardaki Sovyet doktrininde hava gücünün önemli bir yeri vardı. Aslında hava gücünün nasıl kullanılması gerektiği tartışmaları 1920'lere dayanıyordu. 1920'ler boyunca parça parça yapılan tartışmalarda, bugün "hava üstünlüğü" olarak bilinen konsept farklı şekillerde tanımlanarak kullanılmıştı. Sovyet havacıları, hava gücünün keşif için güvenli bir şekilde kullanılabilmesi için önce düşman hava gücünün hava sahasından temizlenmesi gerektiği noktasından yola çıkarak, farklı terimlerle bir tür hava üstünlüğü arayışını gündeme getirmiş ve bunun önemini öne sürmüşlerdi. 1925 ve sonrasında kimi yorumcular karada belirleyici bir harekâttan önce havada belirleyici bir harekâtın başarılmaması gerektiğini dile getirmeye başlamışlardı. Hava sahasında üstünlüğün elde edilmesinin avcılarının akınlarıyla mı sağlanacağı, yoksa tüm sınıfların (keşif, avcı ve bombardıman) katıldığı bir harekât mı icra edilmesi gerektiği konusu tartışılmaya devam edilmişti. İkinci yaklaşımı savunanlar, düşmanın hava üslerine aktif bir şekilde taarruz edilmesini hava üstünlüğü arayışının parçası olarak görmüşlerdi. Böylece belirli bir bölgede avcılarını kullanarak geçici bir süreliğine üstünlük sağlama fikri ile düşmanın hava gücüne kalıcı bir darbe indirerek üstünlük sağlama fikirleri tartışma konusu olmuştu. Yine bu fikirler, sırasıyla, hava harekâtının kara harekâtı ile eşzamanlı mı yapılacağını, yoksa kara harekâtı başlamadan önce mi yapılacağını belirlemek açısından önemliydi. Ancak Sovyet hava gücünün bu dönemdeki zayıflığının da etkisiyle, pratikte hava üstünlüğünün ancak belirli bir yer ve zamanda, geçici olarak elde edilebileceği fikri 1927-1928 yılları boyunca kabul görmüştü. Eldeki hava gücünü dağıtmak yerine belirli bir noktada toplayarak belirli bir bölgede hava üstünlüğü sağlamak temel amaç olmuştu. Bu da, o belirli noktanın, kara harekâtında en çok ihtiyaç duyulan nokta olması sonucunu doğurmuştu. Hava gücü belirli bir cephede, kara harekâtının kritik bir bölgesinde hava üstünlüğü sağlamak için toplu olarak kullanılacaktı.⁵⁵⁹

Hava gücünün modern savaşa getirdiği bir yenilik, demiryolunun seferberlik ve lojistik bakımında taşıdığı önemi tehdit etmesiydi. Uçakların taarruzlarına karşı istasyonları ve önemli kavşak noktalarını savunmak mümkündü ancak düzenli bir

⁵⁵⁹ James Sterrett, *Soviet Air Force Theory, 1918-1945*, London-New York Routledge, 2007, s. 20-22.

lojistik faaliyeti hava taarruzlarına karşı koruma altına almak kolay değildi. Bu yüzden eldeki hava gücünün kendi hava sahasını mümkün olduğunca savunabilmesi ayrıca önem kazanıyordu.⁵⁶⁰

Batı'da "stratejik bombardıman" kavramıyla ifade edilen fikirler Sovyetlerde 1920'lerde tartışılmışsa da, farklı sebeplerle olumlu karşılanmamıştı. Cihan Harbi'nde bu tip hava taarruzlarının beklenen moral etkiyi –halkın direncini kırmak- yapmaması, Sovyetlerin böyle bir taarruzu yapabilecek hava gücünün olmaması ve son olarak böyle bir bombardımanda Sovyetlerin sınıfsal müttefik olarak gördüğü işçi sınıfının zarar görecektir olması, stratejik bombardıman fikrine sıcak bakılmasına engel olmuştu. 1920lerin ikinci yarısında, hava kuvvetlerinin savaşın seferberlik dönemindeki kullanımı da tartışma konusu olmuştu. Henüz yeni toparlanan ve tedricen görev bölgelerine sevk edilen düşman kuvvetleri hakkında istihbarat toplanması, bunların gerekli durumlarda vurulması ya da tren yolu ve istasyonlar gibi seferberlik için kritik noktaların bombalanması gibi görevler gündeme getirilmişti. Bunların savaşan tarafların her ikisi tarafından da deneneceği göz önünde bulundurularak, önemli kayıplara sebep olabilecek bir hava-hava muharebe ihtimali de göz önünde tutuluyordu Bu yüzden, belirli bir hava ihtiyatının bu başlangıç aşamasında elde tutulması ve kara muharebelerinin daha sonraki aşaması için saklanması öneriliyordu.⁵⁶¹

1929 talimnamesinde düşman derinlerine yapılan hava akınlarına büyük bir önem verilmiyordu. Düşmanın taktik formasyonunun gerisine bir taarruz fikri henüz öne çıkmamıştı. Genel olarak hava sahasını koruma görevi taarruz görevinden daha ön planda tutuluyordu; bu da kara doktrinindeki savunma ağırlıklı yapıya paraleldi.⁵⁶² 1929 talimnamesinde varılan konsensüs, hava üstünlüğünün belirli bir noktada geçici olarak elde edilebilecek bir şey olduğu, eldeki hava kuvvetinin belirli bir noktada toplanmasıyla elde edileceği ve kara desteğin hava gücünün esas görevi olduğuydu.

1928-32 dönemindeki sanayi atılımı ve bunun sağladığı uçak sayısındaki büyük artışın ardından, hava gücünün nasıl kullanılması gerektiği konusundaki tartışmalarda dört ana başlık öne çıkmıştı. Bunlar, hava kuvvetlerinin bağımsız operasyonları, hava

⁵⁶⁰ М.Н. Тухачевский, "Характер Пограничных Операций", *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 212-221.

⁵⁶¹ James Sterrett, age, s. 24-26.

⁵⁶² Age, s. 32.

üstünlüğü, stratejik bombardıman ve hava gücünün savaşın başındaki kullanımı konularıydı.⁵⁶³ Ancak gerek Sovyet subaylarının kuramsal analizleri, gerekse 1930'ların ikinci yarısındaki küçük savaşlardan alınan tecrübeler, hava gücünün kara destek unsuru olarak görülmesini güçlendirecekti. Örneğin İspanya İç Savaşı (1936-1939) ve özellikle Madrid'deki çarpışmalarda Sovyet avcı uçaklarının başarısı avcılarının önemini tekrar öne çıkarmıştı.⁵⁶⁴ Kış Savaşı (1939-1940) sonrası dönemde ise, Sovyet subayları gerek kendi hava muharebe deneyimleri, gerek Luftwaffe'nin savaş deneyimleri üzerine çıkarımlar yaparken, farklı görüşler öne sürülmüşse de, uzlaşılan nokta, hava harekâtının son kertede karadaki harekâtı desteklemesi olmuştu. Diğer bir deyişle, stratejik bombardıman gibi düşmanın sanayi bölgelerini, sivil alanlarını bombalama fikirleri Sovyet hava teorisinin bilgi alanına güçlü bir biçimde girmemiş, bunun yerine hava gücünün karada devam eden harekâtın başarısı için kullanılması konusunda mutabakata varılmıştı. Bu tutumun altında yatan, deneyimlerin değerlendirilmesinden çıkan sonuçlar olduğu kadar, Kızıl Ordu'nun son kertede bir kara gücü olarak ele alınmasıydı.⁵⁶⁵

Donanma gücü bakımından 1930'larda Sovyetler önemli gelişmeler gösterdiyse de, 1920'lerdeki paradigma bir ölçüde devam ediyordu. Donanma daha ziyade savunmaya yönelik bir doktrinle yönetiliyor, stratejik rolünün kara gücünü desteklemek ve limanları korumak olduğu kabul ediliyordu. Bu anlamda en önemli filo Baltık filosu kabul ediliyordu; zira bu filonun Leningrad'ın savunulması bakımından hayati önemi vardı. Kuzey filosu bir ölçüde önemliyse de, karadaki önemli harekât sahalarının ve stratejik açıdan önemli bölgelerin uzağında kaldığından ikinci plandaydı. Karadeniz ve Hazar denizinde olası düşmanların büyük bir tehdit oluşturamayacak kadar zayıf olduğu kabul ediliyordu; bu yüzden bu cephelerde savaş durumu söz konusu olsa bile Kızıl donanmanın üstünlüğü sağladıktan sonra savunmada kalabileceği öngörülüyordu. Pasifik bölgesinde ise Japonya'nın donanma açısından üstünlüğü kabul edildiği gibi, bu durum büyük bir tehdit olarak da görülüyordu. Ancak Anglo-Amerikan deniz gücünün varlığı Japon İmparatorluğu'nu dengeleyebilecek bir unsur olarak kabul ediliyordu.⁵⁶⁶

⁵⁶³ Age, s. 40.

⁵⁶⁴ Age, s. 66, s. 77.

⁵⁶⁵ Age, s. 81.

⁵⁶⁶ Gunnar Åselius, "The Naval Theaters in Soviet Grand Strategy during the Interwar Period", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 13, No: 1, (2000), s. 68.

4.4. Derin Harekâtın Düşüşü

Derin harekât Kızıl Ordu subayları tarafından tutkuyla geliştirilmiş iddialı bir doktrindi. Ancak kuramsal etkileyciliğine rağmen, Kızıl Ordu pratikte kendi doktrinini uygulamakta ciddi zorluklar yaşıyordu. Daha 1934 yılında Kızıl Ordu Kurmay Başkanı Başkanı Egorov, bir toplantıda üst düzey Kızıl Ordu subaylarına derin harekât konusunda ne yapılabileceğini sormuştu: Zira iki yıldır yapılan manevra ve tatbikatlarda tasarlanan derinlemesine manevralar etkili bir biçimde icra edilemiyordu. Tankların kanatlardan derinlemesine ilerlediği DD kolonu ve onu takip etmesi beklenen motorize piyadenin başarısızlığı kadar, piyadeye uzak mesafeden destek vermesi gereken DPP kolonunun hareketlerinde de başarısızlık söz konusuydu. Egorov, özellikle DD kolonu için tasarlanan hareket tarzının gereğinden fazla karmaşık olmasından endişelenmeye başlamıştı. Manevralarda bile başarıyla uygulanamayan bu tip bir harekâtın gerçek savaşta uygulanması imkânsız olabilirdi.⁵⁶⁷

1934 yılı içerisinde yalnızca DD kolonunun hareketleri değil, üç kolon halinde taarruza dayanan zırhlı teorisinin kendisi de sorgulamaya açıldı. Bu sistemin tümü pratikte uygulanmak için fazla karmaşıktı ve 1934 yılındaki manevralar da bu görüşü doğrular gibi görünüyordu. Esasen Tuhaçevski de pratik sorunların farkındaydı ancak Kızıl Ordu'nun henüz öğrenme sürecinin başında olduğunu düşünüyordu; ordu doktrinin uygulanmasında oluşan problemleri çözmeyi yeni yeni öğreniyordu. Öte yandan Kurmay Başkanlığına göre 1934 yılı manevraları, yalnızca derin harekâtın başarısızlığını göstermekle kalmamış, Kızıl Ordu'nun çok daha basit pratik konularda da henüz acemi denecek seviyede olduğunu göstermişti. Tankların sürülmesi gibi temel konularda bile problemler yaşıyordu; o yıl içerisinde binin üzerinde zırhlı kazası yaşanmıştı.⁵⁶⁸

Böylece Kızıl Ordu'da zırhlı konsepti konusundaki eğilimler tersine dönmeye başladı. Genel yapılanmada tankların büyük birlikler halinde örgütlenmesi düşüncesinden, tankların piyade birliklerine dağıtılması fikrine dönüş gündeme geldi. Bu yapılanmada piyade tekrar ordunun merkezi haline geliyordu. 1935 sonrasında yeni

⁵⁶⁷ Mary R. Habeck, *Storm of Steel, The Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, Ithaca/London, Cornell University Press, 2003, s. 213.

⁵⁶⁸ Age, s. 214-215.

mekanize kolordu kurulmadı ve böylece derin harekâtın temeli olan büyük zırhlı birlikler gözden düştü.⁵⁶⁹ Esasen 1934 yılının aksine, 1935 ve 1936 yılındaki manevralarda alınan sonuçlar o kadar kötü değildi. Ancak Sovyetler Birliği Savunma Halk Komiseri Vorosilov yalnızca derin muharebe ve derin harekâtın değil, tankın kendisinin bile değerini sorgulayamaya başlamıştı.⁵⁷⁰ Gittikçe gözden düşen derin harekât, ilk kez 1936 yılında resmen talimnamelere girdiği halde tuhaf bir çelişkiyle bu yıldan itibaren tamamen uygulamadan kalkmıştı. Sonraki yıllarda bir terim olarak bile anılmayacaktı.

Alman ve Sovyet zırhlı teorilerini karşılaştırdığı çalışmasında Mary Habeck, esasen Kızıl Ordu ve Alman ordusunun iddialı zırhlı doktrinlerini pratikte uygulama konusunda benzer sorunlar yaşadığını ortaya koymaktadır. Kızıl Ordu'nun derin harekâtı pratikte uygulayamaması gibi problemleri Alman ordusu da yıldırım savaşının uygulanmasında yaşamıştı. Her iki ordunun problemleri de benzer biçimde manevralara yansımıştı. Bu durumda Alman ordusu yıldırım savaşını sahiplenirken, Sovyet rejiminin aslında daha önce geliştirmeye başladığı kendi doktrinini neden devre dışı bıraktığı sorusu gündeme geliyordu. Habeck'e göre bunun sebebinin askerî olmaktan ziyade politik olması muhtemeldi. İkinci bölümde değinilen Stalin ve Tuhaçevski arasındaki gerilim kadar, rejimin en güçlü karakterlerinden olan Vorosilov'un teoriyi hiçbir zaman sahiplenmemiş olması da bu sonuçta etkili olmuştu.⁵⁷¹ Bu noktada, Tuhaçevski'nin 1928 yılında Kızıl Ordu Kurmay Başkanlığı görevinden ayrılmış olmasının temel sebebi de vurgulanmalıdır: Tuhaçevski yalnızca Stalin ile değil Vorosilov ile de sürekli çatışma halindeydi. 1928'de Kızıl Ordu kurmay başkanlığından ayrılmasının sebebi Vorosilov sürekli problem yaşıyor olmasıydı. Problemlerin temelinde Kızıl Ordu Kurmay Başkanlığı ile Savunma Bakanlığı arasındaki yetki çatışması vardı.⁵⁷² Sonuç olarak, pratikteki başarısızlık derin harekâtın tedavülden kaldırılmasında etkili olsa da, muhtemelen bunda doktrinin yaratıcısıyla rejimin en güçlü karakterleri arasındaki gerilimin de payı vardı.

⁵⁶⁹ Age, s. 229.

⁵⁷⁰ Age, s. 241.

⁵⁷¹ Age, s. 244.

⁵⁷² Б.В. Соколов, *Тухачевский*, Москва, Молодая Гвардия, 2008, s. 222.

4.5. 1937 Tasfiyeleri

Derin harekâtın pratikte uygulanmasındaki başarısızlıkların ardından, 1937 yılında Kızıl Ordu’da çok daha sansasyonel bir kırılma gündeme geldi. 1937 Haziranında başlayan büyük tasfiyelerde, Kızıl Ordu komuta kademelerinin en önemli subayları tutuklandı, yargılandı, kurşuna dizildi ve kamplara gönderildi. Görünürde üst kademe subayların suçlandığı konular Alman istihbaratı ile birlikte çalışma ya da Stalin’e darbe organize etme gibi komplo iddialarına dayanıyordu. Belgelerin yetersizliğinden dolayı 1937 tasfiyeleri tümüyle aydınlatılmamış olmakla beraber, üst komuta kademesine yapılan suçlamaların asılsız olduğu ve sahte kanıtlara dayandırıldığı kesin gibidir. Tuhaçevski başta olmak üzere ordunun en nitelikli beyin takımı, bu soruşturmalarla tasfiye edildi ve birçoğu idam edildi. Kızıl Ordu’nun beş mareşalinden üçü, Tuhaçevski, Egorov ve Blyuher soruşturmalar sonunda öldürüldü. İlk aşamada 980 subay ve siyasî sorumlu daha tutuklandı. 15 ordu komutanı, 67 kolordu komutanından 60’ı ve 199 tümen komutanından 136’sı idam edildi. Üst seviye ordu siyasî komiserlerinin tamamı, 29 kolordu siyasî komiserinin 25’i öldürüldü. Tutuklamaların sayıları, tam olarak bilinmese de on binlerle ifade edilmektedir. Kaç kişinin öldürüldüğü de açık değildir. Ancak tutuklananlar arasında sonrada “rehabilite olarak” orduya dönenler de olmuştur. 13.000 kadar subaysa idam edilmese de ordudan ve partiden atıldı. Bunların bir kısmı sonradan tekrar tutuklanmıştı.⁵⁷³

Çok büyük sayıdaki subay kaybına karşılık, Kızıl Ordu’nun kağıt üzerinde subay sayıları artmaya devam etti. Bunun sebebi, bu dönemde hızlanan subay yetiştirme programlarıydı. Tasfiyenin başladığı 1937 yılında 162.000 olan subay sayısı, 1938 sonunda 179.000’e ulaşmıştı. Hava Kuvvetleri’nin tasfiyeler öncesindeki personel sayısı 13.000’di. Tasfiyede 4.724 havacı subay görevinden alınırken, 1940’ta bu sınıfın subay sayısı 60.000’i bulmuştu. Öte yandan, deneyimli subay kadrolarının yerlerinin hızla yetiştirilmiş tecrübesiz kadrolarla doldurulamayacağı da açıktır.⁵⁷⁴

Stalin’in 1937 tasfiyelerini tam olarak neden yaptığı, o zamandan beri tartışmaya açık bir konu olmuştur. Ancak alanın en tanınmış uzmanlarından olan John Erickson’a

⁵⁷³ Roger R. Reese, *The Soviet Military Experience A History of the Soviet Army, 1917–1991*, London/New York, Routledge, 2001, s. 85-86.

⁵⁷⁴ Age, s. 87.

göre, her şeyden önce ordudan kendisine rakip olası bir siyasî figür çıkması ihtimalinin önünü kesme düşüncesindeydi. Tuhaçevski gibi subayların komutasında Kızıl Ordu, Stalinist olmaktan çok vatanseverdi ve şu ya da bu siyasî figüre yakınlık duymuyordu. Stalin, sosyalist olsalar da kendisine mutlak bağlılığı kesin olmayan bir subay sınıfını tehdit olarak görüyordu.⁵⁷⁵ Sonuç olarak Kızıl Ordu'nun en yetenekli komutanlarını kendi eliyle ortadan kaldırdı. Tuhaçevski, Egorov gibi kızıl komutanların fikirleri 20. yüzyıl askerî literatürünün en önemli metinlerinden bazılarını teşkil edecek kadar üst düzeydeydi. Ancak kendileri, tarihin en büyük savaşında, Sovyetler Birliği'nin savunmasında rol oynayamadan öldürüldüler.

Esasen, Stalin kültünün inşasının ve Stalinizm ideolojisinin resmî ideolojiye dönüşme sürecinin başından itibaren orduda da sınırlı tasfiyeler gündeme gelmişti. 1931 yılında 883 subay politik sebeplerle görevden alınmıştı; ancak tutuklama söz konusu değildi. 1934-1934 yıllarında ise parti 3328 subay ve askerini parti üyeliğini iptal etmişti. Bunlar arasında Troçkist ve Zinovyevist olmakla suçlananlar vardı. 1934-1937 arasında 700 kadar eski Troçkist, eski Zinovyevist ve başka muhalif görüşlere sahip olanlar partiden atıldı. Voroshilov, 1934-1936 arasında 22.000 kişinin Kızıl Ordu'dan ihraç edildiği bilgisini veriyordu.⁵⁷⁶

Bu durum, 2. bölümde aktarılmış olan bir tartışmayı hatırlatmaktadır. Hatırlanacağı gibi, İç Savaş yıllarında Troçki ve Stalin arasında önemli bir fikir ayrılığı gündeme gelmişti. Stalin Çarlık ordusunda görev yapmış meslekten subayların Kızıl Ordu'da görevlendirilmesine karşı çıkarken, Troçki onları desteklemiş ve askerî uzmanlar olarak Sovyet ordusunda görev yapmalarının önünü açmıştı. 1937'de gelinen nokta, Stalin'in orduya hiçbir zaman tam olarak güven duymadığını göstermekteydi. Öyle ki tüm önemli siyasî rakiplerini tasfiye ettikten sonra bile, ordu onun için bir güvensizlik kaynağıydı.

1937 tasfiyeleri yalnızca ordunun en parlak beyinlerini ortadan kaldırmakla kalmadı, orta ve küçük seviye subay kadrolarında önemli boşluklar yarattı. Birçok kadroya olması gerekenden daha alt rütbede olan subaylar yerleştirildi ve ordunun her

⁵⁷⁵ John Erickson, *The Soviet High Command A Military-Political History 1918-1941*, (3. Edition), London/Portland, Frank Cass, 2001, s. 465.

⁵⁷⁶ Roger R. Reese, age, s. 88-89.

seviyesinde zaten var olan mesleki bilgi eksikliği çok daha büyük bir probleme evrildi. Kızıl Ordu'nun İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında yaşayacağı yıkımın tohumları önemli ölçüde Büyük tasfiye ile 1937 yılında atılmıştı. Stalin, siyasî olarak Stalin kültürünü sorgulanamaz hale getirmesine paralel olarak ordu üzerinde mutlak kontrolünü de kurmuştu; ancak bunun bedeli Kızıl Ordu'nun askerî yeteneklerinin derinlemesine budanması olmuştu.

4.6. Küçük Savaşlarda Sovyet Askerî Etkinliği ve Mekanize Unsurlar

1936-1940 arası, Kızıl Ordu'nun küçük savaşlar diye tabir edilen bir dizi savaşta kısmen ya da tamamen yer aldığı bir dönemdi. 1936-1939 arasında gerçekleşen İspanya İç Savaşı'nda Kızıl Ordu personeli Cumhuriyetçi güçler safında yer almıştı. 1938 ve 1939 yıllarında Sovyetler ve Japonya arasında bir dizi muharebe gerçekleşmişti; bunlardan en önemlisi Khalkin Gol nehri civarında gerçekleşen muharebeydi. 1939'da Hitler ve Stalin arasındaki antlaşma doğrultusunda, Kızıl Ordu Polonya'nın doğusunu işgal etmişti. 1940 yılında ise Kış Savaşı olarak bilinen savaşta, Sovyetler Finlandiya'ya taarruz etmişler ve ağır kayıplar verecekleri bir harekâta girişmişlerdi. Tüm bu muharebelerde, özellikle de Khalkin Gol'de kimi başarılar kazanıldıysa da, küçük savaşlar aynı zamanda Kızıl Ordu'nun düşünüldüğünden daha zayıf olan yönlerini ortaya koyan deneyler olmuşlardı.

İspanya İç Savaşı (1936-1939), Kızıl Ordu'nun savaş araçlarını test etmesi açısından önemli bir provaydı. Sovyet rejimi Cumhuriyetçi hükümeti desteklemek için savaşa askerî uzmanlar ve teçhizat göndermişti. Savaşta Cumhuriyetçi hükümetin kontrolündeki tanklar belirleyici bir etki gösterememişlerdi. Öte yandan İspanya İç Savaşı'ndan tankların etkisizliği yönünde bir doktriner ders çıkarmak da abartılı ve yanıltıcıydı. Sovyetlerin personel ve teçhizat desteğine rağmen Cumhuriyetçilerin tankları etkili bir biçimde kullanamamasının temel nedenleri, elde yetişmiş yeterince personel olmaması, Sovyetlerin tank yardımının son derece sınırlı olması ve mühimmat vb. lojistik desteğin de düzensiz olmasıydı.⁵⁷⁷ Derin harekât gibi operatif ve stratejik seviye tartışmaları için İspanya yeterli malzemeyi barındırmıyordu. Yine de İspanya İç Savaşı Sovyet tank endüstrisi üzerinde belirleyici bir etki yaptı. Buradaki deneyim ve gözlemler, eldeki Sovyet tanklarının daha iyi zırhlara sahip olması ve daha gelişmiş

⁵⁷⁷ Daniel Kowalsky, "The Soviet Union And The International Brigades 1936–1939, *Journal of Slavic Military Studies*, C. 19, (2006), s. 695-696.

hareket kabiliyeti ihtiyacını ortaya koymuştu.⁵⁷⁸ İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusunun temel muharip tankı olacak olan T-34 İspanya İç Savaşı deneyimlerinden sonra gündeme gelmiş bir projenin sonucuydu. Sovyet tasarımcılar, İspanya İç Savaşı'nda BT kodlu hızlı tankların uğradığı başarısızlıkları tespit etmişlerdi.⁵⁷⁹ Ayrıca T-35 tanklarının buradaki başarısız performansı da Sovyet askerî planlamacıları başka tank modelleri geliştirmeye itmişti. İspanya İç Savaşı'nda Sovyet tankları ateş gücü üstünlüğüne sahip olsalar da, zırhları ince olduğunda tanksavar silahlarına karşı savunmasız kalmışlardı. Bu sebeple çok daha dayanıklı bir zırha sahip Kliment Voroshilov tankı tasarlandı ve daha önceden T-35'lerin üretiminin yapıldığı Leningrad'daki Kirov fabrikasında üretilmeye başlandı. KV tanklarının zırhları çok güçlüydü; İkinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusu ne tank topları ne de tanksavarlarla bu tankların zırhını delemeyecekti. KV tanklarına taarruz edebilmek için 88 mm'lik uçaksavarlar cepheye getirilecekti.⁵⁸⁰ Kısacası İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılacak ana Sovyet tankları, İspanya'daki tecrübeler doğrultusunda geliştirildi.

Sovyetler 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca Moğolistan'a da askerî danışmanlar göndermişler ve burada Moğol ordusunu geliştirme çalışmaları yürütmüşlerdi. Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmesinin ardından Moğolistan'la askerî yakınlaşma ilerlemiş ve iki ülke arasında 1936 Mart'ında on yıllık bir karşılıklı yardım protokolü imzalanmıştı. Bu protokol kapsamında Moğolistan'ın talebiyle Kızıl Ordu birlikleri Moğol topraklarına da girmişti. 1939 yazında Japon İmparatorluğu kuvvetlerinin Moğolistan'a girmesi üzerine, karşılıklı yardım protokolü kapsamında Moğolistan'da bulunan Kızıl Ordu kuvvetlerine Japon birliklerine karşı koyma emri verildi.⁵⁸¹

Aylarca devam eden çatışmaların ardından, General Jukov komutasındaki Sovyet-Moğol birleşik kuvvetleri Japon güçlerini iki kanattan kuşatarak çembere almayı ve imha etmeyi başardı.⁵⁸² Jukov'un taktik kabiliyetinin önemli bir örneği olmanın yanı

⁵⁷⁸ Steven J. Zaloga, Soviet Tank Operations in the Spanish Civil War, *The Journal of Slavic Military Studies*, C.12, No: 3, (1999), s. 156-157.

⁵⁷⁹ Steven J. Zaloga, "Technological Surprise and the Initial Period of War: The Case of the T-34 Tank in 1941", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 6, No: 4, (1993), s. 634.

⁵⁸⁰ Максим Коломиец, КВ. "Клим Ворошилов" - *Танк Прорыва*, Москва, Эксмо, 2006, s. 5-7.

⁵⁸¹ Ilya I. Kuznetsov, "The Soviet Military Advisors in Mongolia 1921-39", *The Journal of Slavic Military Studies*, C.12, No: 4 (1999) s. 127-129.

⁵⁸² Age, s. 132.

sıra, Khalkin Gol zaferi, derin muharebe taktiklerinin başarıyla uygulanabileceğinin de bir kanıtıydı; ancak Sovyet rejiminde bu anlamda bir değerlendirmeye tabi tutulmadı. Bir başka açıdan ise topçunun doğru kullanımının gerekse zırhlı taarruzlarında ne kadar önemli olduğu Khalkin Gol muharebelerinde bir kez daha anlaşılmıştı. Etkili topçu desteği olmaksızın yapılan taarruzlarda Japon tanksavar silahları Sovyet zırhlılarına ağır zayıtlar verdirirken, nihai zaferin kazanıldığı muharebede Sovyet topçusu üstün bir performans sergilemişti. Japon topçusunun susturmanın yanı sıra, toplam Japon kayıplarının yüzde 53'ü topçu ateşi dolayısıyla gerçekleşmişti.⁵⁸³

Sovyetlerin 1939 yılında Polonya'yı işgali de, askerî tarihte nadiren önem verilen bir konu olsa da, Kızıl Ordu'nun komuta, kontrol ve planlama bakımından içinde bulunduğu zayıflığı gösteren bir harekât olmuştu. Taraflar arasında ezici güç farkı olduğundan, zaten Alman işgali altında bulunan Polonya'nın Kızıl Ordu'yu durdurma şansı yoktu. Ancak bu koşullar altında bile Sovyetler önemli kayıplar vermişlerdi. Planlama, birliklerin eğitim seviyesi ve lojistik bakımdan Kızıl Ordu önemi zafiyet içerisindeydi; ancak bunlar kadar önemli bir nokta da Polonya'nın göstereceği direnişin yeterince hesap edilmemiş olmasıydı. Bu konuda Sovyetler, 1919-1920 Sovyet-Polonya Savaşı'ndaki temel hatayı tekrarlamışlar ve Polonya'nın işgale karşı direncini küçümsemişlerdi. Aradaki büyük güç farkı ve Polonya'nın içinde bulunduğu durum bunun gerçek bir mağlubiyete dönüşmesine engel olmuşsa da, Kızıl Ordu askerî etkinlik bakımından sessizce alarm veriyordu.⁵⁸⁴

1939 sonu ve 1940 başında Finlandiya ile girilen Kış Savaşı'nda ise Kızıl Ordu'nun zayıflıkları çok daha görülebilir hale geldi. Her ne kadar Finlandiya ordusunun da bir savunma savaşı için önemli avantajları olsa da, Kızıl Ordu hiçbir şekilde beklenen performansı gösteremedi. Kış Savaşı'nın daha iyi bilinen kara harekâtı sonuçları bir yana, Kızıl Ordu Finlandiya'da hava gücü bakımından çok daha büyük bir felaket yaşamıştı. Esasen Sovyetlerin hava gücü Finlandiya hava gücüne karşı kâğıt üzerinde kesin bir üstünlüğe sahipti. Ancak Kış Savaşı'nın hava muharebelerinde Kızıl Ordu, buraya sevk edilen hava gücünün yüzde seksenini kaybetti. Eldeki uçak sayısı

⁵⁸³ Vladimir S. Mil'bakh, "Red Army Artillery In The Armed Conflict On The Khalkhin-Gol River", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 15, No: 4, (2002), s. 63-65.

⁵⁸⁴ Alexander Hill, "Voroshilov's 'Lightning' War—The Soviet Invasion of Poland, September 1939", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 27, No: 3, (2014), s. 417-419.

fazla olsa da, hava gücü teknolojik bakımdan yetersizdi ve kötü yönetiliyordu. Bir Sovyet havacı subayı, “tabutlar içinde uçtuklarını” dile getirmişti.⁵⁸⁵

4.7. Savunma Doktrinine Dönüş

Hatırlanacağı gibi, 1920’lerde Kızıl Ordu’nun savunma doktrini geriye doğru kademeler halinde yerleşmiş bir derinlemesine savunma fikrine dayanıyordu. Aktif ve hareketli bir savunma icra etmeyi planlayan Kızıl Ordu birlikleri için savunmada asıl muharebe hattı en öndeki hat olacaktı. Düşman güçlerini en ön hatta karşılayan Kızıl Ordu kuvvetleri, düşmana bu hattı alana kadar zaman kaybettirmeyi ve mümkün olan en büyük zayıyatı verilmeyi hedefliyorlardı. Hattın üzerindeki baskı kaldırılamayacak kadar arttığında, bu ön hattaki birlikler bir sonraki hatta çekilecekti. Böylece düşman taarruzunun art arda dizilmiş savunma kademelerine çarparak hızını yitirmesi ve durdurulması planlanıyordu. Sovyet güçleri ise yalnızca pasif savunma yapmayacak, her an karşı taarruz arayışları içinde olacaklar, taarruz doktrininde olduğu gibi düşmanın kanat ve gerilerine karşı darbeler indirme fırsatları arayacaklardı.⁵⁸⁶

1920’lerde temelde bu fikirler işlense de, özellikle 1928-1932 dönemi sonrasında Kızıl Ordu’da doktrin tartışmaları neredeyse tamamen tek yönlü biçimde taarruz merkezli oldu. Bir Kızıl Ordu subayının belirttiği gibi, savunma üzerine konuşmak mevcut taarruz doktrinine yapılan bir uygunsuzluk gibi kabul ediliyordu. Öte yandan her zaman baskın bir biçimde taarruzu savunmuş ve derin harekâtın da fikir babası olan Tuhaçevski, esasen savunma konusunun de önemli olduğunu düşünüyordu. 1934 yılında yazdığı bir makalede modern savaşta sınır savunmasının yeniden düşünülmesi gerektiğini gündeme getirmişti. Eski paradigma, seferberliğin başlamasından itibaren belirli yollar, özellikle tren yolu kullanılarak ordunun sınıra yakın bölgelerde toplanmasını ve buralara yığınak yapılmasını öngörüyordu. Ancak yeni teknolojiler artık böyle bir sınır kavrayışını yıkacak kapasitedeydi. Sınır, deyim yerindeyse, eskisi kadar güvenli bir çizgi değildi. Düşman kuvvetleri mekanize/motorize kuvvetlerle sınırı beklenmedik bir hızla aşip sınır gerisini istismar ederek buradaki seferberlik ve toparlanma faaliyetlerini tehdit edebilirlerdi. Dahası hava gücü tek başına sınırın

⁵⁸⁵ Pavel Aptekar, “Falcons or Kites? The Red Army Air Force in the Soviet- Finnish War”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 12, No: 4, (1999), s. 146-147.

⁵⁸⁶ James J. Schneider, “The Cobra and the Mongoose: Soviet Defensive Doctrine During the Interwar Period and the Problem of Strategic Dislocation”, *Journal of Slavic Military Studies*, C. 19, (2006), s. 61.

yüzlerce kilometre gerisine akın yapabilir ve sınıra çok uzaktaki dost kuvvetleri bile toplandıkları yerde vurabilirdi. Demiryollar, istasyonlar, köprüler gibi kilit ulaşım hatları da düşman hava gücünün tehdidi altında olacaktı. Tuhaçevski'ye göre artık yeni bir sınır savunma konsepti geliştirilmesi gerekiyordu. Buna göre, esas kuvvetler sınırdan çok daha geride güvenli bir şekilde toplanırken, sınır, bu iş için özel olarak seçilmiş birlikler tarafından korunmalıydı.⁵⁸⁷

Tuhaçevski sınırın müstahkem mevkiiler aracılığıyla korunması gerektiğini savunuyordu. Bu bölgeler her şeyden önce, sınıra çekilen setin gerisinde seferberliğin güvenli yürütülmesini sağlayacaklardı. Ancak bir o kadar önemli nokta, sınırlardaki müstahkem mevkiilerin daha sonra icra edilecek operatif ve stratejik taarruzlar için de dayanak noktası olacağıydı. Müstahkem mevkiiler düşman güçlerini durdurup önemli miktarda düşmanı kendi önlerinde bağlarken, gerideki hareketli birliklerin kanatlardan yapacakları taarruzlar için gerekli koşullar yaratılmış olacaktı. Dahası, bu müstahkem mevkiilerin, düşman onların etrafından dolaşma istese bile, düşmanı tuzaklarla dolu bir harekât sahasına çekeceği düşünülüyordu. Yoğun bir mühendislik çalışmasıyla bir tanksavarlar labirentinin yine birden fazla kademe halinde derinlemesine organizasyonu, derin savunma doktrininin temeli olacaktı.⁵⁸⁸

Bu fikirler 1938 yılı içerisinde Kızıl Ordu'nun resmî savunma doktrini haline geldi. Burada ilginç nokta, Kızıl Ordu'nun bu tarihe kadar operatif ve stratejik seviyede savunma fikri üzerine kafa yormamış olmasıydı. Savunma talimnamelerde taktik düzeyde ele alınıyordu; ancak ordu seviyesinde ya da cephe genelinde savunmada olunabileceğine ihtimal verilmiyordu. Türk ordusunun ricat (geri çekilme) talimi yaptırmayı kendine yedirememesi gibi, 1932 sonrasının muktedir Sovyet rejiminin subayları, savunmayı ancak taktik seviyede yapmak zorunda kalabilecekleri kanaatindeydiler. Ancak 1938 itibarıyla gerçekten bu fikirler doğrultusunda çalışmalara başlandı ve gerçekten de hızla bir savunma doktrini geliştirildiği gibi, Batı sınırlarında da hızla Tuhaçevski'nin önerdiği türde müstahkem bölgeler inşa edildi.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ James J. Schneider, age, s. 63.

⁵⁸⁸ Age, s. 63-64.

⁵⁸⁹ James J. Schneider, "The Cobra and ..." s. 64-65.

Aslında batı sınırında müstahkem mevkiiler oluşturulması yönünde çabalar 1920'lerden beri vardı; ancak 1938 sonrasında Baltık'tan Karadeniz'e kadar inen bölgenin stratejik öneme sahip kısımlarını müstahkem hale getirme yönünde çok daha programlı bir çalışma ortaya konuldu. En yoğun çalışmaların yapıldığı yerler Kiev askerî bölgesiyle daha batıdaki Sovyet-Polonya sınırına yakın bölgelerdi.⁵⁹⁰ Hatırlanacağı gibi, Kızıl Ordu her zaman en büyük tehdidi bu bölgeden bekliyordu. Tam olarak bekledikleri şekilde olmasa da, tehdit gerçekten de buradan gelecekti.

1939 yılında Stalin'in Hitler'le anlaşarak Polonya'nın doğusunu işgal etmesi, batı sınırlarına hazırlanan tahkimatın işlevsizleşmesine sebep olduğu gibi, eski savaş planlarını da geçersiz hale getirdi. Stalin'in batıya doğru genişleme yönündeki stratejik seçimi, muhtemelen “savunmayı önde kurma” gibi bir güdüyü de barındırsa da, en azından askerî strateji bakımından Kızıl Ordu'nun tüm savunma konseptini boşa çıkarmıştı. Kızıl Ordu Polonya ve sonra Baltık ülkelerinin içlerine doğru ilerlediğinde, geride, sınırdaki müstahkem bölgeleriyle arasına 400 kilometrelik devasa bir boşluk girmişti. Dahası genişleyen harekât sahasında birliklerin irtibat ve koordinasyonları da bozulmuştu. Sınırdaki savunma planlarına göre bir ordunun 80-100 kilometrelik bir alanı savunması, bir tümenin 6-8 kilometrelik bir alandan sorumlu olması bekleniyordu. Batıdaki yeni durumda, bir ordunun tutması gereken bölge 200 kilometreye fırlamış, bir tümenin sorumluluk alanı 50 kilometreyi bulmuştu. Ancak bir o kadar önemli bir nokta, savunma doktrininin yeniden hazırlanmamış olmasıydı. Eski doktrin eski müstahkem bölge temel alınarak hazırlanmıştı ancak durum tamamen değiştiği halde, doktrinde bir değişiklik olmamıştı.⁵⁹¹

Kısacası 1941 yılında Barbarossa harekâtı başladığında, Kızıl Ordu fiziki ve doktriner anlamda, savunmasız yakalanmıştı. İyi hazırlanmış müstahkem mevkiileri yüzlerce kilometre geride kaldığı gibi, elindeki doktrin de içinde bulunduğu koşullara uygun değildi. Aslında Kızıl Ordu Genelkurmay Başkanı Shaposhnikov, olası bir savaş durumuna karşı Kızıl Ordu'nun esas güçlerinin Stalin Hattı olarak bilinen müstahkem bölgelerin gerisinde bulunması gerektiğini savunmuştu. Ancak bu yaklaşım da Stalin

⁵⁹⁰ Robert E. Tarleton, “What Really Happened to the Stalin Line? Part I”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 5: No: 2, (1992), s. 204.

⁵⁹¹ James J. Schneider, “The Cobra and...”, s. 65-66.

tarafından kabul görmemişti. Stalin, batıda elde ettiği bölgeleri elinde tutmaya öncelik veriyordu. Böylece yeni sınır bölgelerine uygun olarak, Molotov Hattı olarak bilinen ikinci bir hattın yapımına başlandı.⁵⁹² Ancak bu hattın yapımında gerekli ilerlemeler sağlanamadan savaş patlayacaktı. Bu durum, 1930'lu yıllar boyunca yapılan birçok hatayla birlikte, Kızıl Ordu'yu ve Sovyet rejimini uçurumun kıyısına sürükleyecekti.

4.8. İkinci Dünya Savaşı'nın Başlangıcı ve Kızıl Ordu

1928-1939 dönemi, birçok açıdan Kızıl Ordu'nun İkinci Dünya Savaşı deneyiminin tohumlarının atıldığı dönemdi. Bu hem olumlu, hem de olumsuz anlamda böyleydi. Savaşın başında yaşanacak hezimetin tohumları kesinlikle bu dönemde atılmıştı. Ancak Kızıl Ordu'nun toparlanıp Wehrmacht'ı durdurabilmesinin, yavaş yavaş inisiyatifi ele alarak karşı taarruzlar icra edebilmesinin ve nihayet Almanları Sovyet topraklarından atıp Berlin'e kadar taarruz gücünü sürdürebilmesinin temelleri de bu dönemde atılmıştı.

Kızıl Ordu'nun küçük savaşlarda ortaya çıkan temel zayıflıkları, beklenen büyük savaş başladığında, Sovyetlerin çok daha büyük bir askerî krize düşmesine yol açacaktı. Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı'nın başlamasıyla, Kızıl Ordu ve Wehrmacht fiilen savaşa tutuştular. Savaşın ilk ayları, Polonya ve Finlandiya deneyimlerinin Kızıl Ordu hakkında verdiği olumsuz fikirleri çok ağır biçimde doğrular şekilde gelişti. Wehrmacht'ın sevk ve idare bakımından ezici üstünlüğü, Kızıl Ordu'yu paralize etti ve kısa sürede hem çok fazla toprak kaybetmesine, hem de olağanüstü kayıplar vermesine sebep oldu.

Guderian komutasındaki iki panzer grubu harekâtın ilk beş günü içinde sınırdan 320 kilometre kadar içeriye girerek 300.000'den fazla Sovyet askerini çembere aldı. Kızıl Ordu 2500 tankını bu ilk aşamada kaybetti. Daha kuzeyde Manstein komutasındaki Panzer kolordusu da Leningrad yönünde günde 80 kilometrelik hızla ilerliyordu. Havada da kesin bir Alman üstünlüğü söz konusuydu: Yalnızca ikinci günde, 2000 civarında Sovyet uçağı düşürülmüştü. Temmuz ortasına gelindiğinde Kızıl Ordu'nun kayıpları, 3500 tank, 6000'den fazla uçak ve iki milyon askeri bulmuştu. Temmuzun devamında, Smolensk civarındaki muharebede birden fazla Sovyet ordusu çembere alındı ve 300.000 asker daha esir düştü. 3000 tank ve 3000 top daha kaybedildi. Von Rundstedt

⁵⁹² Neil Short, *The Stalin and Molotov Lines Soviet Western Defences 1928-41*, Oxford/New York, Osprey Publishing, 2008, s. 13.

komutasındaki Alman ordu grubu güneydeki harekâtıyla bu bölgedeki Kızıl Ordu unsurlarını çembere alarak 100.000 esir daha aldı. En ağır darbelerden biriye Kiev’de vuruldu. Jukov’un uyarılarına rağmen Kızıl Ordu’nun Kiev’i boşaltması önerisi Stalin tarafından reddedildikten sonra, 21 Eylül’de Alman ordusu burada konuşlu 665.000 Kızıl Ordu askerini daha çembere alıp esir düşürdü.⁵⁹³

Kızıl Ordu’nun sevk ve idare konusundaki olağanüstü başarısızlıklarının ardında, kuşkusuz yukarıda işlenen sebepler vardı: Tasfiyeler ile nitelikli subay kadrosunun boşaltılması, hızlı ve acele büyüme ile niteliğin ihmâl edilmesi, siyasî sadakatin mesleki uzmanlığa üstün tutulması ve ikili komuta sistemi (siyasî komiserler) aracılığıyla subayların sürekli siyasî denetim altında tutulmasının komuta sistemi üzerinde yarattığı hantallık etkisi. Bu sonuncusunun, yani komutanlar ve siyasî komiserler arasındaki ilişkinin, en üst düzey komuta kademesinde, yani Stalin ve Genelkurmay arasındaki ilişkide de benzer şekilde işlediği söylenebilir. Daha önce savunmanın yeni sınırlarda değil, eski müstahkem Stalin Hattı’nda kurulması gerektiğini savunan Genelkurmay görüşlerinin Stalin tarafından dikkate alınmaması gibi, Kiev örneğinde Jukov’un görüşlerinin dikkate alınmaması da Kızıl Ordu’nun yaşadığı felaketin stratejik sebepleri idi. Ancak çok büyük hatalar yaptığı kesin olsa da, tüm eleştirileri Stalin’in hanesine yazmak da kolay değildir. Zira her şeye rağmen Kızıl Ordu içine düştüğü cehennemden toparlanıp çıkabildiyse, bunda Stalin’in inşa ettiği topyekûn savaş devletinin ve olağanüstü harp sanayiinin büyük payı vardı.

Bir o kadar önemli bir nokta, 1936 sonrasında sessizce rafa kaldırılan derin harekât-derin muharebe doktrininin oynadığı roldü. Sovyetler belki pragmatik, belki siyasî sebeplerle kendi askerî doktrinlerinden vazgeçmişlerdi. Askerî bir bakış açısıyla, derin harekâtın uygulanması mümkün olmayan bir doktrin olduğu hükmü baskın çıkmıştı. Ancak Sovyetler İkinci Dünya Savaşı’nda Blitzkrieg karşısında verdikleri olağanüstü kayıplara katlanmak zorunda kalırken, aslında Blitzkrieg’e fazlasıyla benzeyen kendi doktrinlerinin de uygulanabilir olduğunu kavradılar. Savaşın geri kalanında derin harekât fikirleri kaldırıldıkları tozlu raflardan indirildi ve tekrar Kızıl Ordu doktrininin temeli haline geldi. Zaferin kazanılmasında bu fikirlerin büyük rolü

⁵⁹³ Antony Beevor, *Stalingrad*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 43-50.

olacaktı ve zaferden sonra da derin harekât, yeni askerî teknolojiler doğrultusunda değişerek de olsa, Sovyet kara doktrininin temeli olmaya devam etti. Tuhaçevski haklı çıkmıştı.

Son olarak hiçbir zaman azımsanmaması gereken insani faktör ise, en karanlık durumlarda Alman ordusunun asla beklemediği yıkılmaz bir direnç gösteren Sovyet halkıydı. Savaşın ilk gününde kuşatılan ve mühimmat ve erzak desteği olmamasına rağmen bir ay dayanmayı sürdüren Brest-Litovsk kalesindeki Kızıl Ordu askerlerinden birisi, kalenin duvarlarına şöyle yazacaktı: “Ölüyorum ama asla teslim olmayacağım. Elveda Anavatan. 20/VII-41.”⁵⁹⁴

⁵⁹⁴ Age, s. 47.

KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

İki savaş arası dönemde Türk ve Sovyet askerî deneyimleri kıyaslanırken, ortaya atılacak ilk soru, iki ülkenin imparatorluk geçmişlerinden ve imparatorluk askerî kültürlerinden geriye ne kaldığıdır. Türk ordusunda kimliğin kurucu unsuru İstiklâl Harbi olarak görülüyordu ve ulusal bir gurur kaynağı olarak en çok bu noktaya referans veriliyordu. Osmanlı geçmişi Cumhuriyet idealinin zıddı olarak görüldüğünden, Osmanlı ordusunun idealize edilmesinden kaçınılıyordu. Özellikle 1930’larda Türkçü vurgunun güçlenmesiyle beraber Osmanlı öncesi Türk askerî tarihine verilen referanslar da çeşitlenmiş ve ordunun köklü tarihini vurgulama anlamında bu kaynak ön plana çıkmıştı.

Çarlık Ordusu ile devamlılık ve kopuşlar açısından, Sovyet ordusunun da benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Sovyetler ne Çarlık ordusunu ne de Rus tarihinden herhangi bir siyasî özneyi öncü olarak görmemiş ve kendilerini kapitalist dünyada proletaryayı temsil eden silahlı güç olarak görmüşlerdir. Ancak gerek coğrafi konum, gerekse Çarlık ordusunda meslekten subay olan eski askerlerin bir kısmının Kızıl Ordu’da görev almasının etkisiyle, Rus ordusu tarihinin pek çok motifi Kızıl Ordu’ya da yansımıştır. Yukarıda tartışıldığı gibi, derin harekât ve geçmişin büyük çaplı süvari akınları arasındaki benzerlik buna bir örnektir.

Öte yandan tehdit algısı ve büyük strateji bakımından değerlendirildiğinde Cumhuriyet yönetimi, Cihan Harbi sonrası kurulan yeni uluslararası düzen içinde, statükocu dış politikasına uygun bir yapılanmaya gitmişti. Türk subaylarının sık sık yaptığı taarruz ordusu vurgusu, söz konusu dış politika çerçevesinde, bir başka ülkeye taarruz etmekten çok, ülke sınırlarına girmiş bir işgalci güce taarruz etmek anlamında kullanılıyordu. Bu dönemde Genelkurmay’ın sınır bölgelerinin mümkün olabildiğince ulaşım altyapısından yoksun olması yönündeki tercihi de düşünüldüğünde, esasen tüm taarruz vurgularına rağmen Türk ordusunun savunma endeksli bir ordu olmasının amaçlandığı anlaşıyordu.

Bu noktada yapılabilecek ilk tespit, son Osmanlılar –imparatorluğun son yöneticileri anlamında- olarak da görülebilecek İttihatçılar ile Atatürk’ün liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti yani Cumhuriyet yönetimi arasındaki keskin büyük strateji

farkıdır. İttihatçı kadro elindeki uzun zamandır yenilgiler alan ve Balkan Harbi'nde de tarihinin en ağır hezimetlerinden birini yaşayan orduyu Balkan Harbi sonrası önemli reformlardan geçirmişti. İttihatçı liderler, devletin nüfuz alanını Türkistan'a doğru genişleterek, Osmanlı'dan çok daha homojen bir Türk İmparatorluğu'na dönüştürmeyi hedeflemişlerdi.⁵⁹⁵ Cihan Harbi'nde ordunun büyük çaplı stratejik taarruzları da bu büyük stratejinin önemli bir ayağı olmuştu. Atatürk ve Cumhuriyet kadroları ise, ellerindeki muzaffer orduya rağmen daha ileri gitmeyi değil, eldekini korumayı ve önce çevredeki güçlerle, sonra da uluslararası sistemle uyumlu bir ortak yaşamı tercih etmişlerdi. Genç Cumhuriyetin askerî stratejisi İttihatçı haleflerinden ayrılmıştı.⁵⁹⁶ Daha açık ifadeyle yeni Cumhuriyet yönetimi, öncelikli olarak uluslararası sistemle uyum çerçevesinde, güvenlik politikalarında komşu devletlerle ikili güven ilişkileri geliştirmek, antlaşmalar yapmak ve paktlar kurarak bölgesel güvenliğe yatırım yapmak amacıyla olmuştu. Buna ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar da etkilenince, ordunun maddi imkânlar açısından geri kalması kaçınılmaz olmuştu. Yine de ordunun ihmâl edildiği yönünde abartılı bir eleştiriye kapılmamak için, bu dönemde askeri harcamaların devletin genel harcamalarındaki payının hiçbir zaman %20'nin altına inmediği hatırlanmalıdır.

Diğer taraftan Çarlık ve Sovyet orduları arasında stratejik bakımdan önemli benzerlikler bulunmaktadır. Her iki devletin de Doğu Avrupa'yı he zaman bir tehdit kaynağı olarak görmesi, bu coğrafyadaki kontrolünü imkân bulduğu her durumda arttırmayı hedeflemesi ilginç bir benzerliktir. Sovyetler için Batıya yapılmış ve yapılacak akınlar, o bölgede yaşayan proletaryanın özgürleştirilmesi ve devrimin süngü ile yayılması gibi argümanlara dayansa da, Rusya'nın kendi batı sınırlarına yönelik geliştirdiği stratejilerde inkâr edilemez bir süreklilik söz konusudur.

Hiç şüphesiz iki savaş arası dönemde her iki orduda da tehdit algısı çok yüksekti. Türk ordusu, Mondros mütarekesinden sonra işgal edilmiş ülkesini Batılı devletlere karşı savunmuş ve Lozan'dan önce Sevr Antlaşması'nı kabullenme tehdidiyle yüz yüze

⁵⁹⁵ Mustafa Budak, "Nuri Paşa'nın Kafkâs İslam Ordusu Hakkındaki Raporu", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul, 1998, s. 62.

⁵⁹⁶ Bu zıtlığın açıklanmasında değişen şartlar da göz önüne alınmalıdır. İttihatçıların iktidarda bulunduğu dönemle Kemalist dönem arasında devletin içinde bulunduğu durum çok değişmiştir. Farklı dönemlerde devlet idaresinin geliştirdiği farklı stratejiler bu durumların etkisiyle şekillenmiştir.

gelmiş olmasından dolayı, bugün bile geçerliliğini koruyan bir işgâl edilme-parçalanma sendromunu içselleştirmişti. Sovyet ordusu da Avrupalı devletlerin de dâhil olduğu bir iç savaş (1917-1921) yaşamış ve bu yüzden Batı'yı sürekli bir siyasi/askeri tehdit olarak algılamıştı. Her ne kadar her iki ülkede de savaş sonrası dönemde askerî harcamalar büyük oranda azaltılmış ise de, "Emperyalist Batı" tehdidi orduların muhayyilesinde son derece baskındı. Buna rağmen iki ülke de Batı devletleri ile askerî ilişkilerini devam ettiriyordu. Türkiye en büyük tehdit olarak gördüğü İtalya'dan bir yandan savaş gemisi satın alımına gitmişti. Sovyetler ise eski düşmanları Almanlarla askerî konularda işbirliği geliştiriyorlardı.

Doktriner açıdan bakıldığında ise her iki orduda da güçlü bir taarruz vurgusu görülmektedir. Türk ordusu "taarruz ordusu" olma fikrini benimsemişti: Buna göre Türk ordusu savunma ordusu değil, taarruz ordusuydu. Burada şu soruyu sormak gerekmektedir: Acaba Cumhuriyet rejimi uluslararası sistemle kurduğu ilişkide uyumlu ve statükocu bir pozisyon benimsemiş olduğu halde, Türk ordusunda taarruz vurgusu neden bu kadar güçlüydü? Her şeyden önce, taarruz ruhu vurgularında çevrilmiş Alman talimnamelerinin ve Alman eğitmenlerin büyük etkisi bulunmaktadır. Fakat Türk subaylarının makaleleri incelendiğinde, taarruz vurgusunun bir ulusal gururu yansıttığı da görülmektedir. Nitekim taarruz, birçok yerde ulusal karakterle de özdeşleştirilmekte ve tarihte de Türklerin savunmacı taraf olmadığı vurgulanmaktadır. Şu halde taarruz vurgusu, Alman doktrininden gelen teknik anlamıyla, Türk ulusal karakterine atfedilen soyut bir üstünlük duygusunun sentezi olarak öne çıkmış ve tekrarlanma-gelmiştir. .

Kızıl Ordu'da da taarruz vurgusu çok güçlüydü. Sovyetlerde taarruz kısmen Türkiye ile benzer anlamlara, kısmen ise bambaşka anlamlara geliyordu. Öncelikle benzerlik ele alınırsa, Sovyetlerin de taarruzu bir tür özcü güç ile ilişkilendirdiğini belirtmeliyiz. Öyle ki, pek çok Kızıl Ordu subayı iç savaşta icra edilen savaş tarzının proletaryaya özgün bir savaş sanatı olduğunu savunmuştu. Hareketlilik, manevra ve taarruza dayanan ve taarruzu savunmaya üstün gören bu anlayış, bu seçimi proletaryanın öncü ve devrimci karakterine bağlıyordu. Hatta tıpkı Türkiye örneğinde olduğu gibi, Kızıl Ordu'nun gelecekte teknolojik açıdan üstün düşmanlarla karşılaşsa bile –ki muhtemelen böyle olacaktı- taarruz edeceği vurgulanıyordu.

Bu benzerliğe karşın, Sovyetlerin taarruz vurgusunda Türk taarruz vurgusunu çok aşan bir farklılık da söz konusudur. Kızıl Ordu subayları taarruz etmekten söz ettiklerinde, pek çok zaman teknik bir terimden daha fazlasını düşünüyorlardı. Rejim en azından 1929 yılına kadar büyük stratejisinde büyük ölçüde savunmacı konumda kaldıysa da, subaylar devrimci bir fetih savaşını ciddiyetle ele aldılar. Pek çok Kızıl Ordu subayı, bir başka ülkeye taarruz edilmesi halinde, o ülkenin işçi sınıfının Kızıl Ordu'nun tarafında olacağına inanıyordu ve bu konu stratejik analizlere de sık sık giriyordu. Dahası, Sovyet rejimi 1929'a kadar kendisini güçsüz hissederek savunma ağırlıklı bir doktrini tercih etmişse de, rejimin yöneticileri açısından da devrimin er geç savaşla yayılması kaçınılmazdı. Esasen Sovyet rejiminin hem iktidarı hem de muhalefeti, kapitalizmle nihai bir silahlı hesaplaşmayı kaçınılmaz görüyordu ve devrimci ideolojinin temelleri açısından da böyle olması doğaldı. Böylece statükocu denebilecek, uluslararası ortamla uyumlu bir pozisyon arayışındaki Türkiye savaşı büyük strateji içerisinde ancak bir savunma aracı olarak görürken, Sovyetler savunmacı pozisyonu yalnızca geçici güçsüzlüğünden dolayı kabullenmiş ve özünde revizyonist bir yaklaşım sürdürmüştür.

Türklük ve taarruz vurgularıyla birlikte ele alınınca ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Gerek teknolojik açıdan gerekse maddi anlamda geri kalmış bir ülkede askerî düşünürler, özcü bir yaklaşımla ellerindeki insan potansiyelinin (proleter ya da Türk oluşu, sosyalist ideolojiye ya da Türklük şuuruna bağlılığı dolayısıyla) maddi üstünlükten daha önemli olduğunu vurgulama eğilimindedirler. Geri kalmışlık, kısa vadede çözülemeyecek bir problem olduğunda, özcü bir üstünlük inancıyla önemsizleştirilmektedir. Bunun askerin ve askerî personelin morali için önemli olduğu kadar, ulusal bir gururun ve kimliğin sürdürülmesi için de gerekli olduğu göz önünde tutulmalıdır. Yine gözden kaçmaması gereken bir nokta, bu uluslar gelişmiş bir silah ya da silah sistemine sahip olduklarında, bu silah ya da silah sisteminin yine ulusal gururun bir nesnesi haline geldiğidir. Yavuz zırhlısı ya da Sovyet T-34 tankları gibi gelişmiş silah sistemlerinin varlığı, ulusun bunlara sahip olabilme ve hatta daha iyisi bunları üretebilme kabiliyetinin kanıtı olmaktadır. Böylece gelişmiş silahlara sahip olduğunda, silahın ulusun gelişmişliğini ve gücünü simgelemesiyle övünülürken,

bunun yokluğunda da ulusun fertlerinin içsel gücü karşısında gelişmiş silahların önemsizliği vurgulanmaktadır.

Bir başka önemli nokta, subayların muhayyilesindeki biz ve öteki sınırlarının nereden geçtiği, dost ve düşman ayrımının neye göre tanımlandığıdır. Ordu bir yandan gelecek savaşta dış düşmanlarla savaşmaya hazırlanırken, içeride “biz” kavramının sınırlarının ne olduğu, aynı zamanda kimin “bize” dâhil olmadığını da belirliyordu. Kimliğini Türklük üzerinden kuran bir orduda tehdit olarak görülen ötekiler de öncelikle Türk olmayanlardı. Özellikle 1930’larda dünya konjonktürünün de etkisiyle yer yer ırkçılığa da kayan radikal milliyetçi söylemle paralel olarak, Türk olmayan unsurlar her an ihanet edebilecek iç tehditler olarak görülüyordu. Dahası, 3. bölümde belirtildiği gibi, dış dünya ile temas halinde olan Türkler bile şüpheli görülüyor ve bunlara dikkat edilmesi vurgulanıyordu.

Sovyetlerin iç cephesi de baştan itibaren benzer bir güvensizlikle kurulmuştu. Her ne kadar Kızıl Ordu’nun resmî adında işçi ve köylülerin ordusu olduğu vurgulanıyorsa da, köylüler güvenilmeyen ve orduyu parçalamasından korkulan iç tehditler olarak görülüyorlardı. Belirtildiği gibi kolektifleştirme hamlesi yalnızca bir komünist ilerleme değil, aynı zamanda Sovyet kırsalını kontrol etme girişimiydi; zira gelecek savaşta en çok kırsalın itaatsizliğinden çekiniliyordu. Bu anlamda 1938 Dersim harekâtı ile kolektifleştirme sürecinde Kızıl Ordu tarafında kırsalda yürütülen harekât, benzer bir kaygıya dayanıyordu: Her ikisi de olası bir savaşta iç cephenin güvence altına alınması amacını güdüyordu.

İki rejimde, rejim - ordu ilişkileri konusunda yüzeysel bir bakışla önemli bir farklılık öne çıkmıştı. Cumhuriyet rejimi ordunun ve subayların aktif siyasetin dışında kalmaları için sıkı önlemler alırken, Kızıl Ordu bizzat rejim eliyle politize edilmekteydi. Bu iki tavır arasındaki farkın abartılmaması gerektiği ve bunların esasen orduyu kontrol etmede iki farklı yöntem olduğu yukarıda tartışılmıştır. Gerçekte Türk ordusu da rejimin kurulması ve tahkim edilmesinde önemli bir politik figürdü. Burada ayrıca vurgulanması gereken bir konu ise, iki rejimin kendi ordularına duydukları güven ve güvensizliğin karşılaştırılmasıdır. Cumhuriyet rejimi bir yandan orduyu siyasetin dışında tutsa da, ordunun siyasî sadakatine giderek artan bir güven duymuştu. 1938 yılındaki donanma davası gibi istisnai olaylar bir yana, özellikle 1930’larda ordu ve rejim arasında önemli

bir güven krizi gündeme gelmemiştir. Bunun muhtemelen en önemli sebebi, rejimin kurucularının zaten ordunun eski komutanları olmasıydı. Türkiye’de orduyla rejim arasında organik bir bağ vardı, çünkü rejimi de askerler kurmuştu.⁵⁹⁷ Nitekim rejimin ordunun siyasî tavrından çekindiği son olayın, 1926’daki Atatürk’e suikast girişimi kapsamında Kazım Karabekir’in yargılandığı dava olması anlamlıdır. Bir o kadar anlamlı bir bilgi de ordu-siyaset ilişkilerinin gerçek anlamda çatırdamasının Demokrat Parti iktidarında gerçekleştiğidir. Bu dönem, Türkiye’de Cumhurbaşkanı’nın bir emekli subay olmadığı ilk dönemdi.

Böyle bir organik bağ Sovyetlerde kurulamamıştı. Kızıl Ordu’nun bizzat parti tarafından kurulmuş olması, orduda taktik eğitim kadar siyasî eğitime de önem verilmiş, orduda yükselmelerde siyasî eğitimlerdeki başarının mesleki başarı kadar önemli görülmüş ve bununla da yetinmeyip subayların askerî komiserler tarafından denetlenmesi gibi uygulamalara gidilmiş olması bunu değiştirememiştir. Rejimin ve partinin orduya güvensizliği hiç azalmamış ve ordu her zaman olası bir alternatif iktidar kaynağı olarak görülmüştü. Bunun iki rejimin karakterine dair daha genel bir olgunun bir ayağı olduğu belirtilmelidir: Stalin rejiminin iç düşman ve ajan arayışı devletin ve toplumun tüm katlarına sirayet etmiştir. Ancak orduya yapılan tasfiyeler yine de istisnai boyutlardadır. Sovyetlerdeki 1937 tasfiyeleri, askerî tarihte örneğine az rastlanılır biçimde bir rejimin deyim yerindeyse kendi eliyle “ordusunun kafasını kesip koparması” idi. Türkiye’de ise rejim açısından ordunun kontrolü büyük bir sorun teşkil etmemiş ve hatta rejim ve ordu arasında büyük bir özdeşleşme gündeme gelmişti. Bu durum sonraki yıllarda, ordunun rejim üzerinde bir denetim tesis etmesine kadar gidecekti.

Her iki ordunun askerî etkinliğinin ve askerî doktrinlerinin kıyaslanması da önemli sonuçlar vermektedir. Her iki ordu da etkili bir askerî doktrin geliştirme ve uygulama konusunda farklı şekillerde başarısız olmuştur. Türk ordusu mekanize savaş devrimini kaçırmıştır. Bu sebepsiz değildi: Devlet ve ordunun elinde yeterli maddi kaynak mevcut bulunmuyordu. Ancak bunu telafi edebilecek gerçekçi bir kavrayış da 2. Dünya Savaşı patlayana kadar ortaya çıkmamıştır. Ordu, daha yüksek teknolojilere sahip düşmanlara karşı da çok etkili bir savaş yürüteceği inancını son ana dek korumuş, ancak

⁵⁹⁷ Bu bağ, 1928 yılında yazılan Harbiye Marşı’na da “Kanla irfanla kurduk/biz bu Cumhuriyeti” dizeleriyle yansımıştır.

Polonya'nın ve Fransa'nın düşüşünden sonra da özgüvenini büyük ölçüde yitirmiştir. Böylece teknolojinin savaşı dönüştürmesinin boyutlarını kavramada yavaş kalınmış, buna göre gerçekçi çözümler aranması da ihmâl edilmiştir.

Kızıl Ordu ise çok başka bir yoldan giderek bir başka yanlış noktaya varmıştır. Ülkenin endüstriyel yükselişiyle maddi gücü katlanan Kızıl Ordu, teknolojinin harp sahasına yaptığı dönüşümün öncüsü olmayı hedeflemiştir. Gerçekten de Kızıl Ordu subayları, modern savaşın gittiği yönü diğer ülkelerin subaylarından daha erken görmüşlerdi. Ancak gerek pratikteki başarısızlıkları, gerekse rejimin başka iç gerilimleri, özgün Sovyet askerî doktrinini uygulamalarına izin vermemiştir.

Kızıl Ordu'nun Tuhaçevski'nin başını çektiği efsaneleşmiş subayları yeni bir muharebe ve harekât doktrininin ihtiraslı kuramını geliştirmişlerdir. Türkiye'nin aksine, bunun için gerekli maddi temele de sahip idiler. Ancak Kızıl Ordu pratikteki denemelerinde doktrinini uygulamada başarısız olmuştur. Kızıl Ordu'nun iki savaş arası dönem deneyimi, en iyi kuramcılara ve en güçlü maddi temele aynı anda sahip olmanın bile yeterli olmayabileceğini ortaya koymaktadır. Sovyet askerî aygıtının gerçek problemi, ordunun her kademesinde gözlenebilen kronikleşmiş bir know-how eksikliğiydi. Birkaç zeki ve hırslı kuramcının en iyi askerî doktrini bulması yeterli değildi: Bilgi ordunun kılcal damarlarına kadar yayılmadıkça, teori ve pratik arasındaki uçurumun kapanması da mümkün olmuyordu. Böylece Türk ordusunun aksine Kızıl Ordu, maddi ve düşünsel anlamda gelişmiş Batı ordularını yakalayabilmiş olsa bile, geri kalmışlığın yalnızca makro değil mikro seviyelerde de kendisini gösteren acımasız bir sürtünme mekanizması olduğu gerçeğiyle yüzleşti. Sovyetler çok ağır bedeller ödedikten sonra, pratik sorunlarını çözmeyi öğrenip askerî etkinliklerini arttırdılar ve “Büyük Vatanseverlik Savaşını” kazandılar. Ancak iki savaş arası dönemde ve İkinci Dünya Savaşı'nın ilk döneminde, büyük maddi güçlerine rağmen gözlenen kronik sorunları, Sovyet rejiminin sonraki dönemlerinde de kendini gösterdiği gibi, Kızıl Ordu'nun günümüzdeki mirasçısı Rus ordusunda da varlıklarını sürdüreceklerdi.

İki savaş arası dönem Türk ordusunda özgün bir doktrin geliştirme çabalarının bir sonuca ulaşmamasının ise Türkiye tarihinde biri askerî, biri siyasî iki önemli gelişme üzerinde etkisi olacaktı. Askerî gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Amerikan

ordusu ve NATO doktrinine geişti. Yerli bir askerî doktrin geliştirme özgüveninin kaybolması, bu geçişe zemin hazırlayan faktörlerden biri olacaktı. Amerikan ve NATO doktrini bugüne kadar Türk ordusunun resmî doktrini olmaya devam etmiştir. Siyasî sonuçları olan diğer gelişme ise ordu içi ast-üst uyumunun çatırdamasıydı. Gençlerin gözünde başlangıçta efsane olan İstiklal Harbi kuşağı askerî önemini yitirdikçe, ordunun yanlış yönetildiği konusundaki eleştiri, yavaş yavaş yerini devletin yanlış yönetildiği eleştirisine bırakacaktı. Erken Cumhuriyet döneminde çok uyumlu bir görüntü çizen ordu siyaset ilişkileri, bu dönemden sonra Türkiye siyasetinin en problemli konularından birisi haline gelecekti.

KAYNAKÇA

A. Resmî Yayınlar

1340 SENESİ Avrupa Tettebbu Heyeti Raporları, Türkiye Cumhuriyeti Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul, Matbaa-yı Askerîye, 1925.

ALMAN PİYADE TALİMNAMESİ, 3. Cüzü, Makineli Tüfenk Bölüğü, müt. Ahmet Şevket Dragoman, Dersaadet, Matbaa-yı Askerîye, 1923.

DAĞ TALİMNAMESİ, Fennî Talim ve Terbiye, Dağ Harbi, Askerî Matbaa, İstanbul, 1928.

GİZLEME TALİMNAMESİ I, Umumi Maddeler, Gizlemenin Tatbiki, Ankara, Harita Matbaası, 1926.

GİZLEME TALİMNAMESİ II, Gizlemenin Tekniği, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

GOETHNER, Dağcılık Talim ve Terbiyesi Hakkında Mütahassıs Goethner Bey'in Raporu, çev. Bursalı Nihad Bey, Ankara, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Ankara Matbaası, 1928.

HARP Oyunlarında Nazar-ı Dikkate Alınacak Esaslara Dair Talimatname, 1924.

KKT 100-5 Harekât (Sevk ve Muharebe), Ankara, KK Basımevi ve Basılı Evrak Depo Müdürlüğü, 2002.

MUHAREBE Arabası, Tayyare, Topçuluk ve Zehirli Maddeler Hakkında Bilinmesi ve Efrada Öğretilmesi Lâzım Gelen Malumat, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927.

MUHAREBE Gazlarından Korunma Talimnamesi, Askerî Matbaa, İstanbul, 1927.

MUHTELİF Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi 2. Kısım, İstanbul, Askerî Matbaa, 1928.

MUHTELİF Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi, (Sevk. Ta.), İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

PİYADE TALİMNAMESİ, İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

SAHRA TAHKİMAT TALİMNAMESİ, 2. Kısım. 1927.

SÜVARİ TALİMNAMESİ, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1925.

B. Süreli Yayınlar

ALDOĞAN, Sadık, “Tanklarla Yapılacak Taarruzlara Nasıl Karşı Koyacağız”, Askerî Mecmua, C. 116, (1940), s. 72-93.

BÜRMAN BEY, “Asri Hava Silahının Tabiyesi Hakkında Fikirler”, *Askerî Mecmua*, C. 77, (1930), s. 331-337.

CEBECİOĞLU REMZİ, “Tayyare Gaz Muharebeleri”, *Askerî Mecmua*, C. 58, (1925), s. 149-162.

ÇEVİK, Cavit, “Yirminci Asır Sevkülceyşinin Yeni Doktrinlerinden Yıldırım Harbi”, *Askerî Mecmua*, C. 115, (1939), s. 913-918.

_____ “1939 Alman-Müttefikler Harbi Başlangıcı Üzerinde Fikirler”, *Askerî Mecmua*, C. 116, (1940), s. 53-62.

ÇULPAN, Cevdet, “Üstün Kuvvetlere Karşı Muharebe ve Maneviyat”, *Askerî Mecmua*, C. 116, (1940), s. 132-148.

DEMİRSOY, İlyas, “Sevkülceyş Sahasında Taarruz; Tabiye Sahasında Mukabil Taarruz”, *Askerî Mecmua*, C. 99, (1935), s. 922-932.

_____ “95 Sayılı Askerî Mecmuadaki ‘Geri Yamaç Mevzileri Hakkında Tetkikler’ Adlı Yazıya Bir Karşılık”, *Askerî Mecmua*, C. 97, (1935), s. 295-310.

DUKAKİNZADE FERİDUN, “Son Asır Harplerinden Alınan Derslere Nazaran İstikbal Muharebatında Süvarinin Tarzı İstihdamı”, *Askerî Mecmua*, C. 57, (1925), s. 74-104.

EGE, Bahattin, “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askerî Mecmua*, C. 94, (1934), s. 706-710.

_____ “Bizde Oyalama Muharebelerinin Vasıfları Ne Olmalıdır”, *Askerî Mecmua*, C.94, (1934), s. 706-711.

ERGÜDER, Muzaffer, “Polonya Neden Çabuk Ezildi”, *Askerî Mecmua*, C. 115, (1939), s. 919-923.

_____ “(Uçan Koşan) Ordu ile Baskın”, *Askerî Mecmua* C. 101, (1936), s. 201-216.

ERİKAN, Celal, “İspanya Dahili harbinden Tank, Tank Defi ve Motörlü Birlikler Hakkında Alınan Dersler”, *Askerî Mecmua*, C. 115,(1939), s. 1183-1196.

_____ “Fransız Ordusunda Tanka Karşı Müdafaa Celal Erikan”, *Askerî Mecmua*, C. 113, (1939), s. 447-485.

ERKUŞ, Salih, “Modern Tank Defi Silâhları Karşısında Zırhlı Birlikler”, *Askerî Mecmua*, C. 116, (1940), s. 94-115.

EŞREF, “Zırhlı ve Motörlü Harb Vasıtalarının Sevkulceyş, Tabiye ve Maneviyat Sahasındaki Roller”, *Askerî Mecmua*, C. 96, (1935), s. 42-55.

- FAHRİ, “Türk Ordusuna Tank Lâzım Mı?”, *Askerî Mecmua*, C. 74, (1929), s. 50-58.
- FAZİL, “Sahillerin Örtme, Gözetleme ve Müdafaası”, *Askerî Mecmua*, C. 89, (1933), s. 49-61.
- FERHAT, “Zamanımızda Süvari, Süvarinin Lüzumu”, *Askerî Mecmua*, C. 52, (1924), s. 100-124.
- FULLER, “Kati Netice Arayan Taarruzun Hedefi Sevkülceyi”, (çev.) Binbaşı Rahmi, *Askerî Mecmua*, C. 77, (1930), s. 343-353.
- G. A., “Yeni Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi Talimnamemiz”, *Askerî Mecmua*, C. 65, (1927), 1-55.
- GÜNKUT, Haydar, “Motörlü ve Zırhlı Vasıtalar ve Bunların Gelecek Harplerde Oynayacakları Roller”, *Askerî Mecmua*, C. 115, (1939), s. 907-912.
- HÜSEYİN RAHMİ, “Avrupa Ordularında Piyade Topçusu”, *Askerî Mecmua*, C. 57, (1925), s. 114-119.
- İBRAHİM KAMİL, “Süvari ve Tayyare, Keşif Noktai Nazarından”, *Askerî Mecmua*, C. 56, (1925), s. 131-136.
- İZZET, “Asrî Yenilikler Karşısında İyi Tabiyecinin Vasıfları”, *Askerî Mecmua*, C. 95, (1934), s. 809-814.
- KILKIŞLI Hüseyin Hüsnü, “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış”, *Askerî Mecmua*, C. 65, (1927), s. 125-150.
- _____, “Yeni Piyade Talimnamemize Umumi Bir Bakış (Alayın Muharebesi)”, *Askerî Mecmua*, C. 69, (1928), s. 1-20.
- _____, “Yeni Usulde Piyadenin Muharebesi”, *Askerî Mecmua*, C. 52, (1924), 35-62.
- _____, “İstiklal Muharebelerinde Ordumuzun Muharebe Usullerine Umumi Bakış”, *Askerî Mecmua*, C. 54, (1924), s. 1-14.
- KÖKER, Behzat, “Zırhlı ve Motörlü Birliklerce Zayıf Olan Tarafın Defi ve Tart Teşkilatı ve Müdafaa Sistemi”, *Askerî Mecmua*, C. 116, (1940), s. 149-164.
- MEHMET EMİN, “Tankların 1914-18 Harbindeki Sureti İstimaline Dair”, *Askerî Mecmua*, C. 51, (1923), s. 24-62.
- TULLER, İ.F.C., “Makinalaştırma Hakkında Mesele”, (çev.) Binbaşı Rahmi, *Askerî Mecmua*, C. 77, (1930), s. 354-367.

MEHMET NİHAT, “Kırkkilise Melhamesine Müstenid Sevkülceyi Harp Oyunu”, *Askerî Mecnua*, C. 57, (1925), 10-58.

MUHİTTİN, “Askerî Tayyareciliğin Halihazır ve Müstakbel Tekemmülü”, *Askerî Mecnua*, C. 54, (1924), s. 163-195.

MUZAFFER, “Dağ Muharebesinin Hususiyetleri”, *Askerî Mecnua*, C. 78, (1930), s. 411-422.

ORTAÇ, B. Sıtkı, “Zırhlı Vasıta Defi ve Tardı”, *Askerî Mecnua* C. 115, (1939), s. 1004-1038.

OSMAN NURİ, “Alay ve Alaydan Küçük Birliklerin Asrî Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecnua*, C. 76, (1930), s. 165-174.

REŞİT, ALİ, “Zayıf (kuvvetçe az) ve Asrî Vasıtaları Noksan Bir Ordunun; Asrî Vasıtalı ve Kuvvetli (kuvvetçe çok) Bir Düşmana Karşı Zaferi Elde Etmesine Dair Tetkikler”, *Askerî Mecnua*, C. 94, (1934), s. 583-600.

SADIK, “Fırka, Kolordu ve Ordu Topçusu Nasıl Olmalıdır?”, *Askerî Mecnua*, C. 70, (1928), s. 82-100.

SEDAT, “Büyük Sevk ve İdarede Hututu Dahileden İstifade”, *Askerî Mecnua*, C. 78, (1930), s. 381-398.

SUNAY, Cevdet, “Zırhlı Motörlü Birlikler ve Bunların Sevk ve İdaresi Hakkında Düşünceler”, *Askerî Mecnua*, C. 116, (1940), s. 36-52.

TÜMER, Hıfzı, “Çevik Birliklerden Beklenen Operatif Gayeler ve Bu Birliklerin Teşkilat ve Coğrafi Bünye Bakımından Tetkiki”, *Askerî Mecnua*, C. 113, (1939), s. 326-340.

TÜRESEL, Fehmi, “Motörlü Hafif Birliklerin Mahiyeti ve Sevk ve İdaresi”, *Askerî Mecnua*, C. 116, (1940), s. 23-35.

ÜSTÜNKAYA, Zeki, “Üstün Hava Kuvvetlerine Malik Bir Düşman Karşısında Teşkilatta ve Sevk ve İdarede Gözönüne Alınması Lâzımgelen Bazı Düşünceler”, *Askerî Mecnua*, C. 116, (1940), s. 171-182.

_____ “Üstün Zırhlı ve Motörlü Vasıtalara Malik Ordulara Karşı Muharebe Edecek Orduların Teşkilât ve Sevk ve İdaresi Hakkında Bazı Düşünceler”, *Askerî Mecnua* C. 115, (1939), 1080-1091.

VEYSEL, “Yenilik Baskını, Seri Tanklar”, *Askerî Mecnua*, C. 74, (1929), s. 24-44.

YAZICI, Tahsin, “Z. Oto. Ların Taarruz ve Defütart Muharebelerinde Roller”, *Askerî Mecnua* C. 108, (1938), s. 109-117.

ZEKAİ, *Maltepe Piyade Atış ve Tatbikat Mektebi Zabitan Kurslarında, Ağır Makinalı Tüfenk Konferansları*, İstanbul, Teşebbüs Matbaası, 1926.

C. Araştırma Eserleri (Kitap ve Makale)

C.1. Türkçe Eserler

ABDULLAH MUHLİS, *Muvasala ve Muhabere ve Umur-ı Havaiye Dersleri Notlarından (Muvasala Kısmı)*, İkinci Basılış, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.

ABDULLATİF, *Topçuluk Notları*, (top.) Ridvan Ziya, 1925.

AGOSTON, Gabor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askerî Devrim Tartışmaları*, yay. haz. Kahraman Şakul, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

_____, *Osmanlılar'da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2012

AHMET SEDAD, *Ordumuzda Terakki Umdeleri*, İstanbul, Matbaa-yı Askerî, 1924.

AKAD, M. Tanju, *Askerî Tarihte Stratejik Düşünce*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk, Osmanlı Harpleri 1700-1870*, 2. Basım, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

AKYAZ, Doğan, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

ATATÜRK'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Ankara, Harita Genel Müdürlüğü, 1982.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam II. Cilt*, (2. Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1968.

AYDIN, Salim, "İkinci Dünya Savaşı'nda Kıyı ve İç Hat Savunması, Çakmak Hattı (Büyükçekmece-Çatalca) Koruganları", *Güvenlik Stratejiler Dergisi*, 16/34(2020), s. 383-451.

BABÜROĞLU, Naim, *Çanakkale 1915 Almanların Büyük Tuzağı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2020.

BARLAS, Dilek, GÜVENÇ, Serhat, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, (çev.) Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

BASRÎ, *Büyük Kumanda Kursu Mevzi Harbi Notları*, İstanbul, Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1927.

BEEVOR, Antony, *Stalingrad*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

BİDDLE, Tami Davis, *Strategy and Grand Strategy, What Students and Practitioners Need to Know*, Strategic Studies Institute, US Army War College Press, 2015.

BUDAK, Mustafa, "Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu", *Kafkas Araştırmaları IV*, İstanbul 1998, s.61-105.

BÜYÜK Trakya Manevraları Hatıra Albümü, İstanbul, 7 Gün.

CARR, E. H., *Bolşevik Devrimi 2, 1917-1923*, çev. Orhan Suda, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.

CLAUSEWITZ, Carl von, *Savaş Üzerine*, (Çev.) Selma Koçak, İstanbul, Doruk, 2015.

CORNELİ, Alessandro, "Sun Tzu and the Indirect Strategy", *Rivista di Studi Politici Internazionali*, C. 54, No. 3, (1987), s. 419-445.

ÇELİK, Hasan Cenk, *İkinci Dünya Savaşı'nda Sınır Savunma Tedbirleri ve Türkiye'nin Çakmak ve Çatalca Hatları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Tezli Yüksek Lisans Programı, 2020 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

ÇETİN, Sabit, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusu, Aktif Tarafsızlık Siyaseti Çerçevesinde Askerî Hazırlıklar*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2014 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÇINAR, Burak, Yalçınkaya, Haldun, "Blitzkrieg'in II. Dünya Savaşı Öncesi Uygulaması, Büyük Taarruz", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.9 (2009), s. 77-96.

ÇİFCİ, Erhan, *Şark Cephesi'nden Kore'ye Bir Türk Generali, Tahsin Yazıcı'nın Askerlik Serüveni*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2015.

DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

- DEMİRHAN, Pertev, *Hayatımın Hatıraları Rus Japon Harbi 1904-1905 (Birinci Kısım), İstanbuldan Ayrılışımdan Port Arthur Muharasına Kadar*, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1943.
- DEMİRSOY, İlyas, *Muhtelif Harplerdeki Sahil Çıkarmaları*, İstanbul, Askerî Matbaa, 1942.
- ECHART, Ferenc, *Macaristan Tarihi*, 2. Baskı (Çev.) İbrahim Kafesoğlu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.
- EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2018.
- ERENDİL, Muzaffer, *Askerî Tarih ve Türklerde Askerî Tarih Çalışmaları*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990.
- ERİCKSON, Edward J., *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çanakkale, Kutü'l Amare ve Filistin Cephesi*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- ERİKAN, Celâl, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, Rıdvan Akın (haz.), 6. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- FREEDMAN, Lawrance, *Strateji, Bir Tarih*, 3. Basım, (Çev.) Belkıs Çorakçı Dişbudak, Taciser Belge, İstanbul, Alfa, 2017.
- GENELKURMAY Belgelerinde Kürt İsyanları I*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2012.
- GÖKSU, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2010.
- HART, B. H. Liddell, *Hitler'in Generalleri Konuşuyor Askerî Hadiselere İlişkin Kendi Anlatımlarıyla, Alman Generallerin Zafer ve Yenilgileri 1939-45*, (Çev.) Selçuk Uygur, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- _____*Strateji, Dolaylı Tutum*, (Çev.) Selma Koçak, Ankara, Doruk Yayıncılık, 2003.
- HOSKİNG, Geoffrey, *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, 2. Baskı, Çev. Kezban Acar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- İSMAİL BERKOK, *Müşterek Tabiye Muhtelif Sınıfların Birlikte Sevk ve Muharebesi*, Harbiye Mektebi Matbaası, 1928.
- İŞÇİ, Onur, Önel, Onur, *Rusya İmparatorluğu'nun Çöküşü 1881-1917, Harp Yahut İhtilal*, 2. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- İYİAT, Bora, *Türk Savaş Sanatı*, 2. Baskı, Ankara, Kripto, 2017.
- JOMİNİ, Antoine Henri, *Savaş Sanatı'nın Ana Hatları*, (Çev.) Selma Koçak, İstanbul, Doruk Yayınevi, 2002

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, 10. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1993.

KALAYCI, İsa, Kuşçi, Ahmet, “Tarih-Strateji Biliminin Gelişimi ve Türklerdeki Yansımaları”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, C.19, (2018), s. 281-294.

KARABEKİR, Kazım, *Ankara’da Savaş Rüzgârları, II. Dünya Savaşı*, İstanbul, Emre Yayınları, 1995.

KAYA, Sezgin, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839-1876)”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

KÖSE Mustafa, “1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

LEYLAK, Mehmet Halil, “I. Petro Döneminde Rusya’da Yapılan Yenilikler”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

LİEBMANN, Marcel, *Rus Devrimi, Bolşevik Zaferinin Kökenleri, Aşamaları ve Anlamı*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017,

LUCAS, *Ta’biye Efkârının Tekâmülü*, (müt.) Mehmed Sami (Yüzbaşı), İstanbul, Askerî Matbaa, 1926.

MACHİAVELLİ, Niccolo, *Prens*, 4. Basım, (Çev.) Kemal Atakay, İstanbul, Can Yayınları, 2011.

MİLLER, Bruh, *Yarma Melhamelerinde Topçu*, (çev.), Halil Kemal, İstanbul, Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası, 1925.

MİYAK, Derya Levent, “Atatürk Döneminde Millî Müdafaa Vekâleti ve Güvenlik Politikaları (1923-1938)”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2018, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

_____ “Üçüncü Ordu Komutanlığının Bölge Kalkınmasına Etkileri”, Marmara Üniversitesi, 2005, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı’da Ordu ve Savaş*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

MUSABAY, Pelin Baki, “Antoine Henri de Jomini”, *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkakıncı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 164-189.

NİZAMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-name*, (Haz.) MehmetAltay Köymen, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999.

ÖZCAN, Gencer, “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (ed.) Evren Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. 175-221.

ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri*, Ankara, Kripto, 2017.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, İz Yayınları, 1993.

ÖZKURT, Fatih, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Askerî Manevra ve Tatbikatlar (1909-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2017.

ÖZLÜ, Hüsnü, “Arşiv Belgelerine Göre, İkinci Dünya Savaşı’nda İzmir Ve Trakya’nın Savunmasına Yönelik Türk- İngiliz Heyetlerinin Görüşmeleri Ve Alınan Önlemler”, *ÇTTAD*, XII/24(2012), s. 233-253.

PEKŞEN, Hasan Deniz, Murat Güneylıoğlu, “Tukidides”, *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkakıncı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 34-53.

RİTTER, Hans, *Harb-i Umumî Tenkidâtı*, (müt.) Mehmed Nihad, İstanbul, Matbaa-yı Askerîye, (1923).

SADIGOV, Ramin, *Kanlı Dört Yıl, Rus İç Savaş Tarihi 1917-1920*, Ankara, Nobel, 2020.

SAHİBKIRAN Emîr Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu, *Timur’un Günlüğü, Tüzükât-ı Timur*, 3. Baskı, (Haz.) Kutlukhan Şakirov, Adnan Aslan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010,

MCMEEKİN, Sean, *Stalin’in Savaşı, İkinci Dünya Savaşı’nın Yeni Tarihi*, Çev. Zeynep Demir, İstanbul, Kronik Kitap, 2021.

SEYHAN, Dündar, *Gölgedeki Adam*, İstanbul, 1966.

STEPHENS, Alan, Baker, Nicola, *Savaşı Anlamak, 21. Yüzyıl İçin Strateji*, (Çev.) Süleyman Yazır, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2009

SUN TZU, *Savaş Sanatı*, İstanbul, Anahtar Kitaplar, 1992

SÜMER, Mehmet, “Modern Yönetim Stratejileri ile Askerî Stratejilerin Karşılaştırılması”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tez), 2007.

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği, Dün ve Bugün*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

TAŞAĞIL, Ahmet, “İslam Öncesi Devirde Türk Ordusu”, *Türkler ve Askerlik*, (Ed.) Süleyman Kızıltoprak, İstanbul, İstanbul Yayınları, 2009, s. 15-44.

TAŞKIRAN, Hasan, "Emir Timur'un Savaş Stratejileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, Sayı, 43, (2016), s. 946-954.

TROÇKİ, Lev, *İhanete Uğrayan Devrim*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1998.

TUCKER, Spencer, “1914-1918 Birinci Dünya Savaşı”, Jeremy Black (ed.), *Dretnot, Tank ve Uçak*, Yavuz Alogan (çev.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

TURAN, Aslıhan, “Niccolo Machiavelli”, *Savaş Kuramları*, (Ed.) Erhan Büyükkancı, Ankara, Adres Yayınları 2015, s. 82-103.

TURAN, Oğuz, *Türklerde Strateji ve Taktik Düşünceler, Mete'den Atatürk'e Kadar*, Belge Yayınları, (?).

TURHAL, Abdullah, *Türk Ordusu'nun İlk Tankı, T-26 B, 'Seyyar Çelik Kale'*, Ankara, FNSS, 2020.

TÜRK Illustrasyonu Büyük Trakya Manevraları Hatırası, İstanbul, 1937.

TÜRK İli Kış ve Dağ Ahvali, İstanbul, Askerî Matbaa, 1927.

TÜRK Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Balkan Harbi II nci Cilt 2 nci Kısım 2 nci Kitap Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1981.

TÜRKMEN, Zekeriya, "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri", *Erdem*, C. 12, S, 35, (2000), s. 567-591.

_____, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması (1918-1920)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.

UCUZSATAR, Necati Uluay, *Türklerde Harp Sanatı, Taktik ve Strateji (M.Ö. 220 – M.S. 1453)*, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.

UYAR, Mesut, ERİCKSON, Edward. J., *Osmanlı Askerî Tarihi*, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Büyük Selçukîler, Anadolu Selçukîleri, Anadolu Beylikleri, İlhanîler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla*

Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

RİTTER, Hans von, *Ordu Teşkilatı*, (çev.) Nuri Refet, Askerî Akademiler Kumandanlığı Matbaası, 1928.

WALLACH, Jehuda L., *Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, 2. Baskı, Çev. Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1985.

YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askerî Tarihi, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul, Timaş, 2013, s. 35-78.

_____, *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul, Kitabevi, 2009.

C. 2. İngilizce Eserler

ADP 1-01 Doctrine Primer, Washington DC, Army Doctrine Publication, 2019.

APTEKAR', Pavel, “Falcons or Kites? The Red Army Air Force in the Soviet- Finnish War”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 12, No, 4, (1999), s. 138-148.

ÅSELIUS, Gunnar, “The Naval Theaters in Soviet Grand Strategy during the Interwar Period”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 13, No, 1, (2000), s. 68-89.

BAILES, Kendalle E. “The American Connection, Ideology and the Transfer of American Technology to the Soviet Union, 1917-1941”, *Comparative Studies in Society and History*, C. 23, No, 3, (1981), s. 421-448.

BENVENUTÌ, Francesco, *The Bolsheviks and the Red Army, 1918-1922*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988.

BİDDLE, Stephen, “Strategy in War”, *PS, Political Science and Politics*, C.40, No, 3 (2007), s. 461- 466.

BUSHKOVITCH, Paul, “The Romanov Transformation, 1613-1725”, *Tsarist Russia*, (Ed.) Frederick W. Kagan, Robin Higham, New York, Palgrave, 2002, s. 31-46.

CITINO, Robert M., *The German Way of War, From the Thirty Years' War to the Third Reich*, Kansas, University Press of Kansas, 2005.

DAUGHERTY III, Leo J., “‘Through a Looking Glass’, The United States Army Looks at the Red Army of Workers and Peasants 1919–1926”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 22, No, 1(2009), s. 125-142.

DAVIES, R. W., “Soviet Military Expenditure and the Armaments Industry, 1929-33, A Reconsideration”, *Europe-Asia Studies*, C. 45, No, 4 (1993), s. 577-608.

DAVIES, R.W., Harrison, Mark, “Defence Spending and Defence Industry in the 1930s”, *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, New York, St. Martin’s Press, 2000, s. 70-95.

DEBO, Richard K., “G. V. Chicherin, A Historical Perspective”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 21-29.

ERICKSON, Edward J., *Defeat in Detail, The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Westport/Connecticut, Praeger Publishers, 2003.

_____*Ordered To Die, A History of the Ottoman Army in the First World War*, Westport/Connecticut, Greenwood Press, 2000.

ERICKSON, John, *The Soviet High Command A Military-Political History 1918-1941*, (3. Edition), London/Portland, Frank Cass, 2001.

FINK, Carole, “The NEP in Foreign Policy, The Genoa Conference and the Treaty of Rapallo”, *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, Ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 11-20.

FULLER, Jr., William C., “The Imperial Army”, *The Cambridge History of Russia, Imperial Russia 1689-1917, Volume 2*, Ed. Dominic Lieven, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 530-553.

GARTHOFF, Raymond L., “Soviet Views on the Interrelation of Diplomacy and Military Strategy”, *Political Science Quarterly*, C.94, No,3, (1979), s. 391-405.

GLANTZ, David M., “Red Army Motorization and Mechanization Program 1930–34”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 2, No, 4, (1989), s. 596-619.

_____*“Red Army Motorization and Mechanization Program 1930–34”, The Journal of Soviet Military Studies*, C. 3, No, 1, (1990), s. 135-155.

_____*“Spearhead of the Attack, The Role of the Forward Detachment in Tactical Maneuver”, The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No, 3, (1988), s. 307-338.

GLANTZ, Mary E., “The Origins and Development Of Soviet and Russian Military Doctrine”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 7, No, 3, s. 443-480.

GORODETSKY, Gabriel, "The Formulation of Soviet Foreign Policy, Ideology and Realpolitik", *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, Ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 30-44.

GRAY, Colin S., *Strategy and History, Essays on Theory and Practice*, London/New York, Routledge, 2006.

GRÜBHABER, Gerhard, *The 'German Spirit' in the Ottoman and Turkish Army, 1908-1938, A History of Military Knowledge Transfer*, Berlin/Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2018.

GÜVENÇ, Serhat, UYAR, Mesut, "Lost in Translation or Transformation? The Impact of American Aid on the Turkish Military, 1947-60", *Cold War History*, 22 (2022), s. 59-77.

HABECK, Mary R., *Storm of Steel, The Development of Armor Doctrine in Germany and the Soviet Union, 1919-1939*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2003.

HART, B. H. Liddell, *The Other Side of the Hill, Germany's Generals, Their Rise and Fall, with Their Own Account of Military Events, 1939-1945*, Delhi, Army Publishers, 1965.

HASLAM, Jonathan, "Litvinov, Stalin and the Road Not Taken", *Soviet Foreign Policy, 1917-1991, A Retrospective*, ed. Gabriel Gorodetsky, Routledge, London/New York, 1994, s. 55-64.

HILL, Alexander, "Voroshilov's 'Lightning' War-The Soviet Invasion of Poland, September 1939", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 27, No, 3, (2014), s. 404-419.

HINES, Kerry L., "Competing Concepts Of Deep Operations", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No, 1, 1988, s. 54-80.

HOFMANN, George F., "Doctrine, Tank Technology, and Execution, I. A. Khalepskii and the Red Army's Fulfillment of Deep Offensive Operations", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No, 2, (1996), s. 283-334.

JACOBS, Walter Darnell, *Frunze, The Soviet Clausewitz 1885-1925*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1969.

JACKSON, Aaron P., *The Roots of Military Doctrine, Change and Continuity in Understanding the Practice of Warfare*, Kansas, Combat Studies Institute, 2013.

KAGAN, Frederick W., *The Military Reforms of Nicholas I, The Origins of the Modern Russian Army*, New York, St. Martin's Press, 1999.

KİPP, Jacob W., “Lenin and Clausewitz, The Militarization of Marxism, 1914-1921”, *Military Affairs*, C. 49, No, 4(1985), pp. 184-191.

_____, “Soviet Military Doctrine and the Origins of the Operational Art 1917-1936.” *Soviet Military Doctrine From Lenin to Gorbachev 1915-1991*, (ed.) Willard C. Frank Junior, and Philip S. Gilette, Westport-Connecticut/London, Greenwood Publishing Group, 1992, s. 83-131.

KLEİN, Yitzhak, “The Sources of Soviet Strategic Culture”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C.2, No, 4(1989), s. 453-490.

KOWALSKY, Daniel, “The Soviet Union And The International Brigades 1936–1939, *Journal of Slavic Military Studies*, C. 19, (2006), s. 681–704.

KRÓLIKOWSKI, Hubert, “Modern Military Strategy and Its Founders, Sun Tzu, Carl Von Clausewitz and Andre Beaufre”, *Politeja*, C.44, (2016), s. 199-208.

KUZNETSOV, Ilya I., “The Soviet Military Advisors in Mongolia 1921-39”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C.12, No, 4 (1999) s. 118-137.

LAFLEUR, Thomas Michael, “Mikhail Frunze and the Unified Military Doctrine”, Kansas, General Staff College Faculty of the U.S. Army Command, 2004. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

LYKKE, Jr., Arthur F., “Toward an Understanding of Military Strategy”, *U.S. Army War College Guide To Strategy*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001, s. 179-185.

MASLOV, A. A., “Concerning the Role of Partisan Warfare in Soviet Military Doctrine of the 1920s and 1930s”, *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt.9, No, 4(1996), s. 885-894.

MCCAULEY, Martin, *Stalin and Stalinism*, London/New York, Routledge Taylor & Francis Group, 2019.

MENNING, Bruce W., “The Deep Strike in Russian and Soviet Military History”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No, 1, (1988), s. 9-28.

_____, *Bayonets Before Bullets, The Imperial Russian Army 1861-1914*, Bloomington/Indianapolis, Indiana University Press, 1992.

MIL'BAKH, Vladimir S., “Red Army Artillery In The Armed Conflict On The Khalkhin-Gol River”, *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 15, No, 4, (2002), s. 58-67.

MILLMAN, Brock, "The Turkish Armed Forces On The Eve Of The Second World War, The British View", *Turkish Studies Association Bulletin*, 20(1996), s. 38-55.

MURRAY, Williamson, Millett, Allan R., *Military Innovation in the Interwar Period*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

PENNINGTON, Reina, "Military Culture, Military Efficiency, and the Red Army, 1917–1945", *The Culture of Military Organizations*, ed. Peter R. Mansoor, Williamson Murray, (New York, Cambridge University Press, 2019), 226-246.

PERSSON, Gudrun, *The Russian Army and Foreign Wars 1859-1871*, Ann Arbor, Dissertation Publishing, 2014.

PINTNER, Walter, "Russian Military Thought, The Western Model and the Shadow of Suvorov", *Makers of Modern Strategy, From Machiavelli to the Nuclear Age*, (ed.) Peter Paret, New Jersey, Princeton University, 1986, s. 354-375.

POSEN, Barry R., *The Sources of Military Doctrine France, Britain, and Germany Between the World Wars*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1984.

_____, *The Sources of Military Doctrine France, Britain, and Germany between the World Wars*, Ithaca/London, Cornell University Press, 1984.

REESE, Roger R., *The Imperial Russian Army in Peace, War, and Revolution, 1856–1917*, Kansas, University Press of Kansas, 2019.

_____, *The Soviet Military Experience A History of the Soviet Army, 1917–1991*, London and New York, Routledge, 2001.

REITER, Dan, Meek, Curtis, "Determinants of Military Strategy, 1903-1994, A Quantitative Empirical Test", *International Studies Quarterly*, C. 43, No, 2, (1999), s. 363-387

RICE, Condoleezza, "The Making of Soviet Strategy", *Makers of Modern Strategy, From Machiavelli to the Nuclear Age*, (ed.) Peter Paret, New Jersey, Princeton University, 1986. s. 648-676.

BATHURST, Robert B., "Soviet Military Doctrine Form and Content", *Soviet Military Doctrine From Lenin to Gorbachev 1915-1991*, (ed.) Willard C. Frank Junior, and Philip S. Gillette, Westport-Connecticut/London, Greenwood Publishing Group, 1992, s. 19-39.

SAMUELSON, Lennart, "Mikhail Tukhachevsky and War- Economic Planning, Reconsiderations on the Pre- War Soviet Military Build- Up", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 9, No, 4, 1996, s. 804-847.

_____. “The Red Army and Economic Planning, 1925-40”, *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, New York, St. Martin’s Press, 2000, s. 47-69.

SCHNEIDER, James J., “The Cobra and the Mongoose, Soviet Defensive Doctrine During the Interwar Period and the Problem of Strategic Dislocation”, *Journal of Slavic Military Studies*, C. 19, (2006), s. 57-66.

_____. “The Origins of Soviet Military Science”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 2, No, 4, (1989), 491-519.

_____. “V.K. Triandafilov, Military Theorist”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 1, No, 3, (1988), 287-306.

SEARLE, Alaric, “J. F. C. Fuller, Tukhachevsky and the Red Army, 1923–1941, The Question of the Reception of Fuller's Military Writings in the Soviet Union”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 9/4(1996), s. 848-884.

SHORT, Neil, *The Stalin and Molotov Lines Soviet Western Defences 1928-41*, Oxford/New York, Osprey Publishing, 2008.

SHOWALTER, Dennis E., “Prussian-German Operational Art, 1740-1943”, *The Evolution of Operational Art, From Napoleon to the Present*, (Ed.) John Andreas Olsen, Martin van Creveld, Oxford, Oxford University Press, 2011, s. 35-63.

SIMKIN, Richard (in association with John Erickson), *Deep Battle, The Brainchild of Marshal Tukhachevskii*, London/Washington, Brassey's Defence, 1987.

SIMONOV, N.S., “The 'War Scare' of 1927 and the Birth of the Defence-Industry Complex”, *The Soviet Defence-Industry Complex from Stalin to Khrushchev*, (Ed.) John Barber and Mark Harrison, New York, St. Martin’s Press, 2000, s. 33-46.

SLOAN, Geoffrey, “Military Doctrine, Command Philosophy and the Generation of Fighting Power, Genesis and Theory”, *International Affairs*, C.88, No, 2, (2012), s. 243-263.

SOKOLOVSKIĬ, V. D., *A Translation From the Russian of Soviet Military Strategy*, with Analysis and Annotation by H. Dinerstein, L. Goure, T. Wolfe, Santa Monica/California, The RAND Corporation, 1963.

STERRETT, James, *Soviet Air Force Theory, 1918-1945*, London-New York Routledge, 2007.

STOECKER, Sally W., “The Historical Roots of the Current Debates on Soviet Military Doctrine and Defense”, *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 3, No, 3, (1990), 363-389.

STONE, David R., "The Russian Civil War, 1917–1921", *The Military History of the Soviet Union*, Ed. Robin Higham and Frederick W. Kagan, New York, Palgrave, 2002, s. 13-34.

_____, *A Military History of Russia, From Ivan the Terrible to the War in Chechnya*, Westport, Connecticut/London, Praeger Security International, 2006.

TARLETON, Robert E., "What really happened to the Stalin Line? Part I", *The Journal of Soviet Military Studies*, C. 5., No. 2, (1992), s. 187-219.

ULAM, Adam B., *Expansion and Coexistence Soviet Foreign Policy, 1917-73*, (Second Edition), New York, Praeger Publishers. 1974.

CREVELD, Martin van, "Napoleon and the Dawn of Operational Warfare", *The Evolution of Operational Art From Napoleon to the Present*, (ed.) John Andreas Olsen And Martin Van Creveld, Oxford/New York, Oxford University Press, 2011, s. 9-34.

VERNADSKY, George, *The Mongols and Russia*, New Haven, Yale University Press, 1953.

ZALOGA, Steven J., "Technological Surprise and the Initial Period of War, The Case of the T-34 Tank in 1941", *The Journal of Slavic Military Studies*, C. 6, No. 4, (1993), s. 634-646.

_____, "Soviet Tank Operations in the Spanish Civil War", *The Journal of Slavic Military Studies*, C.12, No. 3, (1999), s. 134-162.

C. 3. Rusça Eserler

БРИТОВ В.В., *Рождение Красной Армии*, Москва, Государственное Учебно-Педагогическое Издательство, 1961.

ВАСИЛЕНКО М. И., *Методика Тактической Подготовки Пехоты*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1933.

ВАСИЛЕНКО, М., *Боевая Служба Красноармейца*, Москва, ОГИЗ Государственное Военное Издательство, 1935.

ВНУКОВ, В. П., *Артиллерия*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938.

Временный Полевой Устав РККА (ПУ-36), Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны СССР, 1937.

ГУСЕВ, С. И., “Военная Смычка С Крестьянством”, *Гражданская Война и Красная Армия, Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 169-173.

_____ “Война Гражданская И Война Партизанская”, *Гражданская Война и Красная Армия, Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 21-25.

_____ “Основная Задача Политработы В Красной Армии”, *Гражданская Война и Красная Армия, Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 133-135.

_____ “Уроки гражданской войны”, *Гражданская Война и Красная Армия, Сборник Военно-Теоретических и Военно-Политических Статей, (1918-1924)*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1925, s. 51-90.

ДЕРЯБИН А.И., *Гражданская Война В России 1917-1922, Красная Армия*, Москва, АСТ, 2003.

ДРОГОВОЗ, И., *Железный Кулак Ркка 1932–1941*, Москва, Издательский Дом «Техника — Молодёжи», 1999.

ДЪЯКОВ, Ю.Л. - Бушуева Т.С., *Фашистский Меч Ковался В СССР Красная Армия И Рейхсвер. Тайное Сотрудничество (1922-1933)*, Москва, Советская Россия, 1992.

ЕРМАКОВ, Н., *Морской Бой*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1928.

_____ *Оборона Берегов и Как Флот Помогает Сухопутным Войскам*, Москва/Ленинград, Государственного Издательства, 1928.

ЗАБЕЛИН М., *Параютное Дело, Учебник Для Летных Школ и Строевых Частей ВВС РККА*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1934.

ИССЕРСОН Г.С., *Эволюция Оперативного Искусства*, Москва, Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938.

КАРДАШОВ В. И., *Ворошилов*, Москва, Молодая Гвардия, 1976.

КОКОШИН, А.А., *Армия и Политика,. Советская Военно-Политическая и Военно-Стратегическая Мысль, 1918- 1991 Годы*, Москва, Международные Отношения, 1995.

КОЛЛЕКТИВ, *Боевой Устав Механизированных Войск РККА, Строй и Боевые Порядки Танков. Часть I*, Москва, Управление Механизации и Моторизации РККА 1932.

КОЛОМИЕЦ, Максим, *КВ. "Клим Ворошилов" - Танк Прорыва*, Москва, Эксмо, 2006.

МИНЦА, И., Городецкого. Е., *Документы По Истории Гражданской Войны В СССР, Первый Этап Гражданской Войны. Том I*, Политиздат, 1941.

ПОПОВ, В., *Рейды Конницы*, Москва/Ленинград, Госиздат, 1927.

САКОВИЧ, А., *Десантная Операция*, Москва/Ленинград, Государственное Военное Издательство 1926.

СВЕЧИН, А., *Искусство Вождения Полка По Опыту Войны 1914—18 гг. Том I*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1930.

_____*Стратегия*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1926.

_____*Эволюция Военного Искусства С Древнейших Времен До наших Дней. Том II*, Москва/Ленинград, Государственное издательство, 1928.

СЕДЯКИН А., *Военная Техника, Учебник Для красноармейцев Младших Командиров РККА и Актива Осаивахима*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1934.

СОКОЛОВ, Б.В., *Тухачевский*, Москва, Молодая Гвардия, 2008.

СЫРОМЯТНИКОВ, А., *Тактика Химической Борьбы*, Москва, Государственное Военное Издательство, 1925.

ТРИАНДАФИЛЛОВ, Владимир Кириакович, *Характер Операций Современных Армий*, Москва, Государственное Военное Издательство НКО СССР, 1936.

ТУХАЧЕВСКИЙ, М.Н., “О Новом Полевом Уставе РККА”, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 245-259.

_____*“Характер Пограничных Операций”*, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 212-221.

_____*“Буржуазия Об Армии Пролетариата”*, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 28-33.

_____“Вопросы Организации и Тактики Пехоты” *Избранные произведения Том 1, 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 236-244.

_____“Вопросы Современной Стратегии” *Избранные произведения Том 1, 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 245-262.

_____“Маневр и Артиллерия” *Избранные произведения Том 1, 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 198-232.

_____“Об Обороне” *Избранные произведения Том 1, 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 109-113.

_____“Стратегия Национальная и Классовая” *Избранные произведения Том 1, 1919-1927 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 31-51.

_____“Наши Учебно-Тактические Задачи”, *Избранные произведения. Том 2. 1928-1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 72-108.

_____“Новые Вопросы Войны”, *Избранные произведения. Том 2. 1928 - 1937 гг.*, Москва, Военное Издательство Министерства Обороны СССР, 1964, s. 180-198.

УБОРЕВИЧ, И.П., *Подготовка Комсостава РККА (Старшего И Высшего), Полевые Поездки, Ускоренные Военные Игры и Выходы в Поле*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство Отдел Военной Литературы, 1928.

ШВАРТЕ, М., *Техника в Мировой Войне*, Москва/Ленинград, Государственное Издательство, 1927.

ЯКОВЛЕВ, В.В., Хмельков С.А., *Современное Состояние Долговременной Фортификации*, Военно-Техническая Академия РККА, 1926.

D. Hatıralar

CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasî Hatıralar, Lozan'dan Cumhuriyete*, Cilt 2, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

ERGÜDER, Muzaffer, *Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930*, (yay. haz.) H. İbrahim Fırtına. Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.

GÜNDÜZ, Asım, *Hatıralarım*, İhsan Ilgar (Haz.), İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1973.

KOCATÜRK, Kenan, *Bir Subayın Anıları Bitmemiş Senfoni*, İstanbul, Kastaş Yayınevi, 1999.

THUCYDİDES, *The Peloponnesian War*, (Çev.) Martin Hammond, Oxford, Oxford University Press, 2009.

E. Elektronik Kaynaklar

“PROTOCOL for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare”, (çevrimiçi), <https://treaties.unoda.org/t/1925>, (Erişim Tarihi, 06.01.2022).

GRAMER, Robbie, “No, Polish Cavalry Never Attacked Nazi Tanks, Irate Poland Tells ‘Mad Money’ Host”, *Foreign Policy*, May 23, 2017, (çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2017/05/23/no-polish-cavalry-never-attacked-nazi-tanks-irate-poland-tells-mad-money-host/>, (Erişim Tarihi, 21.03.2022).

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında İstanbul Bakırköy’de doğdu. 2008 yılında İstanbul (Erkek) Lisesi’nden, 2013 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2016 yılında Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nden “İmparatorluk Zabitinden Cumhuriyet Subayına: Erken Cumhuriyet Subaylarının Anılarında Askerî, Toplumsal ve Siyasî Düşünce” başlıklı teziyle mezun oldu. Halen İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.